

שמיטת קרקעות: איסור עשיית מלאכות חקלאיות בשמיטה

שיעורים ומקורות

עיתים לתורה
המרכז התורני לבוגרי ישיבות

טל' 058-6847055, פקס' 08-6847325
דוא"ל: machon@toraland.org.il
אתר: toraland.org.il
ת.ד 18 שבי דרום, ניר עקיבא 8536500

כתיבה ועריכה: הרב אברהם סוחובולסקי

נושאי השיעורים

1. פתיחה לדיני איסור מלאכות חקלאיות
בשמיטה (איסורי לאו ואיסור עשה) 5
2. איסור זריעה, נטיעה ושתילת ירקות 13
3. איסור זמירה 23
4. איסור קצירה ובצירה 37
5. איסור חרישה 49
6. מלאכות חקלאיות המותרות:
אוקמי אילנא ואוקמי פירא 65
7. עבודות בקרקע ובאילן שאינן חקלאיות 97
8. מצוות 'ושבתה הארץ' - חובת האדם
או חובת הקרקע 121
9. היסודות ההלכתיים של היתר המכירה 141
10. היסודות ההלכתיים לתקנת אוצר בית דין 177
11. מה נאכל בשנה השביעית:
המעמד ההלכתי של הפירות והירקות שבשווקים
בשנת השמיטה וסדרי עדיפות 199

פתיחה לדיני איסור מלאכות חקלאיות בשמיטה (איסורי לאו ואיסור עשה)

תקציר השיעור

בשנה השביעית, שנת השמיטה, אסרה התורה לבצע מלאכות חקלאיות, הן באיסור עשה והן באיסורי לאו.

מצוות עשה: ושבתה הארץ.
מצוות לא תעשה: לא תזרע, לא תזמור, לא תקצור, לא תבצור.

אילו מלאכות אסורות בשמיטה באיסור לאו מן התורה?

בגמרא במועד קטן (ב ע"ב) ישנה מחלוקת אביי ורבא אילו מלאכות אסורות מן התורה בשביעית. הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק א הל' א-י) פסק כדעת רבא 'אבות אסור רחמנא, תולדות לא אסור רחמנא'.
הלכה למעשה בשנת השמיטה רק ארבע מלאכות אסורות בלאו מן התורה: זריעה, זמירה, קצירה ובצירה (בהמשך יתבאר מה היחס לחרישה ונטיעה). שאר המלאכות החקלאיות אסורות מדרבנן, ויש מלאכות מותרות, כפי שיתבאר לקמן.

מדוע יש הבדל בין הגדרת איסורי מלאכה בשמיטה להגדרת איסורי מלאכה בשבת?

בשבת "מלאכת מחשבת אסרה תורה" כלומר נאסר יישום ל"ט מחשבות, ונאסרו ל"ט אבות מלאכה וכל תולדותיהם, כלומר כל המלאכות המשמשות לאותה תכלית, ואין זה משנה איזו פעולה מקיימת את המחשבה, מכל מקום הן אסורות מן התורה. בשבת נאסרה מלאכת ה"זורע", היינו כל מלאכה שתכליתה הצמחה וכך גם תולדתה - ההשקיה. לעומת זאת, בשביעית אסרה התורה מלאכות מסוימות בלבד - זריעה, זמירה, קצירה ובצירה. התורה אסרה את הפעולה עצמה ולא דווקא את תכליתה, וכל מלאכה אחרת, אף אם תכליתה שווה לאחת מארבע המלאכות, אינה אסורה מהתורה.

אילו מלאכות נכללות באיסור עשה "ושבתה הארץ"?

חלקו בדבר הרמב"ם והרמב"ן.
ערוך השולחן (הלכות שמיטה ויובל פרק יט) כתב שלדעת הרמב"ם נראה שרק העובר על ארבע מלאכות האסורות בלאו מבטל גם מצוות עשה של "ושבתה הארץ", אך העושה שאר מלאכות עובר איסור דרבנן בלבד. וכן פסק דרך אמונה. אך דעת ערוך השולחן כפשטות הבנת הפסוק, שאיסור עשה "ושבתה הארץ" כולל כל המלאכות האסורות בשביעית.
לעומת הרמב"ם, הרמב"ן (ויקרא כג, כד) הרחיב את איסור עשה של השבתה וכתב שכל מלאכה חקלאית נכללת באיסור "ושבתה הארץ". והרא"ה קוק נקט כדברי הרמב"ן.

מקורות לשיעור 1

פתיחה לדיני איסור מלאכות חקלאיות בשמיטה

בשנה השביעית, שנת השמיטה, התורה אסרה לבצע מלאכות חקלאיות, הן באיסור עשה והן באיסורי לאו.

 ויקרא פרק כה

- (א) וַיֹּדְבֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּהַר סִינִי לֵאמֹר.
 (ב) דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תֵבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם וְשָׁבַתָּה הָאָרֶץ שְׁבַת לַה'.
 (ג) שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שְׂדֶךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמֹר כְּרָמְךָ וְאָסַפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ.
 (ד) וּבַשְּׁנָה הַשְּׁבִיעִית שְׁבַת שְׂפָתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ שְׁבַת לַה' שְׂדֶךְ לֹא תִזְרַע וְכְרָמְךָ לֹא תִזְמֹר.
 (ה) אֵת סִפִּיחַ קִצִּירָה לֹא תִקְצֹר וְאֵת עֵנְבֵי נִזְיֶרָה לֹא תִבְצֹר שְׁנַת שְׁבַתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ.

- מצוות עשה: ושבתה הארץ

- מצוות לא תעשה: לא תזרע, לא תכרם, לא תקצור, לא תבצר.

אילו מלאכות אסורות בשמיטה באיסור לאו מן התורה?

 מסכת מועד קטן דף ב עמוד ב

אתמר, המנכש והמשקה מים לזרעים בשבת, משום מאי מתרינן ביה? רבה אמר: משום חורש, רב יוסף אמר: משום זורע.... תנן: משקין בית השלחין במועד ובשביעית. בשלמא מועד משום טירחא הוא, ובמקום פסידא שרו רבנן. אלא שביעית, בין למאן דאמר משום זורע, ובין למאן דאמר משום חורש – זריעה וחרישה בשביעית מי שרי? – אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא. דתניא, רבי אומר: (דברים טו) וזה דבר השמטה שמוט – בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע – אתה משמט כספים, ובזמן שאי אתה משמט קרקע – אי אתה משמט כספים. רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא, דכתיב ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שדך לא תזרע וגו'. מכדי, זמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתיביהו רחמנא? למימרא: דאהני תולדות – מיחייב, אאהרנייתא – לא מיחייב.

לדעת אביי כל המלאכות החקלאיות אסורות בשמיטה מדאורייתא, אך הואיל ובזמן הזה שביעית מדרבנן, הקלו חכמים בכמה מלאכות. לדעת רבא אפילו אם חיוב שמיטה הוא מן התורה, מצולם לא נאסרו כלל מן התורה אלא ארבע מלאכות בלבד: זריעה, זמירה, קצירה ובצירה.
 כיצד פסק הרמב"ם?

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א

הלכה ב

אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה, ואחד הכרם ואחד שאר האילנות.

הלכה ג

וזמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, ולמה פרטן הכתוב? לומר לך, על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה אינו לוקה עליהן, אבל מכין אותן מכת מרדות.

הלכה י

ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו.

הראמ"ם פסק כדעת רבא. והלכה למעשה, בשנת השמיטה רק ארבע מלאכות אסורות מן התורה: זריעה, זמירה, קצירה ובצירה (בהמשך יתבאר מה היחס לחרישה ונטעה). שאר מלאכות חקלאיות אסורות מדרבנן, ויש מלאכות מותרות, כפי שיתבאר לקמן.

מה ההבדל בין הגדרת איסורי מלאכה בשמיטה להגדרת איסורי מלאכה בשבת?

תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף ב עמוד א

גבי שבת תנן: אבות מלאכות ארבעים חסר אחת; אבות – מכלל דאיכא תולדות, תולדותיהן כיוצא בהן, לא שנא אב – חטאת, ולא שנא תולדה – חטאת, לא שנא אב – סקילה, ולא שנא תולדה – סקילה.

רמב"ם הלכות שבת פרק ז הלכה א

מלאכות שחייבין עליהן סקילה וכתר במזיד או קרבן חטאת בשגגה, מהן אבות ומהן תולדות, ומנין כל אבות מלאכות ארבעים חסר אחת...

רמב"ם הלכות שבת פרק ז הלכה ז

אחד העושה אב מאבות מלאכות או תולדה מן התולדות במזיד חייב כרת, ואם באו עדים נסקל, בשוגג חייב חטאת קבועה...

מגיד משנה הלכות שבת פרק ז הלכה ד

ודע שכוונת רבינו היא שכל מלאכה שהיא דומה לאב בדמיון גמור אלא שחלוקה ממנה באיכות הפעולה או באיכות הנפעל הרי זו אב כמותה אבל מלאכה הדומה לה במקצת זו היא הנקראת תולדה.

והמשל בזה הקוצר והבוצר שהם בדמיון גמור אלא שחלוקין הנפעלים וכן הזורע והנוטע וכן החורש והחופר שהם חלוקי איכות הפעולה אבל הם בדמיון גמור. עליהם אמרו כולם מלאכת אחת הם. שאם באנו לחלק בהן נחלק במיני הזרעים גם כן ובמיני הכלים אשר יעשה בהם וכיוצא בזה. אבל בשאין שם אלא קצת דמיון כגון המחית את הירק שאינו דומה לטחינה רק בהעשות מוגף אחד גופים רבים אף על פי שהטחינה משנה הגוף הראשון לגמרי ואין החתוך כן זו הוא תולדה והיקש זה ניתן לכלל. זהו דעת רבינו.

שנת השמיטה נקראת גם שבת (ויקרא כה, ב-ד) "ושבתה הארץ שבת לה" "ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה", אך יש הבדל ביניהם בהגדרת המלאכות האסורות. במסכת בבא קמא כ"א ע"א מתבאר שבשבת הראשית נאסרו מהתורה עשיית כל המלאכות, אבות ותולדותיהם ואילו בשנת השמיטה נאמר במ"מ מועד קטן ע"א: 'אבות אסור רחמנא, תולדות לא אסור רחמנא'. בשבת "מלאכת מחשבת אסרה תורה" כלומר יסום ל"ט מחשבות, ונאסרו ל"ט אבות מלאכה וכל תולדותיהם, הינו וכל המלאכות הממשות לאותה תכלית, ולא משנה ע"י איזו פעולה מתקיימת המחשבה, מ"מ הם אסורות מן התורה. בשבת נאסרה מלאכת ה"זרע" היינו כל מלאכה שתכליתה הצמחה וה"ה תולדתה הפסקה. אך בשביעית התורה אסרה מלאכות מסוימות בלבד זריעה זמירה קצירה ובצירה, התורה אסרה את הפעולה עצמה ולא דווקא את תכליתה וכל מלאכה אחרת אף שתכליתה שווה לאחת מארבעת המלאכות אינה אסורה מהתורה.

אילו מלאכות נכללות באיסור עשה "ושבתה הארץ"?

כפי שהתבאר, נוסף על איסור לאו יש גם איסור עשה "ושבתה הארץ", אילו מלאכות נכללות באיסור עשה זה? האם מדובר רק בארבע מלאכות שנאסרו בלאו, או שמה איסור עשה שבתה הארץ כולל שאר מלאכות?

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה א

מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית שנאמר ושביתה הארץ שבת לה' ונאמר בחריש ובקציר תשבות, וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו ביטל מצות עשה ועבר על לא תעשה שנאמר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה י

ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו.

ערוך השולחן זרעים הלכות שמיטה ויובל סי' יט סע' ג, יא

ג. ויראה לי דאע"ג דמלקות ליכא רק באלו הד' מלאכות מ"מ איסור עשה יש בכל המלאכות דהרי בקרא דושבתה הארץ נכללו כל המלאכות, וזה שאמרו שם דקרא אסמכתא בעלמא זהו מה שריבה

התורה כהנים ללאוין, ואין הכוונה שרק מדרבנן אסורים, אלא שמדרבנן יש גם איסור לאו. וראיה לזה דהא שם במ"ק פליגי בחרישה בשביעית אם לוקה אם לאו וקיי"ל דאינו לוקה לכן פסק הרמב"ם משום דר' יוחנן בירושלמי ס"ל כן והא להדיא כתיב בחריש ובקציר תשבות ולר"ע אשביעית קאי אלא וודאי דלא פליגי אלא לענין מלקות אבל עשה לכ"ע יש ואף לד' ישמעאל מקרא דושבתה הארץ וה' נבבל מלאכת קרקע דכן משמע להדיא שם ושאר מלאכות וחרישה שוים הם אבל ברמב"ם פ"א הל' י' לא תשמע כן ע"ש ויתבאר בסעי' י"א שיש בזה מחלוקת בירושלמי.

יא. כתב הרמב"ם משקין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזרועה הצמאה ביותר... והואיל שאיסור דברים אלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא משני אבות והשני תולדות שלהם כמו שביארנו עכ"ל. ומדבריו למדנו שכל עבודות קרקע ואילנות לבד הד' דברים הם כולם רק מדרבנן ודלא כמו שביארנו בסעי' ג' דעשה יש בכל המלאכות.

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה א

(ה) שנה' ושביתה הארץ שבת לה'. ומ"מ אין עשה זו כוללת אלא ד' מלאכות שנתפרשו בתורה כמש"כ רבנו בסמוך ה"י דהו"ל כלל ופרט ואין בכלל אלא מה שבפרט:

דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק א ס"ק (ח)

(ח) ר"ש פ"ק דשביעית מ"ד ע"פ הירו' כלאים פ"ח ה"א וגמ' דמו"ק ג' א' ע"ש:

ערוך השולחן כתב בדעת הרמב"ם, שמתוך שהרמב"ם מקשר ומשווה בין איסורי הלאו לבין העשה, נראה שרק העובר על ארבע מלאכות האסורות בלאו מביא גם מצוות עשה של "ושבתה הארץ", אך העושה שאר מלאכות עובר על איסור דרבנן בלבד. וכן פסק דרך אמונה. אך דעת ערוך השולחן כפשוטו הפנת הפסוק, עשה "ושבתה הארץ" כולל את כל המלאכות האסורות בשביעית.

רמב"ן ויקרא פרק כג פסוק כד

(כד) יהיה לכם שבתון – שיהיה יום שבתה לנוח בו. ואמרו רבותינו (שבת כד ב) שבתון עשה הוא. והנה העושה מלאכה בי"ט עובר בלאו ועשה, והשובת בו מקיים עשה. ... ונראה לי שהמדרש הזה לומר שנצטוינו מן התורה להיות לנו מנוחה בי"ט אפילו מדברים שאין מלאכה, לא שיטרח כל היום למדוד התבואות ולשקול הפירות והמתנות ולמלא החביות יין, ולפנות הכלים וגם האבנים מבית לבית וממקום למקום, ואם היתה עיר מוקפת חומה ודלתות נעולות בלילה יהיו עומסים על החמורים ואף יין וענבים ותאנים וכל משא יביאו בי"ט ויהיה השוק מלא לכל מקח וממכר, ותהיה החנות פתוחה והחנוני מקיף והשלחנים על שלחנם והזהובים לפניהם, ויהיו הפועלים משכימין למלאכתן ומשכירין עצמם כחול לדברים אלו וכיוצא בהן, והותרו הימים הטובים האלו ואפילו השבת עצמה שבכל זה אין בהם משום מלאכה, לכך אמרה תורה "שבתון" שיהיה יום שבתה ומנוחה לא יום טורח. וזהו פירוש טוב ויפה:.... אבל פירוש "שבתון" כך הוא שתהיה לנו מנוחה מן הטורח והעמל כמו שביארנו, והוא ענין הגון וטוב מאד:

והנה הוזהרו על המלאכות בשבת בלאו ועונש כרת ומיתה והטרחים והעמל בעשה הזה, ובי"ט המלאכה בלאו והטורח בעשה. וממנו אמר הנביא (ישעיה נח"ג) מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר. וכן שבת שבתון יהיה לארץ (להלן כה, ד), שבת של מנוחה, שלא יחרוש ולא יעבוד אותה כלל.

הראי"ה קוק, שבת הארץ פרק א הלכה ד

והעושה את כל עבודת הקרקע כולה בשביעית כדרכו בכל השנים, אף על פי שלא זרע וזמר ולא קצר ובצר. כגון שהיתה לו שדה כזאת שהיתה צריכה רק לנטיעה להברכה והרכבה, זיבול וחרישה וכיוצא בהן, ועבד אותה בלא שינוי מדרכי העבודה בכל השנים – נראה שהוא עובר בעשה של תורה.

הראי"ה קוק, שבת הארץ קונטרס אחרון סי' ב סוף אות א

ומשמע שם בדברי הרמב"ן דבשבת ה"ה אפילו בעניין של שבות אחד, למושל מקח וממכר בקביעות, י"ל דהכי נמי באיזו עבודה מעבודת הארץ שעושה אותה בקביעות הרי זה מבטל מצות עשה דושבתה הארץ, וחרישה הקבועה כפי הצורך והדרך הרגיל תמיד היא ג"כ בכלל זה.

הראי"ה קוק שבת הארץ קונטרס אחרון סי' ז

ונראה פירוש דבריו שאע"פ שאין לנו מן התורה בשביעית כי אם אותם אבות השנים ותולדותיהן, וחרישה יש בה מקום עיון לדינא אם היא מהתורה או מדרבנן, לבד שאר עבודות שמפורש בהן מדרבנן, מ"מ כללות השביתה היא מן התורה בכולן, והעובר עליה בכלל שנת השביעית בקביעות עבר אדאורייתא.

הראמ"ן הרחיק את איסור עשה של השבתה וכתב כיאור איסור השביתה הן בשבת והן בשמיטה "שתהיה לנו מנוחה מן הטורח והעמל כמו שביארנו, והוא ענין האון וטוב מאד... שבת שבתון יהיה לארץ (להלן כה, ד), שבת של מנוחה, שלא יחרוש ולא יעבוד אותה כלל". הרי שכל מלאכה חקלאית נכללת באיסור "ושבתה הארץ".

דעת הראי"ה קוק על פי דברי הראמ"ן היא שהעושה שאר מלאכות האסורות רק מדרבנן, אם עושה את כולן, או אפילו חלקן, בקביעות בשמיטה, עובר על מצוות עשה דאורייתא של "ושבתה הארץ".

איסור זריעה, נטיעה ושתילת ירקות

תקציר השיעור

א. איסור זריעה

מלאכת הזריעה היא אחת מארבע המלאכות שאסרה התורה בשביעית: "שדך לא תזרע".

ב. איסור נטיעה

האם גם נטיעת עצים נחשבת כזריעה ואסורה מן התורה (האם נטיעה היא אב או תולדה)?

ישנן שתי סוגיות בגמרא (גיטין נג ע"ב, שבת עג ע"ב) שניתן להוכיח מהן שהנטיעה אסורה מהתורה. יש פרשנים הסוברים שנטיעה בשמיטה אסורה מן התורה. לדעת הר"ש והר"ש סיריליאו הנטיעה בשביעית אסורה מן התורה ואף לוקין עליה כזריעה בשביעית, כפי שנראה בלשון הגמרא בגיטין, וכן דעת מנחת חינוך (מצוה שכז אות ב).
יש פרשנים הסוברים שנטיעה בשמיטה אינה אסורה מן התורה, כרבינו תם הסובר שהנטיעה בשביעית היא תולדה ולא נאסרה מן התורה אלא רק מדרבנן. כן היא ההבנה הפשוטה ברמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק א, הלכות ד-ה).
דעת החזון איש היא שאף שהרמב"ם סובר שהנטיעה אינה אסורה בלאו, מכל מקום אסורה היא מן התורה, הואיל ונלמדה מקל וחומר מזמירה. ומשום שאין עונשין מן הדין, אין לוקין עליה מהתורה, אלא רק מכת מרדות מדברי חכמים.

הבחנה בין הגדרת זריעה האסורה מן התורה להגדרת נטיעה שנאסרה מדרבנן או מק"ו

לאחר שהתבאר שיש הבדל דיני בין זריעה לנטיעה, יש להגדיר מה נקרא זריעה ומה נקרא נטיעה. דעת החזון איש היא שהגדרת 'נטיעה' היא הצמחת מינים רב-שנתיים, בין נוטע זרע ובין נוטע שתיל, ואילו זריעה היא כל הצמחת מינים חד-שנתיים.
דעת הנצי"ב הראי"ה קוק ושבת הלוי היא שנטיעת שתילים אסורה מדרבנן, וזריעת זרעים, אפילו של אילנות, דינה כזריעה שאסורה מן התורה.
דעת מהריט"ץ היא שזריעה ונטיעה שאין מהן הנאה בשנת השמיטה אסורות מדרבנן, ואילו נטיעה וזריעה שיש מהן הנאה בשנת השמיטה הרי הן כזריעה האסורה מן התורה.

ג. שתילת שתילי ירקות

ללאור ההבחנה בין זריעה לנטיעה שהבאנו לעיל, מה הדין בשתילת ירקות?

לדעת החזון איש, שהגדרת זריעה היא במינים חד שנתיים כתבואה וירקות, בין שזורע זרעים ובין שותל שתילים, השותל שתילי ירקות עובר על איסור זריעה האסורה מן התורה וחייב מלקות. לדעת הראי"ה קוק, הגדרת זריעה היא בפעולת הטמנת זרעים, הן בירקות והן בעצים, והגדרת נטיעה היא בשתילת שתילים, הן בירקות והן בעצים. לכן השותל שתילי ירקות עובר על איסור נטיעה האסורה מדרבנן.

לדעת מהריט"ץ, חלק מהגדרת זריעה היא שהוא נהנה מהגידול בשנת השמיטה, לכן אף שתילת שתילי ירקות שנהנה מהם בשנת השמיטה נחשבת זריעה האסורה מן התורה ולוקין עליה.

מקורות לשיעור 2

איסור זריעה, נטיעה ושחילת ירקות

א. איסור זריעה

ויקרא פרק כה

- (ד) ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' שדה לא תזרע וכרמך לא תזמר.
(ה) את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר שנת שבתון יהיה לארץ.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה ב

אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה, ואחד הכרם ואחד שאר האילנות.
כריעה היא אחת מארבע מלאכות אסורות תורה בשמיטת.

ב. איסור נטיעה

משנה מסכת שביעית פרק ב משנה ו

אין נוטעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ר"ה ואם נטע או הבריך או הרכיב יעקור. רבי יהודה אומר כל הרכבה שאינה קולטת לשלשה ימים שוב אינה קולטת רבי יוסי ורבי שמעון אומרים לשתי שבתות.
נלמד מן המשנה שיש להימנע מלנטוע עצים כבר קודם השמיטת, ומכאן קל וחומר שיש איסור לנטוע בשמיטת עצמה.

האם גם נטיעת עצים נחשבת כזריעה ואסורה מן התורה (האם נטיעה היא אב או תולדה)?

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף נג עמוד ב

הנוטע בשבת, בשוגג – יקיים, במזיד – יעקר, ובשביעית, בין בשוגג בין במזיד – יעקר, דברי ר"מ; רבי יהודה אומר: בשביעית, בשוגג – יקיים, במזיד – יעקר, ובשבת, בין בשוגג בין במזיד – יעקר! ולטעמך, תקשה לך היא גופה, מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא, מאי שנא שבת ומאי שנא שביעית?
במשן האמרא אפורה שטיצה בשמיטת אסורה מן התורה.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף עג עמוד ב

זומר וצריך לעצים – חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום נוטע. אמר רב יוסף: האי מאן דקטל אספסתא – חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום נוטע. אמר אביי: האי מאן דקניב סילקא – חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום זורע.

בהלכות שבת מוכרת הנטיעה כאב ולא כתולדה, ועוד הצמירה בשבת אסורה משום שהיא תולדה של אב המלאכה של נטיעה.

להלן פרשנים הסוברים שנטיעה בשמיטה אסורה מן התורה:

הר"ש (שביעית פ"ב מ"ו)

דלא תזמור כתוב ואמרינן בריש מועד דזמירה בכלל זריעה וכל שכן נטיעה דדמיא לזריעה טפי ועיקר מלאכה היא טפי מזמירה כדמוכח בפרק כלל גדול דזומר חייב משום נוטע...

הר"ש סיריליאן (ירושלמי שביעית פ"ב מ"ו)

ואני אומר דודאי גבי נטיעה לוקין עליה מן התורה בשביעית לכו"ע ולא הוייא תולדה אע"ג דבתורה לא כתיב בשביעית לא תטע, דתניא בגיטין פרק הניזקין (נג ע"ב) ...אלמא דס"ל לתלמודא דגבי נטיעה שביעית ושבת כי ההדי ניהו ולא תולדה הויא כמו שכתב ר"ת, אלא אב חשיבא כמו שאמרו (שבת עג ע"ב) זומר וצריך לעצים חייב שתים משום קוצר ומשום נוטע...

לדעת הר"ש והר"ע סיריליאן הנטיעה בשביעית אסורה מן התורה ואף לוקין עליה כזריעה בשביעית, כפי שנראה בלשון הפארא בייטין, וכן מסבירא שהרי היא עיקר ומקור למלאכת הצמירה (שהזמור בשבת חייב משום שהוא תולדה של הנוטע). ואף שהתורה בשביעית אסרה ארבע בלבד, הנטיעה והזריעה הן אותה מלאכה בדיוק, הכנסת גידול לקרקע לשם הצמחה, אלא שהכנסת זרעים נקראת זורע והכנסת שתילים נקראת נוטע.

מנחת חינוך מצוה שכז אות ב

ולכאורה תמוה מהש"ס דגיטין (נג ע"ב) דנטיעה אסורה מן התורה... אך אין זה תמיה כל כך דיש לומר דהש"ס שם אזיל למאן דאמר נוטע דאורייתא, והלכה אינו כן. אך גוף הדבר צ"ע, דנטיעה יהיה קל מזמירה, דהזמירה הוא גורם להצמיח האילנות ומכל שכן נוטע.

מנחת חינוך דחה הראיה מהפארא בייטין שהעמיד את הפארא על פי אביי החולק על רבא שכל המלאכות אסורות בשביעית. אך מכוח סברא נראה לו שהנטיעה אסורה מן התורה, שהרי צמירה היא תולדה של נטיעה, ואם צמירה אסורה תורה כל שכן שיש לאסור מן התורה אף את הנוטע.

להלן פרשנים הסוברים שנטיעה בשמיטה אינה אסורה מן התורה:

ר"ת (הובא בר"ש מסכת שביעית פרק ב משנה ו)

ומה שר"ת היה אומר דמותר ליטע בתוספת שביעית מידי דהויא אשאר תולדות דאמרין בריש מועד קטן (ג א) דכתיב את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך ואמרין מכדי זריעה בכלל זמירה ובצירה בכלל קצירה [למאי הלכתא כתבינהו רחמנא] למימרא דאהני תולדות הוא דמחייב אתולדות אחרני לא מחייב ולא גזרו בתוספת.

רבינו תם סובר שנטיעה בשמיטת היא תולדה ולא נאסרה מן התורה אלא רק מדרכא.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א

הלכה ד

כיצד החופר או החורש לצורך הקרקע או המסקל או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ, וכן המבריק או המרכיב או הנוטע וכיוצא בהן מעבודת האילנות מכין אותו מכת מרדות מדבריהן.

הלכה ה

אין נוטעין בשביעית אפילו אילן סרק, ולא יחתוך היבולת מן האילנות, ולא יפרק העלין והבדים היבשים, ולא יאבק את צמרתו באבק, ולא יעשן תחתיו כדי שימות התולעת, ולא יסוך את הנטיעות בדבר שיש לו זוהמא כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך, ולא יסוך את הפגין, ולא ינקוב אותן, ולא יכרוך את הנטיעות, ולא יקטום אותם, ולא יפסג את האילנות וכן שאר כל עבודת האילן, ואם עשה אחת מאלו בשביעית מכין אותו מכת מרדות.

מהר"י קורקוס (הלכה ד)

ואפילו הנוטע אין אסורו אלא מדרבנן לדעת רבינו ורבינו שמשון נראה שחולק בנוטע וסובר דנוטע וזורע אחד הוא כי יותר מלאכה היא מזומר אבל דעת ר"ת נראה שהוא כדעת רבינו שהתיר לכתחילה ליטע בתוספת שביעית דס"ל דלא אסור בשביעית גופה מדאורייתא ובודאי כי הדבר נראה קשה שהחרישה בשביעית תהיה אסורה מן התורה ונטיעה תהיה מותרת. אלא שעל כרחינו צריך לומר כן שכיון שהוצרך הכתוב לפרט זריעה וזמירה ובצירה וקצירה נראה שאין לך אלא מה שנתפרש בכתוב דאי לא ליכתוב זומר ובכלל היה זורע אלא ודאי מדכתביה משמע דלא הוה ילפינן ליה מזומר א"כ נוטע דלא אתפרש לא ילפינן ליה.

רדב"ז הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה ה

אין נוטעין בשביעית וכו'. כל אלו המלאכות שכתב הם שנויות פ"ב דשביעית שמותר לעשותן ערב שביעית מכלל דבשביעית אסורות מדרבנן וכל העובר אדרבנן מכין אותו מכת מרדות כמבואר בכמה דוכתי.

דעת ר"ת, וכן דעת הראמ"ם ע"פ הרדב"ז ומהר"י קורקוס היא שנטיעה אינה אסורה מן התורה אלא רק מדרכא.

חזון איש שביעית יז אות כ

שם ה"ד או הנוטע, תימה הא אמר בגיטין נ"ג ב' דנטיעה דאורייתא וע"כ נטיעה בכלל זימור... ואפשר דהווי בכלל אין מזהירין מן הדין ולפיכך אין לוקין על הנטיעה אע"ג דהווי דאורייתא, ונראה דאף נוטע גרעין לא חשיב זורע וכדאמר פאה פ"ד ה"ד זרעי אילן אינן קרויים זרעים עיי"ש בהגר"א.
דעת החזון איש בדעת הרמב"ם שנטיעה אסורה מהתורה מקל וחומר ולכן אין לוקין עליה.

הבחנה בין הגדרת זריעה האסורה מן התורה להגדרת נטיעה שנאסרה מדרבנן או מק"ז

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת פאה פרק א הלכה ד

אילנות מניין (חייבים בפאה) ת"ל שדך. תני זורעין זרעי' וזרעי אילן כאחד והזורע מן החרצנים לוקה ארבעים אמר ר"ז כתיב [דברים כב, ט] לא תזרע כרמך כלאים עיקר כרמך לא תזרע כלאים אמר ר' יודן כפודקיא בעא קומי ר' יוסי תמן אמרין זרעי אילן קרוין זרעים וכא את אמר זרעי אילן אינן קרוין זרעים אמר ל' תמן מיעוט הכתוב שאין דרך בני אדם להיות קורין אותם זרעים ברם הכא ריבה הכתוב [ויקרא יא, לז] על כל זרע זרוע אשר יזרע.

מהר"ש סיריליא

ת"ל שדך: ואשכחן בשביעית דכתיב שדך לא תזרע ובכולן בכלל אחד שדה אילן ושדה תבואה וירק... זרעים זרעים וזרעי אילנות... ואע"ג כתיב שדך לא תזרע כלאים (ויקרא יט) ולא יליף שדך כלאים משדך דכתיב גבי פאה או גבי שביעית כדמפרש טעמא ואזיל... מיעוט הכתוב שאין דרך בני אדם: גבי כלאים כתיב הזרע אשר תזרע (דברים כב) ומשמע אשר אתה רגיל לזרוע ואין בני אדם רגילין לזרוע גרעינין אלא תבואה וקטנית וירק מה שאין כן גבי אילנות דדרך לנטוע זמורות וייחורים וגרופיות.

חזון איש שביעית יז אות כ

ונראה דאף נוטע גרעין לא חשיב זורע וכדאמר פאה פ"ד ה"ד זרעי אילן אינן קרויים זרעים עיי"ש בהגר"א.
דעת החזון איש הסובר בדעת הרמב"ם שנטיעה אסורה מהתורה מקל וחומר מכלירה ואין לוקין עליה, הגדרת נטיעה היא הצמחת מינים רב-שנתיים בין נוטע זרע ובין נוטע שתיל. ואילו זריעה היא הצמחת מינים חד-שנתיים ונטיעה בין זורע זרע ובין נוטע שתיל.

שו"ת משיב דבר חלק ב סימן ס

אי משום דלמה סתם הש"ס דלא כהילכתא יש לומר דנטיעה דגיטין היינו גרעין. ונטיעה דהרמב"ם אילן. ולכן שינה הסדר וכתב הברכה והרכבה ונטיעה.

הראי"ה קוק שבת הארץ קונטרס אחרון סי' ו

במה שהק' ע"ד הרמב"ם שאיסור נוטע הוא מדרבנן מהא דגיטין נ"ג ב' הנוטע בשבת כו' ובשביעית כו' מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא כבר העירותי במבוא פ' ד' שעיקר החילוק בין זרע לנטע הוא דוקא בנוטע יחור שהוא חלוק בצורתו מזריעה שזרעין זרעים ותבואה אבל אם הוא נוטע אילן ע"י זריעת גרעין אע"פ שבלשון חכמים גם זה בכלל נטיעה הוא ע"ש פעולתו היוצאת שמצמיח אילנות והבאתי שם מהא דערלה ספ"א נוטעין יחור של ערלה ואין נוטעין אגוז של ערלה ומ"מ הוא בכלל זריעה כלשון הרמב"ם בה' כלאים פ"א ה"ו וכ"מ מהא דרבי יאשיה דדריש כרמך לא תזרע כלאים שאינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד ברכות כ"א וכ"ד כמשפירש"י דהו"ל כלאי זרעים וכלאי הכרם כאחת והיינו דזריעה דקרא קאי גם אכרם והוא נטיעה זו בכלל זריעה ולהיפך בזרעים כה"ג הוא בכלל זריעה ולפ"ז בירקות שדרכם לזרע זרעוני גינה במק"א בערוגה בדוחק וכשיצמחו עוקרים אותם ושותלין אותם דרך שתילה בפיוזר הזריעה הראשונה היא מהתורה והשנייה מדרבנן וסימן לדבר ויטע ד' אלקים גן בעדן ואיתא במד"ר בראשית פט"ו על פסוק זה דויטע ד' ואאריז לבנון אשר נטע אר"ה כקרבי חגבים היו ועקרן הקב"ה ושתלן בתוך ג"ע שנראה דזריעה ע"י גרעין אפילו לצורך גידול אילנות ראוי' להקרא בתורה בלשון זריעה שמ"מ לענין הפעולה עצמה הרי היא זריעה ולהיפך בזרע זרעים בדרך שתילה הרי היא שתילה והוי בכלל נטיעה כמנחות ע' ע"א שמרחה בכרי ושתלה ובמעשרות פ"ה מ"ב העוקר לפת וצנונות מתוך שלו ונוטעה לתוך שלו ופשיטא דלענין השם מצד התורה כשזרע גרעין של אילן כיון שהוא מחפהו בארץ כדרך כל הזריעות ה"ז בכלל זרע ולא בכלל נוטע והוא אסור מה"ת ומ"מ בלשון חכמים יוכל הוא להכלל ג"כ בכלל נוטע ועל כרחנו כך הוא שהרי כל דיני נטיעה בערלה וחזרה מעורכי המלחמה הם ג"כ בנוטע ע"י זריעת גרעין מושו"ה בנוטע בשביעית דמשמע כל אופני נטיעה ואפילו נטיעה שעל ידי גרעין מקשה מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא ולא ניחה לגמ' לתרין בדוחק דדוקא בנוטע יחורים מיירי חדא דהי' לו לפרש ועוד דיוכל להקשות ליפלוג וליתני בדירה בשביעית גופא בין נטיעת גרעין לנטיעת יחורים אבל בנוטע אילן דרך נטיעה קם דינא דהרמב"ם דהוה בכלל אבות או תולדות שאינם מפורשים בפסוק להדיא דלא אסר רחמנא והוי ככל המלאכות האחרות האסורות מדרבנן.

שו"ת שבט הלוי חלק ג סימן קנח

ובאמת הי' נראה לחלק בין נטיעת גרעין לנטיעת שתיל דנטיעת גרעין הוא נוטע דאורייתא כזרע משא"כ יחור, והחזון איש מ"אן בזה מכח דברי הירושלמי פאה פ"א ה"ד זרע אילן אינן קרוין זרעים, ואינו מוכרח כ"כ, דהכא על פעולת המלאכה דנין ומצד המלאכה הוא ממש פעולת זרע, ולשון רבינו חננאל שבת ע"ג ע"ב הנוטע ולד הוא של זרע כי הנוטע נועץ יחור של אילן בארץ ומתגדל כמו המפיל זרע לארץ וצומח ע"כ, משמע דקרי נוטע תולדה (דלא ככמה ראשונים) בשביל דהוי נטיעת יחור והוא תולדת מפיל זרע בארץ אבל מפיל זרע גם באילן דאורייתא, ומפורש הוא בתו"כ פ' קדושים גבי ערלה ונטעתם אין לי אלא אגוז ושקד נטע יחור מנין ת"ל כל עץ, הרי דיחור צריך קרא לרבות, א"כ אין דחוק דהכא אגוז ושקד הוי בכלל זריעה דאורייתא לא יחור.

לדעת הנ"ל, הראי"ה קוק ושבט הלוי, נטיעת זרעין נחשבת לזריעה האסורה מן התורה, ושתילת שתילים היא נטיעה אסורה מן התורה אלא רק מדרבנן.

שו"ת מהריט"ץ החדשות (סימן קעו)

כיון דזומר את הגפן עובר בלאו, אמאי נוטע גפן יהיה פטור מן התורה. היה לנו לומר שחייב מן התורה מק"ו דזומר דתרויהו באילן הו"א אמנם הנלע"ד שהטעם הוא דזריעה הוא דבר שנהנה ממנה בשנת השמיטה, וכן זומר את הגפנים או אילנות נהנה ממועשיו בשנת השמיטה, ולכך עובר. אמנם נוטע אינו נהנה ממועשיו בשנת השמיטה עד אשר יגדל נטיעתו ולכך לא גזרה תורה אמנם מדברי סופרים גזרו גם על הנטיעה.

דעת מהריט"ץ היא שהתורה אסרה זריעה וכאירה כשהנאה ממנה כה היא בשנת השמיטה, אך לא אסרה נטיעה שהנאה ממנה אינה בשנת השמיטה אלא רק בשנים הבאות.

סיכום

- לדעת הר"ש והר"ש סיריליאן, נטיעה אסורה כזריעה, ואסורה מן התורה ולוקין עליה.
- לדעת רבנו תם והרמב"ם נטיעה אסורה מדרבנן.
- דעת החזון איש בדעת הרמב"ם היא שנטיעה אסורה מהתורה קל וחומר מזמירה ואין לוקין עליה והגדרת נטיעה היא הצמחת מינים רב-שנתיים בין נוטע זרע ובין נוטע שתיל, וזריעה היא הצמחת מינים חד-שנתיים ונטיעה בין זורע זרע ובין נוטע שתיל.
- לדעת הנצי"ב, הראי"ה קוק ושבת הלוי, נטיעת שתילים אסורה מדרבנן, זריעת זרעים אפילו של אילנות דינה כזריעה האסורה מן התורה.
- לדעת מהריט"ץ נטיעה שאין מהן הנאה בשנת השמיטה אסורה מדרבנן, נטיעה שיש מהן הנאה בשנת השמיטה הן כזריעה האסורה מן התורה.

ג. שתילת שתילי ירקות

לאור ההבחנה בין זריעה לנטיעה שהבאנו לעיל, מה הדין בשתילת ירקות?

חזון איש שביעית יז אות כ

ונראה דאף נוטע גרעין לא חשיב זורע וכדאמר פאה פ"ד ה"ד זרעי אילן אינן קרויים זרעים עיי"ש בבהגר"א.

לדעת החזון איש זריעה היא באינים חד-שנתיים כתבואה וירקות, בין זורע זרעים ובין שותל שתילים, ונטיעה היא באילנות, בין נוטע גרעין ובין נוטע שתיל. כבר התבאר לעיל שאף נטיעה אסורה מן התורה מקל וחומר מזמירה, אך אין לוקין עליה. והשותל שתילי ירקות עובר על איסור זריעה האסורה מן התורה וחייב מלקות.

הראי"ה קוק שבת הארץ קונטרס אחרון סי' ו

ולפ"ז בירקות שדרכם לזרע זרעוני גינה במק"א בערוגה בדוחק, וכשיצמחו עוקרים אותם ושותלין אותם דרך שתילה בפיזור, הזריעה הראשונה היא מה"ת והשנייה מדרבנן. לדעת הראי"ה קוק, זריעה היא פעולת הטמנת זרעים, הן בירקות והן בעצים. נטיעה היא שתילת שתילים, הן בירקות והן בעצים, לכן השולל שתילי ירקות עובר על איסור נטיעה מדרבנן.

שו"ת מהריט"ץ החדשות (סימן קעו)

משמע מתוך דבריו שאסור מהתורה הואיל ונהנה משתילה זו בשנת השמיטה. לדעת מהריט"ץ, חלק מהגדרת זריעה היא שהאדם נהנה מהפידול בשנת השמיטה, לעומת ההגדרת נטיעה, שאינו נהנה ממנה בשנת השמיטה. לכן השולל שתילי ירקות שנהנה מהם בשנת השמיטה, נחשב כזורע האסור מן התורה ולוקין עליו.

איסור זמירה

תקציר השיעור

איסור זמירה בשבת ובשביעית

הזמירה היא אחת מארבע המלאכות שאסרה התורה בשביעית - "וכרמך לא תזמור". הזמירה היא קיצור ענפי הגפן לצורך הגברת הצימוח. בהלכות שבת (גמ' שבת עג ע"ב, רמב"ם שבת פ"ח הל' ב) נחשבת הזמירה כתולדה ונלמדת מאב מלאכה של הזרע והנוטע. בהלכות שביעית הזכירה התורה ואסרה הן את האב - הזרע והן את התולדה - הזומר, ולא נלמד איסור הזמירה מאיסור זריעה כבהלכות שבת. ביאר רבא בגמרא במועד קטן ללמדנו שרק אבות ותולדות שהוזכרו בתורה אסורים בשביעית מדאורייתא: "דאהני תולדות - מיחייב, אאחרנייתא - לא מיחייב".

הזמירה בשביעית אסורה מדאורייתא, אך הקרסום וגיזומים נוספים אסורים מדרבנן

ישנם עוד כמה מיני גיזומים נוספים, כדוגמת הקרסום והזרוד והפיסוג, והגמרא קובעת שהם אינם אסורים מן התורה אלא רק מדרבנן.

מהי ההבחנה המבדילה בין זמירה לגיזומים האחרים?

המפרשים עמדו על ההבחנה בין זמירה האסורה מהתורה ובין סוגי הגיזומים האסורים מדרבנן.

הבחנה בין זפן לשאר אילנות

יש פרשנים שסברו שזמירה היא מלאכה בגפן ואילו שאר גיזומים הם בשאר האילנות.

הבחנה בין הסרת ענפים יבשים להסרת ענפים לחים

בראשונים הובאה הבחנה נוספת, לפיה ההבדל הוא בדבר הנקצץ. הזמירה היא חיתוך ענפים יבשים, ובשאר גיזומים החיתוך הוא גם של ענפים לחים.

הבחנה באקום החיתוך

הבחנה נוספת שהוזכרה בראשונים היא שההבדל הוא במקום החיתוך. הזמירה היא מלאכה מדויקת ורק חיתוך במקום מסוים וידוע מועיל להצמחה, ושאר הגיזומים הם חיתוכים בשאר מקומות שאינם מועילים לצמיחה כזמירה. אך נחלקו הפרשנים בקביעת מקום החיתוך המועיל הנחשב זמירה.

הבחנה בין חיתוך המוצע להצמחת פירות ובין הצמחת האילן

יש שסברו שזמירה היא פעולת קציצה המשפיעה ישירות על הצמחת הפירות, לעומת שאר גיזומים שאינם משפיעים ישירות על הצמחת הפירות.

הכרעת האחרונים בשאלה מהי הזמירה שאסרה תורה

הרב קוק בשבת הארץ קונטרס אחרון הכריע שהבחנה בין הזמירה האסורה מן התורה למלאכות אחרות האסורות מדרבנן היא **מיקום החיתוך**. בשו"ת משפט כהן הוסיף וביאר שההבדל הוא שהחיתוך בחלק מן הענף **כוונתו להוסיף פירות הגפן**. לעומת זאת כוונת הגיזומים האחרים היא **בעיקרה לאוקמי אילנא שיעמוד חי, כפי טבע גידולו**. והוסיף עוד שהזמירה המוזכרת בתורה היא **דווקא כשחותך את הענפים היבשים**, אך לא הזכיר את ההבחנה בין גפן לשאר אילנות. גם ספר השמיטה לא חילק בין גפן לשאר אילנות, אלא חילק רק במקום החיתוך השונה.

לעומת זאת, החזון איש נקט להלכה שיש להבחין בין גפן לשאר אילנות וביאר **זאת מצד "שהזימור של שאר אילנות חלוק מזימור גפן מצד טיב עבודתו"**. והסתפק במלאכת הזמירה בגפן, אם כוללת רק זמירת ענפים יבשים או שמא אף לחים, וכן נקט בדרך אמונה. אך בספר משפטי ארץ התבאר על פי דעת הרב אלישיב הרחבה בדברי החזון איש שנקט לשון "הזימור של שאר אילנות חלוק מזימור גפן מצד טיב עבודתו", שכל אילן שטיב עבודתו דומה לגפן, כגון הקיווי, דינו יהיה כגפן.

איסור זמירה בזרעים ובירקות (כיסוח דשא)

בהלכות שבת מבואר בגמרא ובפסקי הרמב"ם שגיזום תבואה וירקות אסור מדאורייתא וחייב חטאת. לאור מה שהתבאר לעיל, יש לדון בדין בשמיטה: האם זמירה וכיסוח זרעים וירקות ודשא אסורים מדאורייתא או מדרבנן?

נאמר במשנה "ממרסין באורז בשביעית ר"ש אומר אבל אין מכסחין". המשמעות הפשוטה של דברי ר' שמעון במשנה, וכפי המשתמע בתרגום אונקלוס ופירוש הרמב"ם למשנה, שכשם שהזמירה בגפן אסורה מדאורייתא הוא הדין הזמירה וכיסוח באורז ושאר גידולים.

הר"ש מבאר על פי הירושלמי שאין מכסחין הוא מטעם שאין במניעת מלאכה זו הפסד גדול ולא נחשב הדבר אוקמי, אלא נחשב אברויי אילנא. ניתן לבאר שהר"ש סובר שמלאכת הכיסוח היא מלאכה האסורה רק מדרבנן ולכן יש לדון אם היא בכלל אוקמי או אברויי אילנא. אך ניתן לבאר שדעת הר"ש היא שאף מלאכה אסורה מן התורה רק אם היא לאברויי, אך אם היא לאוקמי יש להתיר.

מלשון הרמב"ם בהלכה, וכן נראה שדעת מפרשי הרמב"ם, עולה שכיסוח בזרעים וירקות יש בו איסור זמירה מדאורייתא.

פסיקת האחרונים

הראי"ה קוק בשבת הארץ וספר השמיטה נקטו שכיסוח בזרעים, ירקות ודשאים אסור משום זמירה האסורה מן התורה.

החזון איש, הסובר שאיסור זמירה הוא רק בגפן, מעמיד את איסור כיסוח האורז כאיסור דרבנן ומבאר את סיבת איסור הכיסוח על פי הבנת הר"ש בביאורו למשנה, שהוא משום שאין במניעה ממלאכה זו הפסד גמור (אין ההיתר של מלאכה לאוקמי).

הגר"ש ישראלי דייק בדעת הרמב"ם ונקט הלכה למעשה שבירקות הגיזום אסור מדרבנן, ובאילנות נקט כדעת החזון איש ולא כדעת הראי"ה קוק, ומשמעות הדבר היא שיהיה ניתן להתיר מלאכה זו לעשות על ידי ישראל לאחר היתר מכירה.

מקורות לשיעור 3

איסור זמירה

הזמירה היא אחת מארבע המלאכות שאסרה התורה בשביעית: "וזכרמך לא תזמור". הזמירה עניינה קיצור ענפי הגפן לצורך הגברת הצימוח. בהלכות שבת נחשבת הזמירה כתולדה ונלמדת מאב מלאכה של הזרע והנוטע. בהלכות שביעית התורה הזכירה ואסרה הן את האב והן את התולדה. התורה ציינה בפירוש את הזרע ואת הזמור ולא למדה מאיסור זריעה כבהלכות שבת. ביאר רבא בגמרא במועד קטן ללמדנו שרק אבות ותולדות שהוזכרו בתורה אסורים בשביעית מדאורייתא - "דאהני תולדות - מיחייב, אאחרנייתא - לא מיחייב".

ויקרא פרק כה

- (ד) ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור.
(ה) את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר שנת שבתון יהיה לארץ.

אונקלוס ויקרא פרק כה

חקלך לא תזרע וכרמך לא תכסח.

גמרא שבת דף עג עמוד ב

אמר רבי אמי: זומר חייב משום נוטע, והנוטע והמבריק והמרכיב חייב משום זורע.

רמב"ם הלכות שבת פרק ח הלכה ב

הזורע כל שהוא חייב, הזומר את האילן כדי שיצמח הרי זה מעין זורע.

מסכת מועד קטן דף ב עמוד ב

רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסור רחמנא, תולדות לא אסור רחמנא, דכתיב ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שדך לא תזרע וגו'. מכדי, זמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתבינהו רחמנא? למימרא: דאהני תולדות - מיחייב, אאחרנייתא - לא מיחייב.

הזמירה בשביעית אסורה מדאורייתא, אך הקרסום וגיוזומים אחרים אסורים מדרבנן

ישנם עוד כמה מיני גיוזומים נוספים, כדוגמת הקרסום והזרוד והפיסוג, והגמרא מבחינה ביניהם לבין זמירה - הם אינם אסורים מן התורה אלא רק באיסור דרבנן.

גמרא מועד קטן דף ב ע"ב - ג ע"א

רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא, ...ולא? והתניא: שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר, אין לי אלא זירוע וזימור, מניין לניכוש ולעידור ולכיסוח? תלמוד לומר: שדך לא כרמך לא. לא כל מלאכה שבשדך, ולא כל מלאכה שבכרמך. מניין שאין מקרסמין, ואין מוזדיין, ואין מפסגין באילן – תלמוד לומר: שדך לא כרמך לא, לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך... מדרבנן, וקרא – אסמכתא בעלמא.

מהי ההבחנה המבדילה בין זמירה לגיזומים האחרים?

המפרשים עמדו על ההבחנה בין זמירה האסורה מהתורה ובין סוגי הגיזום האחרים האסורים מדרבנן.

הבחנה בין גפן לשאר אילנות

יש פרשנים שהבחינו בין זמירה שהיא מלאכה בגפן ובין שאר גיזומים שהם מלאכות בשאר האילנות. רש"י והר"ש מבחינים בין זמירה שהיא בגפן ובין קרסום שהוא גם כן מעשה זמירה אך הוא נעשה בשאר אילנות. הרשב"ם והרמב"ם לא קיבלו את ההבחנה בין סוגי האילנות, ואיסור זמירה קיים הן בגפן והן בשאר אילנות.

רש"י מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

מקרסמין – היינו, זימור, אלא שקירסום שייך באילנות.

פירוש הריב"ם למשנה מסכת שביעית פרק ב משנה ג

מקרסמין, היינו זימור, אלא שקירסום באילנות.

ר"ש מסכת שביעית פרק ב משנה ג

מקרסמין – מלשון קרסמוה נמלים והיינו זימור אלא שלשון קירסום באילן וזימור בכרם מלשון זמורות שמחתך ענפים של גפן.

רא"ש מסכת שביעית פרק ב משנה ג

מקרסמין – מלשון קרסמוה נמלים וקרסום באילן כמו זימור בגפן:

גמרא בבא בתרא דף פ עמוד ב

תנו רבנן: הלוקח אילן מחבירו לקוץ – מגביה מן הקרקע טפח וקוצין, בתולת השקמה – ג' טפחים, סדן השקמה – ב' טפחים, בקנים ובגפנים – מן הפקק ולמעלה, בדקלים ובארזים – חופר ומשרש, לפי שאין גזען מחליף. ובתולת השקמה ג' טפחים בעינן? ורמינהי: אין קוצצין בתולת השקמה בשביעית, מפני שהיא עבודה; ר' יהודה אומר: כדרכו אסור, אלא מגביה י' טפחים וקוצץ, או גומם מעם הארץ; מעם הארץ הוא דקשי, הא אידך מעלי לה! אמר אביי: ג' טפחים מעלי לה, מעם הארץ ודאי קשי לה,

מכאן ואילך - לא מקשי קשי לה ולאן עלויי מעלי לה, גבי שביעית עבדין מידי דודאי קשי לה, גבי מקח וממכר עבדין מידי דודאי מעלי לה.

רשב"ם מסכת בבא בתרא דף פ עמוד ב

ובתולת השקמה ג' טפחים - בתמיה והלא די בפחות.
מפני שהיא עבודה - שיגדל יותר וכתוב וכרמך לא תזמור (ויקרא כה).

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה ב

אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה, ואחד הכרם ואחד שאר האילנות.

ערוך השלחן שמיטה ויובל סי' יט סעי' ב

...ודע דאע"ג דבתורה כתיב כרם מ"מ ה"ה לשארי אילני מאכל, ומפני שבא"י רוב נטיעתם כרמים, ובנויקין כתיב כי יבער איש שדה או כרם וכן במערכי המלחמה כתיב אשר נטע כרם וכן לא נעבור בשדה ובכרם ודוד אמר יזרעו שדות ויטעו כרמים וכל התנ"ך מלא מזה לכן נקטה כרם אבל ה"ה לכל אילני מאכל.

ספר השמיטה פרק ג אות ג סעיף א

כל הקוצץ ענף או יחור מאיזה אילן שהוא שעי"ז מתגדל או מתעבה האילן הרי זה עובר בלאו וכרמך לא תזמור ואחד כרם ואחד כל שאר אילנות (מכילתא ורמב"ם פ"א וב) וכמו לא תזרע בזרעים כך לא תזמור באילנות שהזמירה היא המצמיחה והמגדלת את הענפים והאילן.

לדעת רש"י והר"ש ההבחנה היא באיני האילנות, בין זמירת הפסל לזיכום שאר האילנות, הזמירה - קיצוץ ענפי הפסל, אסורה בשביעית מן התורה, אך זיכום - קיצוץ ענפי שאר אילנות, אסור רק מדרבנן. לעומת זאת, לדעת הרמב"ם (וראה דברי החזון איש לקמן שביאר דעת הרמב"ם באופן שונה), הרשב"ם, ערוך השולחן וספר השמיטה אין לחלק בין קציצת ענפי הפסל לשאר אילנות, וכשם שזמירת הפסל אסורה מן התורה הוא הדין לזיכום שאר אילנות.

הבחנה בין הסרת ענפים יבשים הסרת ענפים לחים

הבחנה נוספת שהוזכרה בראשונים היא שההבדל הוא בדבר הנקצץ. הזמירה היא חיתוך ענפים יבשים, ובשאר גיזומים החיתוך הוא גם של ענפים לחים.

רש"י מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

זימור - מחתך ענפים יבשין של גפן.
מזרדין - מחתך ענפים יבשים ולחים, לפי שיש לאילן ענפים יותר מדאי.

ר"ש משנה שביעית פ"ב מ"ג

מזרדין - כשיש לאילן ענפים לחים יותר מדאי, חותך מקצת ומניח מקצת וזהו זרוד.
אך כביאור האילרי והראב"ם נראה שלא קיבלו הכחנה זו.

מועד קטן ג ע"ב

וכן באילנות אם קרסם, והוא שחתך הענפים היבשים מן האילן או מן הגפנים, שלא יכחישו את האילן או את הגפן. או זירד, והוא שהיו ענפים יותר מדאי באיזה מקום שבאילן וצריכין לחתוך אעפ"י שאינן יבשות. או פסג, והוא חתוך כל ענפי האילן חוץ מגזע העליון שבו, כדי שיגדל ביותר... בכולם מכין אותו מכת מרדות.

רמב"ם שמיטה ויובל פ"א ה"ה

אין נוטעין בשביעית אפילו אילן סרק, ולא יחתוך היבולת מן האילנות, ולא יפרק העלין והבדים היבשים, ... ולא יקטום אותם, ולא יפסג את האילנות וכן שאר כל עבודת האילן, ואם עשה אחת מאלו בשביעית מכין אותו מכת מרדות.

רש"י הדגיש "זימור - מחתך ענפים יבשין של עפן", לעומת זירוד "מחתך ענפים יבשים ולחים". מתבאר שיש הכחנה נוספת, שהזמירה היא חיתוך ענפים יבשים לעומת הזירוד. אך פרשנים אחרים לא קיבלו הכחנה זו, האילרי כביאור מלאכת הקרסום אסורה מדרבנן כתב "באילנות אם קרסם, והוא שחתך הענפים היבשים מן האילן או מן הגפנים", הרי שחיתוך ענפים יבשים מן העפן אינו נחשב זמירה אלא פצולה אחרת. הראב"ם כתב "ולא יפרק העלין והבדים היבשים... ואם עשה אחת מאלו בשביעית מכין אותו מכת מרדות". משמע גם כן שהסרת ענפים יבשים אסורה רק מדרבנן.

הבחנה במקום החיתוך

הבחנה נוספת שהוזכרה בראשונים היא שההבדל הוא במקום החיתוך. הזמירה היא מלאכה מדויקת ורק חיתוך במקום מסוים וידוע מועיל להצמחה, ובשאר גיזומים הם חיתוכים בשאר מקומות שאינם מועילים לצמיחה כהזמירה. אך נחלקו הפרשנים בקביעת מקום החיתוך המועיל הנחשב לזומר.

משנה מסכת שביעית פרק ד משנה ה

...אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית מפני שהיא עבודה רבי יהודה אומר כדרכה אסור אלא או מגביה עשרה טפחים או גומם מעל הארץ.

רמב"ם פירוש למשנה שביעית פרק ד

קוצצין את האילן בגובה ידוע ויהיה בזה תיקון האילן כמו הזמירה לכרם. ר' יהודה אומר שאסור לקצוץ אותו במקום הידוע, ומותר לקצצה עם פני הארץ או למעלה מעשרה, לפי שדרכה להקצין בתוך עשרה.

משנה מסכת שביעית פרק ד משנה ו

המזנב בגפנים והקוצץ קנים ר' יוסי הגלילי אומר ירחיק טפח...

רמב"ם פירוש למשנה, שם

המזנב - גזור מן זנב, עניינו כריתת הקצוות.

פירוש משנה ראשונה

מזנב לאו הינו זומר, דזומר היינו שקוצץ כל הזמורות והכא אינו אלא מזנב שחותך קצה הזמורות.

מלחמת ה' מסכת סוכה דף טו עמוד ב

אבל לי נראה שהענפים הגדולים שדרכן של כורמים לזמור אותן ולקוץ ראשן בכל שנה כדי שיוסיפו הן הנקראים דליות והענפים השלמים הנקראים בדים או פארות.

תפארת ישראל אות ל

אלא זומר הוא שחותך ראש הגזע, והמזנב קוצץ הענפים מהצד.

הבחנה במקום החיתוך נמצאת כבר בדעת ר' יהודה, אך בקביעת מקום החיתוך המדויק שהגדרתו זמירה נחלקו הפרשנים. הרמב"ם בפירושו למשנה לא הגדיר אלא נקט "שאסור לקצוץ אותו במקום הידוע", אך בהיתר המזנב בגפנים כתב "עניינו כריתת הקצוות". מכאן שמקום החיתוך מגדיר את מלאכת הזמירה. המשנה ראשונה הבחין גם כן בין מקום החיתוך, אך נקט שהזמירה האסורה היא קציצת כל הענף לעומת המזנב, החותך קצה הזמורה. תפארת ישראל פירש שהורדת הענף היא המזנב, והזמירה היא החיתוך בראש הגזע.

לסיכום השיטות, מצאנו שיטה הסוברת שמקום החיתוך מגדיר את ההבדל בין מלאכת הזמירה לשאר מלאכות, אלא שחלקו בקביעת המקום. יש הסוברים שזמירה היא קציצת חלק מהענף, יש הסוברים קציצת כל הענף, ויש אומרים קציצת ראש הגזע.

הבחנה בין חיתוך המועיל להצמחת פירות ובין המועיל להצמחת האילן

יש שסברו שההבדל הוא שהזמירה היא פעולת קציצה המשפיעה ישירות על הצמחת הפירות, לעומת שאר גיזומים שאינם משפיעים ישירות על הצמחת הפירות.

רש"י מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

זמירה בכלל זריעה - שדרכו של זומר לצמוחי פירי כזרע...

שו"ת מהריט"ץ החדשות (סימן קעו)

כיון דזומר את הגפן עובר בלאו, אמאי נוטע גפן יהיה פטור מן התורה. היה לנו לומר שחייב מן התורה מק"ו דזומר דתרויהו באילן הו"ו אמנם הנלע"ד שהטעם הוא דזריעה הוא דבר שנהנה ממנה בשנת

השמיטה, וכן זומר את הגפנים או אילנות נהנה ממעשיו בשנת השמיטה, ולכך עובר. אמנם נטע אינו נהנה ממעשיו בשנת השמיטה עד אשר יגדל נטיעתו ולכך לא גזרה תורה אמנם מדברי סופרים גזרו גם על הנטיעה.

מדויק ברש"י, וכן נקט המהריט"ל, שהזמירה ככריעה הן פאולות הארמות להצמחת הפירות בשנה זו, שנת השמיטה, ואם כן כל גיזום שאינו משפיע ישירות על הצמחת הפירות בשנת השמיטה אינו נחשב כזמירה האסורה מדאורייתא אלא אסור מדרבנן.

הכרעת האחרונים: מהי הזמירה שאסרה תורה?

שבת הארץ קונטרס אחרון יא

הזמירה הנהוגה אצלנו, דהיינו שכורתים את כל הענפים ומשאירים רק את גוף הגפן, נראה שאינה זמירה האסורה מהתורה אלא היא תולדות. ונראה שהיא ה"פסול", כמבואר בפ"ב מ"ג מ"ג "מפסלין עד ר"ה.... אבל הזמירה מימי קדם, שהיא נאסרה בתורה, הייתה רק לחתוך רק חלקים מהזמורות ולא כולם, וכיוון שיש לזה שם אחר כבר אינה בכלל זמירה האמורה בתורה.

ולפי דברי המומחים בדבר, אינה באה הזמירה הזו הנהוגה בזמננו, שהיא קציצת כל הענפים, להרבות את הפירות ולהשביח את האילן, כי אם כדי להאריך קיום האילן, ע"י קציצת הענפים שהם יונקים את לחותו... מ"מ הלא כאן הסברא מסייעא, כמו שאמרנו, לחלק בין זמירה שהייתה נהוגה מקדם ושנאסרה בתורה, שהיא קציצת ראשי הענפים בהשאת חלקים מהם - וזה הוא למען הרבות הפירות בענפים הנשארים, לבין הזמירה של עכשיו, שהיא קציצת כל הענפים כדי להאריך את ימי האילן. וכיוון שבשביעית אנו מדייקים לאסור דוקא מה שנאמר מפורש בתורה, "ל שאין זה בכלל, וגם הרי הן מחולקות בתועלתן ובמטרתן, ועכ"פ אינה בזמירה שלנו אלא בכלל תולדות דרבנן.

שו"ת משפט כהן (עניני א"י) סימן סז

הזמירה, כפי מה שהיא מורגלת בימינו בגפנים המורכבים, איננה אותה הזמירה שהיתה נוהגת בימים הראשונים, וכמו שנוהגים הערבים עד הנה לומר את גפניהם הגדלים פרא בלא הרכבה, שהם חותכים ראשי הענפים או חלקים מהם, ומניחים חלקים גדולים. והכונה של מלאכה זו היא פשוט להוסיף פירות הגפן, אבל מה שנוהגין בגפנים המורכבים לחתוך את כל הזמורות עד סמוך לגוף האילן אין כונת זמירה זו להוסיף פירות, כי יודעי דבר אומרים, שאם יונחו הגפנים בלא זמירה, ויהיו להם ענפים ארוכים, יעשו בשנה זו פירות הרבה יותר ממידת הפירות שעשו ע"י זמירה הנהוגה, אלא שע"י רבוי הפירות ושלוח הענפים יוכחש הרבה האילן, ובמשך זמן קטן ייבש לגמרי, על-כן כונת זמירה זו בעיקרה היא לאוקמי אילנא שיעמוד חי, כפי טבע גידולו. ויש לומר שזהו בכלל המזנב בגפנים, ששינוי בפ"ד מ"ו, לבד מה שיש אומרים שזמור של תורה הוא דוקא כשתחתך את הענפים היבשים, ובארתי הדברים בקצרה בספר שבת הארץ הלכות שביעית, שיצא לאור בקרוב בעה"י. על כן במקום דחק יש לסמוך על זה ולהתיר אחר המכירה את הזמירה הנהוגה גם ע"י ישראל, במקום שא"א ע"י נכרים. אך בזמירה יש לפעמים מניעה אחרת, מה שא"א לעשות ע"י נכרים, מפני שצריך ע"ז בקיאות מיוחדת באומנות, ומי שאינו בקי מאבד הוא את הגפן בזמירתו, ולפעמים מזדמן שאי אפשר למצא נכרי בקי, או אפילו אם יהי' בקי צריך שיהי' ג"כ בלתי חשוד להפסיד לישראל בזדון.

ועכ"ז אקוה להורות בע"ה אפילו במקום דחק שתהי' זמירתם בשנוי. וכבר דקדקתי בזה ומצאתי שאי אפשר לעשות שום שנוי באופן הזמירה, שיהי' בלתי מזיק, ולא יקלקל את המלאכה כי-אם ע"י מה שתחת אשר בכל השנים דרך חתיכת הבדים הנזמרים היא ישרה, כמו שחותך את הצנן וכיו"ב בקו ישר תהי' החתיכה בשביעית, כשתהי' מוכרחת להעשות ע"י ישראל, בקו אלכסוני. ויש לזה ראי' מירושלמי פ"ד ה"ה שזה נקרא שנוי, ששינוי שם: הקוצץ בקורות לא יהי' מדרג ומחליק, אלא מתכוין שתהי' קציצתן שוה...

ספר השמיטה פרק ג ס"ב אות א

כל הקוצץ ענף או יחור מאיזה אילן שהוא שעי"ז מתגדל או מתעבה האילן הרי זה עובר הלאו 'וכרמך לא תזמור' ואחד כרם ואחד כל שאר אילנות. איסור זמירת הענפים הוא בין אם קוצץ ענפים שלא יכבידו על האילן בין שקוצץ ענף אחד מבין שנים שלא יהיו תכופים זה לזה, או שקוצץ ענף מקולקל (כדתני פ"ב ג' מקרסמין מזרדין ומפסלין עד ראש השנה ולא לאחר ראש השנה)...

ספר השמיטה פרק י ס"ג אות א

אבל זריעה וזמירה לא יעשה הישראל בעצמו, והנה בשדה ישראל אסורים כל מיני זמירה (הנקובים לעיל פ"ג ב) אבל בשל נכרים יש מקילים באופני זמירה באלו שיש אומרים שאין זו זמירה של תורה שתעשה בשינוי, כגון בקציצת חלק מהענף מקילין לאחר המכירה לקצוץ בשינוי או שישאיר פקק יותר או פקק פחות מכפי הנהוג (כמו"ש הג"ר נפתלי הירץ זצ"ל בכתביו בהסכם מגאוני ישראל להקל בכה"ג לאחר המכירה במקום הדחק). אבל הזמירה הרגילה כגון ענף שלם או מהגזע כשיעור זמירה או אפילו קציצת ענף עד הפקק הרגיל - לא התירו.

חזו"א שביעית ס"ב כא אות טו

ואפשר דזימור בגפן כולל בין יבשים בין לחים...כמו כן הזימור של שאר אילנות חלוק מזימור גפן מצד טיב עבודתו... דבגפן הכל בכלל זימור וצ"ע בזה, לכאורה ר"ל דחייב מלקות בזימור שאר אילנות וזה תימא...אמנם נראה דכונת רבנו כאן לשלול שלא נאמר שאין דין שביעית באילנות אלא בכרם...ולזה הקדים רבנו אע"ג דכתיב כרם אחד כרם אחד שאר אילנות בכלל איסור עבודת האילן.... ואפשר דזימור בגפן כולל בין יבשים בין לחים אלא דבשאר אילנות הן בלשון חכמים קירסום ביבשים וזירוד בלחים

ובא לרבות עבודות זולת הזימור, ולפי שהעבודות משתנות בשינוי קל חרישה היא אב וחפירה עידור תולדה כמו כן הזימור של שאר אילנות חלוק מזימור גפן מצד טיב עבודתו ולזה מרבה עבודות. והא דאמר שבכרמך כולל כרם וכל אילן וכיון שנתרבו כל עבודות, נתרבה זירוד שזו עבודת שאר אילנות... אבל חתיכת ענפים דרבנן... ואפשר דהא דכ' רבנו העלין והבדים היבשים אינו לוקה היינו חוץ מגפן דבגפן בכלל זימור וצ"ע בזה... וכיון דלפרש"י מ"ק ג' א' מבואר דזימור שאר אילנות הוא משאר התולדות שהן דרבנן וכ"ד הר"ש פ"ב וכו"כ הערוך ערך קרסום בשם י"א, ואף לפי' ראשון שהביא. וזו גם דעת ר"מ דקרסום הוא ענין אחר מ"מ לדינא לא מצינו דפליגי וכיון דבסוגין מוכח דשאר אילנות דרבנן ויש לכיון כן גם דעת הר"מ הכי נקטינן.

חזו"א שביעית סי' כו אות א

אבל זימור בשאר אילנות ליכא אלא זירוד.

דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק א ס"ק (ל)

חזו"א שביעית סי' כ"א סקט"ו ומיישב בזה מה שהקשה בסי' י"ז סק"כ וחזר בו ממש"כ בסי' י"ט סק"ד דלדעת רבנו כל האילנות אסורין בזימור מה"ת.

משפטי ארץ שביעית פ"ב סע' ד הערה 9

את החילוק בין זמירה בגפן לזמירה בשאר אילנות מסביר החזו"א סי' כא ס"ק טו, משום שאופי הגיזום בגפן שונה מבשאר אילנות. לפי זה בעצים שבהם טיב הגיזום דומה לזה של הגפן יהיה הגיזום אסור מן התורה וכן הורה לנו הגרי"ש אלישיב. ולפי דבריהם גיזום 'קיוי' אסור מן התורה שדומה בטיבו לגפן. כמו כן מסתפק החזו"א שם האם כל זמירה בגפן אסורה מן התורה, או שגם בגפן יש גיזום שאינו באופי הזמירה ואסור רק מדרבנן.

הרב קוק בשבת הארץ קונטרס אחרון הכריע שהבחנה בין הזמירה האסורה מן התורה למלאכות אחרות האסורות מדרבנן היא מצד **מיקום החיתוך**. הזמירה מימי קדם, שהיא שנאסרה בתורה, הייתה רק לחתוך חלקים מהזמורות ולא את כולן, ומכיוון שיש לזה שם אחר, כבר אינה בכלל זמירה האסורה בתורה. לעומת זאת הזמירה הנהוגה אצלנו, דהיינו שכורתים את כל הענפים ומשאירים רק את גוף הגפן, נראה שאינה זמירה האסורה מהתורה אלא היא תולדה. ונראה שהיא המכונה "פיסול". ושו"ת משפט כהן הוסיף עוד לבאר את ההבדל על פי ההבנה שנקט המהריט"א, שהחיתוך בחלק מן הענף כוונתו להוסיף פירות הגפן, לעומת הגיזומים האחרים שמטרתם בעיקרה היא לאוקמי אילנא שיעמוד חי, כפי טבע גידולו. והוסיף עוד להסתמך על ההבחנה שנקט רש"י שזמור של תורה הוא דווקא כשחותך את הענפים היבשים. אך לא הזכיר את ההבחנה בין גפן לשאר אילנות. כמו כן גם ספר השמיטה לא חילק בין גפן לשאר אילנות אלא רק בשינוי מקום החיתוך.

לעומת זאת, החזון איש נקט להלכה כדעת רש"י שיש להבחין בין גפן לשאר אילנות וביאר זאת מצד "שהזימור של שאר אילנות חלוק מזימור גפן מצד טיב עבודתו". והסתפק אם מלאכת הזמירה בגפן כוללת זמירת ענפים יבשים או אף לחים, וכתב "ואפשר דזימור בגפן כולל בין יבשים בין לחים... ואפשר דהא דכתב רבינו דמפרק העלין והבדים היבשים אינו לוקה היינו חוץ מגפן דבגפן הכל בכלל זימור וצ"ע" (שביעית סי' כא ס"ק טו). וכן נקט בדרך אמונה. אך בספר משפטי ארץ על פי דעת הרב אלישיב הרחיבו דעתו של החזון איש שנקט לשון "הזימור של שאר אילנות חלוק מזימור גפן מצד טיב עבודתו" הרי שכל אילן שטיב עיבודו דומה לגפן, כגון הקיווי, דינו יהיה גם כן כגפן.

איסור זמירה בזרעים ובירקות (כיסוח דשא)

בהלכות שבת מבואר בגמרא וברמב"ם שגיוסם תבואה וירקות אסור מדאורייתא וחייב חטאת. לאור מה שהתבאר לעיל יש לדון מה הדין בשמיטה, האם זמירה וכיסוח זרעים ודשא אסורים מדאורייתא או מדרבנן?

גמרא שבת דף עג עמוד ב

אמר רב יוסף: האי מאן דקטל אספסתא – חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום נוטע. אמר אביי: האי מאן דקניב סילקא – חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום זורע.

רש"י מסכת שבת דף עג עמוד ב

דקטל אספסתא – שחת, וקוצרין אותו שלשה פעמים בחדש, וחוזר וצומח. דקניב סילקא – חותך תרדין מן המחובר, וחוזרין וגדלין.

רמב"ם הלכות שבת פרק ח הלכה ד

כל זרע שקצירתו מצמחת אותו ומגדלתו כגון אספסתא וסילקא, הקוצרו בשגגה חייב שתי חטאות, אחת מפני שהוא קוצר ואחת מפני שהוא נוטע.

לעומת זאת בהלכות שביעית נחלקו הפרשנים בביאור איסור כיסוח זרעים.

משנה שביעית פרק ב משנה י

ממרסין באורז בשביעית ר"ש אומר אבל אין מכסחין.

ר"ש

לא מכסחין – שאין חותכין עליו של אורז, מלשון לא תזמור תרגום לא תכסה.

רמב"ם על משנה מסכת שביעית פרק ב משנה י

וכבר ביארנו בכלאים שהכיסוח הוא כריתת הזמורות הבולטות, תרגום תזמור תכסה. ולפיכך אמר ר' שמעון שזה שהתרנו לו למרס באורז בשביעית אף על פי שכך הוא עושה בו בשאר שנים, אין לחשוב שהותרו לו כל העבודות באורז בלי שינוי ומותר לו גם לכסחו, אלא כסוחו אסור בשביעית כשאר הצמחים שאסור לכסחן. ואין הלכה כר' אליעזר בן יעקב. והלכה כר' שמעון שאוסר כסוח האורז.

המשמעות הפשוטה של דברי ר' שמעון, כמשתמע מתרגום אונקלוס ואפירוש הרמב"ם, היא שאין מכסחין אורז מוסר איסור זמירה. וכשם שהזמירה באופן אסורה מדאורייתא, כך הדין בזמירה וכיסוח באורז שאין גידולים.

ר"ש מסכת שביעית פרק ב מ"ב

רבי שמעון אומר אף נוטל הוא את העלה מן האשכול בשביעית: – ותנא קמא לא התיר אלא עד ר"ה. בירושלמי (הל' ב) פריך דר' שמעון אדר' שמעון מחלפא שיטתיה דרבי שמעון דתנינן תמן ממרסין באורז בשביעית דברי ר' שמעון אבל לא מכסחין וכה אמר הכין שנייה היא שהוא כמציל מן הדליקה. בסוף פרקין היא שנויה ההיא דלא מכסחין כלומר שאין חותכין עליו של אורז מלשון לא תזמור תרגום לא תכסח ומשני דנטילת עליו של אשכול אינו אברויי אילנא אלא אוקמי אילנא כאדם המציל מן הדליקה דאוקמי בעלמא הוא אבל גבי אורז אברויי אילנא הוא ואסר כי האי גוונא משנינן במס' ע"ג בפ' ר' ישמעאל (דף נ ע"א).

הר"ש מבאר על פי הירושלמי שדעת ר' שמעון שאין מכסחין היא מטעם שאין באניעת מלאכה זו הפסד גדול והדבר אינו נחשב אוקמי אלא נחשב אברויי אילנא. ניתן לבאר שהר"ש סובר שמלאכת הכיסוח אסורה רק מדרבנן ולכן יש לדון אם היא בכלל אוקמי או אברויי אילנא. אך ניתן לבאר שדעת הר"ש היא שמלאכה אסורה מן התורה רק אם היא לאברויי, אך אם היא לאוקמי יש להתיר.

מה דעת הרמב"ם?

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה טו

ומותר למרס באורז בשביעית אבל לא יכסח.

רדב"ז הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה טו

אבל לא מכסחין היינו להסיר העליון והוא מלשון לא תזמור לא תכסח.

כסף משנה הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה טו

אין מכסחין שאין חותכין עליו של אורז תרגום לא תזמור לא תכסח.

אור שמח הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה טו

אבל לא יכסח. נ"ב פירוש דמירוס הוא תולדה דהשקאה, דרך מדבריהם אסור, ולכן הקילו, אבל כסוח הוא זמירה המפורשת בקרא, ולכן אסורה.

מלשון הרמב"ם בהלכה, וכן נראה שדעת מפרשי הרמב"ם, צ"ע שכיסוח בזרעים וירקות יש בו איסור זמירה מדאורייתא.

פסיקת האחרונים

שבת הארץ פ"א הט"ו

אבל לכסח אסור אפילו לצורך מוצאי שביעית, אפילו ימותו הזרעים על ידי מניעת הכיסוח ולא יצמחו. משום שהכיסוח הוא הזימור האמור בתורה, ואי אפשר להתיר אותו במקום הפסד. 'לא תזמור' - מתרגמין לא תכסח.

ספר השמיטה פרק ג סימן ב אות ד

וכמו כן אין קוטמין את מיני הזרעים והירקות והורדים כדי שיתגדלו ויתעבנו. וכן לא יחתוך העלים או הבדים הרעים והמקולקלים מעל הירקות והשושנים וכל הדומה הנאמר באילן. ונראה שגם זמירה בזרעים, ירקות ודשאים הרי זה מן התורה כזימור באילן אם רק זמירה זו מועילה להגידול.

הרא"ה קוק וספר השמיטה נקטו שכיסוח כזרעים ירקות ודשאים אסור משום זמירה האסורה מן התורה.

חזון איש שביעית סי' כא אות יז

והא דתנן פ"ב מ"י אין מכסחין ופסקה הר"מ פ"א הט"ו נראה דלא חשיב למניעתה הפסד גמור וכן משמע, שאם היה דין כולל שאף במקום שנפסד לגמרי לא התירו שום מלאכה לא אצטריך למתני כיסוח באורז, וכן משמע בירושלמי ה"ב בהא דמפרש טעמא דר"ש דנוטל את העלה שהוא כמציל מן הדליקה ופי' הגר"א משום הפסד שרי ר"ש, ואע"ג דפליגי רבנן לא מסתבר דפליגי ביסוד אי שרינן מלאכה דרבנן משום הפסד אלא פליגי בהכרעת שיעור ההפסד.

דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק א ס"ק (רמד)

ירושלמי שביעית פ"ב ה"ב וכך כתב הר"ש בפ"ב מ"ב ועיין בחזו"א שם סי' כ"א סקי"ז ומה שכתב האור שמח שיש בזה זמירה דאורייתא לפי דעת מרן לעיל סקי"ב אין זמירה דאורייתא אלא בגפן. החזו"א, הסוכר אסור זמירה הוא רק בגפן, נאמיר את אסור כיסוח האורז כאסור דרבנן ואכא"ר את סיבת אסור הכיסוח על פי הכנת הר"ע בביאורו למשנה שהוא משום אין במניעה מלאכה זו הפסד אחר (אין הפיתר של מלאכה לאוקמי).

בצאת השנה עמ' לא אות ה (הוראות לאחר היתר מכירה)

בצמחים דו עונתיים יהא מותר הגירדום והגיוזם לשם הנבתם בפעם השנייה באביב.

הערה 5

כיוון שמתירים מלאכות דרבנן גם עבור הפרי, וגירדום וגיוזם נראה שהוא מדרבנן בירקות ולשון הרמב"ם אחד כרם ואחד שאר אילנות מוכיח כן. עיין חזו"א סי' כא סקט"ו שמסיק שגיוזם בשאר אילנות אף לרמב"ם אינו אסור אלא מדרבנן.

קטיף שביעית פרק א סע' י

גיוזם בירקות ובצמחי סרק אסור מדרבנן

הערה 16

בצאת השנה, לדעת הרב קוק האיסור הוא מן התורה.

קטיף שביעית פרק נ סעיף יג-יד

כיסוח הדשא:

יג. מדשאה מכוסה אשר מטרת הכיסוח שלה הוא לשמור על גובה רצוי ולא לגרום לכל צימוח נוסף יש לכסח במועד הרגיל בהתאם לגובה הכיסוח המומלץ לכל זן לשמירת המראה הנאה.
יד. בדשא צעיר שכיסוחו גורם בהכרח לצימוח אופקי של השלוחות ולהתפשטותו מותר לכסח רק אם ללא הכיסוח יגרם לדשא נזק ארוך טווח, בכל מקרה יש לבצע כיסוח גבוה.

הפ"ר ישראל ד"ק בראמ"ס ונקט הלכה למעשה שבירקות הפיזום אסור מדרבנן, ובאילנות נקט כדעת החזון איש ולא כדעת הרא"ה קוק.

סיכום

זמירת הגפן אסורה בשנת השמיטה מן התורה, שנאמר "וכרמך לא תזמר". לעומת זאת במשניות שביעית פ"ב מוזכרים סוגים רבים של גיוזם: פירוק, קרסום, זירוד, פיסול, קטימה, כיסוח, זינוב, קציצה, המידל והמזנב, שחלקם אסורים רק מדרבנן.

המפרשים עמדו על ההבחנה בין זמירה האסורה מהתורה ובין סוגי הגיוזם השונים האסורים מדרבנן.

- הבחנה בין גפן לשאר אילנות

- הבחנה בין הסרת ענפים לחים להסרת ענפים יבשים

- הבחנה במיקום החיתוך

- הבחנה בין חיתוך המועיל להצמחת פירות וחיתוך המועיל להצמחת האילן

הרב קוק בשבת הארץ קונטרס אחרון י"א הכריע שהבחנה בין הזמירה האסורה מן התורה למלאכות אחרות האסורות מדרבנן הוא במיקום החיתוך והסתמך גם על ההבחנה בין הסרת ענפים יבשים או לחים.

לעומת זאת, החזון איש נקט לחלק בין זמירת הגפן לגיוזם שאר האילנות וזאת משום השינוי שיש בטיב העבודה. יש שביארו שכוונתו לחלק בין זמירת גפן שאיסורה מן התורה ובין גיוזם שאר אילנות שאיסורו מדרבנן, ויש שביארו כוונתו שאף שאר אילנות שטיב עבודתם דומה לגפן דינם יהיה כגפן, שגיוזם הענפים בהם אסור מן התורה.

זמירה בזרעים וכיסוח דשא

אבל אין מנסחין - יש שביארו שכשם שיש איסור זמירה בגפן, יש איסור זה גם בתבואה וירקות ובדשא. ויש שביארו שאיסור כיסוח הוא משום שאין במניעת מלאכה זו הפסד גדול. הרב קוק בשבת הארץ כתב שהכיסוח הוא הזימור האמור בתורה, ואי אפשר להתיר אותו במקום הפסד. לעומתו החזון איש כתב שהכיסוח הוא תולדה ואסור רק מדרבנן והואיל ואין במניעתו הפסד הוא אסור בשביעית. ודעת הר"ש ישראלי, וכן נקטו בקטיף שביעית, שאף לדעת הרמב"ם כיסוח ירקות אסור מדרבנן ובגיוזם שאר אילנות נקט להקל כדעת החזון איש שאסור מדרבנן.

איסור קצירה ובצירה

תקציר השיעור

א. הגדרת איסור קצירה ובצירה לאכילה

מה ההבדל בין איסור קצירה בשבת לבין איסור קצירה ובצירה בשביעית?

מלאכות הקצירה (בתבואה) והבצירה (בענבים) הן מארבע המלאכות שאסרה התורה בשביעית.

בהלכות שבת כל קצירה שהיא ובכל כמות שהיא אסורה, והקוצר כגרוגרת חייב חטאת.

אך בהלכות שביעית קצירה והבצירה מותרות שהרי התורה מתירה לאכול את הפירות שגדלו 'הִיְתָה שֶׁבֶת הָאָרֶץ לָכֶם לְאֹכְלָהּ', וכיצד יאכלו אם לא יקצרו? אלא ודאי הגדרת מלאכת האיסור שונה מהגדרתה בהלכות שבת.

בספרא (בהר פרשה א) התבאר שאיסור 'לא תבצור' הוא לא תבצור כדרך הבוצרים. ונחלקו הפרשנים בשאלה מהי 'כדרך הבוצרים' האסורה וביארו זאת בכמה אופנים:

- קצירה ובצירה של כמות מרובה ולא מועטת.
- קצירה ובצירה בכלים ייעודיים ולא בשינוי, מן השמור.
- קצירה ובצירה בכלים ייעודיים ולא בשינוי, מן ההפקר.
- קצירה ובצירה בכלים ולא ביד.

פסיקת ההלכה

לדעת הרמב"ם איסור קצירה ובצירה מהתורה הוא בין מן השמור ובין מן המופקר, ומשמעותו שלא ינהג מנהג בעלים בפירות. ולכן יש לקצור מעט מעט, וגם שאר העיבודים יהיו בכמויות קטנות.

לדעת הרמב"ן מדאורייתא פירות מופקרים אין איסור לקצור כדרכו, אלא גדרו חכמים שיקצור בשינוי ובכמויות מועטות. בספר קטיף שביעית (פרק כא סע' ב, ו) נפסק כדעת הרמב"ם שאסור לאסוף פירות השייכים לשנת השמיטה כדרך בעלים ובכמויות מסחריות, אלא רק בכמות קטנה לצריכה ביתית ובשינוי מהדרך הרגילה (כדעת הגר"א).

כיצד הותרו קצירה ובצירה בתקנת אוצר בית הדין שהובאה בתוספתא?

בתקנת אוצר בית הדין הותרו הקצירה והבצירה כבכל השנים וכן הותרו העיבודים לעשותם בבית הבד כבכל השנים.

הרמב"ם לא הזכיר את תקנת אוצר בית הדין. הרמב"ן לעומתו הזכירה בפירושו לתורה. להבנת הרמב"ם לא הזכיר את תקנת אוצר בית הדין בהתאם לשיטתו שיש איסור קציר ובציר בכמויות מרובות. להבנת ספר השמיטה, החזון איש והגר"ש ישראלי יסוד האיסור לקצור ולבצור בכמויות מרובות לדעת הרמב"ם הוא משום שבכך מבטא את בעלותו על הפירות, אך כאשר אחרים עושים כן, או במיוחד שלוחי בית הדין שניכר שמן ההפקר נאסף, כל עיקר האיסור אינו קיים ומותר.

ב. הגדרת איסור קצירה ובצירה לצורך עבודת הקרקע והאילן (דילול פירות)

האם דילול פירות נכלל באיסור קצירה ובצירה או שהוא מלאכה האסורה מדרבנן?

בהבנה הפשוטה איסור קצירה ובצירה אינו איסור מלאכה עצמי כאיסור זריעה וזמירה, אלא הוא נובע מתוקף קדושת פירות שביעית, ומכוח חובת הפקר פירות שביעית, שאין לבטא בעלות על פירות אלו. אם כן נראה שאין איסור קציר ובציר פירות שישיית בשנה השביעית, וכן איסור קציר ובציר יהיה אף בשנה השמינית כל עוד גדלים פירות שחננטו בשביעית הקדושים בקדושת שביעית.

הרמב"ם הוסיף לבאר שגם קציר ובציר שלא לצורך אכילת הפירות אלא לצורך עבודת הקרקע והאילן אסור בשמיטה. כלומר שיש איסור עצמי של עשיית מלאכות אלו בשמיטה.

לדעת פאת השולחן, ספר השמיטה והחזון איש, וכן נפסק בספר קטיף שביעית, קצירה ובצירה לעבודת הקרקע והאילן הן הרחבה של איסור זריעה נטיעה וזמירה, ולפיכך יהיה אסור לעשות זאת מתחילת השמיטה אפילו בקציר ובציר של פירות שנה שישיית שאינם קדושים בקדושת שביעית.

ספר מעדני ארץ סובר שאיסור קציר ובציר לעבודת הקרקע והאילן נובע מאותו איסור של קצירה ובצירה של פירות שביעית לאכילה, והוא שאין לבטא בעלות על הפירות הקדושים בקדושת שביעית, והדבר מתבטא בשני אופנים, שקציר ובציר לאכילה בכמות גדולה וכן בקציר ובציר לצורך שאינו לאכילה, כקציר לתועלת לקרקע או כבציר לתועלת האילן. ולשיטה זו אין איסור קצירה ובצירה בשנה השביעית על פירות שנה שישיית אלא רק על פירות שנה שביעית. וכן הוסיף שיהיה מותר להוריד פירות ערלה שגדלו בשביעית האסורים בהנאה ושאינם בהם קדושת שביעית.

מקורות לשיעור 4

איסור קצירה ובצירה

מלאכות הקצירה (בתבואה) והבצירה (בענבים) הן מארבע המלאכות שאסרה התורה בשביעית 'את ספית קצירה לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר'.

ויקרא פרק כה

- (ג) שש שנים תזרע שדה ושש שנים תזמור כרמך ואספת את תבואתה.
- (ד) ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' שדה לא תזרע וכרמך לא תזמור.
- (ה) את ספית קצירה לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר שנת שבתון יהיה לארץ.
- (ו) והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לה ולעבדך ולצמיתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך.
- (ז) ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל.

הראמ"ם בפירושו למשנה (שביעית פ"ח מ"ו) מכאר עליון המאמץ לכצור לכארי כבשת, שהרי נאמר בהמשך הפרשה 'וריתה שבת הארץ לכם לאכלה'.

רמב"ם פירוש המשנה שביעית פ"ח מ"ו

והוא לפי שאמר ה' ואת ענבי נזירך לא תבצר ואי אפשר לומר שרצונו בפסוק זה לאסור הבצירה לגמרי שהרי כבר התיר אכילתם באמרו והיתה שבת הארץ לכם לאכלה.

עליו לברר מהי אכן הגדרת האיסור.

א. הגדרת איסור קצירה ובצירה לאכילה

מה ההבדל בין איסור קצירה בשבת לאיסור קצירה בשביעית?

בהלכות שבת אסורה כל קצירה שהיא ובכל כמות שהיא, והקוצר כגורגרת חייב חטאת.

רמב"ם הלכות שבת פרק ז הלכה ד

וכן אחד הקוצר תבואה או קטנית או הבוצר ענבים או הגורר תמרים או המוסק זיתים או האורה תאנים, כל אלו אב מלאכה אחת הן, שכל אחת מהן לעקור דבר מגידוליו מתכוון, ועל דרך זו שאר האבות.

רמב"ם הלכות שבת פרק ח הל' ג

הקוצר כגרוגרת חייב, ותולש תולדת קוצר הוא, וכל העוקר דבר מגידוליו חייב משום קוצר. אך בהלכות שביעית המעשה ופועלות הקצירה והבצירה מותרות שהרי התורה מתירה לאכול את הפירות שגדלו 'הַיְתָה שֶׁבֶת הָאָרֶץ לָכֶם לְאֹכְלָהּ', וכיזד יאכלו אם לא יקצרו? אלא ודאי שהגדרת מלאכת האיסור היא שנה מהגדרתה בהלכות שבת. מהי הגדרת מלאכות הקצירה והבצירה האסורות בשמיטה?

מהי הגדרת מלאכות הקצירה והבצירה האסורות בשמיטה?

ספרא בהר פרשה א

ואת ענבי נזיריך לא תבצור, מן השמור בארץ אין אתה בוצר, אבל אתה בוצר מן (המבוזר) [המופקר], לא תבצור, לא תבצור כדרך הבוצרים, מיכן אמרו תאנים של שביעית אין קוצים אותה במוקצה, אבל קוצה אתה בחורבה, אין דורכים ענבים בגת אבל דורכים בעריבה, אין עושים זיתים בבד ובקוטבי, אבל כותש ומכנים לבדידה...

משנה שביעית פ"ח מ"ו

תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל קוצה אותם בחרבה אין דורכין ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה ואין עושין זיתים בבד ובקוטב אבל כותש הוא ומכנים לבדידה רבי שמעון אומר אף טוחן הוא בבית הבד ומכנים לבדידה.

קצירה ובצירה, כמות מרובה ולא מועטת

פירוש המשנה לרמב"ם

מוקצה שם המקום ששוחזין בו הפירות להתייבש כגון התאנים והענבים וחורבה אלכ'רבה. ובד שם מסחמת זיתים... והכוונה בכל זה שצריך לשנות ושלל יתעסק בפירות שביעית כדרך שמתעסק בשאר שנים. והוא לפי שאמר ה' ואת ענבי נזיריך לא תבצור ואי אפשר לומר שרצונו בפסוק זה לאסור הבצירה לגמרי שהרי כבר התיר אכילתם באמרו והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ולא נתכוין כאן אלא כמו שביארו בספרא לא תבצור כנגד הבוצרים מכאן אמרו תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה.

מלשון התוספתא מתבאר שהגדרת האיסור היא 'שלא לבצור כדרך הבוצרים' ומביאור הרמב"ם משמע שהאיסור הוא שאין להתעסק בכמויות גדולות כדרך הבוצרים וממילא אין לקצור כמויות גדולות ואין להכניס למוקצה, שהוא מקום ייבוש כמויות גדולות של תאנים.

קצירה ובצירה בכלים ייעודיים ולא בשינוי, מן השמור

מוקצה - כלי ברזל שחותך בו תאנים כך שמו

חרבה - סכין לשון חרב

עריבה - לשין בה העיסה

לבודדה - ענין עריבה, וכולה מתני' דריש בתורת כהנים מדכתיב לא תבצור כדרך הבוצרים מכאן אתה אומר תאנה של שביעית אין קוצין אותה במוקצה וכולה מתני' מייתי התם, וכל מאי דאסרינן הכא היינו מן השמור אבל מן המופקר שרי כי אורחיה כדמוכה בירושלמי...

הר"ש ביאר הגדרת 'כדרך המוצרים' בכך שלא להשתמש בכלים הייעודיים לקציר ובציר, אלא יש להשתמש בכלי חיתוך לא מקצועיים. והוסיפו הר"ש לבאר שדין זה הוא בקוצר ובוצר מן השמור אך מפירות מופקרים אין כלל האכלה.

קצירה ובצירה בכלים ייעודיים ולא בשינוי, מן ההפקר

והא דתניא בתורת כהנים מן המשומר אי אתה בוצר אבל אתה בוצר מן המופקר מופקר נמי כדרך בצירה אסור וע"י שינוי שלא כדרך בצירה, מופקר שרי. ומשומר אפילו שלא כדרך בצירה נמי אסור.

רמב"ן ויקרא פרק כה פסוק ה

ומכל מקום לא אסרו חכמים פירות השדה המשומר לכל אדם, אלא שלא יקחו אותם מן המשומר. ולכך שנו בתורת כהנים (פרק א ג) ואת ענבי נזירך לא תבצור, מן השמור בארץ אי אתה בוצר אבל אתה בוצר מן המופקר, לא תבצור, כדרך הבוצרים, מכאן אמרו תאנים של שביעית אין קוצצין אותן במקצע ואין דורכין ענבים בגת אבל דורך בעריבה. ופירוש, מדלא כתיב ענבי הנזיר לא תבצור וכתיב נזירך, לדרוש לא תבצור אותם כדרך נזיר שלך אבל תבצור אותם עם העניים כדרך שהם בוצרים, לומר שלא ישמרו לעצמו אבל ילקוט אותם עם העניים כהפקר וינהוג בהם גם כן כדרך שהעניים נוהגין לדורכן בעריבה.

וקתני התם (שם ה) והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, מן השבות בארץ אתה אוכל אבל אי אתה אוכל מן השמור, מכאן אמרו שדה שנטייה בית שמאי אומרים אין אוכלין פירותיה בשביעית, ובית הלל אומרים אוכלין, כלומר כיון שאמרה תורה שיהא השבות לנו לאכלה ולא השמור אמרו ב"ש שהפירות עצמן נאסרין, וב"ה סוברין שאין הפירות נאסרין, שלא בא הכתוב אלא לאסור לנו שלא נשמור ויהיו לנו הפירות מן השבות.

וכן הענין שאמרו שאין קוצצין התאנים במקצע ולא דורכין הענבים בגת, גדר ואסמכתא מדבריהם כדי שלא יבואו לידי שימור ואסיפת הפירות ויגזלו אותם מן העניים, וזה הענין השנוי כאן בברייתות הללו.

התוספות בשונה מדעת הר"ע נקט מן השמור אין לקצור ולאכול כלל, וכל שהוא מן המופקר חותר בשינוי שהוזכר.

והראב"ן נקט שאף השמור לא נאסר לכול אלא יש להפקיר וחותר באכילה, וכן אף המופקר גדרו חכמים שאין להצור כענבי נזרך כדרך בעלים אלא כדרך העניים שהוצר בשינוי ודורכים בעריבה.

קצירה ובצירה בכלים ולא ביד

הגר"א שנות אליהו ד"ה תאנים

דהכלל במשומר אסור בשום ענין אף בשינוי רק במופקר שרי בשינוי, ודוקא בתלוש אבל במחובר אסור אף במופקר לקצור כי אם לתלוש בידים וכן תני בת"כ ... ואת ענבי נזירך לא תבצור מן השמור בארץ אין אתה בוצר אבל אתה בוצר מן המופקר, לא תבצור כדרך הבוצרים פי' אף בענבים שהם מופקרים לא התרתי לך רק לתלוש ולא לבצור כדרך הבוצרים.

דעת הגר"א שקציר ומציר מן השמור אסור באכילה, ומן המופקר חותר רק בידי.

פסיקת ההלכה

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד

הלכה א

כל שתוציא הארץ בשנה שביעית, ...הכל מותר לאכול מן התורה שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה... וזה שנאמר את ספיח קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו, אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל.

הלכה ב

הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזירך לא תבצור, ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה.

הלכה ג

וכיצד עושה תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל מייבשן בחרבה, ולא ידרוך ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה, ולא יעשה זיתים בבית הבד, אבל כותש הוא ומכניס לתוך בד קטן ביותר וטוחן בבית הבד ובקוטב ומכניס לבד קטנה, וכן בשאר הדברים כל שיכול לשנות משנה.

הלכה ד

מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכ"מ שנאמר ואכלו אביוני עמך, ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר, חמש כדי שמן חמשה עשר כדי יין, ואם הביא יתר מזה מותר.

חזון איש שביעית סי' יב ס"ק ה-ו

דעת הרמב"ן דאין איסור מה"ת במופקר לקצור כדרך הקוצרין אלא חכמים אסרוהו לעשות גדר שלא ישמר ואסמכוהו אקרא. אבל דעת הר"מ פ"ד ה"א והכ"ב דהקוצר כדרך הקוצרין והבוצר כדרך הבוצרין לוקה ומשמע דאפי' מן המופקר קאמר וקרוב הדבר שאין לאו זה אלא בקוצר שדהו אבל קוצר שדה אחרים מדין הפקר אינו בכלל האזהרה.

וענין דרך הקוצרין פי' הר"מ בגודל הכמות ולשון הר"מ שם שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר ונראה דבקצר כל השדה לחוד לוקה. ואם קצר לא נאסר התבואה וחובט מעט מעט ואוכל, ואם דש בבקר או העמיד כרי משמע מדברי הר"מ דנמי לוקה וקשה מנ"ל לרבנו זה דבקרא כתיב לא תקצור, ואי כוונת רבנו שאינו לוקה עד שיעשה הכל כדרך בעלים שאר ימות השנה נחא... א"נ כדרך הבוצרין היינו לנהוג בעלות. ולא מצינו לדעת רמב"ן איסור שבות בגודל הכמות במופקר.

קטיף שביעית (פרק כא סע' ב)

הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאסוף אותן כדרך שאוסף בכל שנה, שנאמר: "את ענבי נזירך לא תבצור" (ויקרא כה ה). משמעות הדבר היא שאסור לאסוף פירות השייכים לשנת השמיטה כדרך בעלים ובכמויות מסחריות.

קטיף שביעית (פרק כא סע' ו)

מותר לאסוף את היבול רק בכמות קטנה לצריכה ביתית ובשינוי מהדרך הרגילה, כך מוכיח האדם בהתנהגותו שאינו רואה את עצמו כבעלים על תנובת השדה.

דעת הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה א, כב-כד) איסור קצירה ובצירה מן התורה הוא בין מן הפשור ובין מן המופקר ומשמעותו שלא ינהג מנהג בעלים בפירות. ולכן יש לקצור מעט מעט וכן שאר העיבודים יהיו בכמויות קטנות.

חידש החזון איש (סי' יב ס"ק ה-ו) שאף לדעת הרמב"ם מבלעדי שם מעט מעט היא רק בקוצר ובוצר שדהו, אך בשל אחרים מדאורייתא מותר לקצור כל השדה ורק מדרבנן אסור ויש לקצור מעט מעט.

ודעת הרמב"ן (ויקרא כה ה) היא שאיסור קצירה ובצירה ענינו שיש להפקיר את הפירות, ומדאורייתא פירות מופקרים אין איסור לקצור כדרכו, אלא גזרו חכמים שיקצור בשינוי ובכמויות מועטות.

קטיף שביעית (פרק כא סע' ב, ו) פסקו כדעת הרמב"ם שאסור לאסוף פירות השייכים לשנת השמיטה כדרך בעלים ובכמויות מסחריות, אלא רק בכמות קטנה לצריכה ביתית ובשינוי מהדרך הרגילה (כדעת הגר"א), כך מוכיח האדם בהתנהגותו שאינו רואה את עצמו כבעלים על תנובת השדה.

תקנת אוצר בית דין, היתר הקציר והבציר

מהי תקנת 'אוצר בית דין'?

 תוספתא (שביעית פ"ח ה"א-ה"ד)

ה"א: בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות, כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותנין לו מהן מזון שלוש סעודות והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר.

ה"ב: הגיע זמן תאנים שלוחי ב"ד שוכרין פועלין ועודרין אותן ועושין אותן דבילה ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.

הגיע זמן ענבים שלוחי ב"ד שוכרין פועלין ובוצרין אותן ודורכין אותן בגת וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.

הגיע זמן זיתים שלוחי ב"ד שוכרין פועלין ומוסקין אותן ועוטנין אותן בבית הבד וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.

ומחלקין מהן ערבי שבתות כל ואחד ואחד לפי ביתו.

 רמב"ן ויקרא פרק כה פסוק ז

ועשו להם תקנות מדבריהם, בראשונה היו בית דין עושין אוצר בכל עיר ועיר, מתחילת יציאת הפירות היו נוטלין אותם מיד מביאייהן ומכניסין אותן לאוצר, וכשיבא זמן לקיטת כל אותו המין כגון שבא זמן של (קציר) [קין] ועת הבציר הגיע, ב"ד שוכרים פועלים ובוצרין ומוסקין ולוקטים כל אותו המין ודורכים ומוסקין בגת ובבית הבד כדרך שאר השנים, ונותנים לאוצר שלהן, ואלו הפירות המכונסים לאוצר בית דין אינן צריכין ביעור אחר שכבר מבוערין הם מן הבית, ואחד עניים ואחד עשירים מותרין לאחר הביעור לקבל מהם מיד ב"ד ולאכלן. וכל זו התקנה והטורח של ב"ד, מפני חשד שלא יבאו לעכבם או לעשות מהם סחורה.

בתקנת אורח בית הדין הותרו הקצירה והבצירה כבכל השנים, וכן הותר לעשות העיבודים בבית הכד כבכל השנים.

הסבר כיצד הותרו הקצירה ובצירה בתוספתא (אוצר בית דין)

לאור הגדרת איסור קצירה ובצירה בשביעית שאין לקצור בכמות מרובה, ננסה לבאר כיצד התקיימה תקנת אוצר בית הדין.

הרמב"ם לא הזכיר את תקנת אוצר בית הדין, לעומתו הרמב"ן הזכירה בפירושו לתורה.

רדב"ז שמיטה ויובל פ"ז ה"ג ד"ה מחלקן

והשמיטת הך תוספתא דהיו שלוחי בית דין יוצאין וכ"ו לפי שאינה הלכה, אי נמי שאינה אלא בראשונה שהיו שם בית דין אוצרין ומחלקין וכתב משנתנו כצורתה.

להבנת הרדב"ז (כתירוץ הראשון), הרמב"ם לא הזכיר תקנת אוצר בית הדין בהתאם לשיטתו שיש איסור קציר ובציר בכמויות מרובות.

ספר השמיטה פרק ג סי' ג אות ג

ומהי טעמא היו נוהגין לפנים שב"ד היו לוקחין את הבציר לרשותם ושלוחיהם היו קוצרים ובוצרים ועודרין ומוסקיו וכו' שלא בשינוי והיו מחלקין לכל אחד, דאחרי שכל עיקר הטעם הוא כדי להראות שהוא הפקר אין לך מנהג הפקר גדול מזה.

חזון איש שביעית סי' יב ס"ק ה ד"ה דעת

...אבל דעת הר"מ פ"ד ה"א והכ"ב, דהקוצר כדרך הקוצרין והבוצר כדרך הבוצרין לוקה, ומשמע אפילו מן המופקר קאמר, וקרוב הדבר שאין לאו זה אלא בקוצר שדהו אבל קוצר שדה אחרים מדין הפקר אינו בכלל האזהרה.

ס"ק ו ד"ה ומהא דתניא

ומשמע בתוספתא שם שבוצרין הכל בבת אחת ולא מעט מעט. ויש ראייה מכאן דאף לדעת הר"מ אין איסור רק בבעלים.

הגר"ש ישראלי, חוות בנימין (שם עמ' סח ד"ה ונראה)

אבל לרמב"ם שכל עיקר האיסור הוא כשעושים כדרך שעושים כל השנה, אם כן הדריכה בגת של הענבים וכל כיו"ב הם באיסור תורה, איך הותר להם לשלוחי ב"ד, אלא ע"כ מפני שכל האיסור הוא - הבלטת הבעלות שיש בזה, וכל שנעשה במופגן על ידי שלוחי ב"ד שמראה שמן ההפקר זה נאסף כל עיקר האיסור אינו קיים.

להבנת ספר השמיטה, החזון איש והגר"ש ישראלי הואיל ויסוד האיסור לקצור ולבצור בכמויות מרובות, לדעת הרמב"ם הוא משום שבכך מבטא את בעלותו על הפירות אם כן כאשר אחרים עושים כן, וכל שכן שלוחי בית הדין, שניכר מן ההפקר נאסף, כל עיקר האיסור אינו קיים וחותר.

ב. קצירה ובצירה לצורך עבודת הקרקע והאילן

האם מותר מן התורה לקצור ולבצור בשביעית גידולי שיטת שאינם קדושים בקדושת שביעית?

בהכנה הפשוטה היא שאיסור קציר ובציר נובע מקדושת פירות שביעית, ומכוח חובת הפקר פירות שביעית שאין לבטא בעלות על פירות אלו. אם כן נראה שאין איסור קציר ובציר פירות שיטת בשנה השביעית וכן איסור קציר ובציר יהיה אף בשנה השמינית, כל עוד גדלים פירות שחטו בשביעית הקדושים בקדושת שביעית.

האם מותר מן התורה לדלל פירות (שיטת וכל שכן שביעית) לתועלת האילן והפירות האחרים?

מה דין קציר ובציר לצורך עבודת הארץ או האילן (דילול פירות) בשנה השביעית?

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד

הלכה א

ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו.

הלכה ב

הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזירך לא תבצור, ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה.

בפירוש הרמב"ם נראה שגם קציר ובציר לצורך עבודת הקרקע והאילן אסורה בשמיטה.

פאת השולחן שביעית פרק כג סע' ו אות יב

ואם בצר וכ"ו הינו זומר שע"ז מתגדל האילן

ספר השמיטה פרק ג סי' ג אות א

וההיתר לקצור ולבצור בשינויים הוא דוקא לצורך הפרי כגון לאכילה אבל לטובת האדמה או לטובת האילן אסור מן התורה בכל אופן אפילו מטע ואף בשינוי, וכן הוא לשון הרמב"ם (פ"ד כ"ב) הפירות וכ"ו לא יאספם כדרך האוספים בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזירך לא תבצור ואם בצר לעבודת האילן או שבצר (לאכילה) כדרך הבוצרים לוקה. הרי שכתב שני מיני בצירה האחד לעבודת האילן והשני לאכילה. וכדרך הבוצרים נאמר על בצירה לאכילה ועד"ז דבריו לעיל (הלכה א) את ספיה קצירך לא תקצור שלא יקצור בדרך שקוצר בכל שנה ואם קצר כדרך הקוצרים או שקצר לעבודת הארץ כו'.

ספר השמיטה פרק ז סי' ד

והקצירה והבצירה המותרת והיא כשקוצר ובוצר לאכילה פירות המותרין אבל כשקוצר ובוצר להשבחת האדמה או להשבחת הנטיעות האילנות והפירות שיגדלו יותר יפה הר"ז בלאו דזומר ממהות הזמירה לגידול האילן שאסורה מה"ת. דישנם שני מיני קצירה ובצירה אם קוצר ובוצר לאכילת הפירות בזו אמרו שלא יקצור כדרך הקוצרים והבוצרים כי אם בשנוי, ואם קוצר ובוצר לעבודת האדמה או הנטיעות הרי זה בכלל הלאו. וכך הם דברי הרמב"ם פ"ד א' ואם קצר כדרך הקוצרים או לעבודת הארץ הרי זה בכלל הלאו וכן דבריו להלן (שם כ"ב) ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה הרי שבאר ד"ז גם בקצירה וגם בבצירה.

חזון איש שביעית סי' יז אות ג

אבל מדברי הרמב"ם פ"א ה"ב ג' ופ"ד ה"א והכ"ב מבואר דקצירה ובצירה לעבודת הארץ ולעבודת האילן לוקין עליהן, והנה יש בכלל קצירה ובצירה עניין מחודש שהן תולדות זרע ונוטע והתורה חייבה עליהן...

פאת השולחן ביאר שדעת הרמב"ם שבצירה לעבודת האילן היא זמירה שאסרה תורה. ובספר השמיטה הרחיב וכתב 'אבל כשקוצר ובוצר להשבחת האדמה או להשבחת הנטיעות האילנות והפירות שיגדלו יותר יפה הר"ז בלאו דזומר ממהות הזמירה לגידול האילן שאסורה מה"ת. דישנם שני מיני קצירה ובצירה'. גם החזון איש נקט בסגנון זה: 'והנה יש בכלל קצירה ובצירה עניין מחודש שהן תולדות זרע ונוטע והתורה חייבה עליהן...'

הרי לדעת פאת השולחן ספר השמיטה והחזון איש קצירה ובצירה לאסור פירות מקורקע והאילן ופירותיו הן הרחבה של איסור זריעה וטעם וכאירה, ולפיכך נראה שיהיה אסור לדלל פירות מתחילת השמיטה אפילו בקציר ובציר של פירות שנה שישית, כאינם קדושים בקדושת שביעית וכל שכן פירות שנה שביעית.

מעדני ארץ שביעית סימן ג פ"ב

אות ה. נראה שאף שמפשטות דברי הרמב"ם משמע דסובר שיש באיסור קצירה ובצירה שני סוגים א כדרך הקוצרין והבוצרין ב בצירה לעבודת הארץ ובצירה לעבודת האילן. מ"מ נלענ"ד דלא מסתבר כלל לחדש שיטה זו בדעת הרמב"ם, משום דחוץ מזה דלא מצינן כלל בשום מקום מקור לזה. קשה נמי מה טעם לא זכר כלל הרמב"ם בפיה"מ ובסה"מ אלא את הסוג הראשון ולא כשני, וכן גם ברמזי כמצוות שבתחלת הל' שמיטה ג"כ לא כתב כי אם איסור קצירה ובצירה כדרך הקוצרין והבוצרין...

אות יא. עוד נלענ"ד לומר ככל הדברים הנ"ל אך קצת באופן אחר, דלעולם עיקר איסור קצירה הוא רק שלא יקצור כמנהג בעלים כדי להראות שהפירות הן הפקר, אלא דבר זה עצמו משכחת לה בתרי אנפי שאם קצר כל השדה והעמיד כרי או אפילו אם קוצר למאכל מ"מ כיון שקוצר כל השדה ועושה גורן הרי הוא מראה בכך מנהג בעלות, אלא אפילו אם אינו מעמיד כרי אלא שקוצר כל השדה כדי לנקותה וכדכתב הרמב"ם בפיה"מ גבי מחצב, וכן גבי אילן הוא תולש את כל הפירות כדי שלא יכחישו את האילן וכדומה, אז ג"כ חשיב כקצירת בעלים ואסור. משום לאע"ג שהתורה לא הפקיעה כלל בשביעית את בעלותו מגוף השדה והאילן מ"מ הקפידה תורה שלא להראות כלל שום בעלות ע"י קצירה ובצירה. ולכן אין שום היתר לקצור כי אם מעט מעט באופן שאין ניכר כלל מהקצירה שהוא

בעלים. ולפי פירושנו בכוונת הרמב"ם אתי שפיר דלכך לא הזכיר הר"מ עצמו בסה"מ וכן שאר הפוסקים כי אם איסור קצירה כדרך הקוצרין משום דבאמת עיקר איסור קצירה אינו אלא אחד ולא שנים. וכיון שכתבו כולם להיתר קצירה הוא רק כשקוצר מעט מעט ואוכל, ממילא נשמע שאסור לקצור כדרך בעלים, והיתר הקצירה הוא רק למאכל ולא לסחורה ועבודת הארץ וכדומה. וגם נראה מה שהרמב"ם כיילנהו להני תרי איסורי בהדי אהדדי, משום דבאמת שוין הן ולא נוהג איסורן אלא בפירות שיש עליהם קדושת שביעית ולא בפירות של שנה ששית שנכנסו לשביעית.

מעדני ארץ שביעית סימן ג פרק ב אות ח

ומיהו בפירות ערלה נלענ"ד לשפיר מותר משום דכיון שהתורה אסרתם ואין אני קורא בהה קרא דוהיתה שבת הארץ לכם לאכלה לא נוהג בהם כלל חובת הפקר, ולפי מאי דאמרן דתלוי בחובת הפקר שפיר מותרין בבצירה, ועיין ברידב"ז סימן א' שכתב דפירות שאסורין באכילה לגמרי לא נוהג בכם קדושת שביעית עיי"ש.

לעומתם ספר מעדני ארץ (שביעית סימן ג פ"ב אות ה, יא) סובר שאיסור קציר ובציר לעבודת הקרקע והאילן נובע מאותו איסור של קצירה ובצירה של פירות שביעית לאכילה, והוא שאין לבטא בעלות על הפירות הקדושים בקדושת שביעית, ומתבטא הדבר בשני אופנים, שקציר ובציר לאכילה בכמות גדולה וכן בקציר ובציר לצורך שאינו לאכילה, כקציר לתועלת לקרקע או כבציר לתועלת האילן. ולשיטה זו התבאר במעדני ארץ (שביעית סימן ג פרק ב אות ח) שאין איסור קצירה ובצירה בשנה השביעית על פירות ערלה, וכן בפירות שנה שישית אללא רק על פירות שנה שביעית.

פסיקת ההלכה

קטיף שביעית פרק א סעיף יב

קצירה לעבודת הקרקע ובצירה לעבודת האילן אסורות אף הן מן התורה.

קטיף שביעית פרק ח סעיף יא

קטיף אתרוגים לאחר החג, כדי לחזק את העץ לשנה הבאה – אסור מן התורה.

קטיף שביעית פרק לה סעיף ה

הסרת פירות בעצי ערלה למניעת ניצול של כוח העץ – אסורה. כאשר יש חשש שאנשים ייכשלו באכילת פירות ערלה, יש לשים שלט המזהיר על כך. אך אם הדבר אינו מעשי – מותר להוריד פרחים, ואף פירות.

בקטיף שביעית נקטו כדעת פאת השולחן ספר השמיטה והחזון איש שקצירה ובצירה לעבודת הקרקע והאילן הן הרחבה של איסור זריצה וטריפה וזמירה, ולפיכך אסור לדלל פירות כבר מתחילת השמיטה אפילו בקציר ובציר של פירות שנה שישית ופירות ערלה שאינם קדושים בקדושת שביעית, וכל שכן שאין לבצור פירות שביעית לצורך עבודת האילן.

איסור חרישה בשביעית

תקציר השיעור

האם גם מלאכת החרישה אסורה מן התורה?

מלאכת החרישה לא הוזכרה בפרשת בהר בין ארבע המלאכות האסורות בשמיטה, אך הוזכרה בספר שמות: "בחריש ובקציר תשבות". נחלקו התנאים אם פסוק זה עוסק באיסורי מלאכה בשבת או באיסורי מלאכה בשמיטה.

לדעת ר' עקיבא, פסוק זה מתייחס לאיסור חרישה בתוספת שביעית, וכשם שיש איסור חריש כבר בשנה בשישית, כל שכן שאיסור זה כולל גם את החריש בשביעית. לדעת ר' ישמעאל, פסוק זה מתייחס לאיסורי שבת, וללמדנו שקציר מצווה כקציר העומר מותר אף בשבת. מכל מקום אף לדעת ר' ישמעאל החרישה אסורה בשביעית מכוח הלכה למשה מסיני. ורבן גמליאל ובית דינו פסקו כר' ישמעאל ולכן התירו איסור תוספת שביעית בזמן הזה, הואיל שהלכה למשה מסיני היא שרק בזמן המקדש קיים יש דין תוספת שביעית ולא בזמן הזה.

במקורות נוספים, בגמ' במועד קטן (ב ע"ב) וראשונים משתמע שהלכה פשוטה היא, שהחרישה אסורה בשביעית

הגמרא במועד קטן (דף ב ע"ב) דנה בדין השקיה בשביעית ויוצאת מנקודת הנחה שהחרישה אסורה בשביעית: "זריעה וחרישה בשביעית מי שרי?", ורש"י שם מביא כמקור לאיסור חרישה את הפסוק **"בחריש ובקציר תשבות"**. ובספר קרן אורה ביאר בסוגיה, שלכולי עלמא ואפילו לדעת רבא הסובר 'אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא', החרישה אסורה מן התורה.

הר"ש במסכת שביעית (פרק ב משנה ב ד"ה מעדרין) נקט גם כן שהחרישה אסורה מן התורה, ונראה מלשונו שמכוח הלכה למשה מסיני. הריטב"א העמיד את הגמרא במועד קטן על פי שתי האפשרויות, כר' עקיבא מלשון הפסוק "ובחריש ובקציר תשבות" או כר' ישמעאל מכוח הלכה למשה מסיני.

מקור נוסף לאיסור חרישה נמצא בפירוש רש"י והרמב"ן על התורה בביאור הפסוק בספר שמות "והשביעית תשמטנה ונטשתה" - תשמטנה מעבודה גמורה, **כגון חרישה** וזריעה.

הסבר מחודש נמצא בפירוש הריב"מ"ץ למשנה (שביעית פרק א משנה ד), שאף ר' ישמעאל מעמיד את הפסוק "בחריש ובקציר תשבות" לעניין שביעית. ללמדנו שמצוות קציר העומר בשמיטה מותרת (ולא לעניין היתר קציר העומר בשבת). וממילא נלמד שהחרישה כלולה באיסור עשה של שביטה בשביעית.

מחלוקת בגמרא מועד קטן (ג ע"א) אם החרישה כלולה גם באיסורי לאווים שהוזכרו באיסורי מלאכה בשמיטה מדין כלל פרט וכלל.

בגמרא במועד קטן (ג ע"א) מובאת מחלוקת אמוראים: "החורש בשביעית, רבי יוחנן ורבי אלעזר. חד אמר: לוקה, וחד אמר: אינו לוקה". הסוברים שלוקין על חרישה לומדים את הדבר מכוח כלל ופרט

וכלל, והסובר שאין לוקין סבר כרבא דאהני תולדות הוא דמיחייב, אתולדה אחרינא - לא מיחייב. החרישה לא הוזכרה בין ארבעת הלאווים המפורשים ולכן החורש אינו לוקה.

דעת ר' יוסי בירושלמי היא שחרישה בשביעית אין בה איסור לאו ולא איסור עשה, אלא רק איסור מדרבנן.

הירושלמי (כלאים פרק ח הלכה א) מזכיר מחלוקת ר' אליעזר ור' יוחנן, ומוסיף דעת ר' יוסי המנוגדת לכל הנאמר עד כה, שחרישה בשביעית אין בה איסור לאו ולא איסור עשה, אלא רק איסור מדרבנן.

כיצד פסק הרמב"ם, האם חרישה אסורה מדאורייתא או מדרבנן?

הרמב"ם פסק כרבנן גמליאל ובית דינו שתוספת שביעית היא מכוח הלכה למשה מסיני, וכן פסק כר' ישמעאל שמהפסוק "בחריש ובקציר תשבות" למדנו שקציר העומר דוחה שבת "מצותו להקצר בלילה בליל ששה עשר, בין בחול בין בשבת".

אך בתחילת הלכות שמיטה ויובל הזכיר הרמב"ם את הפסוק "בחריש ובקציר תשבות" גם כמקור לאיסורי עבודות הארץ בשמיטה, משמע שהחרישה בשביעית אסורה מן התורה. כיצד מתיישב הדבר עם פסיקתו כדעת ר' ישמעאל? המהר"י קורקוס ביאר שאף לדעת ר' ישמעאל החרישה כלולה באיסור עשה של "ושבתה הארץ שבת לה" (לכן הסמיך הרמב"ם פסוק שנזכרת בו החרישה בפירוש לפסוק "ושבתה הארץ"). או שאף ר' ישמעאל מסכים שהביטוי "בחריש" מתייחס לשנת השמיטה ולכולי עלמא החרישה אסורה בשביעית, וחלקו רק בביאור הביטוי "ובקציר" בלבד.

סתירה בדברי הרמב"ם, לפי מה שהתבאר בהלכה א פסק שחרישה בשביעית אסורה מן התורה, אך בהלכות ד-ה נקט במפורש שהחרישה אסורה רק מדרבנן. כיצד יתיישבו דברי הרמב"ם?

הרדב"ז ומהר"י קורקוס מבחינים בין שניים ואפילו שלושה מיני חרישה.

- א. חרישה לתקן את הקרקע שלא תיפסד - לא נאסרה מן התורה כלל ואסורה מדרבנן בלבד.
- ב. חרישה לחפות את הזרעים - זו זריעה ממש שחייב עליה בשמיטה בעשה "בחריש ובקציר תשבות" ובלאו של "לא תזרע" (והוסיף המהר"י קורקוס אף חרישה כדי לזרוע לאחר מכן אסורה מן התורה).
- ג. חרישה לגדל האילנות הקיימים - הרי זו חרישה האסורה מהתורה.

פאת השולחן (שביעית פ"כ אות א) מעמיד את דעת הרמב"ם כדעת ר' יוסי בירושלמי, שכל מיני החרישה אינם אסורים מן התורה אלא רק מדרבנן.

שער המלך, הנודע ביהודה, מנחת חינוך, וכן החזון איש ודרך אמונה, העמידו את דברי הרמב"ם שחרישה אסורה מדאורייתא באיסור עשה, והואיל ואין עליה לאו מן התורה, חיוב המלקות הוא מדרבנן. החזון איש, שנקט שכל חרישה שהיא אסורה מן התורה באיסור עשה, מצא צדדים אחרים להתיר את החרישה במושבות שנאלצו לחרוש לצורך קיומם, וזאת בכך שהחרישה לא תועיל לזריעה ושתתחיל בקרקע שאינה מיועדת לזריעה (והמשך החרישה אוטומטי), ושהחרישה לא תהיה עמוקה.

הרא"ה קוק הסתפק בדעת הרמב"ם אם החרישה אסורה מן התורה או מדרבנן, ופסק שמלכתחילה יש להשוות איסור חרישה לאיסור זריעה ולא התיר לחרוש על ידי ישראל אפילו לאחר היתר המכירה, אך בשעת הדחק יש להסתמך על דעת פאת השולחן שהחרישה אסורה רק מדרבנן ולהתיר לחרוש לאחר היתר מכירה.

מקורות לשיעור 5

איסור חרישה בשביעית

האם גם מלאכת החרישה אסורה מן התורה?

מלאכת החרישה לא הוזכרה בפרשת בהר בין ארבע המלאכות האסורות בשמיטה, אך הוזכרה בספר שמות: 'בחריש ובקציר תשבות'. נחלקו התנאים אם פסוק זה עוסק באיסורי מלאכה בשבת או באיסורי מלאכה בשמיטה.

שמות פרק לד, כא

שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת פְּחָדֶיךָ וּבְקִצֶּיךָ תִּשְׁבֹּת.

משנה מסכת שביעית פרק א

משנה א

עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שביעית בית שמאי אומרים כל זמן שהוא יפה לפרי ובית הלל אומרים עד העצרת וקרובין דברי אלו להיות כדברי אלו.

משנה ד

....שנאמר (שמות לד) בחריש ובקציר תשבות אין צריך לומר חריש וקציר של שביעית אלא חריש של ערב שביעית שהוא נכנס בשביעית וקציר של שביעית שהוא יוצא למוצאי שביעית ר' ישמעאל אומר מה חריש רשות אף קציר רשות יצא קציר העומר.

גמרא מועד קטן דף ג ע"ב - ד ע"א

ואמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: רבן גמליאל ובית דין נמנו על שני פרכים הללו ובטלום...

רבן גמליאל ובית דין היכי מצו מבטלי תקנתא דבית שמאי ובית הלל? והא תנן: אין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חבירו אלא אם כן גדול ממנו בחכמה ובמניין! אשתומם כשעה חדה, אמר ליה: אימור כך התנו ביניהן: כל הרוצה לבטל – יבוא ויבטל. – דידהו היא? הלכה למשה מסיני היא! דאמר רבי אסי אמר רבי יוחנן משום רבי נחוניא איש בקעת בית חורתן: עשר נטיעות, ערבה, וניסוך המים – הלכה למשה מסיני. ...

והני הלכתא ניהו? קראי ניהו. דתנן: בחריש ובקציר תשבות, רבי עקיבא אומר: אין צריך לומר חריש וקציר של שביעית – שהרי כבר נאמר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר, אלא חריש של ערב שביעית שנכנס לשביעית, וקציר של שביעית שיצא למוצאי שביעית. רבי ישמעאל אומר: מה חריש רשות – אף קציר רשות, יצא קציר העומר שהיא מצוה... אלא: הלכתא לרבי ישמעאל, קראי לרבי עקיבא... אמר רב אשי: רבן גמליאל ובית דין סברי לה כרבי ישמעאל דאמר הלכתא גמירי לה, וכי גמירי הלכתא – בזמן שבית המקדש קיים, דומיא דניסוך המים. אבל בזמן שאין בית המקדש קיים – לא.

רש"י מסכת מועד קטן דף ג ע"ב

עשר נטיעות – המפוזרות בתוך בית סאה, שהוא חמישים על חמישים – חורשין כל השדה שלה בשבילן בערב שביעית עד ראש השנה, ואמרי: הני, הואיל וילדות הן – איכא פסידא יתירא, לכך חורשין עד ראש השנה, אבל זקנה – אין חורשין עד ראש השנה, אלמא: דהלכה למושה מסיני הן.

רש"י מסכת מועד קטן דף ד עמוד א

מה חריש רשות – בכל מקום.

קציר העומר – מותר לקצור בשבת.

שהיא של מוצה – אף על פי שמצא קצור – קוצר, דבעינן קצירה לשמה, אבל אם מצא חרוש – אינו חורש.

נמצאנו למדים לדעת ר' עקיבא (ת"ק) איסור חרישה בשביעית נלמד מן הפסוק 'בחריש ובקציר תשבות'. פסוק זה מתייחס לאיסור תוספת שביעית, אסורה החרישה כבר מסוף שנה שיטת הוואל והיא מיועדת לזריעת שביעית, וכן אסורה קצירת גידולי שביעית גם בשנה השמינית. וכסם שיש איסור חריש בשיטת, כל שכן לאיסור זה כולל גם את החריש בשביעית. לדעת ר' ישמעאל הפסוק מתייחס לאיסורי שבת, ומפסוק זה נלמד שרק קציר רשות כחרישה אסור בשבת, אך קציר מצווה כקציר העומר מותר אף בשבת. לדעת ר' ישמעאל החרישה אסורה בשביעית מכוח הלכה למשה מסיני. ורק גמליאל ובית דינו פסקו כר' ישמעאל ולכן התירו איסור תוספת שביעית בזמן הזה, הוואל והלכה למשה מסיני היא שרק בזמן המקדש קיים ישנו דין תוספת שביעית ולא בזמן הזה.

במקורות נוספים, במארכא במועד קטן (ב ע"ב) ובבבלינוס, משתמע שהלכה פשוטה היא שהחרישה אסורה בשביעית.

גמרא מועד קטן דף ב ע"ב - ג ע"א

תנן: משקין בית השלחין במועד ובשביעית. בשלמא מועד משום טירחא הוא, ובמקום פסידא שרו רבנן. אלא שביעית, בין למאן דאמר משום זורע, ובין למאן דאמר משום חורש – זריעה וחרישה בשביעית מי שרי? – אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא... רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסור רחמנא, תולדות לא אסור רחמנא, דכתיב ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שדך לא תזרע וגו'. מכדי, זמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתבינהו רחמנא? למימרא: דאהני תולדות – מיחייב, אאחרנייתא – לא מיחייב.

המארכא במועד קטן דף ב ע"ב דנה בדיון השקיה בשביעית ויוצאת מנקודת הנחה שהחרישה אסורה בשביעית: 'זריעה וחרישה בשביעית מי שרי?'

רש"י מסכת מועד קטן דף ב עמוד ב

חרישה בשביעית מי שרי – הא נפקא מבחריש ובקציר תשבות דאמרינן: אם אינו ענין לשבת שאינו צריך, שהרי כבר נאמר כל מלאכה – תנהו ענין לשביעית.

רש"י מביא כמקור לאיסור חרישה את הפסוק 'בחריש ובקציר תשבות', מכאן שהעמיד את כל הסוגיה על פי דעת ר' עקיבא, והן אביי והן רבא בתירוץיהם לא שללו העמדה זו.

רש"י מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

תולדות – כגון משקה זרעים שלא היה במשכן – לא אסר רחמנא.

קרן אורה מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

אבל מ"מ מה שהביא רש"י ז"ל קרא דבחריש ובקציר אתי שפיר, דהכי משמע לישנא דרבא, אפילו תימא רבנן, אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא, משמע מזה דמודה דחרישה עצמה שהיא אב אסר רחמנא, אלא תולדה דחרישה לא אסר כגון משקה מים לרבה לא אסר רחמנא, ומנא ליה לרבא הא, כיון דלא דריש כלל ופרט, אלא על כרחין מקרא דבחריש ובקציר, ולפי זה לרבא נהי דבכל הני תולדות לבד מד' מלאכות האמור בתורה ליכא אלא איסורא דרבנן מ"מ בחרישה עצמה מודה דאיכא איסור עשה מבחריש ובקציר.

ספר קרן אורה דייק שנמצאו למדים שלכאליהם עלמא פחרשה אסורה מן התורה, ואפילו לדעת רבא, שנקט 'אבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא', מדויק בדברי רש"י שרבא מציט עאר תולדות כהשקיה שאין אסורות מן התורה, אך חרישה שהיא אב אסורה מן התורה שנאמר 'בחריש ובקציר תשבות'.

נמצאו למדים שסוגיית הפארא במועד קטן סוברת שהחרישה אסורה מן התורה ומקור לכך שנאמר 'בחריש ובקציר תשבות'. ואפילו רבא שנקט 'אבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא', מציט עאר תולדות כהשקיה שאין אסורות מן התורה, אך חרישה שהיא אב אסורה מן התורה, שנאמר 'בחריש ובקציר תשבות'.

ר"ש שביעית פרק ב משנה ב ד"ה מעדרין

אף על גב דחרישה דאורי' היא והי' לו לאוסרה בתוספת שביעית שרי לה הכא ואפילו בזמן בית המקדש כיון שעושה [לצורך פירות שישית].

הר"ש גם כן נקט שהחרישה אסורה מן התורה ונראה מלשוןו שמכוח הלכה למשה מסיני.

חידושי הריטב"א מסכת מועד קטן דף ב עמוד ב

חרישה זרעיה בשביעית מי שרי. פי' מדאורייתא ואפי' למ"ד החורש בשביעית אינו לוקה, מודה שאפי' בערב שביעית שלשים יום איכא איסור תורה או מהלכה או מקראי כדאיתא לקמן, וב"ש בשביעית עצמה דאתי בק"ו.

הריטב"א העמיד את הפארא במועד קטן שהחרישה אסורה מדאורייתא על פי שתי האפשרויות או כר' עקיבא מלשון הפסוק 'ובחריש ובקציר תשבות' שאסר החרישה ערב שביעית ואם כן קל וחומר בשביעית עצמה, או כר' ישמעאל מכוח הלכה למשה מסיני שאסורה החרישה ערב שביעית ואם כן קל וחומר בשביעית.

משנה ראש השנה פ"א מ"א

ארבעה ראשי שנים הם... באחד בתשרי ראש השנה לשנים, ולשמיטין, וליובלות, לנטיעה, ולירקות.

רש"י שם

לשמיטין וליובלות – משנכנס תשרי אסור לחרוש ולזרוע מן התורה.

תוספות סנהדרין דף כו עמוד א

ד"ה משרכו האנסין ומאי ננהו ארנונא

וא"ת ומשום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע דהויא איסורא מדאורייתא וי"ל דמייירי בשביעית בזמן הזה דרבנן אי נמי י"ל דפקוח נפש הוא ששואל להם המלך מס ואין להם מה יפרענו ומתים בתפיסת המלך והכי איתמר בירושלמי משום חיי נפש.

תוספות עבודה זרה דף נ עמוד ב

ד"ה ומקין אותן עד ראש השנה

דדוקא מלאכות של חרישה וזריעה הוו דאורייתא אבל שאר מלאכות אינן אלא מדרבנן.
כן נקטו רש"י בתחילת מסכת ר"ה, התוספות בסנהדרין והתוספות בעבודה זרה כהנה פשוטה שהחרישה אסורה מן התורה ולא פירוט כיצד למדו זאת.

מקור נוסף לאיסור חרישה נמצא בפירוש רש"י ובפירוש הרמב"ן על התורה:

רמב"ן שמות פרק כג פסוק יא

(יא) תשמטנה ונטשתה – תשמטנה מעבודה, ונטשתה מאכילה אחר זמן הביעור. דבר אחר תשמטנה מעבודה גמורה, כגון חרישה וזריעה, ונטשתה מליזבל ומלקשקש. לשון רש"י. ואיננו נכון, כי לא הוזהרנו מן התורה אלא על חרישה וזריעה, אבל המקשקש והמזבל, ואפילו מנכש ועודר וכוסח וכל שאר עבודות קרקע, אינו אסור מן התורה. וכך העלו בתחלת מסכת מועד קטן (ג, א) בפרק משקין דחרישה וזריעה אסר רחמנא אבל תולדות לא אסר רחמנא וכלהו מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא הוא. וכן הביעור אינו נלמד מן המקרא הזה.

הרי מקור נוסף לאיסור חרישה נמצא בפירוש רש"י על התורה בביאור הפסוק בספר שמות: 'והשביעית תשמטנה ונטשתה' - תשמטנה מעבודה אמורה, כאן חרישה וזריעה, ונטשתה מליזבל ומלקשקש. ואף הרמב"ן לא חלק על רש"י אלא בשאר מלאכות שאינן אסורות מן התורה, אך לענין חרישה הסכים עמו.

הסבר אחד נמצא בפירוש הריב"ז למנהג:

פירוש הריב"ז למשנה שביעית פרק א משנה ד

ר' ישמעאל אומ' בשנת שביעית הכת' מדבר, ואיצט' לומ' לך מה חרישה רשות, פי' אם רצה חורש ואם לאו אינו חורש, מאותו תשבות, אף קציר, מאותו קציר תשבות, מקציר דרשות, יצא קציר העומר שהוא חובה וקוצרו אתה בשביעית.

להסבר הריב"ז אף ר' ישמעאל מציא את הפסוק 'בחריש ובקציר תשבות' לענין שביעית. ולמדנו מנצוות קציר העומר בשמיטה מותרת (ולא לענין היתר קציר העומר בשבת).

'מה חרישה רשות, פי' אם רצה חורש ואם לאו אינו חורש, מאותו תשבות, אף קציר, מאותו קציר תשבות, מקציר דרשות, יצא קציר העומר שהוא חובה וקוצרו אתה בשביעית'. מכל מקום מתוך לימוד זה למדנו שהחרישה כלולה באיסור עשה של שביעית בשביעית.

נמצאו למדים מהראשונים שהחרישה אסורה מן התורה. יש שלמדו זאת מהפסוק 'בחריש ובקציר תשבות' כשיטת ר' עקיבא ויש שביארו כן אפילו לשיטת ר' ישמעאל. ויש שלמדו מן הפסוק 'תשמיטה ונטשתה' ויש שלמדו זאת מכוח הלכה למשה מסיני.

מחלוקת בגמרא מועד קטן (ג ע"א) אם החרישה כלולה גם באיסורי לאווים שהוזכרו באיסורי מלאכה בשמיטה מדין כלל ופרט וכלל.

בגמ' מועד קטן מוזכרת דעה שהחורש בשמיטה אף עובר בלאו וחייב מלקות.

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

איתמר, החורש בשביעית, רבי יוחנן ורבי אלעזר. **חד אמר: לוקה, וחד אמר: אינו לוקה.** לימא בדרכי אבין אמר רבי אילעא קמיפלגי, דאמר רבי אבין אמר רבי אילעא: כל מקום שנאמר כלל בעשה, ופרט בלא תעשה - אין דנין אותו בכלל ופרט וכלל. מאן דאמר לוקה - לית ליה דרבי אבין אמר רבי אילעא, ומאן דאמר אינו לוקה - אית ליה דרבי אבין! - לא, דכולי עלמא לית ליה דרבי אבין אמר רבי אילעא. מאן דאמר לוקה - שפיר. ומאן דאמר אינו לוקה - אמר לך: מכדי, זמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתבינהו רחמנא? למימר **דאהני תולדות הוא דמיחייב, אתולדה אחרינא - לא מיחייב.**

רש"י מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

כל מקום שנאמר כלל בעשה ופרט בלא תעשה - כגון הכא, דכתיב (ויקרא כה) **ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ - כלל היינו עשה, שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור - פרט, היינו לא תעשה.** אין דנין אותו בכלל ופרט וכלל - ואף על גב דכתיב כלל בתריה, כגון הכא דכתיב בתריה (שבת) (מסורת הש"ס: [שנת]) **שבתון**, כלומר: אין לו דין דשאר כלל ופרט וכלל שכתובין כולו בעשה או בלאו, דאמר: כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט, דמרבי כל מידי דדמי לפרט, אלא דיינינן

ליה בכלל ופרט, הואיל דנשתנה משאר כלל ופרט וכלל, אמרינן: אין בכלל אלא מה שבפרט, הני – אין, מידי אחרינא – לא. דכולי עלמא לית להו דרבין כו' מאן דאמר לוקה שפיר – כדאמר, דדרשינן בכלל ופרט וכלל.

אחרינא לא – להכי חורש אינו לוקה.

הגמרא הזכירה מחלוקת אמוראים: 'החורש בשביעית, רבי יוחנן ורבי אלעזר. חד אמר: לוקה, וחד אמר: אינו לוקה'. הסוברים שלוקין על חרישה למדו הדבר מכוח כלל ופרט וכלל והתבאר ברש"י שם 'ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ' - כלל היינו עשה, שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור - פרט, שבתון - כלל'. והסובר שאין לוקין סבר כרבא דאהני תולדות הוא דמיחייב, אתולדה אחרינא - לא מיחייב. החרישה לא הוזכרה בין ארבעת הלאווים המפורשים ולכן החורש אינו לוקה.

דעת ר' יוסי בירושלמי היא שחרישה בשביעית אין בה איסור לאו ולא איסור עשה, אלא רק איסור מדרבנן.

הירושלמי מזכיר מחלוקת ר' אליעזר ור' יוחנן בנוגע לאיסור לאו וחיוב מלקות שהובאו בבבלי, ומוסיף דעת ר' יוסי המנוגדת לכל הנאמר עד כה, שחרישה בשביעית אין בה איסור לאו ולא איסור עשה אלא רק איסור מדרבנן.

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת כלאים פרק ח הלכה א

דרבי לעזר אמר לוקין על החרישה בשביעית. רבי יוחנן אמר אין לוקין על החרישה בשביעית... ורבי יוסה אמר אפילו עשה אין בו. ליידיא מילה כתיב [ויקרא כה, ב] ושביתה הארץ שבת לה' לענין לא תעשה שבו.

מכאן האמור לעיל נמצאנו למדים שחרישה אסורה מן התורה לדעת ר' עקיבא באיסור עשה של 'ובחריש ובקציר תשבות', לדעת ר' ישמעאל מכוח 'הלכה למשה מסיני'. ישנה מחלוקת אם חרישה כלולה באיסור הלואו וחייב מלקות, לדעת ר' אליעזר חייב מלקות ולדעת ר' יוחנן אין חייב מלקות. בירושלמי נוספה דעת ר' יוסי שחרישה בשביעית אין בה לא לאו ולא איסור עשה אלא רק איסור דרבנן.

כיצד פסק הרמב"ם, האם חרישה אסורה מדאורייתא או מדרבנן?

במחלוקת ר' עקיבא ור' ישמעאל פסק הרמב"ם כרבן גמליאל ובית דינו שתוספת שביעית היא מכוח הלכה למשה מסיני, וכן פסק ר' ישמעאל שקציר העומר דוחה שבת.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ג הלכה א

עבודת הארץ בשנה ששית שלשים יום סמוך לשביעית אסורה הלכה למשה מסיני, מפני שהוא מתקנה לשביעית, ודבר זה בזמן שבית המקדש קיים הוא שנאסר מפי השמועה, וגזרו חכמים שלא יהיו חורשים שדה האילן ערב שביעית בזמן המקדש אלא עד העצרת, ושדה הלבן עד הפסח, ובזמן שאין מקדש מותרין בעבודת הארץ עד ראש השנה כדין תורה.

רמב"ם הלכות תמידין ומוספין פרק ז הלכה ו

מצותו להקצר בלילה בליל ששה עשר, בין בחול בין בשבת.

בתחילת הלכות שמיטה הזכיר הרמב"ם את הפסוק 'בחריש ובקציר תשבות' כאקור לאיסורי עבודות הארץ בשמיטה. משם שהחרישה אסורה מן התורה כדעת ר' עקיבא. כיצד מתיישב הדבר עם פסיקתו כדעת ר' ישמעאל?

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה א

מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית שנאמר ושביתה הארץ שבת ליי' ונאמר בחריש ובקציר תשבות, וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו ביטל מצות עשה ועבר על לא תעשה שנאמר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור.

מהר"י קורקוס מיישב את הקושיה:

מהר"י קורקוס פ"א ה"א

ומכאן נראה לי לומר שדעת רבינו הוא כדעת הר"ש (פ"ב מ"ב) שכתב דחרישה בשביעית אסורה מן התורה. ואף על גב דממעטין שאר אבות, חרישה לא ממעטין לה. וכן נראה ממה שאמר ר' עקיבא אם לעניין שביעית הרי כבר נאמר שדך לא תזרע וכ"ו, משמע דפשיטא ליה דחרישה בשביעית אסירה ליה מן התורה, ועד כאן לא פליג רבי ישמעאל אלא בשני פרקים ראשונים שסובר דלאו דאורייתא ניהו אלא הלכתא אבל בשביעית גופה לא פליגי ומוודה שהחרישה אסורה מן התורה. ונראה שהדבר מוכרח מעצמו דכיוון דאתאי הלכתא למיסר שלושים יום קודם בחרישה ודאי דבשביעית גופה אסורה החרישה מן התורה ובכלל ושביתה הארץ שבת לה' היא, דודאי לא אתאי הלכתא לאסור בתוספת מה שאפילו בשביעית עצמה אינו אסור אלא מדרבנן. ומעתה לכך כתב רבינו פסוק זה כאן להודיענו שאיסור חרישה בשביעית אסורה מן התורה והלכתא גלי לו דבכלל ושביתה הארץ היא והסמך אותה רבינו לפסוק זה שנוצר בו חרישה בפירוש. ואפשר עוד דכ"ע מודו דמלת חריש לצורך חרישה בשביעית גופה הוא דאתא וכ"כ התוס' דלא מיתר לר' עקיבא אלא מילת בקציר, דאילו מילת בחריש אצטריך למיסר חרישה בשביעית מדאורייתא אלא דסבר ר' עקיבא כיוון

דבקציר אתא לתוספת בחריש נמי לתוספת. ולפי זה אפשר דגם ר' ישמעאל מודה דבחריש לאסור חרישה בשביעית הוא דאתא דבהא לא פליג כאשר כתבתי וייתורא דבקציר לחוד הוא דדריש ר' ישמעאל לקצירת העומר שדוחה שבת דכיוון דקציר מייתר סמכינן ליה לחריש כמדריש מיה חריש רשות וכ"ו...

לדעת מהר"י קורקוס, הרמב"ם פסק שהחרישה אסורה מן התורה, ואף לדעת ר' ישמעאל שהפסוק 'בחריש ובקציר תשבות' מתייחס להיתר קציר העומר בשבת, מכל מקום מודה שהחרישה אסורה בשביעית, שמכוח הלכה למשה מסיני **למדנו** שהחרישה כלולה באיסור עשה של 'ושבתה הארץ שבת לה' (לכן הסמיך הרמב"ם פסוק שנזכרת בו החרישה בפירוש, לפסוק 'ושבתה הארץ') או עאף ר' ישמעאל מסכים שהביטוי 'בחריש' מתייחס לשנת השמיטה ורק הביטוי 'ובקציר' מתייחס להיתר קציר העומר בשבת.

סתירה בדברי הרמב"ם, לפי מה שהתבאר בהלכה א פסק הרמב"ם שחרישה בשביעית אסורה מן התורה, אך בהלכות ד-ה נקט במפורש שהחרישה אסורה רק מדרבנן. כיצד יתיישבו דברי הרמב"ם?

כפי שהתבאר לעיל, הרמב"ם בהלכה א הזכיר את הפסוק 'בחריש ובקציר תשבות' שמע שפסק שהחרישה אסורה מן התורה. אך בהלכות ד-ה-י פסק הרמב"ם שהחורש אינו עובר על איסור תורה אלא עובר על איסור דרבנן ומלקין אותו מכת מרדות.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א

הלכה ב

אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה, ואחד הכרם ואחד שאר האילנות.

הלכה ג

וזמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, ולמה פרטן הכתוב לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה אינו לוקה עליהן, אבל מכין אותן מכת מרדות.

הלכה ד

כיצד החופר או החורש לצורך הקרקע או המסקל או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ, וכן המבריק או המרכיב או הנוטע וכיוצא בהן מעבודת האילנות מכין אותן מכת מרדות מדבריהן.

הלכה י

ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו.

הרדב"ז ומהר"י קורקוס מבחינים בשני מיני חרישה ואפילו בשלושה, חלקם אסורים מן התורה וחלקם אסורים מדרבנן.

שו"ת רדב"ז חלק ה ללשונות הרמב"ם סימן קצו (אלף תקס)

שאלת ממני אודיעך דעתי במה שכתב הרמב"ם ז"ל פרק א' מהל' שמיטה ויובל ז"ל מ"ע לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית שנאמר ושביתה הארץ שבת ליי בחריש ובקציר תשבות ע"כ. משמע דאיכא מצות עשה מיהת בחרישה בשביעית והוא ז"ל כתב באותו פרק אין אסור מן התורה אלא אותם שני אבות ושתי תולדות היינו זריעה ותולדתה שהיא זמירה קצירה ותולדתה: שהיא בצירה:

תשובה הנכון בדברי הרב ז"ל דשלשה מיני חרישה יש חרישה לתקן את הקרקע לא נאסרה מן התורה כלל וזו היא שכתב הרב ז"ל באותו פרק כיצד החורש או החופר לצורך הקרקע וכו' ב' חרישה לחפות את הזרעים וזו זריעה ממש היא והשתא נימא דזריעה וקצירה תרווייהו כתיב בעשה ולא תעשה שנאמר בחריש ובקציר תשבות והיינו עשה ובלא תעשה שנאמר שדך לא תזרע את ספיה קצירך לא תקצור. עוד יש חרישה שלישית שהיא לגדל האילנות שהיא בכלל זריעה כמו שהזמירה היא תולדה דזריעה שהיא לגדל האילן ולהצמיחו כן החרישה לצורך האילנות הוי בכלל זריעה שע"י חרישה זו גדל האילן כמו שע"י חרישה מגדל הזרע והוי בכלל זריעה נמצאת למד דחרישת האילנות בשביעית אסורה מן התורה ולכן דקדק הרב ז"ל בלשונו החופר או החורש לצורך הקרקע דוקא לצורך הקרקע הוי איסורו מדרבנן אבל לצורך הזרעים או לצורך האילנות הוי איסורו מן התורה... נמצאת למד דבזמן שבית המקדש קיים כל עבודה שהיא לצורך הזרעים או האילנות אסורה בתוספת שביעית וכל שכן בשביעית עצמה שיש בה לאו ועשה חוץ מעשר נטיעות שחורשין כל בית סאה בשבילן עד ערב שביעית אבל שאר אילנות כל צורכן מותר בתוספת שביעית ולא בשביעית אבל לחרוש את הקרקע לצורך הקרקע ואין בו אילנות כלל אין איסור מן התורה ולא מהלכה לא בשביעית ולא בתוספת שביעית אלא מדרבנן אסרו אותה ואפי' בתוספת שביעית. ובזמן שאין ב"ה קיים הכל מותר עד ערב שביעית אבל בשביעית עצמה אסור חוץ מחרישה לצורך הקרקע ועובר עליה על שני מיני החרישות שזכרנו בלאו ועשה אבל חרישה לצורך הקרקע אינה אסורה אלא מדרבנן.

מהר"י קורקוס פ"א ה"ד

ביאור דברי רבינו דשני מיני חרישות הם החורש לצורך האילנות כדי שיגדלו וכאשר יתבאר זו היא חרישה שאסורה מן התורה כאשר נתבאר, אבל חרישה שאינה לצורך האילנות אלא לצורך הקרקע פ' שלא יפסד ויתקלקל הקרקע אינה אסורה מן התורה והרי היא כחופר בעלמא או מסקל שאינם אסורות מן התורה.

ר"י קורקוס הלכות שמיטה ויובל פרק ג הלכה ט

ואעפ"י שהחרישה אסורה מן התורה בשביעית והיה לנו לאוסרה בתוספת שאני הכא שעושה לצורך הפרי דהיינו פירות ששית וכן בית השלחין פירשו שיש בה ירק אבל כשעושה לצורך האילן עצמו זו היא חרישה שאסורה בתוספת שביעית כן כתב רבינו שמשון והרא"ש וכבר כתבתי שהחרישה זו אסורה מן התורה בשביעית והיא חרישת שדה האילן שנאסרה בתוספת מהלכה גם לחרוש הקרקע כדי לזרוע אסור מן התורה בשביעית והיא חרישת שדה לכן שנאסר בה התוספת מהלכה אבל חרישה שהיא לצורך הקרקע דהיינו שלא יפסד ויתקלקל הקרקע כשעומד בלא חרישה אי נמי ליפותו

ולהשביחו א"נ לצורך פירות ששית שנשארו באילן בדברי רבינו שמשון והרא"ש שכתבתי חרישה זו מותרת מן התורה אפילו בשביעית כמבואר בתחלת פ"א ומדברי רבינו נראה שחרישה שחורש כדי שלא יתקלקל הקרקע היא שהתיר רבינו כאן בבית השלחין עד ר"ה כי רבינו לא ביאר דמיירי כשיש בה ירק...

נמצאנו למדים שישנם שלושה מיני חרישה:

- א. חרישה **לתקן את הקרקע שלא יפסד הקרקע, לא נאסרה מן התורה כלל** ואסורה מדרבנן בלבד.
- ב. חרישה **לחפות את הזרעים וזו זריעה ממש היא** שחייב בשמיטה בעשה 'בחריש ובקציר תשבות' ובלאו של 'לא תזרע' (והוסיף המהר"י קורקוס וכן חרישה כדי לזרוע לאחר מכן ונראה שחרישה זו רף שאין לטו של לט תזרע אך עובר על עשה ושבתה הארץ).
- ג. חרישה **לגדל האילנות הקיימים** הרי זו חרישה האסורה מהתורה.

פאת השולחן (שביעית פ"כ אלוט א) נאציז דעת הרמב"ם כדעת ר' יוסי בירושלמי שכל מיני חרישה אינם אסורים מן התורה אלא רק מדרבנן.

פאת השולחן שביעית פ"כ אות א

ונ"ל דרבינו פוסק דאינו עובר אפילו בעשה על חרישה ומקורו ברוך מירושלמי ריש פ"ח דכלאים פלוגתא דר' יוסי ור"א ושם כתב ר' יוסי אומר אין לוקין ורא"א לוקין ומסיק ור' יוסי אמר אפילו עשה אין בו ליידה מילה כתב ושבתה הארץ לה' לעניין לא תעשה שבו ר"ל דגלי קרא דאינו עובר אעשה אלא על זמירה ובצירה דווקא...דהכי קאמר ושבתה הארץ וכ"ו שדך לא תזרע וכרמך וכ"ן דאין העשה אלא בדבר המפורש בלא תעשה אבל לא על חרישה. ולכן נקט רבינו תחילה קרא ושבתה הארץ שהוא עבודת הארץ ואח"כ קרא דבחריש ובקציר דס"ל לרבינו דר' ישמעאל ס"ל ג"כ דקרא דבחריש וכ"ו איירי בשביעית וקמ"ל דמותר לקצור העומר בשביעית הגם דקצירה בשביעית בעשה ולא תעשה, דרש דלא כתבה תורה בחריש אלא לדמויי ליה לקציר, כמו דחריש רשות הינו דאין שום חריש מצוה דמצא חרוש אינו חורש ה"נ קציר דקרא מיירי בכה"ג דהוא רשות אבל קציר דמצווה הינו דקצירת העומר דאם מצא קצור קוצר דחי שביעית...

עזר האמ"ר, הנודע ביהודה, מנחת חינוך וכן החזון איש ודרך אמונה, העמידו דברי הרמב"ם שחרישה אסורה מדאורייתא באיסור עשה, והואיל ואין עליה ללא מן התורה, חיוב האמלקות הוא מדרבנן.

שער המלך הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה א

הנה מבואר מדברי רבינו דאע"ג דקי"ל דחורש בשביעית אינו לוקה היינו דוקא לענין מלקות אבל עובר הוא בעשה שהרי כתב ושבתה הארץ וכתב בחריש ובקציר תשבות ואפילו לר"י דדריש ליה לענין שבת ולומר מה חריש רשות כו' מ"מ שביטת הארץ מחרישה משתמע נמי.

שו"ת נודע ביהודה מהדורא תניינא - אורח חיים סימן לא

והרמב"ם פסק החורש בשביעית אינו לוקה כמבואר בריש הל' שמיטה וכו' הכ"מ שם הל' א' שטעמו משום דבירושלמי סיימו דר' יוחנן סובר אינו לוקה ופסק כר"י. וא"כ לר' יוחנן תולדה דחורש אסור עכ"פ בעשה מן התורה.

מנחת חינוך פרשת בהר מצוה שכו

וכבר כתבתי לעיל מצוה קי"ב דחרישה בשביעית אין עוברים בל"ת רק בעשה ושבתה זו"ש בחריש כו'.

חזון איש סימן יז אות א

חרישה אסורה מהתורה בין לרבי ישמעאל ובין לרבי עקיבה... אבל אין לוקין עליה שאין כאן לאו.

חזון איש סימן יח אות ג

והעיקר דחרישה מהתורה לכו"ע... ומה שדקדקו בלשון הרמב"ם פ"א הל"י שלא הזכיר חרישה, אין זה דקדוק, שאין זה עיקר מקומו, ולא בא אלא לשלול איסור שאר עבודות.

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה א ס"ק (ו)

ונאמר בחריש ובקציר תשבות. ואף על גב דקי"ל כמאן דמוקי האי קרא לענין שבת למילף מינה דקצירת העומר דוחה שבת ולא כמ"ד דמוקי לה בשביעית מ"מ לא חש רבנו להביא פסוק זה כיון שאין נ"מ להלכה ודחרישה אסורה מדאורייתא מהלכה למשה מסיני כדלקמן פ"ג ה"ה אלא שאין לוקין עליה שאין בה לאו.

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה ד ס"ק (כג)

או החורש. חרישה דאורייתא היא לפ"ד רבנו אלא שאין לוקין עליה כנ"ל סק"ו לפי שאין בה לאו.

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה י ס"ק (פז)

שאין אסור מה"ת אלא אותן שני אבות ושני תולדות. לא בא לאפוקי חרישה שג"ז אסור מה"ת כנ"ל ה"א ולא בא לאפוקי אלא שאר תולדות.

הואיל והחזון איש נקט שכל חרישה שהיא אסורה מן התורה באיסור עשה, מצא דברים אחרים להפטר חרישה לבני המושבות שחייבים זאת לצורך קיומם. וזאת בתנאי שהחרישה לא תועיל לצריעה, ושתחיל בקרקע שאינה מיועדת לצריעה (והמשך החרישה אוטומטי) ושהחרישה לא תהיה צחוקה.

תשובות וכתבים (חזון איש) סימן לג

תשובה בדין להרוש בשביעית כדי שלא ינטשו מאדמתם
השטחים הגובלים עם האינם יהודים ושכבר ניסו השכנים להשיג, ושהדבר מביא לידי פגישות מסוכנות, ושאפשר למנוע הדבר בחרישה לחדר. ושהחרישה הזאת לא תועיל לזריעה במוצאי שביעית קרוב הדבר שמצב זה חשיב כאונס ארנונא.

עוד בדבר הנ"ל

- אחרי שהמצב שבמניעת החרישה לעקור הקוצים יושללה האפשרות של הזריעה בשמינית ר"ל במוצאי שביעית, ואז יוכרחו לעזוב את המושבה כולה ויבואו עליה זרים ח"ו, והחרישה לא תועיל לזריעה כלום, שעל זמן הזריעה תוחזר השדה לאיתנה.
- א. להוריד את יתדות המחרישה בקרקע שאינה עומדת לזריעה, וכן בסיבוב משורה לשורה לצאת חוץ ממקום השדה העומד לחרישה.
- ב. להחזיק את יתדות המחרישה מורם מעומק 29 סנטימ'ים, ואם אי אפשר על כל פנים מורם משיעור הרגיל של חרישה לזריעה ככל האפשר.
- ג. כל החרישה לא תעשה בכח אדם, רק בכח האוטומטי של המכונה.

הרא"ה קוק הסתפק בדעת הראב"ם ורק בשעת הדחק הסתמך על הדעה שהחרישה אסורה מדרבנן.

שבת הארץ פ"א הל' ב אות ב

וחרישה אף על פי שאין לוקין עליה יש אומרים שהיא אסורה מן התורה. ויש אומרים שאינה אסורה אלא מדברי סופרים, כמו שאר התולדות ואבות מלאכות, שחוץ מאלה הארבע המפורטות, שאין אסורות כי אם מדרבנן.

שבת הארץ. קונטרס אחרון סי' ב

ובדוחק י"ל דחורשין לאו דווקא" וכונה היא שההלכה למשה מסיני שמוותרין לעשות מה שנדרש לקיומם עד ראש השנה, וחכמים שיערו שלקיומן של נטיעות ההלו מצרכת ג"כ חרישה לכל בית סאה שלהן, ע"כ ממילא כלול בכלל ההלכה, שחורשין כל בית סאה עד ר"ה, שמתוך שמוותרין במלאכות של תורה ממילא מותרין ג"כ במלאכות דרבנן.

... אבל כאן בחריש ובקציר תשבת הרי הוא מפורש בפסוק לענין שבת ולא לענין שביעית כלל ונראה דגם כאן אחזי הרמב"ם ז"ל את דרכו להביא דרשה פשוטה ממשמעותיה דקרא, ומביא ראיה שכונת הכתוב ושבתה הארץ היא רק שביתה מעבודת הארץ ועבודת האילנות שהם ג"כ מחוברים לארץ ולא נאמר שהכונה היא שביתה גמורה מכל המלאכות כשביתה שבת ומה שכתוב ושבתה הארץ היינו שישבתו יושבי הארץ כמו וכל הארץ באו מצרימה לשבור אל יוסף (בראשית מא, נז) וכיו"ב. ע"כ מביא רבנו רמיה ממקרא של בחריש ובקציר תשבת ששייך לשון שביתה גם במלאכות מיוחדות ולפ"ז אין לנו הכרח להוציא את המקרא ממשמעותו ולומר שבכלל ושבתה הארץ היא שביתה כללית מהמלאכות כולן שהוא מתפרש יפה כפשוטו שהארץ תשבות כלומר שישבתו רק מעבודת הארץ אכן מה היא השביתה מעבודת הארץ זה אנו למדים ממה שפירשה תורה אח"כ דהיינו שתי אבות

ושתי תולדות אבל אם לא הי' אפשר לנו לומר לשון שביתה על מלאכות מיוחדות אז היה הכרח לומר דהמ"ע היא על שביתה כוללת ומה שכתוב אח"כ שדך לא תזרע היא רק לל"ת.

חרישה בשביעית במקום שברור הוא שאם לא יחרש יהי' איבוד גמור לאילנות באופן שלא יהי' ע"ז תיקון יש לומר שמוותרת היא לדעת הרמב"ם שכתב טעם היתר התולדות המנויות להיתר מפני שאם לא יהיו נעשות תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה והוא הדין גם בחרישה אלא די"ל שהרמב"ם התנה שם הטעם שהתולדות כולן חוץ מהשתים המפורשות אינן כ"א מדרבנן א"כ הדבר תלוי במחלוקת אם איסור חרישה הוא דאורייתא או דרבנן ואולי י"ל שראוי לסמוך בשעה"ד אמ"ד שהוא רק דרבנן וא"כ תהיה מותרת במקום שיש איבוד כל הנטיעות כגון בשנים הראשונות אחר נטיעתן שע"פ תכונת הארץ ודרכי גידולי האילנות בזמננו יאבדו כולן אם לא יחרשו ... אם כן אם לפי המצב יאבד האילן לגמרי ואפי' אם רק יגרע מערכו וירד משויו במניעת החרישה י"ל שהיא מותרת.

שו"ת משפט כהן (ענייני ארץ ישראל) סימן סז

הנה מה שאומרים בשמי, שהתירתי לעשות אחר המכירה את כל המלאכות ע"י ישראל, זהו ללא אמת ונגד המפורסם, שהרי בארתי במכתב הנספח להרשאה מפורש, שארבעת המלאכות האסורות מן התורה יעשו ע"י נכרים, ולא יצאה מן הכלל, להיות נזקקת לש"ח (לשטר חוב? שטר זה?), רק חרישה. ותל"י עד כה לא התירתי גם חרישה ע"י ישראל בשום מקום, והנני משתדל לחזק את ידם שתעשה ע"י נכרי, שלא תהי' יד ישראל נוגעת גם אחר המכירה בשום איסור תורה, ונמצא שאנו מקיימים מצות השביעית מן התורה, שזהו דבר גדול מאד. אמנם כאשר נשאלתי ע"ד מצב הפועלים, אמרתי: כאשר נראה, שבאמת הסבת ארבעת המלאכות הללו לידי נכרים במשך השביעית גורמת הריסה למצבם, אז נעשה איזו עצה על איזו מהמלאכות בע"ה, שלא יהי' בהם איסור תורה. אבל עד כה עוד לא נתברר לי, שיש בזה הריסה כ"כ, כי בלאו הכי לוקחים הנכרים חלק גדול בעבודה, ולא יגרע כח פועלי ישראל אם בשנת השביעית יתנו להם את המלאכות, שהן מעיקר הדין מותרות מן התורה, וליד הנכרים העובדים תמיד יתנו את המלאכות שהן אסורות מן התורה.

קטيف שביעית פרק א: חרישה ותולדותיה

- ב. לגבי חרישה נחלקו הפוסקים אם נאסרה מן התורה או מדרבנן.
- ג. פליחה עמוקה המטייבת את הקרקע או מכינה אותה לזריעה היא חרישה בוודאות. בעיבודי קרקע אחרים יש ספק אם הם מוגדרים כחרישה.
- ד. פעולות המשיבחות את הקרקע או מכשירות אותה לזריעה (סיקול זיבול וכדומה) – אסורות מדרבנן, מפני שהן תולדות חרישה.

בשבת הארץ הסתפק הרא"ה קוק בדעת הראב"ם אם החרישה אסורה מן התורה או מדרבנן והזכיר שתי הדעות ובש"ת משפ"ט כהן פסק שמלכתחילה יש להשוות איסור חרישה לאיסור זריעה ולא התיר לחרוש אפילו לאחר היתר המכירה ע"י ישראל, אך בקונטרס אחרון ביאר שאכן בשעת הדחק יש להסתמך על דעת פאת השולחן שהחרישה אסורה רק מדרבנן ולהתיר לחרוש במיטה לאחר היתר מכירה.

סיכום השיטות בדעת הרמב"ם:

- לדעת הרדב"ז ומהר"י קורקוס יש להבחין בין חרישה לצורך זריעה או חרישה לתועלת האילנות האסורה מן התורה ובין חרישה לתועלת הקרקע האסורה מדרבנן.
- דעת פאת השולחן היא שכל מיני החרישה אינם אסורים מן התורה אלא רק מדרבנן.
- דעת שער המלך, הנודע ביהודה, מנחת חינוך, וכן החזון איש ודרך אמונה, היא שהחרישה אסורה מדאורייתא באיסור עשה, והואיל ואין עליה לאו מן התורה, חיוב המלקות הוא מדרבנן.
- דעת הראי"ה קוק היא שמלכתחילה יש להשוות איסור חרישה לאיסור זריעה ולא התיר לחרוש אפילו לאחר היתר מכירה על ידי ישראל, בשעת הדחק יש להסתמך על דעת פאת השולחן שהחרישה אסורה רק מדרבנן ולהתיר לחרוש בשמיטה לאחר היתר מכירה.

דין מלאכות חקלאיות האסורות והמותרות: אוקמי ואברויי אילנא, אוקמי פירא

תקציר השיעור

התורה אסרה ארבע מלאכות חקלאיות בשמיטה: זריעה, זמירה, קצירה ובצירה. ישנה מחלוקת הפוסקים אם גם חרישה ונטיעה אסורות מן התורה, אך מכל מקום שאר המלאכות החקלאיות נאסרו רק מדרבנן. ישנן מלאכות חקלאיות שחכמים לא אסרו, ויש לברר אילו מלאכות אסרו חכמים ואילו מלאכות הותרו.

א. שאר המלאכות החקלאיות אסורות מדרבנן

לדעת אביי (מועד קטן ב ע"ב) כל המלאכות, הן ותולדותיהן, אסורות מן התורה. בזמן הזה, הואיל ודין שמיטה מדרבנן, כל המלאכות אסורות מדרבנן. לדעת רבא רק ארבע מלאכות אסורות מן התורה ושאר המלאכות אסורות מדרבנן. ופסק הרמב"ם להלכה כדעת רבא.

ב. מלאכות חקלאיות המותרות

ישנן מלאכות חקלאיות שלא נאסרו בשביעית, לדוגמה השקיה, וכן לא נאסרו עבודות חקלאיות שנועדו 'לאוקמי' - לקיים ולשמר את המצב הקיים ולא לגרום לתוספת הצמחה. רק העבודות החקלאיות שנועדו 'לאברויי' - להשבחה ולהצמחה נאסרו מדרבנן. ישנן שתי גישות להסבר טעם ההיתר לעבודות אלו.

היתר קשקוש בזיתים ועידור בגפנים (עבודות 'לאוקמי אילנא')

יש שביארו שההיתר 'לאוקמי' הוא משום הפסד, שמלאכות אלו נועדו למנוע הפסד ולכן חז"ל לא אסרו אותן. והוא כדוגמת היתר מלאכות בחול המועד, שבמקום הפסד לא אסרו חכמים.

יש שהסבירו שטעם ההיתר של מלאכות 'לאוקמי' הוא שכל מלאכה שמהותה 'לאוקמי' לא נחשבת עבודה בשביעית, רק עבודות להצמחה נחשבות עבודה ונאסרו בשביעית.

הבדל מהותי יש בין איסורי מלאכה בשביעית, שמלאכות לאוקמי אינן נחשבות מלאכה ועבודה, לעומת איסורי מלאכה בשבת, שאף מלאכות לאוקמי נכללות באיסורי מלאכה. שבהלכות שבת האיסור הוא על הגברא שלא יעשה המלאכה, ומשום כך לא שייך לחלק אם תוצאת פעולת האיסור היא לאוקמי או לאברויי, סוף סוף יש כאן מעשה איסור של האדם שמועיל לצמיחה. אבל בשביעית התורה חייבה שהקרקע תשבות מעבודת הקרקע והאילנות ועל ידי עבודתו אינה שובתת.

ניתן לתלות את הגישות השונות בהבנת היתר מלאכות לאוקמי בשביעית באפשרויות השונות שניתן להסביר את מהלך הגמרא במועד קטן (ג ע"א). בתחילה נקטה הגמרא טעם להיתר קשקוש מטעם 'מה זריעה מיוחדת, עבודה שבשדה ושבכרם - אף כל שהיא עבודה שבשדה ושבכרם', ולאחר מכן מטעם 'אברויי אילן - אסור, סתומי פילי - שרי'.

היתר השקיה

המשנה (מועד קטן ב ע"א) נקטה שההשקיה מותרת בשביעית, בראשונים הוזכרו שני טעמים לכך. יש שביארו שאף על פי שההשקיה היא תולדה והייתה אמורה להיות אסורה מדרבנן, כל מלאכה שבמניעתה יהיה הפסד לא גזרו חכמים כדוגמת היתר מלאכות בחול המועד, שבמקום הפסד לא אסרו חכמים. ויש שהשוו את דיני שביעית לגמרי לדיני חול המועד, וכל שיש בדבר גם טורח, אף במקום הפסד אסור והותרה רק השקיה בבית השלחין, שיש במניעתה הפסד אך אין בה טורח. יש שביארו שסיבת ההיתר היא הואיל שאינן מלאכות חשובות.

נפקא מינה בין שני הטעמים תהיה אם הותרה השקיה בבית הבעל.

נפקא מינה נוספת היא אם יש לצמצם את כמות ההשקיה בשנת השמיטה.

דין מלאכות האסורות מדאורייתא שנעשות 'לאוקמי'

מלאכות האסורות מן התורה כזמירה ובצירה שנעשות 'לאוקמי', מצאנו שתי דעות בדבר, רבינו חננאל התיר והרמב"ם אסר. מחלוקת זו תלויה בהבנת היתר 'לאוקמי'. להבנה שההיתר הוא משום שאינה מלאכה, ניתן לומר שאף במלאכות דאורייתא כאשר הן 'לאוקמי' הואיל והיא אינה מלאכה יהיה מותר. להבנה שהיתר 'לאוקמי' הוא היתר משום הפסד (כפי שנראה בהסבר הרמב"ם), רק במלאכות דרבנן ניתן להתיר משום הפסד, אך מלאכות דאורייתא אין יכולת להתיר מחמת הפסד, ולכן אפילו כשנעשות לאוקמי הן אסורות.

הגרש"ז אירבך נקט שמסתבר יותר שטעם היתר מלאכות 'לאוקמי' הוא משום שאינן עבודה כלל, והוכיח זאת מביאור עמדת אב"י הסובר שכל המלאכות החקלאיות אסורות מן התורה ודאי מסכים עם היתר עבודות 'לאוקמי' וזאת רק משום שאינן נכללות כלל במלאכות אסורות.

ג. היתר השקיה והיתר מלאכה 'לאוקמי' הם שני היתרים נפרדים או היתר אחד

סוגיית היתר השקיה וסוגיית היתר מלאכות 'לאוקמי' הוזכרו בגמרא במועד קטן בשתי סוגיות נפרדות, בסוגיית השקיה הגמרא לא הזכירה טעם ההיתר משום 'אוקמי', אלא בדברי אב"י הוזכר הטעם משום הפסד ובדעת רבא חלק מהראשונים ביארו משום הפסד וחלקם נקטו הואיל ואינה עבודה. בסוגיית היתר מלאכות 'לאוקמי' בדברי הגמרא לא הוזכר כלל הטעם של משום הפסד, אלא חלק מהראשונים ביארו שהטעם הוא משום הפסד וחלקם נקטו הואיל ואינה עבודה. לאור זאת ניתן להעמיד את סוגיות הגמרא בארבעה אופנים.

- ניתן להשוות בין הסוגיות ולומר שההשקיה וכל מלאכות 'לאוקמי' ביסודן הן אסורות ורק במקום הפסד הותרו.
- ניתן להשוות בין הסוגיות ולומר שהן השקיה והן שאר מלאכות 'לאוקמי' יסוד היתרן הוא משום שאינן מלאכה שנאסרה בשביעית.
- ניתן לחלק בין הסוגיות ולומר שהשקיה היא ביסודה מלאכה אסורה ובמקום הפסד הותרה, אך מלאכות 'לאוקמי' אינן בכלל מלאכה.
- ניתן לחלק בין הסוגיות ולומר שהשקיה הותרה כי אינה נחשבת מלאכה, אך שאר מלאכות 'לאוקמי' הן מלאכות שהותרו רק במקום הפסד.

ד. מלאכות 'לאוקמי פירא'

בגמרא הבחינו חז"ל בין מלאכות אוקמי אילנא שמותרות לבין מלאכות אברויי אילנא שאסורות. כמו כן הבחינו בין מלאכות אוקמי אילנא שמותרות ובין מלאכות לפטומי פירא שאסורות. אך לא התבאר בסוגיה אם מלאכות לאוקמי פירא מותרות או לא.

יש כמה סוגיות העוסקות בדיני מלאכות לשימור הפירות. הלכה למעשה, הראי"ה קוק ולעומתו הרב טוקצינסקי בספר השמיטה והחזון איש חלקו בדבר ובהבנת דעת הרמב"ם בהיתר השקיה בשמיטה.

הראי"ה קוק מבחין בין אוקמי אילנא לאוקמי פירא. לשיטתו אוקמי אילנא מותר אך אוקמי פירא אסור. הוא מבאר את סוגיות הגמרא ואת דברי הרמב"ם לפי הבנה זו. הראי"ה קוק מבאר את דברי הרמב"ם 'שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה' כפשוטם, שההשקיה לתועלת הקרקע או האילן או לצורך פירות וירקות שאינם קדושים בקדושת שביעית מותרת, אך פירות וירקות הקדושים בקדושת שביעית אין היתר להשקותם שהרי הפקירה התורה את פירות שביעית לכול, 'וסלקה יד הבעלים מהם, ואפילו כשהם נאבדים אסור לעשות עבודה בשבילם'.

לדעת ספר השמיטה והחזון איש מלאכות אוקמי פירא נכללו בהיתר אוקמי אילנא, ואף זו כוונת הרמב"ם שכתב 'ותעשה הארץ מליחה וימות כל עץ' 'שאינ הכוונה שתיבש העץ ולא תעשה פרי לעולם אלא ימות בשנה זו ולא יבשיל פירותיו', ולכן כל הפעולות המיועדות לשמר את הפירות שלא יפסדו מותרות בשביעית. לשיטת החזון איש מלאכות לאוקמי פירא מותרות, יש לבאר אילו פעולות נחשבות מניעת הפסד הפירות ואילו כבר מניעת רווח.

הגר"ש ישראלי חידש שאף לדעת הרב קוק שנקט לאסור הואיל והפירות הפקר מלאכות לאוקמי פירא אסורות, אם כן רק על ידי בעל השדה הוא שנאסר מטעם שנתבאר לעיל ואילו שלוחי בית דין הרי עושים זאת בתור פירות הפקר, ממילא הרי זה כמו עבודת לאוקמי של פירות שישית, שזה מותר לכל הדעות. נמצאנו למדים דרך אגב שעל ידי שלוחי בית דין מותרות המלאכות לא רק במה שנוגע להורדת הפרי הבשל והטיפול בו עד להבאתו לאוצר בית הדין שבערים, אלא גם עבודות מוקדמות המסייעות לכך שהפרי אכן יגדל ויישמר מקלקול טרם הבשלתו גם הן מותרות על ידי שלוחי בית דין.

ה. הלכות מספר 'קטיף שביעית' הנובעות מהבירור בהגדרת היתר מלאכות 'לאוקמי'

מקורות לשיעור 6

דין מלאכות חקלאיות האסורות והמותרות: אוקמי ואברויי אילנא, אוקמי פירא

בשיעורים הקודמים למדנו שהתורה אסרה ארבע מלאכות חקלאיות בשמיטה: זריעה, זמירה, קצירה ובצירה. כמו כן יש מחלוקת הפוסקים אם גם חרישה ונטיעה אסורות מן התורה, אך מכל מקום שאר המלאכות החקלאיות נאסרו רק מדרבנן. ישנן מלאכות חקלאיות שחכמים לא אסרו, ויש לברר אילו מלאכות חקלאיות אסרו חכמים ואילו התיירו.

א. שאר המלאכות החקלאיות אסורות מדרבנן

לדעת אב"י כל המלאכות הן ותולדותיהן אסורות מן התורה, ורק הואיל ודין שמיטה בזמן הזה מדרבנן, כל המלאכות אסורות מדרבנן. לדעת רבא רק ארבע מלאכות אסורות מן התורה ושאר המלאכות אסורות מדרבנן. ונפסק להלכה כדעת רבא.

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ב עמוד ב - דף ג עמוד א

תנן: משקין בית השלחין במועד ובשביעית. בשלמא מועד משום טירחא הוא, ובמקום פסידא שרו רבנן. אלא שביעית, בין למאן דאמר משום זורע, ובין למאן דאמר משום חורש – זריעה וחרישה בשביעית מי שרי? – אמר אב"י: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא. דתניא, רבי אומר: וזה דבר השמיטה שמוט – בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע – אתה משמט כספים, ובזמן שאי אתה משמט קרקע – אי אתה משמט כספים. רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא, דכתיב ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שדך לא תזרע וגו'. מכדי, זמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתבינהו רחמנא? למימרא: דאהני תולדות – מיחייב, אאחריינתא – לא מיחייב. – ולא? והתניא: שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר, אין לי אלא זירוע וזימור, מניין לניכוש ולעידוד ולכיסוח? תלמוד לומר: שדך לא תזרע ולא תזמר, לא כל מלאכה שבשדך, ולא כל מלאכה שבכרמך. מניין שאין מקרסמין, ואין מזרדין, ואין מפסגין באילן – תלמוד לומר: שדך לא תזרע ולא תזמר, לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך. מניין שאין מזבלין, ואין מפרקין, ואין מאבקין, ואין מעשנין באילן – תלמוד לומר: שדך לא תזרע ולא תזמר, לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך לא... מדרבנן, וקרא – אסמכתא בעלמא.

רש"י מסכת מועד קטן דף ב עמוד ב

בשביעית בזמן הזה – דרבנן.

ורבי היא – דאמר דהוא מדרבנן, ומילתא דפסידא – שרו רבנן.

וזה דבר השמיטה שמוט – כתיב בהשמיטת כספים, אמאי כתיב תרי זימני שמיטה שמוט.

בזמן שאי אתה משמט קרקע כו' – מכלל דאיכא זמן דלא משמט קרקע, ואיזה זה – בזמן הזה.

אפילו תימא רבנן - דפליגי עליה דרבי, ואמרי דשביעית בזמן הזה דאורייתא.
 אבות מלאכות - אסר רחמנא בשביעית.
 תולדות - כגון משקה זרעים שלא היה במשכן - לא אסר רחמנא.
 זמירה בכלל זריעה - שדרכו של זומר לצמוחי פירי כזורע, בצירה בענבים כקצירה בתבואה וקצירה
 אב מלאכה היא, בפרק כלל גדול (שבת עג ע"א) בצירה בכלל קצירה, דשניהן חותכין.
 זימור - מחתך ענפים יבשין של גפן.
 עידור - שחופר תחת הגפנים, לרפויי ארעא.
 כיסוח - בעשבים, שחותך הרעים מן הטובים, ולא היינו ניכוש, דמעקר העיקרים מן הקרקע, דלזה אין
 עוקרין, אלא חותכין למעלה.
 תלמוד לומר שדך לא כרמך לא - מדלא כתיב לא תזרע שדך לא תזמור כרמך אלא שדך לא תזרע
 כרמך לא תזמור משמע: שדך לא, כרמך לא.
 מקרסמין - היינו, זימור, אלא שקירסום שייך באילנות.
 מזרדין - מחתך ענפים יבשים ולחים, לפי שיש לאילן ענפים יותר מדאי.
 מפסגין - סומכים האילן שהוא רענן יותר מדאי.
 מזבלין - מגיחים זבל בעיקרי האילן.
 מפרקין - אבנים שעל עיקרי האילן.
 מאבקים - ששרשיו נראין, ומכסין אותו באבק.
 מעשנין - עושין עשן תחת האילן, כדי שינשרו התולעים שעליו....
 כל הני מדרבנן - אבל מדאורייתא לא הוי אלא זמירה ובצירה, כדאמרינן לעיל: הני - אין, מידי אחרינא
 - לא.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א

הלכה ב

אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה, ואחד הכרם ואחד
 שאר האילנות.

הלכה ג

וזמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, ולמה פרטן הכתוב לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד
 הוא חייב ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה אינו לוקה
 עליהן, אבל מכין אותן מכת מרדות.

הלכה ד

כיצד החופר או החורש לצורך הקרקע או המסקל או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ, וכן
 המבריק או המרכיב או הנוטע וכיוצא בהן מעבודת האילנות מכין אותן מכת מרדות מדבריהן.

הלכה ה

אין נוטעין בשביעית אפילו אילן סרק, ולא יחתוך היבולת מן האילנות, ולא יפרק העלין והבדים
 היבשים, ולא יאבק את צמרתו באבק, ולא יעשן תחתיו כדי שימות התולעת, ולא יסוך את הנטיעות

בדבר שיש לו זוהמא כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך, ולא יסוך את הפגין, ולא ינקוב אותו, ולא יכרוך את הנטיעות, ולא יקטום אותם, ולא יפסג את האילנות וכן שאר כל עבודת האילן, ואם עשה אחת מאלו בשביעית מכין אותו מכת מרדות.

הלכה ו

אין מציתין את האור באישת הקנים מפני שהיא עבודת קרקע, ואין מלמדין את הפרה לחרוש אלא בחול, ואין בודקין את הזרעים בעציץ מלא עפר אבל בודקין אותן בעציץ מלא גללים, ושורין את הזרעים בשביעית כדי לזרען במוצאי שביעית, ומקיימין האלווי בראש הגג אבל אין משקין אותו. השגת הראב"ד: אין מציתין את האור וכו' עד אבל אין משקין אותו. א"א נ"א ומשיירין את הזרעים משביעית למוצאי שביעית ומקיימין את העלין שבגג אבל אין משקין אותו.

ב. המלאכות חקלאיות המותרות

ישנן מלאכות חקלאיות שללא נאסרו בשביעית, למשל הפקיה - 'משקין בית הפלחין באוחד ובשביעית', ויתבאר לקמן. וכן לא נאסרו עבודות חקלאיות שנועדו 'לאוקמי' - לקיים ולשמור את המצב הקיים ולא לתוספת הצמחה. רק העבודות החקלאיות שנועדו 'לאברוי' - להשכחה ולהצמחה - נאסרו מדרכן. וישנן שתי גישות להסבר טעם הפיתור.

היתר קשקוש בזיתים ועידור בגפנים (עבודות 'לאוקמי')

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

יכול לא יקשקש תחת הזיתים, ולא יעדר תחת הגפנים, ולא ימלא נקעים מים, ולא יעשה עוגיות לגפנים - תלמוד לומר: שדך לא תזרע זריעה בכלל היתה, ולמה יצתה - להקיש אליה, לומר לך: מה זריעה מיוחדת, עבודה שבשדה ובכרם - אף כל שהיא עבודה שבשדה ובכרם! - מדרכן, וקרא - אסמכתא בעלמא. וקשקוש בשביעית מי שרי? והא כתיב והשביעית תשמטנה ונטשתה. תשמטנה - מלקשקש, ונטשתה - מלסקל! - אמר רב עוקבא בר חמא: תרי קשקושי הוו; חד - אברוי אילני, וחד - סתומי פילי. אברוי אילן - אסור, סתומי פילי - שרי.

רש"י (המודפס) מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

יקשקש - היינו עידור, אלא שעידור בגפנים וקשקוש בזיתים. עוגיות - חופר גומא תחת הגפן ליתן בו מים. זריעה בכלל היתה - ובשנה השביעית שבת שבתון וגו'. אף כל עבודה שהיא בשדה ובכרם - כגון כל הגי פרטי, יצא קשקוש ועידור ומים בנקעים ועוגיות שאינן בשניהן כו'. לא יקשקש תחת הזיתים ולא יעדר כו' ואם תקשי: הא אסר עידור לעיל, קא תריין לקמן בעוגיות, הא - בחדתי, והא - בעתיקי, והוא הדין לעידור. כל הגי מדרכן - אבל מדאורייתא לא הוי אלא זמירה ובצירה, כדאמרינן לעיל: הגי - אין, מידי אחריתא - לא.

מלסקל – להוציא אבנים מן הכרם.

סתומי פילי – שמסתם בקעים של אילן.

שרי – דאית ביה משום פסידא.

אברויי אילני אסור – דהוי משום רווחא, והאי דשרי קשקוש – היינו סתומי פילי, והאי דאסיר – היינו אברויי אילני.

הריטב"א שו"ע ב"ק היתר הפקיה ובין ע"א מלאכות לאוקמי' וטעם אחד לכן.

חידושי הריטב"א מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

ופרקין מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. וא"ת והלא מנכש ומשקה כי הדדי נינהו והכא אסר לנכש אפי' מדרבנן והיכי שרינן במתני' השקאה, יש מתרצים דברייתא בבית הבעל מיירי, ולא נהירא, והנכון דניכוש טירחא רבה וכהשקאה דקילון דמיא.

חידושי הריטב"א מסכת מועד קטן דף ב עמוד ב

רבא אמר אפי' תימא אליבא דרבנן. דסברי דשביעית בזמן הזה דאורייתא.

אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא. פי' ורבנן הוא דגזור ומשום פסידא הוא דשרי השקאה ודכותה.

מתבאר מלשון רש"י והריטב"א שו"ע היתר הפקיה להיתר מלאכות לאוקמי, נראה שטעם ההיתר לאוקמי' הוא משום הפסד (וראה לשון הריטב"א לקמן מועד קטן ע"ז וצ"ע). ישנם מפרשים נוספים שנתמך מלשונם שיש היתר לאוקמי' הוא משום הפסד. ראה שם מנחות דברי הר"ע לקמן, ומנחות פירוש פי' שם וביאור ה"ר"א בהסבר הירושלמי לקמן.

משנה מסכת שביעית פרק ב משנה ב

מזבלין ומעדרין במקשאות ובמדלעות עד ראש השנה וכן בבית השלחין מיבלין מפרקין מאבקין מעשנין עד ראש השנה רבי שמעון אומר אף נוטל הוא את העלה מן האשכול בשביעית.

ר"ש מסכת שביעית פרק ב משנה ב

וכל הנך מלאכות דשרינא הכא עד ראש השנה אף על פי שיש בהן שאינן לצורך ששית לא גזור בתוספת משום דאפי' בשביעית עצמה לא אסורין מדאורייתא כדאמרינן בריש מו"ק (ג ע"א) דאבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא ואפילו בשביעית עצמה במקום פסידא כגון להשקות בית השלחין משמע התם דשרי משום דתולדות בשביעית לאו דאורי' ומקודם לא גזור.

חזו"א שביעית סימן כא ס"ק יז

וכן דעת הר"ש פ"ב מ"ב ש"כ ואפי' בשביעית עצמה כו' משמע התם דשרי כגון להשקות כו' ור"ל דמשמע התם דמתירין כל תולדות משום הפסד כמו השקאה.

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק ב הלכה ב

רבי שמעון אומר אף נוטל הוא את העלים מן האשכול בשביעית מחלפא שיטתיה דר"ש תנינא תמן ממרסין את האורז בשביעית דברי רבי שמעון אבל לא מכסחין וכא הוא אומר אכין שנייא הוא הכא שהוא כמציל מן הדליקה.

ה"ר e סירילאוו שווא שווא 'כמציל מן הדליקה' לשווא 'לאוקמי' אילנא' שוואכר בבבלי מסכת ע"ז 5:

פירוש מהר"ש סירילאוו

ומיחלפא שיטתיה דר"ש: שאני דכא שכא שהוא כמציל מן הדליקה. כלומר דנטילת עלין של אשכול לא הוי אברויי אילנא אלא כאדם המציל מן הדלקה שרוצה שיתבשל האשכול בשוה, אבל גבי אורז אברויי הוא ואסיר וכה"ג משני בע"ז פרק ר' ישמעאל (נ ע"ב).

פני משה וכן הגר"א ביארו טעם ההיתר משום מניעת הפסד וקלקול.

פני משה מסכת שביעית פרק ב הלכה ב

ומשני שנייא היא הכא שהוא כמציל מן הדליקה. כלומר שזהו הצלה מן ההפסד והקלקול שלא יתקלקל האשכול מחמת העלין שעלו עליו וכל שהוא דרך הצלה מן ההפסד מותר אבל בסוף פרקין הוא עושה שיתגדל ביותר וזהו אסור בשביעית עצמה.

ביאור הגר"א

שם לא יטול יהיה הפסד גדול לכך מתיר רבי שמעון.

מתבאר מפירוש רש"י (המודפס) והריטב"א, מלשון הר"ש כפי שדייק החזון איש, מפירוש פני משה והגר"א כביאור הפירוש מהי"ר 'לאוקמי' הוא מלאכות שבאות למנוע הפסד (האילן) לא אסרו חכמים ורק מלאכות שבאות לפרווחת האילן אסורות מדרבנן. ונראה שטעם ההיתר הוא כדומת היתר מלאכות בחול המועד מקום הפסד לא אסרו חכמים.

לעומת זאת יש שהסבירו טעם היתר מלאכות 'לאוקמי' בדרך שונה.

רש"י (כתב יד, גמ' מועד קטן הוצאת עוז והדר ג ע"א)

סתומי פילי – שמגלין השרשים ומכסין אותם וסותם פילי גומות הקרקע.
סתומי שרי – דאוקמי אילנא הוא אברויי אסור דקא מהני לאילן והיא עבודה.

חידושי הריטב"א מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

יכול לא יקשקש תחת הזיתים. ולא גרסינן ולא יעדר דהא נסיב קרא להתירא ואלו ברישא נסיב ביה קרא לאיסורא.

מה זריעה מיוחדת. פי' שהיא עבודה רגילה וצריכה לשדות ולהשבית, אף כל וכו'.

ופרקין מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. וא"ת והלא מנכש ומשקה כי הדדי נינהו והכא אסר לנכש אפי' מדרבנן והיכי שרינן במתני' השקאה, יש מתרצים דברייתא בבית הבעל מיירי, ולא נהירא, והנכון דניכוש טירחא רבה וכהשקאה דקילון דמיא. (א"ה, עי' מש"כ רבינו לעיל ב' א' ד"ה ובשביעית).

וקשקוש בשביעית מי שרי. פי' קושיין להאי לישינא דאוקימנא לברייתא מדרבנן וא"כ מאי דשרי אפי' מדרבנן שרי, דאילו למאן דסבר דמתניתא דאורייתא קתני דילמא מדאורייתא הוא דשרי הא מדרבנן אסיר ואידך דאסר מדרבנן הוא וקרא דתשמטנה אסמכתא בעלמא.

סתומי פילי (אסיר) [שרי]. פי' שאינו אלא לאוקומי בעלמא שלא יכנס השמש בין הבקעים ולא חשיבא עבודה, אבל יש קשקוש לחזק האילן ולהשביחו וחשיבא עבודה ואסיר.

לדעת רש"י (כתב יד) והריטב"א (מועד קטן ע"ח א) מתבאר שכל מלאכה שהותה לאוקמי בעלמא לא נחשבת עבודה בשביעית ולכן הותרה בשביעית.

סוגיה דומה הוזכרה במסכת עבודה זרה והתירה התלעה וזיהום אילנות משום 'אוקמי אילנא'.

תלמוד בבלי מסכת עבודה זרה דף נ עמוד ב

אמר רב יוסף בר אבא: איקלע רבה בר ירמיה לאתרין, ואתא ואייתי מתניתא בידיה. מתליעין ומזהמין בשביעית ואין מתליעין ומזהמין במועד, כאן וכאן אין מגזמין, וסכין שמן לגזום בין במועד בין בשביעית, ולית נגר ולא בר נגר דיפרקינה. אמר רבינא: אנא לא נגר אנא ולא בר נגר אנא ומפרקינא לה, מאי קא קשיא ליה? אילימא מועד אשביעית קא קשיא ליה, מאי שנא שביעית דשרי, ומ"ש מועד דאסור? מי דמי? שביעית - מלאכה אסר רחמנא, טירחא שרי, מועד - אפי' טירחא נמי אסור! ואלא זיהום אגזום קא קשיא ליה, מ"ש זיהום דשרי, ומ"ש גזום דאסור? מי דמי? זיהום אוקומי אילנא ושרי, גזום אברויי אילנא ואסור! ואלא זיהום אזיהום קא קשיא ליה, דקתני: מתליעין ומזהמין בשביעית, ורמינהו: מזהמין את הנטיעות, וכורכין אותן, וקוטמין אותן, ועושין להם בתים, ומשקין אותן עד ר"ה; עד ר"ה אין, בשביעית לא! ודלמא כדרב עוקבא בר חמא, דאמר רב עוקבא בר חמא: תרי קשקושי הוו, חד לאברויי אילנא ואסור, וחד לסתומי פילי ושרי; ה"נ תרי זיהומי הוו, חד לאוקומי אילני ושרי, וחד לאברויי אילני ואסור! ואלא סיכה אסיכה קא קשיא ליה, דקתני: סכין שמן לגזום בין במועד ובין בשביעית, ורמינהו: סכין את הפגין, ומגזמין אותן עד ר"ה; עד ר"ה אין, בשביעית לא! מי דמי? הכא אוקומי אילנא ושרי, התם פטומי פירא ואסור א"ל רב סמא בריה דרב אשי לרבינא: בר ירמיה סיכה דמועד אזיהום דמועד קא קשיא ליה, מכדי האי אוקומי והאי אוקומי, מאי שנא האי דשרי, ומאי שנא האי דאסור? היינו דקא"ל: לית נגר ולא בר נגר דיפרקינה.

רש"י מסכת עבודה זרה דף נ עמוד ב

מתליעין - נוטלין תולעת שבאילן.

ומזהמין - כשיש מכה באילן ונשרה קצת קליפתו מדביקין שם זבל וקושרין שלא ימות ולא דמי האי לאין מזבלין דמועד קטן (דף ג) דהתם זבול דקרקע והויא עבודה שבשדה ושכרם.

כאן וכאן - שביעית ומועד אין מגזמין קוטע את הגוף כדי שיוציא נופות הרבה סביבות הגזום.

אבל סכין שמן לגזום - כדי שלא ימות האילן אם גזום קודם לכן, מלאכה שהיא עבודת קרקע אסר רחמנא והני לאו מלאכת קרקע נינהו דאוקומי אילנא בעלמא הוא שלא ימות ואין משביחו לאילן אלא מעמידו בכמות שהוא.

אלא זיהום – דשביעית אגזוז קשיא ליה דקתני כאן וכאן אין מגזמין.

אוקומי – שלא יתקלקל מכמות שהוא אבל אינו משביחו.

אברויי – מחזיקו ומשביחו.

ועושין להם בתים – גדר אמה גובה סביבותיו וממלאין אותו עפר.

עד ראש השנה – של ערב שביעית אף על פי שעבודת האילן אסור שלשים יום לפני ראש השנה הכא שרי שלא ימותו הנטיעות דהנך שלשים יום מדרבנן הן והכא לא גזור.

דרב עוקבא – במסכת סוכה בפ' לולב וערבה.

קישקושי – חפירה תחת הזיתים.

סתומי פילי – אם נתגלו שרשי האילן שרי דאוקומי הוא.

את הפגין – פגי תאינה סכין אותן בשמן כשהן חונטין כדי שיהו שמינות.

מפטמין אותן – ממלאין את הנקבין שמן פגין הוא פירי עצמו כשגדל מעט.

האי אוקומי והאי אוקומי – זיהום נמי אוקומי הוא מדשרי ליה בשביעית כדשנינן לעיל מאי שנא סיכה דשרי דקתני סכין שמן לגזוז כו'.

רבינו חננאל מסכת עבודה זרה דף נ עמוד ב

פי' מתליעין עוקרין התולעין מן האילן בחרמש או בקרדום. מזהמין משקין את האילנות מים וזבל. ומגזמין קוצצין בדי האילן וסכין מקום הקציעה שמן כדי שלא יכהו הקור וימות האילן. אמר רבינא אנא לא נגר ולא בר נגר ומפרקנה לה מאי קושיא ליה אילימא אמאי קא שרי בשביעית ואסור במועד. שביעית דמלאכה קא אסור רחמנא הני לאו מלאכה נינהו מועד דאפילו טרחא נמי אסיר. הני נמי טרחא נינהו.

ואי זיהום אגזוז קשיא ליה אמאי זיהום בשביעית שרי. וגזוז אסור. זיהום אוקומי אילנא שהוא זיבול להאכיל זוהמא את האילן שלא ימות שרי. גזוז שהוא חיתוך הזמורות להחליף אחרים תחתיהן להברות האילן ולהפריחו הוא ואסור. אלא הא קשיא ליה ועלה אמר לית נגר ובר נגר דיפרקנה. איני דזיהום בשביעית שרי. והא תנינן מזהמין הנטיעות וכורכין אותם. וקוטמין אותם. פי' מפני הצנה שלא ימותו שעדיין נטיעות קטנות הן. ועושין להם בתים. פי' חופרין להן נקעין בעקריהן שיתקבצו בהן המים ומשקין אותם עד ראש השנה. עד ר"ה אין בשביעית לא. ופרקין כדאמר מר עוקבא בר חמא במסכת סוכה תרי קישקושי הוו. פי' קישקוש כדכתיב לקושש קש חד לאברויי אילנות כגון קשקוש (אולי צ"ל כגון קישקוש של בדין יבשים ועלין וכו') יבישין בדין ועלין ופסולת וחד לסתומי פילי. לסתום הסדקין שבאילן. הכא נמי תרי זיהום הוו חד לאברויי אילני שעושין בו הרבה ואסיר. וחד לאוקומי אילני ושרי.

פי' סיכה סכין שמן לגזוז שלא יכהו הברד. וסיכה לפגין כדי שיתבשלו בשמש ויוכשרו מהרה לאכילה. וסיכת הפגין הוא פטומי פירא. לפיכך אסור בשביעית וסיכת שמן לגזוז לאוקומי. ואסיק' מכדי זיהום דתני בשביעית שרי ובמועד אסור לאוקומי הוא. וסיכת שמן לאוקומי הוא. וכיון דתרווייהו לאוקומי נינהו אמאי סיכה במועד שרי וזיהום אסור. קשיא.

מתבאר שלדעת רש"י במסכת עבודה זרה ולדעת הר"ח שהיה יתר 'לאוקמי' הוא משום שפועלות אלה אינן נחשבות עבודה ולכן הן מותרות בשביעית, לעומת זאת פועלות 'לאברויי' להפסיד האילן נחשבות לעבודה ולכן אסורות בשביעית.

החזון איש ביאר את ההבדל המהותי שיש בין איסורי מלאכה בשביעית, שמלאכות לאוקמי אינן נחשבות מלאכה ועבודה לעומת איסורי מלאכה בשבת שבוודאי אף מלאכות לאוקמי נכללות באיסורי מלאכה בשבת.

חזון איש שביעית סי' יז ס"ק כז ד"ה ויש

ומיהו נראה דאוקמי אילנא דשרי אינו אלא בשביעית שתכלית האיסור הצמיחה אבל בשבת שתכלית האיסור טורח האדם במלאכה אף אוקמא אילנא בכלל נוטע וכדאמר בירושלמי (שבת פ"ז ה"ב) דגם מזהם ומתליע וסך ומנקב ועושה בתים חייב משום זורע וא"כ ה"ה בחוה"מ וצ"ע.

חוט שני שמיטה ויובל פרק א הלכה ה (הרב ניסים קרליץ)

הנה מצינו בגמ' התירא לאוקמי בשביעית כמו קשקוש בזיתים וכ"ו אם הוא לאוקמי מותר. אך לענין איסורי שבת לא מצינו הך התירא [מלבד במלאכת חוה"מ בדבר האבד] והטעם י"ל דהוא משום דבשבת האיסור הוא על הגברא שלא יעשה המלאכה, ומשום"ה לא שייך לחלק אם תוצאת פעולת האיסור הוא לאוקמי או לאברויי דסוף סוף יש כאן מעשה איסור של האדם שמועיל לצמיחה. אבל בשביעית התורה חייבה שהקרקע תשבות מעבודת הקרקע והאילנות וע"י עבודתו אינה שובתת ובוזה ביאר רש"י שאם מעשיו בקרקע או באילן גורמים רק שלא יתקלקל מכמות שהוא אבל אינו מושביחו אין בזה עבודת הקרקע שאין זה אלא שמירה על הקיים ושפיר מתקיים בזה 'ושבתה הארץ'. ואף אם נימא לעשה דשבייתת הארץ הוא על הגברא ולא על הקרקע, מ"מ אין סיבת האיסור כמו בשבת שהתורה אסרה על האדם שלא יעבוד כדי שינוח כמו שנאמר 'למען ינוח', אלא סיבת האיסור בשביעית על הגברא שלא לעשות המלאכות הוא כדי שהקרקע תשבות וכמ"ש 'ושבתה הארץ שבת לה' לפיכך כשהוא לאוקמי אילנא מותר, וכל זה נכלל בדברי רש"י שכתב וז"ל מלאכה שהיא עבודת הקרקע אסר רחמנא והני לאו מלאכת קרקע ניהו לאוקמי אילנא בעלמא הוא שלא ימות ואין מושביחו לאילן אלא מעמידו בכמות שהוא עכ"ל. ואחייב מצינו מש"כ החזו"א בזה וז"ל ומיהו נראה לאוקמי אילנא דשרי אינו אלא בשביעית שתכלית האיסור הוא הצמיחה אבל בשבת שתכלית האיסור הוא טורח האדם במלאכה אף אוקמי אילנא הרי הוא בכלל נוטע וכדאמר בירושלמי לגם מזהם מתליע וסך ומנקב ועושה בתים חייב משום זורע, וא"כ ה"ה בחול המועד וצ"ע עכ"ל. ועוד הוסיף החזו"א (סימן יז ס"ק כז ד"ה מועד קטן) וז"ל עבודת שביעית חלוק ממלאכת שבת ולא נאסר בשביעית אלא מלאכה המשבחת את הקרקע לזריעה או לצמיחה וכ"ו.

בהלכות שבת האיסור הוא על הגברא שלא יעשה המלאכה, ומשום כך לא שייך לחלק אם תוצאת פעולת האיסור היא לאוקמי או לאברויי, סוף סוף יש כאן מעשה איסור של האדם שמועיל לצמיחה. אבל בשביעית התורה חייבה שהקרקע תשבות מעבודת הקרקע והאילנות וע"י עבודתו אינה שובתת ובוזה ביאר רש"י שאם מעשיו בקרקע או באילן גורמים רק שלא יורע מצבו כפי שהוא עכשיו אבל אינו מושביחו, אין בזה עבודת הקרקע, שאין זה אלא שמירה על הקיים ושפיר מתקיים בזה 'ושבתה הארץ'.

נראה לעניות דעתי שניתן לתלות את שתי הדיעות בהבנת היתר מלאכות בשביעית בשתי אפשרויות בהסבר מהלך המאכל המוצדק. שבתחילה נקטה טעם להיתר קשקוש מטעם 'מה זריעה מיוחדת, עבודה שבשדה ובכרם - אף כל שהיא עבודה שבשדה ובכרם', ולאחר מכן מטעם 'אברויי אילן - אסור, סתומי פילי - שרי'. ובמאמר ע"ז הוזכרה הגדרה אחת: 'חד לאוקומי אילני ושרי, וחד לאברויי אילני ואסור'.

אכן ניתן לעמוד שאלה שתי הגדרות נפרדות המצטרפות זו לזו, דהיינו שרק מלאכה שאינה עבודה בשדה ובכרם וכן רק מלאכה שהיא לאוקומי אילן מותרת בשביעית. כמו כן ניתן לעמוד ששתי ההגדרות שצוינו מבארות זו את זו, שמלאכה שהיא אברויי אילן היא עבודה שבשדה ובכרם ואסורה ומלאכה שאינה לאברויי אילן אלא סתומי פילי - אוקומי אילן אינה עבודה בשדה ובכרם ומותרת. ישנה אפשרות שלישית לעמוד, שההגדרה השנייה דוחה את ההגדרה הראשונה ורק היא נשארת למסקנה ואם כן אפילו עבודה בשדה ובכרם רק אם היא לאברויי אילן אסורה, אך אם היא אוקומי אילן מותרת (לעומן דעת הר"ח בדיון מלאכת זמירה לאוקומי).

ג. היתר השקיה

הוזכר לעיל על פי דברי המשנה במועד קטן שההשקיה מותרת בשביעית, ואף כאן הוזכרו שני טעמים בראשונים.

משנה מועד קטן פ"א מ"א

משקין בית השלחין במועד ובשביעית, בין ממעין שיצא בתחילה, בין ממעין שלא יצא בתחילה. אבל אין משקין לא ממי הגשמים, ולא ממי הקילון. ואין עושין עוגיות לגפנים. רבי אלעזר בן עזריה אומר: אין עושין את האמה בתחילה במועד ובשביעית, וחכמים אומרים: עושין את האמה בתחילה בשביעית...

רש"י (המודפס) מסכת מועד קטן דף ב עמוד ב

ורבי היא - דאמר דהוא מדרבנן, ומילתא דפסידא - שרו רבנן.

חידושי הריטב"א מסכת מועד קטן דף ב עמוד ב

רבא אמר אפי' תימא אליבא דרבנן. דסברי דשביעית בזמן הזה דאורייתא. אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא. פ"י ורבנן הוא דגזור ומשום פסידא הוא דשרו השקאה ודכותה.

חידושי הריטב"א מסכת מועד קטן דף ב עמוד א

ובשביעית. יש פירושם שכתוב בהם לא שנא שלהין ולא שנא בית הבעל כדאמרינן בגמרא אבות אסר רחמנא ולא תולדות, ולא יתכן לפרש כן דהא תנא ערבינהו במועד ובשביעית, וכן מה שפירש רבינו שלמה דהא דתנן אבל לא מימי הקילון אמועד בלחוד קאי לא משמע הכי מלישנא דמתני' כלל,

וכל כי האי גוונא הוה ליה לפרושי בגמרא, אלא ודאי מתני' כפשטה דאע"ג דמדאורייתא תולדות שרו והשקאה תולדה, חכמים אסרו תולדות בדבר שאינו אבד, ואסרו ג"כ בדבר האבד דבר של טורח, עשאוהו כעין חולו של מועד בדבר זה, והא תניא בגמרא (ג ע"א) שאין עודרין ואין מפסגין ואין מאבקין וכולה ברייתא ואוקמה תלמודא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא.

מתבאר מדברי רש"י ע"פ פ' שהפסקה היא תולדה והייתה אסורה להיות אסורה מדרבנן, אך כל שמעצתה יהיה הפסד לא גזרו חכמים. והריטב"א באסכת מועד קטן הרחיק וכתב שדין שביעית כדני חול' המועד, וכל שיש בדבר גמ טורח אף במקום הפסד אסור והותרה רק הפסקה בבית השלחין שיש במעצתה הפסד אף אין בה טורח.

בית הבחירה (מאירי) מסכת מועד קטן דף ב עמוד א

ובשביעית פ"י אף על פי שעבודת קרקע אסורה בשביעית דוקא בעבודה חשובה כגון זריעה וחרישה וזמירה וזיבול וקירסום ר"ל חתיכת הענפים היבשים מן האילן וזירוד והוא כריתת הענפים כשהן מרובין ביותר אף על פי שאינן יבשות ופסוג והוא שאם ענפיו משפילות ונוטות לכאן ולכאן קושרין אותם להעלות גדולן דרך מעלה כמו שיתבאר ענינם למטה והדומים לאלו שהן חשובות עד שגומרות את דרכן בפעם אחת אבל עבודה שאינה חשובה כגון השקאה שצריכה לעשות תמיד אינה נאסרת ומשקין ספיחין היוצאין מאליהן שבמקום פסידא לא גזרו ואפי' בזמן שהיתה שביעית נוהגת בו מן התורה. ודברים אלו לא הותרו אלא בבית השלחין (לא במועד ולא בשביעית) אבל בבית הבעל והוא מקום שמי גשמים מספיקים לו ואינו צריך למים אחרים ונקרא בית הבעל על שם שהוא דומה ליישוב בעל ואשתו שאין אחד מהם צריך אלא לבן וזוג אף על פי שאלו היו משקין אותו היה ריוח בהשקאתו אין משקין אותו לא במועד ולא בשביעית וכן הלכה ויש מי שסובר שבשביעית אף בבית הבעל הותר ואינו כלום שאף בשביעית לא הותר אלא במקום פסידא ומ"מ מה שאמ' בין ממעין וכו' וכן אבל לא ממי גשמים ולא בקילון ודאי במועד נאמרה ולא בשביעית שכל מה שהותר בשביעית אף בטורח יתר הותר כמו שנבאר בסמוך אבל במועד הוצרך לומר בין ממעין וכו' ובא להשמיענו שמה שהותרה השקאה בבית השלחין הותר אפי' ממעין שיוצאה עכשו בתחלה אף על פי שהיה לנו לחוש בו שמא יפלו כותלי החריץ למעין ויבא לתקנו במועד ואיכא טרחא יתירא או שמא אף איסור שלא אמרו חוטטין בבורות שיחין ומעורות של יחיד אלא לצורך המועד ואעפ"כ אין חוששין לזו וכל שכן ממעין הישן שכבר נתחזקו כותליו ואין בהם חששא זו ומ"מ פ"י בגמ' שבבית הבעל אף בישן אסור וכן הלכה.

נימוקי יוסף מסכת מועד קטן דף א עמוד א

משקין בית השלהין. פירוש שלהין כמה דמתרגמינן עיף ויגע משלהי ולאי והוא דבר שרגילין להשקותו תמיד בין שהוא גן ירק בין שהוא פרדס... וכיון שהורגל בכך אם אינו משקהו יפסד לפיכך שרי להשקותו בחולו של מועד אף על פי שיש בה טורח מלאכה דכיון דאית בה פסידא שרו לן רבנן... ובשביעית נמי משקין הספיחין שיצאו מאליהן דאע"ג דכל עבודת הקרקע נאסרת בשביעית כדכתיב שדך לא תזרע וכו' ומינייהו ילפינן כל שאר עבודות כגון מזבלין ומקרסמין שהוא חתיכת הענפים היבשים מן האילן ומזרדין שהוא אילן שענפיו מרובין חותכין מהן מכאן ומכאן ומפסגין הוא באילן שנופו נוטה לכאן ולכאן שקושרין אותן כדי שיעלו עליו למעלה שלא יכבדו על גוף האילן כל אלו מלאכות חשובות הן דסגי להו בפעם אחת בשנה דומיא דזריעה וזמירה אבל השקאה דצריכה תדיר לא מיקרי עבודה חשובה ולפיכך שריא.

...ואיסור מי גשמים וקילון אמועד קאי דגבי שביעית לא חיישינן לטירחא יתירא.

עוגיות. שחופרים סביב הכרם כדי שיתעכבו שם המים מלשון הלהן תעגנה שהוא לשון עיכוב והא נמי אמועד קאי משום טירחא יתירא ועוד דלא הוי דבר האבד אבל בשביעית מותר כדאיתא בגמ'.

לעומת רש"י והריטב"א, שנקטו שמלאכות שנועדו למנוע הפסד חכמים לא אסרו בשמיטה, המאירי קובע שסיבת ההיתר היא הוואיל ואין מלאכות חשובות ומכל מקום הותרו רק במקום הפסד. והנחוקי יוסף (ר"ן) קבע שטעם ההיתר בשביעית הוא הוואיל ואינה מלאכה ועבודה חשובה (ולא הזכיר כתנאי שדווקא כשיש הפסד).

ונראה שהנפקא מינה בין שני הטעמים תהיה אם הותרה השקיה בבית הכסא. אם טעם ההיתר הוא משום מניעת הפסד, הרי בבית הכסא אין מניעת הפסד ויהיה אסור, ואם הגדרת ההיתר הוא מפני שזו מלאכה שאינה חשובה, הרי אף בבית הכסא יהיה מותר להשקות (שתי הדעות הובאו בריטב"א, וכן משמע בהבנת המאירי שהרי רק משום שנקט בנוסף גם את טעם ההפסד הוא אסר השקיה בבית הכסא, ונראה שלדעת הנחוקי יוסף שהתיר משום שאינה עבודה השקיה תהיה מותרת אף בבית הכסא. ועיין עוד בסוגיית מרכיזין שדה לבן במסכת מועד קטן ו"ע"ב).

נפקא מינה נוספת בין שתי ההבנות היא אם יש לעצמם את כמות ההשקיה בשנת השמיטה או לא כפי שיתבאר לקמן בפסיקת החזון איש. להבנה שהיתר השקיה למניעת הפסד יש לעצמם את ההשקיה בכמות והתכיפות ההשקיה שתהיה רק למנוע הפסד ולא לשם הרווחה. אך אם הגדרת היתר ההשקיה היא משום שאינה מלאכה חשובה ולכן לא נאסרה, מותר להשקות כרצון ככל שנה (אכן לדעת הר"ש ישראלי לקמן טעם משום הפסד התיר את המלאכה בכללם ואין צורך בעצמם ההשקיה).

ד. דין מלאכות האסורות מדאורייתא שנעשות 'לאוקמי'

בדין מלאכות האסורות מן התורה כזמירה ובצירה שנעשות לאוקמי לשמר את האילן מצאנו שתי דעות בדבר, רבינו חננאל התיר והרמב"ם אסר.

רבינו חננאל מסכת עבודה זרה דף נ עמוד ב

מתליעין ומזהמין בשביעית ואין מתליעין ומזהמין במועד [הגהה א חסר כאן וצ"ל אבל אין מגזמין בין במועד] ובין בשביעית ולית נגר בר נגר דיפרקנה. פי' מתליעין עוקרין התולעין מן האילן בחרמש או בקרדום. מזהמין משקין את האילנות מים וזבל. ומגזמין קוצצין בדי האילן וסכין מקום הקציצה שמן כדי שלא יכהו הקור וימות האילן. אמר רבינא אנא לא נגר ולא בר נגר ומפרקנה לה מאי קושיא ליה אילימא אמאי קא שרי בשביעית ואסור במועד. שביעית דמלאכה קא אסר רחמנא הני לאו מלאכה נינהו מועד דאפילו טרחא נמי אסיר. הני נמי טרחא נינהו:

ואי זיהום אגזום קשיא ליה אמאי זיהום בשביעית שרי. וגזום אסור. זיהום אוקומי אילנא שהוא זיבול להאכיל זוהמא את האילן שלא ימות שרי. גזום שהוא חיתוך הזמורות להחליף אחרים תחתיהן להברות האילן ולהפריחו הוא ואסור...

הר"ח מבאר היתר לאוקמי בשביעית הוואיל ואינה מלאכה ומתיר אף במלאכות דאורייתא אם נעשה 'לאוקמי', הוואיל וכל עבודה 'לאוקמי' אינה בכלל מלאכה האסורה בשביעית.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה י

ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו.

הראב"ם פתיר הפקיה ומלאכות לאוקמי רק משום שביסודן הן אסורות מדרכנן, נראה שאין היתר מלאכות האסורות מדאורייתא כמאירה ובצירה גם כאשר הן לאוקמי לשנור שהעל לא יינצק.

שבת הארץ פרק א הלכה כ

ויש מי שנראה מדבריהם (ר"ח ע"ז נ ע"ב) שאפילו בזמור ממש אינו אסור כי אם כשהוא לאברויי אילנא ולהפריחו. אבל אם הוא רק לאוקמי אילנא שלא יתקלקל – מותר. ואם חותכים זמורות של הגפן, להעבות את הגפן או כדי שירבה פירותיו – ודאי הוא זמור האסור מן התורה. אבל אם חותכין את כל הענפים, ואין כוונת החתיכה כדי להרבות פירות ולהעבות האילן, אלא כדי להאריך את ימי הגפן – יש לומר שהוא חשוב לאוקמי אילנא. כיון שהכוונה היא שלא ימות לפני הזמן שיוכל להאריך ימים ע"י קציצת ענפיו, נמצא שהענפים ההם כשלא יקצצו – המה מזיקים אותו ואין כאן כי אם לאוקמי. ואם הוא ודאי שלענין הפירות וגוף העץ של הגפן יהיה קשה זמור זה, וכל התועלת תהיה רק להאריך ימיו – נראה שהוא ודאי לאוקמי אילנא ומותר. אלא אפילו אם יהיה ספק אם הוא מעלי או קשי לפירות ולגפן, כיון שאינם מהכוונים לתועלת זה כי אם לאוקמי, יש לומר שאין כאן איסור תורה, ובשביעית בזמן הזה יש להקל. ועל כל פנים אין זמירה כזאת חמורה יותר משאר מלאכות דרבנן.

אבל יש אומרים (רמב"ם פ"א הל' י) שכל החילוק שבין לאוקמי אילנא ולאברויי אילנא אינו כי אם במלאכות שהן דרבנן, שכשהיא לאוקמי אילנא הוי הפסד ולא גזרו רבנן. ולפי זה, בזמור שהוא מלאכה האסורה מן התורה אין הפרש בין לאוקמי אילנא או לאברויי, ולעולם הוא אסור. וכל ההיתרים כמזנב כגפנים וקוצץ קנים וכיוצא בזה, אינם נאמרים כי אם כשמתכוון לעצים. אבל כל שמכוון לתועלת העבודה, אפילו אם העבודה הזאת תהיה לאוקמי אילנא, הוא גם כן אסור מהתורה. ולפי זה יהיה הזמור שהוא כדי להאריך ימיו של הגפן גם כן אסור מהתורה.

ספר השמיטה פרק ד הערה 11 (עמ' כב)

ואם מותר בלאוקמי גם מלאכה דאורייתא – הנה הגאון מוהרא"י קוק זצ"ל בשב"א (פ"א ה וכו') למד מלשון הרמב"ם (פ"א י) שמלאכות דאורייתא כגון זמור אסור אף לאוקמי. ולענ"ד אחרי שברמב"ם לא מפורש איתמר, והר"ח (שם ע"ז נ') מפורש כ' שמותר אף בזמור דאורייתא, כלשונו שם 'זיהום אוקמי אילנא גיזום שהוא חתוך הזמורות להחליף אחרים ולהברות ולהפריח האילן הוא ואסור' – אין להחמיר בכגון דא.

ונראה לומר שחלוקת זו תלויה בהבנת היתר 'לאוקמי'. להבנה שהיתר הוא משום שאינו מלאכה, אף במלאכות דאורייתא כאשר הן 'לאוקמי' יהיה מותר. להבנה שהיתר 'לאוקמי' הוא משום הפסד (כפי שנראה בהסבר הראב"ם), רק במלאכות דרבנן ניתן להיתר משום הפסד אך מלאכות דאורייתא אין יכולת להיתר אפילו כשנעשות לאוקמי.

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן נא

ועיין בשבת הארץ פ"א ה"כ ובהל' שביעית להגרי"מ טוקצינסקי ז"ל שכתבו דמותר לאוקומי אף בזימור דאורייתא והסתמכו על פי' הר"ח שם במס' ע"ז, ולא ידעתי שום הכרח כי זיהום וגזיון דהתם שקולין הם מדפריך התם בגמ' מזיהום אגזיון. אבל מ"מ נראה כדבריהם, משום דמסתבר שגם אביי דסובר שגם תולדות אסירי מדאורייתא ג"כ סובר הך כללא דלאוקמי שרי.

הגרש"ז אירבך בשו"ת מנחת שלמה נקט שמסתבר יותר שטעם היתר מלאכות 'לאוקמי' הוא משום שאינן עבודה כלל, שהרי גם אביי הסובר שכל המלאכות החקלאיות אסורות מן התורה ודאי מסכים להיתר עבודות 'לאוקמי' וזאת רק משום שאינן נכללות כלל במלאכות אסורות. ונראה לי שיש לדון, שאכן לדעת אביי חייבים לומר שהיתר 'לאוקמי' הוא משום שאינה מלאכה, אך מניין שגם רבא סובר כן? אולי בזה חלקו אביי ורבא ולדעת רבא ההיתר 'לאוקמי' הוא משום הפסד, ולא נצרך להבנה שאינה מלאכה. שהרי לדעת רבא כל המלאכות חוץ מארבע מלאכות אסורות רק מדרבנן, ודי בסברה שבמקום הפסד לא גזרו חכמים (ויש להעיר שמכל מקום אביי העמיד היתר השקיה בשביעית משום ששביעית בזמן הזה דרבנן ומשום הפסד, ולא נקט ההיתר משום שאינה מלאכה, ראה לקמן בביאור הגר"ש ישראל).

האם היתר השקיה הוא משום היתר מלאכה 'לאוקמי' או שאלה שני היתרים נפרדים?

בגמרא במועד קטן היתר השקיה והיתר מלאכות 'לאוקמי' הוזכרו בשתי סוגיות נפרדות, בסוגיית השקיה הגמרא לא הזכירה טעם ההיתר משום 'אוקמי', אלא בדברי אביי הוזכר הטעם משום הפסד ובדעת רבא חלק מהראשונים ביארו משום הפסד וחלקם נקטו הואיל ואינה עבודה. בסוגיית היתר מלאכות 'לאוקמי' בדברי הגמרא לא הוזכר כלל הטעם של משום הפסד, אלא הראשונים חלקם ביארו הטעם משום הפסד וחלקם נקטו הואיל ואינה עבודה. לאור זאת ניתן להעמיד את סוגיות הגמרא בארבעה אופנים:

- ניתן להשוות בין הסוגיות ולומר שההשקיה וכל מלאכות לאוקמי כיסודן אסורות ורק במקום הפסד הותרו.
- ניתן להשוות בין הסוגיות ולומר שהן השקיה והן שאר מלאכות לאוקמי יסודן היתרן הוא משום שאינן מלאכה שנאסרה בשביעית.
- ניתן לחלק בין הסוגיות ולומר שהשקיה היא כיסודה מלאכה אסורה ובמקום הפסד הותרה, אך מלאכות לאוקמי אינן בכלל מלאכה.
- ניתן לחלק בין הסוגיות ולומר שהשקיה הותרה כי אינה נחשבת מלאכה, אך שאר מלאכות לאוקמי הינן מלאכות שהותרו רק במקום הפסד.

השוואה בין השקיה לשאר מלאכות לאוקמי (ושתייה משום הפסד או שתייה משום שאינה עבודה)

הריטב"א מקשר בין סוגיית השקיה לסוגיית מלאכות האסורות כניכוש, הרי שהבין שסברה וטעם אחד יש לשתי הסוגיות. ומשמע שמעמיד את ההיתר משום הפסד.

חידושי הריטב"א מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

ופרקין מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. וא"ת והלא מנכש ומשקה כי הדדי נינהו והכא אסר לנכש אפי' מדרבנן והיכי שרינן במתני' השקאה, יש מתרצים דברייתא בבית הבעל מיירי, ולא נהירא, והנכון דניכוש טירחא רבה וכהשקאה דקילון דמיא....

הריטב"א בתירוץ אחד מעמיד את הברייתא האוסרת ניכוש בשדה בית הבעל (חייבים לומר שטעם ההיתר להשקות ולנכש הוא משום הפסד, כי לטעם משום אינה עבודה אין סיבה לחלק בין בית השלחין לבית הבעל), כלומר מקום שאין הפסד אם לא ינכש ולכן הניכוש אסור, אך במקום שהניכוש יהיה לשם מניעת הפסד כבהשקיה יהיה אכן מותר. בתירוץ שני מבאר שמלאכת הניכוש יש בה טרחה ולכן אף שבמקום הפסד לא הותרה לעומת השקיה בבית השלחין שאין טרחה רבה, הותרה הואיל ובמניעתה יהיה הפסד.

החזון איש ביאר שיטת הריטב"א שסיבת ההיתר הן של השקיה והן בשאר מלאכות לאוקמי הוא מטעם הפסד.¹ וביאר שהרמב"ם הוא בעל השיטה הראשונה שהוזכרה בריטב"א המתירה מלאכות דרבנן במקום הפסד אפילו במקום טרחה, ופסק כן.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א

הלכה ז

סוקרין את האילן בסקרא, וטוענין אותו באבנים ועודרין תחת הגפנים, והמקשקש בזיתים אם להברות את האילן אסור ואם לסתום את הפצימים מותר.

הלכה ח

משקין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזריעה שצמאה ביותר, וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר לבית סאה מושכין את המים מאילן לאילן, אבל לא ישקו את כל השדה, ואם היו מקורבין זה לזה עשר לבית סאה מושקין כל השדה בשבילן, וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית בשביל האילנות שלא יפסדו.

הלכה ט

ועושין עוגיות לגפנים, ועושין את אמת המים כתחלה וממלאין את הנקעים מים.

הלכה י

ומפני מה התיירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו.

1. אך הסבר זה קצת קשה, שהרי הריטב"א שם ד"ה סתומי פילי שרי כתב 'פי' שאינו אלא לאוקומי בעלמא שלא יכנס השמש בין הבקעים ולא חשיבא עבודה, אבל יש קשקוש לחזק האילן ולהשביחו וחשיבא עבודה ואסיר. 'וצ"ע.

בסידורו את ההלכות שנה הראה"ם מסידור המקרים באמרא. האמרא באוצר קטן דף כ"ה דנה בדין השקיה בבית השלחין בשביעית ובדף ז' ע"א דנה בדין קשקוש בזיתים ועידור באפנים ומילוי הנקעים מים ועשיית עוביות לאפנים. אך הראה"ם ערבה בין המקרים וכתב דין משקין בית השלחין (הלכה ח) בין המקרים עודרין תחת האפנים, והמקשקש בזיתים (הלכה ז') ובין עושין עוביות לאפנים, וממלאין את הנקעים מים (הלכה ט). ולאחר מכן שוב חוזר ומבאר טעם היתר השקיה (הלכה י'). כמו כן הראה"ם הזכיר את התנאי אם להברות את האילן אסור ואם לסתום את הפצימים מותר (הלכה ח) ובהיתר השקיה (הלכה ט) כתב משום 'שללא יפסדו'. מן כן הדגיש הראה"ם שכל ההיתרים הם 'והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם' ולכן אם באנועתם יהיה הפסד וימות כל עץ שבה, חכמים לא גזרו על כך ומותר לעשות עבודות אלו.

מתוך כך החזון איש הבין בדעת הראה"ם, וכן פסק להלכה, שיסוד ההיתר של השקיה וכן של כל המלאכות 'לאוקמי' הוא מטעם הפסד. ולכן רק איסורי דרבנן הותרו משום הפסד.

חזון איש שביעית סימן כא ס"ק יז

ולענין גיזום [למש"כ לעיל ס"ק ט"ו דגיזום דשאר אילנות דרבנן] ניוש זיבול עידור בתפוז"ז שהעין מפונק מאד והוא לפעמים נפסד ויבש במניעתן, תלוי בפלוגתת הפוסקים דהריטב"א כ' בריש מ"ק דיש מפרשים הא דאסרה ברייתא ניוש ושאר מלאכות היינו בבית הבעל [נראה דהאי בית הבעל לישנא בעלמא דלענין ניוש ושאר מלאכות אין חילוק בין בעל לשלחין אלא ר"ל כעין בית הבעל שאין כאן פסידא גמורה] אבל אם היא שדה הנפסדת במניעת מלאכות אלו שרי והא דתנן פ"ב מ"י אין מכסחין באורז ופסקה הר"מ פ"א הט"ו נראה דלא חשיב למניעתה הפסד גמור, וכן משמע. שאם היה דין כולל שאף במקום שנפסד לגמרי לא התירו שום מלאכה לא אצטריך למתני כיסוח באורז, וכ"מ בירו' פ"ב ה"ב בהא דמפרש טעמא דרבי שמעון דנוטל את העלה שהוא כמציל מן הדליקה ופי' הגר"א משום הפסד שרי ר"ש ואע"ג דפליגי רבנן לא מסתבר דפליגי ביסוד אי שרינן מלאכה דרבנן משום הפסד אלא פליגי בהכרעת שיטור הפסד.

הריטב"א חולק וסבר דהוא טורח מרובה ולא התירו כמו מי קילון. והנה הריטב"א לשיטתו דלא התירו מי קילון בשביעית אבל לדעת המתירים מי קילון בשביעית קם פירוש הראשון שהביא ריטב"א דבמקום פסידא הכל שרי, וכיון דקיי"ל להתיר מי קילון בשביעית כדעת הר"מ וסיעתו קם דינא דבמקום פסידא שרי. והנה הנ"י ג"כ כתב דדוקא השקאה שריא דאינה מלאכה חשובה וכמש"כ סי' י"ז סק"ך אבל מדברי הר"מ משמע דזה שהתירו השקאה הוא משום פסידא ובשאר מלאכות אין פסידא והוא כרבנו שלא נודע לנו שמו שהביא ריטב"א. וכ"ד הר"ש פ"ב מ"ב ש"כ ואפי' בשביעית עצמה כו' משמע התם דשרי כגון להשקות כו' ור"ל דמשמע התם דמתירין כל תולדות משום הפסד כמו השקאה וכיוון שהוא תרי דרבנן נראה דנקטינן להקל בפלוגתא דרבוותא.

לאור זאת שכל היתר מלאכות לאוקמי וכן השקיה הוא משום הפסד, פסק החזון איש שיש לאסור בכל המלאכות הן בהשקיה והן בשאר מלאכות, ומותר רק מה שגדרש ולא יותר. וכן יש להקדים באידת האפשר לעשותם קודם השמיטה, וכן לקראת סוף שנת השמיטה באידת האפשר יש לאחר ולעשות לאחר השמיטה. ובספר הלכות שביעית (הרב זילבר) כתב שאין צורך למעט בכמות ההשקיה אך יש למעט בזמני ההשקיה.

חזון איש שביעית סימן כא ס"ק יז

...במקום הפסד שימות כל עץ [או שיפסדו כל הפירות] יש לסמוך להקל בכל אלו. אך צריך לשקול כל עבודה ועבודה יש בזה חשש שימות העץ וכל שאינו אלא הרוחה אסור, ואם אפשר להסתפק בפעם אחת אסור לעשות שתי פעמים, וכן חייבין ולנכש קדם ר"ה תשי"ב שלא יצטרכו לזבל ולנכש בשביעית ואף אם לא יספיק לכל השנה כל מאי דאפשר למעוטי חייב למעט, מה שאפשר לאחר עד אחר ר"ה תשי"ג חייב לאחר ואסור בשביעית.

הלכות שביעית פרק א הערה עב (הרב זילבר)

מסתיימת הפוסקים נראה לכאורה דא"צ לשנות בהשקאה כיון שהתירו להשקות מותר כל צרכו כמו בכל שנה אף שגם בפחות לא הי' נגרם הפסד לפירות ולעצים, וזה דווקא בכמות של השקאה דהכל מעשה אחד (ועיין בד"מ ס' תקל"ז בשם ר"י והובא בהגרעק"א) אבל בזמני השקאה יש למעט, למושל בסוף הקיץ בימים החמים שהדרך להשקות האתרוגים פעם בשבוע יש להשקות פעמים בחודש ואם רגילים פעם בשבועיים ישקו פעם בחודש.

השוואה בין היתר השקיה לשאר מלאכות לאוקמי (ומותרות הואיל ואינן עבודות)

אך ישנה אפשרות להפחית שכן היתר השקיה והן שאר מלאכות לאוקמי הן משום שאין עבודה שוארה בשביעית כדעת הנימוקי יוסף שהשקיה מותרת הואיל והיא עבודה תדירית לא נחשבת עבודה, וכדעת רש"י וריטב"א במועד קטן ודעת רש"י ור"ח במסכת ע"ז דשאר מלאכות לאוקמי הותרו משום שאין נחשבות עבודה, ואפילו חמירה דאורייתא לאוקמי יש להיתר כדעת הר"ח משום שאינה נחשבת עבודה ולכן לא נכלל באיסור חמירה.

הבחנה בין היתר השקיה לשאר מלאכות לאוקמי

אך יש שביארו שאין להשוות את סוגיית היתר השקיה משום הפסד לסוגיית היתר לאוקמי. הואיל וההשקיה היא מלאכה מיוחדת, שאכן אם לא יסקה ימות היצול ויש כאן מלאכה לאוקמי - שימור הקיימ, אך כל פעולת ההשקיה אוראת הצמחה ותוספת היצול ולא רק מונעת נזק - התוצאות שלה הן בדרך כלל גם לאברויי.

הרב ניסים קרליץ, חוט שני, שמיטה ויובל פרק א הלכה ה (עמ' קא)

פסידא ואוקמי אילנא: והשתא לקאתינן להכי, נראה לגדרי התירא לאוקמי אילנא אינם כגדרי פסידא דהותרו במלאכות דרבנן כמבואר לקמן הלכה י עמ' קב, וב' ענינים המה, דגדר לאוקמי אילנא בשביעית דמותר הוא משום דאין על זה שם עבודת קרקע וכמ"ש רש"י, אבל התירא דפסידא במלאכות האסורות מדרבנן בשביעית שם מלאכה עליהן דעבודת קרקע ניהו מדרבנן אלא דהותרו במקום פסידא. ותדע לך שהרי מותר להשקות את הצמחים בשביעית במקום פסידא ואין לך אברויי

גדול יותר מזה, דאף דאם לא ישקה ימות האילן או שלא יתן את פירותיו מ"מ עצם ההשקאה הוא לאברויי שהוא נותן בפועל חיות לאילן ולפירותיו. והוא כמו נתינת מאכל לאדם להחיות את נפשו דפשיטא דאין זה פעולה של שמירה על הקיים כדי שלא ימות כמו לאוקמי, אלא היא פעולה של הוספת חיות לאדם, ואם נימא דהתירא דפסידא הוא התירא דאוקמי א"כ מ"ט מותר להשקות במקום פסידא והרי הוא אברויי ולא אוקמי.

כמו כן הפר"ש ישראל"י בספר חוות בנימין מדייק ומבאר כוונת הרמב"ם שפירחיה בהיתר השקיה (הלכה י) אף שכבר כתב שאלאכא לאוקמי מותרות (הלכה ח), היתר השקיה שונה מהיתר לאוקמי. היתר לאוקמי דהיינו פעולות לשמר את קיום האילן אינן בכלל מלאכה ולכן מותרות אך יש להקפיד שאכן לא תהיה תועלת והרווחה בעשיית פעולות אלו. לעומת היתר השקיה שהוא מלאכה ומשום שבמניעתה יכול להיות הפסד, לא אסרו חכמים כלל ולכן גם אין צורך להקפיד בכמות ההשקיה וכדומה (ועל פי זה תבואר דעת אב"י וכי בזמן ששמיטה דאורייתא יהיה אסור להשקות? אלא שאכן השקיה מטעם הפסד שהותרה ג"כ השקיה ללא הפסד תהיה אסורה, אך השקיה לאוקמי, דהיינו בצורה מצומצמת לשמר רק את הקיים, שאינה נחשבת עבודה כלל תהיה מותרת גם בזמן שמיטה דאורייתא.

חוות בנימין חלק ג סימן צח (עמ' תרכג) (הגר"ש ישראלי)

ונראה לבאר את הרמב"ם שכוונה אחרת לו, כי הן בעצם יש תמיהה על הרמב"ם, גם ממה שהוצרך לאריכות דברים בזה, הרי פשוט מאחר שכפי שהוא מסביר שבלי השקאה ימות העץ, נמצא שהשקאה היא מגדר 'אוקמי' אילנא'. והרי בזה כבר נתבאר שם דבריו לפני כן. (שם הל' ז') 'המקשקש בימים אם להברות את האילן אסור ואם לסתור הפצימים מותר'. הרי כבר ניתן לנו יסוד זה של אוקמי מותר, ורק להברות אסור. א"כ במה הוקשה יותר בהשקאה 'לאוקמי'? אלא שנראה שהוקשה לו, שבעוד שכל אלה המותרים מצד 'אוקמי' אין ההיתר אלא בצורה מצומצמת ובדקדוק שלא יהיו בפעולה יותר מאשר להעמיד אותו על עמדו. לדוגמא האמור במשנה (פ"ד ו') 'אילן שנמשח קושרים אותו בשביעית לא שיעלה – אלא שלא יוסיף'. לפ"ז היה צריך לציין גם באלה שהותרה ההשקאה כדי לשמור שלא יתייבש, שההשקאה צריכה להיות מצומצמת ובאומד מדוקדק, שלא יהא בה כדי להפריח יותר, אבל לא מצינו אזהרה מעין זו בהשקאה. לזאת בא הרמב"ם להסביר, שיש שוני מסוים בין השקאה לשאר מלאכות, כי השקאה היא עצם ועיקר החיות של הצמח שבלעדיו נהפכת הארץ לשממה ולמדבר (וכבר הרגיש בזה החזו"א, למה לו לרמב"ם לכתוב 'שתעשה הארץ למליחה', הרי אין דנים אלא על שמירה של הצמח ולא בשמירה על הארץ עסקינן), ואין הכוונה באמרו 'תעשה הארץ מליחה וימות כל עץ בה' שבמניעת ההשקאה שנה אחת בלבד יקרה כדבר הזה. כי זה ודאי אינו ועינינו רואות שמשנה אחת, שהגשמים עכ"פ פוקדים האדמה גם בשנה זו, ואין הארץ הופכת ומליחה הממיתה את כל העצים. אלא כוונתו על ערך ההשקאה, במובן יסודי, שבלי השקאה, היינו חוסר השקאה ממושך, הופך את הארץ לשממה (וזה תוכן כל המדבריות הקיימים שהם בגלל חוסר מתמיד של השקאת המקום) ע"כ ראו חז"ל להתיר השקאה בשוני מכל מלאכות שהיתרו ב'לאוקמי', כי באלה שההשקאה נצרכת אין בה שום הגבלה ואין חייבים לדקדק בהשקאה שלא להשקות יותר ממה שנחוץ לקיום, ולא להוסיף. כי אין הדבר כך ובוזה שהותר הותר לגמרי. וסרה לפ"ז תמיהתו של החזו"א, שאכן הדברים כפשוטם ומתייחסים רק מצד השמירה על קיום האילן, ואין המדובר מצד השמירה על היבול של השנה השביעית. אולם בלשון שהוזכר 'וימות כל עץ' אין הכוונה שימות העץ ע"י חוסר השקאה של שנה אחת, אלא כנ"ל. ומעתה לא קשה גם לדעת ר"י ואב"י כי בזמן ביהמ"ק היתה אמנם ג"כ השקאה מותרת כדי לשמור על ה'לאוקמי', כדרך כל טיפולים מסוג זה שאינם בגדר

מלאכות האסורות בשביעית, אולם אז היה חיוב לדקדק להשקות רק במדה מצומצמת, שבלעדיה ינוק העץ. משא"כ בזה"ז ששביעית דרבנן - השקאה, במקום שהותרה, מותרת מבלי צורך לדקדק שתהא רק במדה מצומצמת של לאוקמי, כי בהשקאה, במקום שהותרה, לגמרי הותרה. בזה נסתלקה ההשגה של החזו"א על השיטות הסוברות שדין לאוקמי לא הותר אלא במה שהוא צורך העץ עצמו, אבל לצורך קיום הפירות לא הותר כלל...

יש להדגיש שלשיטת החר"ש ישראל (חוות בנימין) היתר משום הפסד משאעו שכלל לא אסרו חכמים, ומרחיב את אפשרות ההשקיה. לעומת החזו"א איש שביאר שהיתר משום הפסד הוא היתר ממוקד, ומצמצם את אפשרויות ההיתר, ורק במקום שאכן יש הפסד מותר, ויש להימנע מלהפיץ להרווחה.

הבחנה בין היתר השקיה לשאר מלאכות לאוקמי (השקיה משום שאינה עבודה ומלאכות לאוקמי משום הפסד)

אך ישנה אפשרות להצמיד שרק השקיה מותרת כדברי הנימוקי יוסף משום שהיא תדירה ואינה נחשבת עבודה, ולכן אין לדקדק באופן ההשקיה. לעומת זאת שאר מלאכות לאוקמי נחשבות עבודה והותרו רק משום הפסד (כדעת רש"י וריטב"א מוצדק קטן כ"ע וצוד) ויש למצמצם העבודות למנוע הפסד ולא להרווחה.

אוקמי אילנא ואוקמי פירא

חז"ל הבחינו בין מלאכות אוקמי אילנא המותרות לבין מלאכות אברויי אילנא האסורות, כמו כן בין מלאכות אוקמי אילנא המותרות ובין מלאכות לפטומי פירא האסורות. אך לא התבאר בסוגיה אם מלאכות לאוקמי פירא מותרות או לא.

תלמוד בבלי מסכת עבודה זרה דף נ עמוד ב

ואלא סיבה אסיבה קא קשיא ליה, דקתני: סכין שמן לגזום בין במועד ובין בשביעית, ורמינהי: סכין את הפגין, ומפטימין אותן עד ר"ה; עד ר"ה אין, בשביעית לא! מי דמי? הכא אוקמי אילנא ושרי, התם פטומי פירא ואסור!

ישנן כמה סוגיות העוסקות בדיני מלאכות לשימור הפירות כגון הסרת עלים או קוצים מן האשכול וכן השקיית ירקות.

משנה מסכת שביעית פרק ב משנה ב

מזבלין ומעדרין במקשאות ובמדלעות עד ראש השנה וכן בבית השלחין מויבלין מפרקין מאבקין מעשנין עד ראש השנה רבי שמעון אומר אף נוטל הוא את העלה מן האשכול בשביעית.

משנה מסכת שביעית פרק ב

ומרביצין בעפר לבן דברי רבי שמעון רבי אליעזר בן יעקב אומר, ממרסין באורז בשביעית ר"ש אומר אבל אין מכסחין.

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק ב הלכה ב

ר"ש אומר אף נוטל הוא את העלים מן האשכול בשביעית. מחלפא שיטתיה דר"ש. תנינא תמן ממרסין את האורז בשביעית דברי רבי שמעון אבל לא מכסחין, וכא הוא אומר אכין, שנייא הוא הכא שהוא כמציל מן הדליקה.

פני משה מסכת שביעית פרק ב הלכה ב

ר' שמעון אומר אף נוטל הוא את העלה מן האשכול בשביעית. עצמה והלכה כת"ק דלא אמרו מפרקין את האילן אלא בתוספת שביעית וכן כל דבר שהוא לתקון השדה או להאילנות אסור בשביעית עצמה מדבריהם אבל לא בתוספת שביעית כדאמרן.

תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ו עמוד ב

תנו רבנן: מרביצין שדה לבן בשביעית, אבל לא במועד. והא תניא: מרביצין בין במועד בין בשביעית! – אמר רב הונא: לא קשיא: הא – רבי אליעזר בן יעקב, הא – רבנן. תניא אידך: מרביצין שדה לבן ערב שביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית, ולא עוד אלא שמרביצין שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות למוצאי שביעית.

רש"י מסכת מועד קטן דף ו עמוד ב

כדי שיצאו בשביעית – אבל לא ישקה בשביעית כדי שיצאו בשביעית.

שו"ת מבי"ט חלק ב סימן סד

ולענין השקאת ירקות ועשבים כמו חבצלת השרון ודומיהם הא תנן ריש מ"ק משקין את בית השלחין במועד ובשביעית וכיון דתני להו בהדי הדדי משמע דכל מה שמותר להשקות במועד מותר להשקות בשביעית וכל הני מותר להשקות בח"ה דאיכא בהו פסידא וכן בשביעית ולא שני לן בין פסידא רבה לפסידא זוטא דכל מה שיפסד אם לא ישקנו הוי פסידא דהא לא חלקו בין פסידת ירקות דהוי דבר מועט לפסידת אילנות דהוי הפסד מרובה דכיון דיפסד הכל אם לא ישקנו לא מפלגין ביניהו והתר זה לכ"ע אפילו למאן דסבר דשביעית בזמן הזה דאורייתא.

כמו כן חלקו הרא"ה קוק והחזון איש בהכנת דעת הראב"ם בהיתר השקיה בשמיטה, אם התיר השקיה לצורך הקרקע והאילנות בלבד או התיר השקיה גם לצורך פירות שביעית.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה י

ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו.

הרא"ה קוק מבחין בין אוקמי אילנא לאוקמי פירא, אוקמי אילנא מותר אך אוקמי פירא אסור, ומבאר את סוגיות האמרא ודברי הראב"ם על פי הפנה זו.

שבת הארץ פ"א הלכה ה אות טז

וכן אין מכוונים, שהוא לקוץ את הקוצים היוצאים מן האילן, ומזיקים את הפירות. וזה אסור לכל הדעות, שאפילו להאומרים שמותר לעשות עבודה שהיא לאוקמי אילנא אפילו בגוף האילן זהו דוקא להעמיד את האילן שיהיה ראוי לעבודתו לאחר השמיטה. אבל עבודה שהיא לצורך הפירות לעולם אסורה, שמה שהוא לצורך הפירות הפקיעה תורה, שהפקירה את פירות שביעית לכל, וסלקה יד הבעלים מהם. ואפילו כשהם נאבדים אסור לעשות עבודה בשבילם.

שבת הארץ פ"א הלכה טו אות ד

ומותר למרס באורז בשביעית: פירוש שמותר להשקות שדה אורז השקאה יפה ולערב את המים כעפר ונראין הדברים ששדה אורז צריכה היא השקאה כזאת שאם לא יעשה כן ימותו הזרעים לגמרי. ונראה לי דמייירי שממרס את השדה של האורז בשביעית סמוך ליציאתה כדי שיצמח האורז במוצאי שביעית שמותר להשקות שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות למוצאי שביעית. ובאורז צריכה השדה מירוס שהיא השקאה יותר מרובה בעירוב יפה עם העפר – גם זה מותר לצורך מוצאי שביעית. אבל למרס לצורך שיצא האורז בשביעית נראה שאסור שהרי אסור להשקות שדה לבן בשביעית כדי שיצאו ירקות בשביעית.

שבת הארץ. קונטרס אחרון יב

כל מה שהוא בשביל הפירות אסור לעשות גם עבודה של לאוקמי דהפירות של שנה זו רחמנא אפקרינהו ולכן אין מעשנין את האילן להמית התולעים דאיירי בתולעים המזיקים להפירות וכמ"ש הר"מ בפירושו והא דהתיר רבי שמעון הסרת עלה מהאשכול כבר פי' הגר"א בשנות אליהו ע"פ הירושלמי שהסרת העלה היא פעולה שלא יתקלקל האילן. ולפ"ד ה"ר יהוסף ז"ל המובא בפי' מלאכת שלמה שם ספ"ב שממרסין באורז מיירי בהשריש מערב שביעית י"ל דה"נ מייר באשכול שצמח בערב שביעית ודייק אשכול שהוא עבודת פרי דוקא והר"ז בכלל פטומי פירי. אבל לפירות שביעית עכ"פ אסור ואין חלוק בזה אם התולעת או הקוץ כבר ישנו על הפרי או לא וכן כל השקאת ירקות וזרעים יש להתיר דוקא כשהיא לצורך הקרקע שאם לא ישקה תעשה מלחה ותהי' גרועה גם לשנה הבאה או שיש צורך להוצאת ירקות למוצאי שביעית אבל בשביל הירקות עצמן שהם שביעית לא מצינו היתר וכ"נ בדשאים ושושנים שיש להשקות דוקא אם הם מתקיימים גם בשנה שאחר שביעית או שיצאו ונגמרו כבר בע"ש אך לא למה שיוצא בשביעית דרחמנא אפקרי' ולא שייך להתיר עבודה בשביל הפסדם וכ"מ במו"ק ו' ע"ב רש"י ד"ה כדי.

הרא"ה קוק מכאר דברי הרמב"ם 'לא יסקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה' כפשוטו, שההשקיה לתועלת הקרקע או האילן או לצורך פירות וירקות קדושים בקדושת שביעית מותרת, אך השקיה לצורך פירות וירקות הקדושים בקדושת שביעית אין היתר להשקותם שהרי הפקירה התורה את פירות שביעית לכול, וסילקה יד הבעלים מהם. ואפילו כשהם נאבדים אסור לעשות עבודה בשבילם. וכן מצאנו הרא"ה את הסוגיות העוסקות ב'אוקמי פירא' ב'אוקמי' פירות שישית או שמינית שאין בהם קדושת שביעית שיש להתייחס אליהם כ'אוקמי אילנא'.

לעומת זאת החזון איש נקט עמדה שונה וביאר את הרמב"ם באופן אחר, אכן בס"ט הצמיד את דברי הרמב"ם כהכנה הפשוטה שמלאכות 'לאוקמי אילנא' בלבד מותרות אך לאחר מכן בס"י כא ביאר באופן שונה, שאף מלאכות 'לאוקמי פירא' מותר.

חזון איש שביעית סי' טז ס"ק ד

ד. והנה משמע דמשקין בשביל שיהיו הפירות לאכילה והא דאמר כדי שיצאו במוצאי שביעית ופרש"י אבל לא כדי שיצאו בשביעית, אפשר דר"ל דמשום שיצאו במוצאי שביעית לא יהיו אסורין משום ספיחין, ולפי זה לא דוקא שיצאו אלא ר"ל שילקטו במוצאי שביעית בזמן ההיתר [עי' לעיל סי' ט' ס"ק י"ג] ולפי זה אילנות משקים משום פירותיהן ואע"ג שהן הפקר מ"מ הרי נאכלין ונהנין מהן עד זמן ביעור, ויש לתמוה במש"כ הר"מ פ"א ה"י שהתירו כל אלה כדי שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, ולמה לא כתב משום שלא יפסדו הפירות כמו במועד, ויש נפקותא טובא אי מתירין גם משום הפסד הפירות או דוקא משום הפסד הארץ והאילנות, ואפשר דעת הר"מ דלעולם לא התירו בשביעית משום פירות שאין להשתדל בגידול פירות בשנה שביעית, והא דהתירו בית השלחין והרבצה היינו שלא תפסד הארץ והאילנות, והא דממרסין את האורז נמי שהאורז שלא ישקנו הוא מוצץ לשד הארץ ונפסדת, ולפ"ז הא דתניא מרביצין כדי שיצאו ירקות במ"ש היינו שתהא הארץ ראוי להוציא ולא תתקלקל, וכן הא דאמר משקין בע"ש כדי שיצאו ירקות בשביעית ר"ל שלא תפסד הארץ מלהוציא, תדע דהא להר"מ הירקות הנכנסות מששית לשביעית אסורין משום ספיחין כמש"כ סי' ט', ואולי בירקות הזולין שלא גזרו עליהן משום ספיחין...

שם, סי' נא ס"ק יד

יד. בסי' ט"ז ס"ק ד נתקשינו בל' הר"מ שכתב טעם היתר השקאה כדי שלא תעשה הארץ מליחה וימות כל עץ ובגמ' משמע דשביעית דומיא דמועד דמשום הפסד יכול הארץ שרי, ראיתי בנמוקי יוסף ריש מו"ק דכתב בהדיא דמשקין בשביל הספיחין [והיינו בהביאו שליש בששית שאין בהן איסור ספיחין כמש"כ סי' ט' ס"ק י"ז] וכן הא דתנן מ"ק ו' ב' צדין את האישות בשדה לבן ע"כ משום הפסד התבואה ובתו' פירשו דמתירין מסקלין והר"מ פירש דמתירין חפירה, ונראה דהא דכ' רבנו ותעשה הארץ מליחה וימות כל עץ אין הכונה דתיבש העץ ולא תעשה פרי לעולם אלא ימות בשנה זו ולא יבשיל פירותיו ומצינו איוב י"ד ימות בארץ גזעו מריח מים יפריח וגו' ומש"כ תעשה הארץ מליחה הוא טעם למה שסיים וימות כל עץ אבל אין כאן הפסד הארץ לשנה הבאה, תדע דהרי ר"י ואב"י ס"ל תולדות דאורייתא וא"כ לא התירו אלא בזה"ז אבל בזמן שביחמ"ק קיים אסורה השקאה וא"כ בשנה שביעית ימות כל עץ בית השלחין ואי כל אילנות כבית השלחין [וכמו שצדדנו בסי' ט"ז] ימותו כל עצי הארץ וכאשר יטעו אחר שביעית לא יהיו להם תירוש ויצהר עד שנת הרביעית וזה דבר נמנע ואי יתקיימו בנס הרי זה נס יותר מהברכה בשנה ששית ולמה לא הזכירו הכתוב ולא הזכירוהו חז"ל, וע"כ צ"ל דמתירין השקאה משום הפירות....

שם, סי' ק"י

ולכן במקום הפסד שימות כל עץ [או שיפסדו כל הפירות] יש לסמוך להקל בכל אלו, אך צריך לשקול כל עבודה ועבודה אם יש בזה חשש שימות העץ וכל שאינו אלא הרוחה אסור ואם אפשר להסתפק בפעם אחת אסור לעשות שתי פעמים, וכן חייבין לזבל ולנכש קדם ר"ה תשי"ב שלא יצטרכו לזבל ולנכש בשביעית ואף אם לא יספיק לכל השנה כל מאי דאפשר למעוטי חייב למעט וכן מה שאפשר לאחר עד אחר ר"ה תשי"ג חייב לאחר ואסור בשביעית.

לדעת החזון איש 'אוקמי פירא' נכלל בהיתר 'אוקמי אילנא' ואף זו כוונת הראב"ם שכתב 'ותעשה הארץ מליחה וימות כל עץ' 'אין הכוונה שתיכש העץ ולא תעשה פרי לעולם אלא ימות בשנה זו ולא יבשיל פירותיו' ולכן כל הפעולות המיועדות לשמר את הפירות שלא יפסדו מותרות כשביעית.

הרב ניסים קרליץ, חוט שני, שמיטה ויובל פרק א הלכה ט-י

הפסד של האילנות או של הפירות: לכאורה משמע מלשון הרמב"ם שכתב שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה להיתר להשקאה הוא משום הפסד הקרקע והעצים אבל לא התירו השקאה משום הפסד הפירות לבד. ובטעמא למלתא כתב החזו"א לאפשר שלא התירו בשביעית משום הפסד הפירות כמו בחול המועד שאין להשתדל בגידול פירות בשנה השביעית ומשום"ה לא התירו אלא משום הפסד הקרקע והעצים. אבל החזו"א הקשה דבגמרא משמע דבשביעית התירו משום הפסד יבול הארץ דומיא למועד ולא רק משום הפסד הקרקע והעצים תדע דלמ"ל תולדות דאורייתא אסור להשקות מן התורה א"כ בשנה השביעית ימותו כל עצי הארץ, וכאשר יטעו אחר השביעית לא יהיה להם יבול פירות על שנה הרביעית וזה דבר נמנע, ואי יתקיימו בנס הרי זה נס יותר מהברכה בשנה השישית ולמה לא הזכירו הכתוב ולא הזכירוהו חז"ל, ועל כרחך דהיתר השקאה הוא משום הפסד הפירות אף שאין הפסד לקרקע או לעצים ועל הפסד הפירות יאמר הפסד האילנות פירוש שהפסד הפירות נקרא הפסד האילנות משום שעיקרו של אילן הוא כדי להוציא ממנו פירותיו, ואם אינו מוציא פירות הרי זה כמיתת האילן באותה שנה. ובטעמא למילתא כתב החזו"א למותר להשקות האילנות משום הפסד פירותיהן אף שהם הפקר מ"מ הרי הם נאכלים ונהנים מהם על זמן הביעור.

לשיטת החזו"א מלאכות לאוקמי פירא מותרות ויש לברר מה נחשב פאולה למנעת הפסד הפירות ומה נחשב פאולה להרווחת הפירות.

הרב ניסים קרליץ, חוט שני שמיטה ויובל פרק א הלכה ט-י

ודע עוד שמה שנתבאר שמותר להשקות במקום פסידא הוא דוקא בפסידא של האילנות או של הפירות וכנ"ל, אבל אסור להשקות מחמת שרוצה להקדים את בישול הפירות בשביל רווח ממון וכדומה, משום דאין היתר דפסידא משום מניעת רווח של הבעלים או כל ענין אחר.

כתב החזו"א וז"ל וספק שיאבד [שיפסדו הפירות וכדלעיל] הוי כדבר האבוד ודאי כיון דשקדו לחוס על ממון של ישראל, והרי מצות השבת אבידה על זה שעומד במקום התורף ואין קיומו מובטח עכ"ל.

ומשמיה דמורן החזו"א זצוק"ל נמסר שאף הפסד של רוב הפירות חשיב הפסד הפירות ומותר להשקות.

ודע עוד, דגדר הפסד רוב הפירות הוא לאו דוקא כשהאילן לא יוציא כלל את רוב פירותיו אלא אף הפסד של איכות הפירות או של גודל הפירות הוא בכלל ההפסד כיון שפוגע בפירות של השנה שהאילן היה מצמיח בטבעו. וכגון אם מחמת חסרון ההשקאה יצמחו פירות קטנים אע"פ שראויים לאכילה לנמצא שמפסיד חלק מכמות הפירות שהיו יכולים לצמוח ע"י השקאה רגילה, וכן כגון שיש חשש פסידא שהפירות יצמחו פחות משובחים וכיוצ"ב. אך יש לדון ולקבוע שיעור ההפסד ולצרף כל מיני ההפסד הפסד של הפירות שלא יגדלו כלל [או לא יהיו ראויים כלל לאכילה] והפסד של גודל הפירות ושל איכותם, אי חשיב מידת הפסד כמידת הפסד רוב פירות הגדלים בשאר שנים ע"י השקאה רגילה לאז מיקרי פסידא להתיר השקאה בשביעית.

גדר פסידא בהשקאה ובשאר תולדות דרבנן הוא דוקא כשלא ניתן לתקן אח"כ את ההפסד באילנות או בקרקע אבל אם ההפסד הוא זמני לשנת השמיטה ואח"כ אפשר להשיב את האילן או הקרקע לתיקונן אין בזה היתרא דפסידא להרי לבסוף לא יפסיד. אולם נראה שאם צריך להוציא ממון מרובה כדי להשיבו לתיקונו הרי זה נחשב לפסידא, דלא מחייבים את האדם להוציא עבור זה הוצאה מרובה וממילא ככה"ג הוא בכלל פסידא שלא ניתן לתקנו.

- פאולוס שבמניעתן יש ספק אם ייפסדו הפירות, מותרות בשביעית, לא גרע מדין השבת אבדה.
- פאולוס להקדמת הבשלת הפירות אסורות. הפסד של רוב הפירות חשיב הפסד הפירות ומותר להשקות, וגדר הפסד רוב הפירות הוא לאו דווקא כשהאילן לא יוציא כלל את רוב פירותיו, אלא אף הפסד של איכות הפירות או של גודל הפירות הוא בכלל ההפסד מכיוון שפוגע בפירות של השנה שהאילן היה מצמיח בטבעו. וכאן אם מחמת חסרון ההשקיה יצמחו פירות קטנים אף על פי שראויים לאכילה נמצא שמפסיד חלק מכמות הפירות שהיו יכולים לצמוח בהשקיה רגילה, וכן כאן שיש חשש פסידא שהפירות יצמחו פחות משובחים וכיוצא בזה.
- גדר פסידא בהשקיה ובשאר תולדות דרבנן הוא דווקא כשלא ניתן לתקן אחר כך את ההפסד באילנות או בקרקע, אבל אם ההפסד הוא זמני לשנת השמיטה ואחר כך אפשר להשיב את האילן או הקרקע לתיקונם אין בזה היתרא דפסידא שהרי לבסוף לא יפסיד. אולם נראה שאם צריך להוציא מאון מרובה כדי להשיבו לתיקונו זה נחשב לפסידא.

גם בספר השמיטה (הרב טוקצינסקי) הכריע שמלאכות 'לאוקמי פירא' מותרות והראי"ה קוק השיג עליו.

ספר השמיטה פרק ד סימן א אות ב (עמ' כב)

וכנראה לענ"ד שאע"פ שאמרו בלשון 'לאוקמי אילנא' – הוא הדין גם 'לאוקמי פירי' (או זרעים ודשאים מספיחין המותרים) – שמותר לעשות עבודה של 'לאוקמי' (ולספיחין האסורין ודאי אינו רשאי אף לאוקמי).

שו"ת משפט כהן (ענייני ארץ ישראל) סימן עט

הגיעני מכתבו היקר ועד"ת, שהעיר כת"ר עמש"כ בשא"א פ"א ה"ה סוף ציון ל"ה, דלצורך פירות שביעית אין היתר עבודה אפילו לאוקמי, שכיון שהתורה הפקירה את הפירות אין סברא שתהי' העבודה מותרת כדי לאוקמי אותן. ומכש"כ לפי טעמו של הרמב"ם בהלכה יוד, דעיקר ההיתר הוא משום שלא תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, ובודאי לא שייך זה בפירות שביעית עצמם, שאין אנו אחראים לקיומם כלל, וכמשמע מדברי רש"י בפ' הסוגיא דמו"ק ו' ע"ב ד"ה כדי, וסוקרין בסיקרא דמותר, כדי שלא ישורו הפירות, צ"ל או דמיירי באילן שיש עליו פירות שנגמר גידולם מערב שביעית, שאין קדושת שביעית נוהגת בהם, ושפיר דמי להצילם מהפסד שלא ישורו ויתקלקלו קודם לקיטתם, כהא דתאנה עם נפילתה נמאסת (ב"מ כא), או שעיקר הכונה הוא לשנות לטובה את טבע האילן בכללו, וממילא לא ישיר את פירותיו ג"כ בשאר שנות השבוע. והרב ר' מיכל טוקצינסקי חבר קונטרס בה' שביעית והביא דברי אלה מתוך מכתב שכתבתי לו והשיג עליהם מתוך איזה ספרים, אבל ג"ל שלדעת רש"י והרמב"ם העיקר הוא כמש"כ לחומרא, והספרים המקילים אינם תחת ידי כעת לעמוד על יסודם.

הגר"ש ישראלי חידש שאף לדעת הראי"ה קוק שנקט הואיל והפירות הפקר מלאכות לאוקמי פירא אסורות, מכל מקום יש מצב שמלאכות לאוקמי פירא מותרות, וזאת כאשר מלאכות לאוקמי פירא ייעשו על ידי שלוחי בית הדין.

הגר"ש ישראלי חוות בנימין ג' סי' צח

יש לציין בסיפוק שהולך וחודר הרצון לשמור על קיום שנת השמיטה כהלכתה, וזה תוך המגמה של צמצום השימוש בהיתר המכירה... בדברינו הבאים נייחד את הדיבור על הרחבת השימוש במעריך של שלוחי בית דין שיכול לפתור במידה חשובה את השימוש ההלכתי הנכון ביבול של עצי פרי, שישמרו בקדושתם, ועם זאת החקלאי יוכל למצוא מסביב לזה אמצעי מכנים לקיום...

...הרי לנו שהפועלים העושים במלאכה מטעם בית דין עושים את כל המלאכות הדרושות כדרך שעושים בכל השנים ללא כל שינוי [כשזה לאוקמי]... הוי אומר שאין המלאכות אסורות מצד עצמן (דוגמת שבת) אלא מה שיש בביצועם כדרך הרגיל משמעות הסותרת את הבלטת היותן פירות הפקר...

ובקונ"א... כותב [הרב]: 'כל מה שהוא בשביל הפירות אסור לעשות גם עבודה של לאוקמי של שנה זו, רחמנא אפקרינהו...' - נלע"ד אחר העיון שכולם מסכימים ליסוד דבריו [של החזון איש] כשזה נעשה ע"י שלוחי בית דין...

הגר"ש ישראלי, חוות בנימין ג' סי' צח

...רואים בתוספתא בדרך הטיפול ביבול ע"י שלוחי בי"ד כמפורש לעיל: 'ענבים - שלוחי בי"ד שוכרין פועלים ובוצרים אותם ודורכין אותם בגת וכונסין אותן בחביות. הגיע זמן זיתים שלוחי בי"ד שוכרין פועלים ומוסקים אותם ונותנין אותם בבית הבד וכונסין אותן בחביות וכו' וכן הוא בתאנים' עכ"ל. הרי לנו שהפועלים העושים במלאכה מטעם בי"ד עושים את כל המלאכות הדרושות כדרך שעושים בכל השנים ללא כל שינוי אעפ"י שהיחיד העושה אותן המלאכות באותה צורה עובר איסור תורה ולוקה על זה. מה שהוא תמוה לכאורה, וכי יש כח בידי שלוחי בי"ד לעבור איסורי תורה? אלא הוי אומר שאין המלאכות אסורות מצד עצמן (דוגמת שבת) אלא מה שיש בביצועם כדרך הרגיל משמעות הסותרת את הבלטת היותן פירות הפקר ושהאוספן אינו אוסף אלא משל הפקר. דאשר על כן בי"ד שעושים את המלאכה עבור הציבור כולו הרי בזה יש הבלטה דוקא על היות הפירות הללו הפקר כדין שאמרה תורה על כן אין בהם איסור... עפ"י המתבאר לנו מתוך התוספתא כפי שנאמר, נראה למצוא פתרון המוסכם לכל הפוסקים בטיפולים הנדרשים לצורך טובת הפירות הגדלים בשביעית שניתן להגדירה בתור לאוקמי פירי. הדיון בזה הוא בביאור מה שנפסק בסוגית הגמרא במסכת ע"ז דף נ' ב' שפעולות בנעשות לאוקמי אילנא הן מותרות וזה כפ' המבואר במשנה (שביעית פ"ד ו') אילן שנפשח (שנבקע) קושרים אותו בשביעית לא שיעלה שיתאחה אלא שלא יוסיף ע"כ. ואילו פעולות שהן 'לאברויי' כמבואר במשנה זו עצמה 'לא שיעלה' הן אסורות. והשאלה היא אם המושג לאוקמי אילנא הוא במה שנצרך לצורך קיום האילן עצמו או גם כשזה נצרך לצורך קיום הפירות ואילו האילן לא ינזק מזה. בס' פאת השולחן (סי' כ' ס"ד) כתב 'אין מכוונין לקוץ קוצים היוצאים מן האילן שלא יזיק הפירות' והיינו לפי שכל פעולה שהיא במטרתה להנצל מן הנזק אינה מותרת אלא כשהיא לשמור על תקינות העץ עצמו, אבל לא לצורך פירותיו. הלכה זו נעתקה גם בפסקי המהרי"ל דיסקין וצ"ל (שו"ת סי' כ"ז סכ"ח) 'אין מסירים הקוצים היוצאים מן האילן שלא יזיק הפירות'. כן העתיק הלכה זו בס'

שבת הארץ פ"א סי' ה' וחזור ע"ז כמה פעמים ובקו"א שם סי' י"ב (לפ"א ה"ה) כותב בתור כלל: 'כל מה שהוא בשביל הפירות אסור לעשות גם עבודה של לאוקמי של שנה זו רחמנא אפקרינהו ולכן אין מעשנין את האילן להמית התולעים דאיירי בתולעים המזיקים להפירות, וכמש"כ הר"מ בפירושו' וכן נוקט בס' כרם ציון (ד' משנת תרצ"ח סי' ג' ז') פסק זה שהיה פשוט ומוסכם כפי שהבאנו מקשה מאד בשימוש למעשה שכן המזיקים הפרי באין מפריע שוללים כמעט השימוש בפירות האילנות בשביעית גם בדרך הנאה מן ההפקר ויחיד הוא מרן החזו"א זצ"ל שהאריך להוכיח ולחדש שהמושג של לאוקמי המתיר מלאכות דרבנן גם כשיש הפסד רק לפרי שגם הן מותרות והכוונה לאוקמי אילנא כולל גם לאוקמי של פירות האילן. ונביא בזה דבריו ונדון בהם, כי אעפ"י שביסודם הם מנוגדים למה שהבאנו בשם הגדולים, נלע"ד אחר העיון שכולם מסכימים ליסוד דבריו, כשזה נעשה ע"י שלוחי בית הדין... אך יש עוד הלכה ברמב"ם (פ"א סוף הל' ט"ו) ומקורו מהמשנה (פ"ב י'): 'מותר למרס באורז בשביעית', ואם אמנם מהמשנה עצמה לא קשה שמשנה זו נאמרה אליבא דר"ש והוא סובר שבאורז אזלינן אחר ההשרשה (פ"ב ז'). ע"כ אורז זה, שודאי המדובר כשנזרע ונשתרש לפני שביעית ע"כ לדעתו דינו כדין ששית ואינו מופקר. ע"כ מותר למרסו, מכיון שהוא נחוץ לקיומו. אולם הרמב"ם בהעתיקו דין זה שבמשנה להלכה מוקשה לכאורה, שכן הוא פוסק (עפ"י המסקנא של הסוגיא בר"ה דף י"ג ב') הולכים באורז אחר גמר הפרי. א"כ אורז זה למרות שראשית גידולו היה בששית, הרי מה שממרס בו בשביעית הוא טרם שנגמר פריו וא"כ דינו להפקר והוא בקדושת שביעית (אשר לאיסור מפיחים בע"כ המדובר במקום שהם מחוץ לגבולות עולי בבל שאמנם אינם נעבדים אבל איסור ספיחים אין בהם) ואעפ"י כהותר למרס. וקשה לכאורה לסוברים שאין עבודה מותרת גם ב'לאוקמי' לצורך הפירות. ומה שנראה בזה שהמדובר כשזה נעשה ע"י שלוחי בי"ד ועושים זאת כדי שיורידו את זה בתור הפקר לצורך כל הציבור... וכפי שהבאנו לעיל מהתוספתא שבה פשוט שזה מותר. שרק ע"י בעל השדה הוא שנאסר מטעם שנתבאר לעיל ואילו שלוחי בי"ד הרי עושים זאת בתור פירות הפקר ממילא הרי זה כמו עבודת לאוקמי של פירות ששית, שזה מותר לכל הדעות.

נמצאנו למדים דרך אגב שע"י שלוחי בי"ד מותרות המלאכות לא רק במה שנוגע להורדת הפרי המבושל והטיפול בו עד להבאתו לאוצר בית הדין שבערים אלא גם עבודות מוקדמות שהפרי אכן יגדל וישמר מקלקול טרם הבשלתו גם זה מותר ע"י שלוחי בי"ד.

הז"ר ש"י ישראל מדיקדק שהו"א"ל וכל סיבת איסור עבודות לאוקמי פירא הוא מפני שהפירות הפקר וטיפול בשמירתם וקיומם מהווה ביטוי של בעלות על הפירות, אם כן רק על ידי בעל השדה הוא שנקרא מטרס שנתבאר לעיל, ואילו שלוחי בית הדין הרי עושים זאת בתור פירות הפקר ממילא הרי זה כמו עבודת לאוקמי של פירות ששית, שזה מותר לכל הדעות. נמצאנו למדים דרך אגב שכל ידי שלוחי בית דין מותרות המלאכות לא רק במה שנוגע להורדת הפרי והטיפול בו עד להבאתו לאוצר בית הדין שבערים, אלא גם עבודות מוקדמות כדי שהפרי אכן יגדל וישמר מקלקול טרם הבשלתו גם הן מותרות על ידי שלוחי בית דין. והיתר זה יהיה אף לשיטת הרא"ה קוק.

ה. הלכות מספר 'קטיף שביעית' הנובעות מהבירור בהגדרת היתר מלאכות 'לאוקמי'

לאור מה שנתבאר ביסודות איסורי מלאכות 'אברויי' והיתר מלאכות 'לאוקמי', להלן כמה פסקי הלכות מספר 'קטיף שביעית'. יש להבחין בין הפסיקה לחקלאי שיש צורך להקל, לפסיקה בגן הנוי שניתן לנקוט כדעות המחמירות.

מלאכות שאיסורן מן התורה, אסורות גם כאשר הן הכרחיות למניעת נזק (כדעת הרמב"ם ולא כדעת הר"ח). מלאכות שאיסורן מדרבנן - מותרות כאשר הן באות למנוע נזק משמעותי. מלאכות לאוקמי פירא אסורה בגן הנוי אך לחקלאי הותרה באופנים מסויימים.

קטיף שביעית פרק ב סעיף א-ט

הגנה על העץ

- א. מלאכות שאיסורן מן התורה, אסורות גם כאשר הן הכרחיות למניעת נזק.
 - ב. מלאכות שאיסורן מדרבנן - מותרות כאשר הן באות למנוע נזק משמעותי.
- לעניין זה יש הבדל בין אופנים שונים של מניעת נזק לצמחים, לפי סדר עדיפויות הלכתי:
1. פעולה שאינה מצמיחה אלא מונעת נזק הפוגע בצמח.
 2. פעולה שבאה למנוע נזק לשנים הבאות.
 3. פעולה שבאה למנוע נזק לטווח הקצר.
- בכל מקרה יש להעדיף פעולה שאינה נעשית בגופם של הקרקע והאילן.

הגנה על היבול

- ג. בעניין המלאכות הנעשות לצורך הפירות, ישנן שלוש שיטות עיקריות בהלכה:
 1. לדעה הראשונה, מותר לעשות רק את הפעולות הדרושות לשמירת העץ ופירות השנה השישית או השנה השמינית; אבל פעולות הנעשות בעץ לשם שמירה על פירות השביעית, שהם הפקר - אסורות.
 2. לדעה השנייה מותר לעשות את הפעולות הדרושות לשמירת הפירות הקיימים על העץ אף אם הם קטנים עדיין, אבל אסור לעשות פעולות הנדרשות להגדלת כמות היבול ואיכותו מעבר למה שקיים.
 3. לדעה השלישית מותר, בשעת הדחק, לעשות כל פעולה הנדרשת למנוע הפחתה גדולה בכמות היבול ואיכותו ביחס למה שמקובל בשנה רגילה.
 4. מכיוון שישנם צדדים לכאן ולכאן בשאלה עקרונית זו, על כל חקלאי להתייעץ עם הרב המקומי כדי לקבל החלטה לפי איזו שיטה ללכת.

עקרונות כלליים

- ד. פעולות הנעשות למניעת נזק - מותרות גם אם הדבר גורם להגברת הצימוח. אך אם אפשר להשיג את מניעת הנזק באופן שלא יגרום לכך - יש לעשות את הפעולה באופן הזה.

- ה. פעולה למניעת נזק, הנעשית במרחק מן העץ ואינה משפיעה עליו – אינה מוגדרת כמלאכה לעניין שמייטה.
- ו. אין לעשות כל פעולה למנוע נזק אם ידוע שניתן יהיה לתקנו לאחר השמייטה, ללא הוצאה גדולה ומבלי שייגרם לעץ נזק מתמשך.
- ז. היתר המלאכות משום נזק נאמר גם כאשר הנזק אינו ודאי, אך יש חשש סביר לכך. ההערכה צריכה להיות על ידי מומחה נאמן, שאינו חשוד על זלזול בשמייטה.
- ח. בפרטי ההלכה של המלאכות המותרות למניעת נזק יש עקרונות רבים, לכן יש לשאול רב בכל מקרה לגופו של עניין.
- ט. יש להכין את השטח המעובד היטב בערב השמייטה, ובשמייטה עצמה אין לעשות מעבר להכרחי.

קטיף שביעית פרק מט סעיף יב - כז

גיזום עצים

- יב. גיזום עצים יכול וצריך להתבצע בשנה השישית, לפני השמייטה.
- יג. גיזום שמטרתו עיצוב עצים צעירים מותר רק כאשר ללא הגיזום ייגרם נזק ארוך טווח. הגדרת הנזק היא: כאשר העץ ימות או ייפגע למשך מספר שנים. רצוי לבצע את הגיזום גם כאשר הוא הכרחי בשינוי שבירה ביד וכדו' או באמצעות מחיקת עיניים.
- יד. גיזום סניטרי מותר כשמטרתו סילוק ענף נגוע במחלה, העלול לסכן בעתיד את קיום העץ.
- טו. בעץ המורכב על גבי כנה וישנן פריצות של ענפים (סורים) מהכנה מותר לסלק את הסורים אם יש חשש ל"השתלטות" של הכנה על הרוכב שתגרום להתנוונות של הרוכב.
- כ. מריחת משחה (שחורה) על מקום הגיזום מותר, כיון שהדבר נעשה למניעת נזק (מניעת חדירת מחלות דרך החתך).
- כא. גיזום עצי פרי הגורם לצימוח של ענפים או פירות אסור.
- כב. גיזום עצי פרי שמטרתו מניעת נזק כגון: הסרת ענפים נגועים במחלה או ענפים שבורים מותר.

גיזום שיחים

- גם גיזום שיחים יכול להתבצע במלואו לפני השמייטה ובד"כ לא יגרם נזק לשיחים אם הם לא יגזמו במשך שנה אחת.
- כג. גיזום גדר חיה בוגרת ומלאה שמטרת גיזומה הוא לשמור על נוי צורתה הקיים, ללא כל כוונה לגרום להצמחה מותר.
- כד. גיזום גדר חיה צעירה שעדיין איננה מלאה והגיזום גורם בהכרח לצמיחה רצויה אסור. כאשר חלק מהשיחים הגיעו לגודלם הסופי וחלקם עדיין לא יהיה מותר לגזום רק את השיחים שבהם הגיזום נועד לשמור על הצורה בלבד.

דילול פירות

כז. כל פעולה שמטרתה השבחת העץ או הפרי אסורה. לכן אסור לדלל פרחים או פירות כשהמטרה היא קבלת פרי גדול יותר.

עבודות בקרקע ובאילן שאינן חקלאיות

תקציר השיעור

ישנן עבודות בקרקע ובאילן שמטרתן אינה חקלאית, לדוגמה עבודות בינוי וניקוי הקרקע וקציצת ענפים למטרות שונות. ישנם מספר אופני היתר לעשותן בשמיטה אף שסוף סוף יש במעשה זה תועלת לקרקע ולאילנות.

א. בשדה חברו - ניכר שאין כוונתו למטרה חקלאית

המשנה (מסכת שביעית פרק ד משנה א) ביארה את האופנים שבהם מותר לאדם ללקוט עצים ואבנים לצרכיו (עצים להסקה, אבנים לבנייה), בירושלמי התבאר שחז"ל תיקנו שתי תקנות כדי למנוע מלעבור על דיני שמיטה.

פסיקת ההלכה

דעת הרא"ש היא שתקנה שנייה התקבלה, שמותר ליטול רק מן הקרוב והמצוי. לפני משה והגר"א חלקו בביאור תקנה זו, אם הוא היתר בשדה חברו או שאף בשדה חברו לעולם אסור ליטול עצים וכל ההיתר ליטול עצים הוא רק בשדה הפקר.

לעומתו הרמב"ם ושאר הראשונים, וכן נקט החזון איש, פסקו כרבי זעירא שתקנה ראשונה התקבלה, שהותרה לקיטת עצים בשדה חברו שלא בטובה. חלקו הפרשנים בביאור התקנה הראשונה, אם הכוונה שמותר ללקוט באופן שאין בו טובה הינו רק מן הגסין בלבד, או שמלקטין שלא בטובה, שאין להתנות זאת עם חברו אך שלא מתנה יכול ליטול אף מן הדקים.

ב. בשדהו - כאשר כירתו מוכחת עליו (סביבת העבודה מוכיחה)

יש מקרים שאף **בשדהו** ניתן לעשות עבודות בקרקע ובאילן שמטרתן אינה חקלאית, וזאת **כאשר ניכר מסביבת העבודה שאין כוונתו חקלאית**. כדברי הירושלמי (מסכת שביעית פרק ד ה"א): 'היתה בהמתו שם בהמתו מוכחת עליו היתה כירתו שם כירתו מוכחת עליו', ובלשון הרמב"ם מדויק שמותר ליטול הכול (עצים) - הגסים כולל הדקים (דבר שאפילו קודם התקנה הראשונה אסור בשדהו).

יש להדגיש שכל ההיתר הוא כאשר אין כוונתו לעבודה חקלאית, אך אם כוונתו לעבודה חקלאית אפילו אם בהמתו וכירתו מוכחת עליו הדבר אסור.

פעולה לא חקלאית אך יש בה שתי כוונות: מתכוון ליטול עצים וגם ליפות את הקרקע

כשמדובר במלאכות האסורות מדרבנן, כאשר ניכר שאין כאן עבודה חקלאית ודעתו אינה למלאכה חקלאית הזכרנו אופנים להיתר, אך כאשר דעתו גם על המלאכה החקלאית. לדעת הראי"ה קוק אסור ולדעת הרב אורבך מותר.

ג. בשדהו ומאילנו - כשניכר בפעולה עצמה שאינה חקלאית, כשהפעולה קשה לאילן או אינה מיטבית

ישנם מצבים שגם בשדהו ובאילנותיו יכול לעשות עבודות בקרקע ובאילן שמטרתן אינה חקלאית אפילו כשאין הדבר ניכר מסביבת העבודה. וזאת כאשר **ניכר בפעולה עצמה** שאינה חקלאית. יש שביארו שההיתר הוא כאשר הפעולה קשה לאילן ויש שביארו שדי בכך שאינה המלאכה המיטבית (המדויקת).

אך כל שאין שינוי בפעולה עצמה, אף שאינו מתכוון אסור. יש המבארים שיש כאן איסור מלאכה בשביעית מן התורה, ויש שביארו שכל שאינו מתכוון אין כאן איסור שביעית מן התורה, אלא אסור רק משום מראית עין, והצורך בשינוי באופן הפעולה נועד למנוע חשש מראית עין בעבודה זו ולהתירה.

יסוד זה נלמד מביאור הסוגיה בסנהדרין (דף כו עמוד א), שריש לקיש ראה כוהן הזומר בכרם ואמר לחבריו רבי חייא בר זרנוקי ורבי שמעון בן יהוצדק: כהן וזמר? אמרו לו: יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך. אמר להם: הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות, וכן נלמד מהשוואת סוגיה זו עם משניות ד-ו בפרק רביעי במסכת שביעית: המדל בזיתים, אין קוצצים בתולת שקמה והמזנב בגפנים.

ד. פסיקת ההלכה וכמה דוגמאות שכיחות לעבודות בקרקע ובאילן שאינן חקלאיות

נפסק בקטיף שביעית שפעולה הנעשית למטרה שאיננה חקלאית מותרת בתנאים הבאים:

- א. המטרה איננה חקלאית.
- ב. ניכר לרואה שזו המטרה על ידי אופן הפעולה או ההקשר שלה.
- ג. אם מדובר במלאכה האסורה בשביעית מן התורה, כגון גיזום, יש לעשותה באופן שאינו מועיל לצמח, ולכל הפחות באופן שאינו מיטבי לצמח.

דוגמאות שכיחות

- קטיף ורדים לנוי, הגורם בדרך כלל גם לצמיחת פרחים חדשים.
- גיזום לשמירת הצורה הקיימת של גדר חיה, או לשם הסרת הפרעה להולכי רגל או לחוטי חשמל, או לצורך נטילת סכך למצוות סוכה.
- העברת עציצים מהבית לחוץ במסגרת סידור הבית.
- ניקוי חצר וגינה הסמוכות לבית מאבנים ומכשולים.

מקורות לשיעור 7

עבודות בקרקע ובאילן שאינן חקלאיות

יש עבודות בקרקע ובאילן שמטרתן אינה חקלאית, לדוגמה עבודות בינוי וניקוי הקרקע וקציצת ענפים למטרות שונות. באיזו דרך ניתן לעשות בשמיטה פעולות אלה שבסופו של דבר יש בהן תועלת לקרקע ולאילנות? ישנם כמה אופנים להיתר.

א. בשדה חברו - ניכר שאין כוונתו למטרה חקלאית

משנה מסכת שביעית פרק ד משנה א

בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים מתוך שלו כדרך שהוא מלקט מתוך של חבריו את הגס הגס, משרבו עוברי עבירה התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה ואין צריך לומר שיקצץ להם מזונות.

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק ד

בראשונה היו אומרים כו', אמר רבי יונה הכין צורכה מיתני, בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ועשבים מתוך שלו את הגס הגס כדרך שהוא מלקט בשל חבריו בין דקים וגסים נחשדו להיות מלקטין דקים והן אומרים בגסין ליקטנו התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה נחשדו להיות מלקטין בטובה והן אומרים שלא בטובה ליקטנו התקינו שיהיו מביאין מן הקרוב זמן המצוי אמר רבי זעירא ראשונה ראשונה מתקיימים.

היתה בהמתו שם בהמתו מוכחת עליו היתה כירתו שם כירתו מוכחת עליו.

התבאר בירושלמי שבתחילה היה מותר לטול עצים אבנים ועשבים לצרכיו ולא כדי לייפות את הקרקע, מתוך שדבר רק את הגסים ומעאיר את הדקים, ומשדה חברו מותר הכול, גסים ודקים. תקנה ראשונה הייתה שאסרו משדה הכול והתירו משדה חברו, תקנה שנייה התקינו שיהיו מביאין רק מן הקרוב והמצוי. אמר ר' זעירא שהתקבלה תקנה ראשונה ולא שנייה.

כיצד נפסקה ההלכה?

הראמ"ם פסק להלכה כתקנה ראשונה והרא"ע פסק כתקנה שנייה. פני משה והפ"א חלקו במאור התקנה השנייה.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה טז

בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים מתוך שדהו, והוא שיטול הגס הגס כדי שלא יתכוין לנקות הארץ, אבל משדה חבירו נוטל בין דק בין גס, משרבו עוברי עבירה שמתכווין לנקות ואומרים הגס הגס אנו נוטלים, אסרו ליטול אדם משדהו אלא מתוך שדה חבירו והוא שלא ילקט בטובה, שלא יאמר לו ראה כמה טוב עשיתי לך שהרי נקיתי שדך.

רא"ש מסכת שביעית פרק ד

ומסיק בירושלמי נחשדו להיות מלקטין בטובה ואומרים שלא בטובה לקטנו התקינו שיהיו מביאין מן הקרוב ומן המצוי.

פני משה ירושלמי פ"ד ה"א

התקינו שיהיו מביאין מן הקרוב ומן המצוי. הכי תנינן לה בתוספתא (פ"ג) דכשאין מביאין אלא מן הקרוב ומצוי אין חוששין שיחזיק לו טובה בשביל כך.

תוספתא מסכת שביעית (ליברמן) פרק ג הלכה ח

בראשונה היו או' מלקט אדם זתים מתוך שלו כדרך שמלקט מתוך של חבירו את הגס הגס חזרו להיות נותנין זה לזה בטובה התקינו שיהיו מביאין מן המצוי ומן הקרוב והלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות.

שנות אליהו הארוך מסכת שביעית פרק ד

בראשונה היו אומרים וכו'. אמר רבי יונה הכן צורכה מתני'. פ"י כן אנו צריכין לומר דתני מתני' בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ועשבים מתוך שלו הגס הגס כדרך שהוא מלקט משל חבירו בין דקים ובין גסים נחשדו להיות מלקטין דקין ואומרים בגסין לקטנו התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה שלא בטובה נחשדו להיות מלקטין בטובה ואומרים שלא בטובה לקטנו התקינו שיהיו מביאין מן הקרוב ומן המצוי ולא בשל חבירו כלל רק מן ההפקר.

חזון איש שביעית סימן יט ס"ק יד

שם אר"ז ראשונה ראשונה מתקיימים פירשו דר"ל אנחנו שונים רק מה דהיה בראשונה ומה שאמרו חכמים אח"כ, אבל גזירה אחרונה ללקוט בקרוב ולא ברחוק, לא פשטה הגזירה בישראל ולא קבלוה.

לדעת הרא"ש התקבלה התקנה האחרונה שיותר לטול רק מן הקרוב והמצוי וחלקו פני משה והער"א בכיאר תקנה זו, אם היא היתר בשדה חבירו או אף בשדה חבירו לעולם אסור לטול עצים וכל ההיתר לטול עצים הוא רק בשדה הפקר.

לדעתו הראמ"ם ושאר הראשונים, וכן נקט החזון איש, פסקו כרבי צעירא שתקנה ראשונה התקבלה ולא השנייה, וחלקו הפרשנים בכיאר התקנה הראשונה שהותרה לקטל עצים בשדה חבירו שלא בטובה, יש

שביארו שלא בטובה היינו שלא יעשה מעשה של טובה, ולכן נוטל רק מן הפס, ויש שביארו שלא יתנה עמו
שיעשה לו טובה אך בפועל יכול לטול הכסף.

פירוש המשנה לרמב"ם

הגם, הם הבולטים ששיעורן גדול וכבר פירשנוהו כמה פעמים. ותיקון משנה זו כך, בראשונה היו
אומרים מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים מתוך שלו הגם הגם כדרך שהוא מלקט מתוך של חברו
בין דקין בין גסין, כמו שכבר נתבאר לך שמתוך של חברו אין עליו קפידא בכך, וכאשר רבו עוברי
עבירה והיו מנקין שדותיהן ואומרים שהגם בלבד מהעשבים והאבנים הם לוקטים, אסרו שילקט
אדם מתוך שדהו שום דבר לא גס ולא דק, אבל לוקט הוא מתוך של חברו. וענין שלא בטובה, בלי
תגמולין, והוא שלא יאמר לחבירו לקט משדי ואני אלקט משדך, או אעשה לך צורך פלוני, או שעשה
אתן טובה, וכל כיוצא בזה, וזה הוא בטובה. זכרהו שלא נצטרך לחזור על פירושו. ואין צריך לומר
שיקצץ להם מזונות, הוא שיאמר לו לקט משדי ואתן לך סעודתך.

פירוש הריב"ם למשנה

בראשונה היו אומ' וכו'. א"ר יונה הכן צורכה מיתנ' בראשונה היו אומ' מלקט אדם עצים ועשבים
מתוך שלו את הגם הגם כדרך שמלקט מתוך חברו בין דקין בין גסין, נחשדו להיות מלקטין בין דקין
בין גסין והיו אומ' בגסין ליקטנו, התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מתוך של זה שלא בטובה,
דודאי לא אתו למילקט אלא בגסין, שאומ' הואיל ואינו מחזיק לי טובה למה אני מתקן שדהו ומלקט
משם העשבים, ונחשדו שהיו מלקטים בטובה והן אומרים שלא בטובה ליקטנו, התקינו שיהו מביאין
מן הקרוב ומן המצוי...

ר"ש מסכת שביעית פרק ד

פי' עצים ועשבים כשמלקטין אותן מתוך השדה מיתקן לזריעה כדתנן בפ' הבונה (דף קג, א) התולש
עולשין והמזרד זרדין אם לאכילה כגרוגרת אם לבהמה כמלא פי גדי אם לייפות את הקרקע כל שהוא
וכשמלקט הגם תלינן דצריך להן ולא לתקן את הקרקע עביד אבל דקים ודאי לצורך הקרקע כדאמר
בפירקין דלעיל גבי אבנים ובשל חברו שרינן בפרקין דלעיל אפילו דקין דמידע ידעי דלא עביד לצורך
הקרקע דמה חושש לתקן קרקע חברו.

שלא בטובה - דודאי לא אתי ללקט הדקין כיון דאין מחזיק לו טובה.

רא"ש מסכת שביעית פרק ד

עצים ועשבים - כשמלקטין אותן מתוך השדה מתקן השדה לזריעה כדתניא בפ' הבונה התולש
עולשין והמזרד זרדין אם לאכילה כגרוגרת ואם לבהמה כמלא פי גדי אם לייפות את הקרקע כל
שהוא, וכשהוא מלקט את הגסים תלינן דלצורך העצים מלקטן ולא לתקן הקרקע כדאמרין לעיל
גבי אבנים, ובשל חברו אפילו דקין מותר שאינו חושש לתקן שדה חברו. ובראשונה היו אומרים
שמוותר ללקט מתוך שלו הגם הגם כדרך שמוותר ללקט מתוך של חברו אפילו הדקים, משרבו עוברי
עבירה והיו מלקטים מתוך שלהם הדקים ואומרים הגסים לקטנו התקינו שלא ילקט אדם בתוך שלו
כלל אפילו הגסים אלא בתוך של חברו.

ושלא בטובה - שלא יחזיק לו טובה חבירו דכיון דאינו מחזיק לו טובה לא חיישינן דלמא אתי ללקט הדקים.

ואין צריך לומר שיקצץ להם מזונות - דאפילו בטובה אסור. ומסיק בירושלמי נחשדו להיות מלקטין בטובה ואומרים שלא בטובה לקטנו התקינו שיהו מביאין מן הקרוב ומן המצוי.

תוספות יום טוב מסכת שביעית פרק ד משנה א

ומ"ש עוד דהשתא ודאי לא אתי למלקט הדקים וכו'. כ"כ הר"ש משמע דמשרבו עוברי עבירה התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה כו' בדרך שה' מלקט מתוך שלו דהיינו דוקא גסין וטעמא דתקנתא דאע"ג דמלקטין שלא בטובה אפ"ה הואיל וזה מלקט בשל זה וזה בשל זה אי מלקטין הדקין נראה כמתקן. ואולי דהיינו דתנן במתני' בדרך שהוא מלקט מתוך של חבירו הגס הגס. משום לאחר התקנה תני. כן ומל' הרמב"ם בחיבורו פ"א נראה דסובר דגם אחר התקנה מלקטין משל חבירו בין גסין בין דקין וטעמא שאסרו בטובה נראה כדי שלא יהא נראה שזה מתקן של חבירו וזה של חבירו.

פני משה מסכת שביעית פרק ד הלכה א

מתני' בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים מתוך שלו וכו'. מפרש בגמ' דאת הגס הגס אמתוך שלו קאי וה"ק בראשונה היו אומרים שמלקט מתוך שלו את הגס הגס בדרך שהוא מלקט מתוך של חבירו בין דקין בין גסין דכשהוא מלקט מתוך שלו את הגס הגס ומניח את הדקין ניכר הוא שאינו מלקט לתקן את השדה אלא לעצים הוא צריך ואבנים הגסין לבנין ועשבים לבהמתו בדרך דתלינן במלקט מתוך של חבירו אף הדקין דלא לתקן את השדה הוא מכין דלא עביד אינש לתקן שדה חבירו.

משרבו עוברי עבירה. והיו מתכווין לתקן את השדה ומלקטין את הכל ואומרים את הגס הגס אנו נוטלין.

התקינו. שלא יהא מלקט כלל מתוך שלו אלא זה מלקט מתוך של זה וזה מתוך של זה וכדאמרן דמתוך של חבירו אין חוששין לכלום ומלקט את הכל אלא שצריך שיהא שלא בטובה שלא יחזיק לו טובה ולא יאמר לו זה שלי קט כמה טובה עשיתי לך שנקיתי את שדך.

ואין צריך לומר שיקצץ להן מזונות. בשביל שהוא לוקט זה מתוך של זה יקצצו להן מזונות זה לזה דהא פשיטא דאסור.

גמ' והכין צורכה מיתני וכו'. כן צריך לפרש המתני' דאת הגס הגס אמתוך שלו קאי דאילו מתוך של חבירו אין חשש אף אם הוא מלקט את הכל כדפרישית במתני'.

נחשדו להיות מלקטין בטובה. חזרו ונחשדו גם על כך שהיו מלקטין בהחזקת טובה זה לזה ואמרו שלא בטובה לקטנו.

התקינו שיהו מביאין מן הקרוב ומן המצוי. הכי תנינן לה בתוספתא (פ"ג) דכשאין מביאין אלא מן הקרוב ומצוי אין חוששין שיחזיק לו טובה בשביל כך:

ראשונה ראשונה מתקיימת. כלומר דר"ז קאמר דחזרו לומר שתקנה הראשונה מתקיימת דמלקטין אף משאינו קרוב ומצוי ושלא בטובה ואין חוששין שמא ילקטו בטובה.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה טז

בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים מתוך שדהו, והוא שיטול הגס הגס כדי שלא יתכוין לנקות הארץ, אבל משדה חבירו נוטל בין דק בין גס, משרבו עוברי עבירה שמתכווין לנקות ואומרים הגס הגס אנו נוטלין, אסרו ליטול אדם משדהו אלא מתוך שדה חבירו והוא שלא ילקט בטובה, שלא יאמר לו ראה כמה טוב עשיתי לך שהרי נקיתי שדך.

רדב"ז הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה טז

בראשונה היו אומרים וכו'. משנה ריש פ"ד וטעמא כשהיה נוטל את הגס ומניח את הדק לא הוי מתקן את השדה אלא לעצים הוא מלקט משרבו עוברי עבירה והיו מלקטין את הדק ואומרים לא לקטנו אלא הגס התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה וקשיא לי היש לך טובה גדולה מזו שראובן מלקט בשדה שמעון ושמעון מלקט בשדה ראובן ונמצאו שדותיהן מתוקנים וי"ל שלא התירו דבר זה אלא בשני תנאים שלא ילקטו אלא הגס הגס ועוד שלא יאמרו לקוט אתה בשלי ואני אלקוט בשלך אלא בסתם ואפילו בכה"ג בטובה אסור ויפה כיון רבינו שלא כתב לשון המשנה.

מהרי"ק שמיטה ויובל פ"א הט"ז

בראשונה היו אומרים וכו'. ריש פ"ד ופי' משרבו עוברי עבירה וכו' אסרו ליטול אדם משדהו אלא משדה חבירו נראה דהיינו הגס לבד שכן כתב ר"ש והרא"ש שלא בטובה דכיון שאין מחזיק לו טובה לא אתי ללקוט הדקין עכ"ל שלא התירו רק גסין וכן נראה לשון המשנה שאמרה התקינו וכו' נראה שאין זה הדין שהיה בשל חבירו קודם ומ"מ מלשון רבינו אין להכריח דבר ואפשר דמשום שלא בטובה נקיט הכי במתניתין דמתחילה היה מותר אפילו בטובה א"נ דהוי כאלו אמר התקינו שיהא אסור בשלו ומיהו בשל חבירו לא התקינו דבר וכדקאי קאי וזה נראה כוונת רבינו שכתב התקינו שיהא אסור בשלו ומותר בשל חבירו דוק ותשכח. ומ"מ לשון המשנה דחוק לפירוש זה. ופירש שם רבינו שלא בטובה שלא בהסכמה בין שניהם כגון שיאמר אדם לחבירו לקוט אתה משדי ואני אלקט משדך או אגמלך עליו טובה ע"כ וכאן החמיר יותר ואסר ללוקח שלא יאמר לבעל הקרקע ראה כמה טובה עשיתי עמך והוא על דרך פירוש רבינו שמשון והרא"ש ז"ל שכתבו שלא בטובה שלא יחזיק לו טובה חבירו דכיון שאינו מחזיק לו טובה לא יבא ללקוט גם הדק לנקות הקרקע.

הר"ע, הרא"ע, הריב"מ ופ"ד והרדב"ז בדעת הרמב"ם ביארו תקנה ראשונה שמלקטין בשדה חבירו שלא בטובה, היינו שחותר ללקוט בצורה ובאופן שאין בהם טובה, כלומר רק מן הפסין, אך מהפ"ק ותוספות יו"ט בדעת הרמב"ם נקטו שמלקטין שלא בטובה, שאין להתנות זאת עם חבירו אך שלא מתנה יכול לטול אף מן הדקים.

פאת השולחן הביא תחילה את לשון הרמב"ם והזכיר בדעת יש אומרים את דעת שאר הראשונים שבשל חברו ילקוט רק הגסין ולא הדקין.

פאת השולחן (פרק כ ס"ע יז-יח)

ויש אומרים דבשל חברו לא ילקוט רק הגסין ולא הדקין, ואם ליקט הגסין ונשארו הדקין ובהם גסין נגד הנשארים אסור ללקטם, ואם היה שדהו כולה גסים אסור ליטול כלום אלא יניח המונחים בארץ וכן באבנים כל האמור.

נמצאנו למדים שפסולת חקלאית (סיקול אבנים וצצים המייפים את הקרקע), אף שכוונתו לצורך אחר כנטילה לצורך עצים להסקה אסורה. אלא אם כן ניכר שאין כוונתו לעבודה חקלאית, לכן מותר רק בשדה חברו. לדעת הר"ש ושאר ראשונים גם בשדה חברו צריך שיהיה ניכר בפועל ובמעשה, שלא יגיע לידי ייפוי הקרקע, לכן מותר ליטול רק הפסולת שדה חברו, לדעת הרמב"ם ד' שכוונתו תהיה ניכרת, והואיל ומלקט שדה חברו שלא בטובה אף שנטול גם מן הדקין, ניכר שאין כוונתו לייפוי הקרקע.

ב. בשדהו - כאשר כירתו מוכחת עליו (סביבת העבודה מוכיחה)

יש מקרים שאף בשדהו ניתן לעשות עבודות בקרקע ובאילן שמטרתן אינה חקלאית וכאשר ניכר מסביבת העבודה שאין כוונתו חקלאית.

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שביעית פרק ד ה"א

היתה בהמתו שם בהמתו מוכחת עליו היתה כירתו שם כירתו מוכחת עליו.

פני משה מסכת שביעית פרק ד ה"א

היתה בהמתו שם. עומדת בתוך שדה שלו מלקט ואינו חושש שהרי בהמתו מוכחת עליו שהוא מלקט להביא לפניו לאכול וכן אם היתה הכירה שלו סמוכה לשדהו מלקט שהרי כירתו מוכחת עליו שמה שהוא מלקט להדליק הוא מלקט:

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה יז

היתה בהמתו עומדת בתוך שדהו מלקט ומביא לפניו, שבהמתו מוכחת עליו, וכן אם היתה שם כירתו מלקט הכל ומדליק שכירתו מוכחת עליו.

רדב"ז הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה יז

היתה בהמתו עומדת וכו'. ירושלמי עלה דמתני' בראשונה היו אומרים היתה בהמתו שם בהמתו מוכחת עליו היתה כירתו שם כירתו מוכחת עליו ופי' רבינו מלקט הכל ומדליק וכו' ומשמע מלקט אפילו הדקין ומסתברא דוקא שמלקט הגס והדק אבל אם מלקט הדק ומניח הגס לא אמרינן כירתו מוכחת עליו.

מתבאר מהירושלמי ומפסיקת הרמב"ם שכאר אין כוונתו לעבודה חקלאית וישנה הוכחה שאכן כן, מותרת עבודה זו אפילו בשדהו, ומדויק בלשון הרמב"ם שיותר לטול הכול (עצים) העצים כולל הדקים (מה שהיה אפילו בתחילה, קודם תקנה ראשונה, אסור בשדהו).

יש להדגיש שכל ההיתר הוא כאר אין כוונתו לעבודה חקלאית, אך אם כוונתו לעבודה חקלאית אפילו כשהוא מוכיח אתו מוכיחות עליו הדבר אסור.

פעולה לא חקלאית אך יש בה שתי כוונות: מתכוון ליטול לעצים וגם ליפות את הקרקע

 שו"ת משפט כהן (ענייני ארץ ישראל) סימן פא

הגיעני מכתבו. וע"ד השאלה אם מותר לרעות בהמות בשדה כדי שתנוכש על ידי זה, לכאורה ראוי לדמות ניכוש לזיבול... ונראה פשוט, שמותר לתן העשבים במתנה לאחר, שיתן אותם לבהמותו, ולא דוקא במתנה, שהרי הם גידולי שביעית שהם הפקר, אלא לתן לו רשות שאם רוצה יוכל להוליך את בהמותו לרעות שם, והרועה מכוין באמת רק לצורך בהמותו, והרי זה מלקט עשבים מתוך של חברו, שמותר שלא בטובה. ונראה שאפילו בהמת עצמו ג"כ מותר להניח לרעות כ"ז שאינו מתכוין לניכוש, שהרי אפילו ללקוט מתוך שלו מותר כשהמתו לפניו, מפני שבהמתו מוכחת עליו. אלא שלפי נדון דידן כשיוליך בהמתו ודאי יכוין לניכוש, ע"כ ראוי לתן רשות לבהמת אחרים, והאחרים לא ניהא להו כי אם בתקנתא דידהו של רעיית הבהמה והניכוש נעשה מאליה, ובכה"ג ש"ד.

 הגרש"ז (מנחת שלמה פ"ד מ"א ד"ה התקינו) וז"ל:

התקינו שיהא זה מלקט מתוך של זה וגו', פשוט הדבר דבשל חברו שרי רק מפני שצריך לעצים, אבל אם כונתו רק לתקן שדה חברו ודאי אסור. ומ"מ חושבני שאם מכוין לשני הדברים, גם לעצים וגם לתקן השדה, ג"כ שרי, וכן בהא דפסק הרמב"ם בפ"א הי"ז והוא מהירושלמי כאן, שאם היתה בהמתו עומדת בתוך שדהו מלקט ומביא לפניו שבהמתו מוכחת עליו, שאם היתה בהמתו עומד בתוך שדהו מלקט ומביא לפניו שבהמתו מוכחת עליו, חושב(נ)י ג"כ שאפילו אם מתכוין גם לסיקול השדה נמי מותר, דהואיל וסיקול הוי רק מדרבנן יתכן דלא גזרו בשביעית אלא על עבודות ולא דבר שאינו נראה כלל כעבודה, דאל"כ היאך אפשר לקבוע ולמסור היתר זה לכל אדם וגם לאנשים פשוטים אשר כמעט אי אפשר שלא יתכוון ויהנו בכל הנך גם מסיקול וניקוי השדה, וע"כ דכיון שעכ"פ מכוין גם לצורך העצים שרי.

נמצאנו למדים שבמלאכות האסורות מדרבנן, כאר ניכר שאין כאן עבודה חקלאית ודעתו לא לפעולה חקלאית הזכרנו אופנים להיתר, אך כאר דעתו גם על המלאכה החקלאית - לדעת הראי"ה קוק אסור ולדעת הרב אבירבך מותר.

ג. בשדהו ומאילנו - באופן שאין חשש מראית עין או שניכר בעבודה עצמה שאינה חקלאית, הפעולה קשה לאילן

ישנם מצבים שגם בשדהו ובאילנותיו יכול לעשות עבודות בקרקע ובאילן שמטרתן אינה חקלאית אף שאין הדבר ניכר מסביבת העבודה. וזאת כאשר ניכר בפעולה עצמה שאינה חקלאית, כגון שהפעולה קשה לאילן או שאינה המלאכה המיטבית (המדויקת).

אך כל שאין שינוי בפעולה עצמה אף שאינו מתכוון, יש כאן איסור מלאכה בשביעית מן התורה. ויש שביארו שכל שאינו מתכוון אין כאן איסור שביעית מן התורה אלא רק אסור משום מראית עין ובשינוי בפעולה אין מראית עין בעבודה זו.

יסוד זה נלמד מהסוגיה בסנהדרין (דף כו עמוד א) שריש לקיש ראה כוהן הזומר בכרם ואמר לחבריו רבי חייא בר זרנוקי ורבי שמעון בן יהוצדק: כוהן זומר? אמרו לו: יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך. אמר להם: הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות.

באופן העבודה יש קושי וקלקול לאילן

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

רבי חייא בר זרנוקי ורבי שמעון בן יהוצדק הוו קאזלי לעבר שנה בעסיא. פגע בהו ריש לקיש, איטפיל בהדיהו, אמר: איזיל איחזי היכי עבדי עובדא. חזייה לההוא גברא דקא כריב. אמר להן: כהן וחורש? אמרו לו: יכול לומר: אגיסטון אני בתוכו. תו חזייה לההוא גברא דהוה כסח בכרמי, אמר להן: כהן זומר? אמרו לו: יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך. אמר להם: הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות. הי אמר להו ברישא? אילימא הא קמייתא אמר להו ברישא - הא נמי לימרו: אגיסטון אני בתוכו! אלא: הא אמר ליה ברישא, והדר אמר להו הך.

רש"י מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

כסח - זומר כרם.

עקל - דדורתא, וצריכא לבית הבד לקשור את תפוח הזיתים כשעוצרין אותן בקורה.

הלב יודע - לבו יודע אם לעקל נתכוין או לעקלקלות.

לעקלקלות - לעבור על הדת.

תוספות מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

לעקל בית הבד אני צריך - וקשה דמ"מ מה בכך מ"מ הוה משביח הכרם דהכי אמרינן פרק כלל גדול (שבת דף עג ע"ב ושם) הזומר וצריך לעצים חייב שתים משום קוצר ומשום נוטע הכא נמי לחייב משום עבודת נוטע וי"ל דעביד ליה באותו ענין דודאי קשה ליה דליכא לחייבו משום נוטע כדאמרינן גבי שבת, דשאני גבי שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה והא מתעבדא מחשבתו אבל גבי שביעית אין לאסור רק היכא דמשביח הקרקע אבל הכא קשיא ליה וכה"ג שרי כדאיתא פרק המוכר את הספינה (ב"ב פ"ב ע"ב).

תוספות מסכת שבת דף עג עמוד ב

זומר וצריך לעצים חייב שתים - והא דאמר בפ' זה בורר (סנהדרין דף כו ע"א) תו חזיוה לההוא גברא דהוה קא כסח אמר להן כהן וזמיר אמרו ליה יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך אף על גב דהכא אמר חייב משום נוטע התם מיירי בכה"ג שאין האילן מיתקן בכך אלא מתקלקל.

תוספות הרא"ש מסכת שבת דף עג עמוד ב

זומר וצריך לעצים חייב שתים. תימה דהא אמרינן בפרק זה בורר בסנהדרין חזייה לההוא גברא דהוה קא כסח בשביעית א"ל כהן וזמיר א"ל יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך ומה בכך מ"מ מחייב משום נוטע כדמשמע הכא, וי"ל דהתם מיירי בכי האי גוונא שהאילן לא היה מיתקן בכך אלא מתקלקל.

תוספות הרא"ש מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

לעקל בית הבד אני צריך. תימה מהא דאמר' פ' כלל גדול זומר וצריך לעצים חייב שתים אחת משום זומר ואחת משום נוטע אלמא בלא כוונה נמי מקרי זומר, י"ל דהכא מיירי שנוטל באותו ענין שלא היה מועיל לאילן כדאמרינן בפ' הספינה לענין שביעית עבדינן מידי דודאי קשי ליה.

שבת הארץ קונטרס אחרון פרק יא

אבל התוס' כתבו שם בסנהדרין ד"ה לעקל בית הבד אני צריך... וי"ל דעביד ליה באותו ענין דודאי קשה ליה דליכא לחייבו משום נוטע כדאמר' גבי שבת'... ובאמת אין כ"כ הכרח לומר כאן ע"פ דעת התוס' שהיתה דוקא זמירה האסורה מה"ת ואפילו אם נאמר שמצד שינוי צורתה יצאה מכלל זמירה ומ"מ אם לא היתה קשה לאילן שזהו לדעת התוס' עיקר הכונה של לעקל בית הבד הוא צריך... ועל כן מוכרחים לומר שהי' באופן המזיק לאילן...

שיעורי הרב (סולובייצ'יק) מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

(עו) ובתירוצ' התוס', דחלוק דין שבת מדין שביעית, דלענין שביעית חייב דוקא היכא דמשביח את המצב הכללי. מה שאין כן בשבת, דכל דאיכא תיקון בהך מלאכה, אף אם הקלקול יתר על התיקון, מכל מקום חייב. (ע"ע תוס' חולין ח ע"א ד"ה מותר לשחוט). וביאור החילוק הוא דבשבת מלאכת מחשבת אסרה תורה, דהיינו דעצם האיסור הוא מעשה המלאכה עצמה, כלומר, שדנים על עצם מעשה המלאכה אם יש בו תיקון או לא, ולא מסתכלים על כל התמונה בכללותה. ולמשל, אם אחד יכתוב שתי אותיות על ציור יקר ומפורסם, הרי שחייב משום מלאכת כותב, אף דהתיקון בהך כתיבה הוא כמאן דליתא בניגוד להקלקול הגדול שעשה להפסיד את הציור היפה. ומכל מקום פשוט שחייב אף שם, דגדר האיסור בשבת הוא מעשה מלאכה, ואין מתחשבין בתוצאת המעשה, אלא בעצם המעשה עצמו. מה שאין כן בשביעית, דנראה דלדעת התוס' (על פי הבנת מהרש"ל) חלוק דין שבת מדין שביעית, וגדר האיסור דשביעית אינו עצם המלאכה אלא השבחת הקרקע, ואם כן כל שקלקולו יתר על תיקונו אינו חייב.

התוספות ותוספות הרא"ש התקשו מדוע הותרה זמירה זו אף שאינו מתכוון לזמור, ויש לאסרה כבהלכות שבת ש'הזמור וצריך לעצים חיים שניים'. וביארו שהיתר כאן הוא כאשר פועלת הזמירה קשה לאילן, כאשר בפעולה עצמה אין תועלת לאילן אלא קלקול מסוים, ניכר שאין כאן מלאכה חקלאית ומותר לעשותה בשיעור. וכן נקט הרא"ה קוק בקונטרס אחרון, שרק כאשר אינו מתכוון והפעולה קשה לאילן מותר לדעת התוספות.

הרב סולובייצ'יק הוסיף לבאר שהחילוק בין דין בשבת ובין דין בשיעור, שבהלכות בשיעור חייב דווקא היכן שמשביח את המצב הכללי. מה שאין כן בשבת, שכל שיש תיקון באותה מלאכה, אף אם הקלקול יתר על התיקון, מכל מקום חייב. שהגדרת האיסור בשבת היא מצשה מלאכה, ואין מתחשבים בתוצאות המצשה, אלא בעצם המצשה. מה שאין כן בשיעור, הגדרת האיסור בשיעור אינה עצם המלאכה אלא השבחת הקרקע, ואם כן כל שקלקולו יתר על תיקונו אינו חייב.

עבודה הנעשית באותו האופן הן לצורך חקלאי והן לצורך אחר, עבודה שאינה מועילה בוודאות גם לצורך חקלאי (לא פסיק רישא), עבודה שאינה מיטבית (מדויקת).

הר"ח והמאירי ביארו את סוגיית 'כזהו זמור' לכאורה באופן אחר שאין כוונתו לעבודה חקלאית.

רבינו חננאל מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

חזו גברא אחרינא דהוה כסח א"ל כהן זומר אמרו לו יכול לומר איני זומר שהיא עבודת האילן אלא זמורות לעקל בית הבד אני צריך לקשור לפיכך אני חותך אלו הזמורות.

בית הבחירה (מאירי) מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

הזמירה מאיסורין חמורין שבשביעית היא ומן המפורשים בתורה שנאמר כרמך לא תזמר זמ"מ אם זמר שלא לכוונת עבודה אלא שהזמירה צריכה לו לעקל בית הבד וכיוצא בו מותר ויזהר שלא יערים והלב יודע אם לעקל או לעקלקלות ר"ל לעוות משפטי הדת ולעבור על מצותיה.

אף שפת אמת והחזון איש הקשו על שיטת התוספות שלכאורה מוכח מדברי ריש לקיש 'הלב יודע' שאין הפעולה שונה אלא השינוי הוא רק בכוונת הלב, והיא סיבת ההיתר.

שפת אמת מסכת שבת דף עג עמוד ב ד"ה זומר וצריך לעצים

תירוצם (של התוספות) אין מובן מה שתירץ דהתם מיירי בכה"ג שאין האילן מיתקן בכך דא"כ מאי ס"ד דגמ' שם דאמר כהן זומר וריש לקיש השיב הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות ע"ש, הלא לא הוי זומר כלל כיון דאינו מתקן האילן, לכן נראה יותר לפרש דדוקא אם צריך לזמור חייב משום נוטע ומשום הכי בסנהדרין דהי' צריך לעקל בית הבד ולא לזמירה לא מחייב משום נוטע, והא דלא אמר בהדיא וצריך לזמור משום דסתם זומר כך היא שמתקן האילן, וכן משמע מרש"י שפי' זומר להצמיח הגפן משמע דאי לאו הכי לא מחייב משום נוטע, [ועי' בחפץ ה' שהאריך בזה].

חזון איש שביעית סימן יט ס"ק יד

ותוספות סנהדרין שם כתבו דעבד ל"י באותו ענין דודאי קשה ל"י דליכא לחייבו משום נוטע כדאמרינן גבי שבת דשאני גבי שבת כו' ובמהרש"א הקשה מי דחקם לחלק [ומה שפי' מהרש"א תמוה] ונראה דודאי אי אפשר לפרש דכסח באופן שאינו מועיל דא"כ למה אמר הלב יודע כו'.

לדעת הר"ח, המאירי ושפת אמת, אין להשוות בין דיני שביעית לדיני שבת, ונראה לכאורה שדי כאין הכוונה בפעולה לעבודה חקלאית כדי להתיר פעולה זו מן התורה, ולכן כל שקיצת הכאורה צריכה לו לעקל בית הכד מותר מן התורה (וביאור דעת החזון איש יתבאר לקמן).

המזנב בגפנים

ראיה להבנה זו נראה לכאורה במשנת המזנב בגפנים וכפירוש הרמב"ם במשנה ובהלכותיו.

משנה מסכת שביעית פרק ד משנה ו

המזנב בגפנים והקוצץ קנים ר' יוסי הגלילי אומר ירחיק טפח ר"ע אומר קוצץ כדרכו בקרדום או במגל ובמגירה ובכל מה שירצה.

רמב"ם על המשנה

המזנב גזור מן זנב, ענינו כריתת הקצוות. ירחיק טפח, מרחיק מהעץ או מעיקר הקנה טפח. וקרדום, "אלקאדום". ומגל, החרמש. ובמגירה, המושור, והוא הידוע אצל ההמון "אלמנשאר". והכוונה שאין צריך שינוי בקציצתו, במה דברים אמורים כשאנו מתכוין לזמור... והלכה כר' עקיבה.

מלאכת שלמה

בפירוש ר"ע ז"ל. מקטע זנבות כדי שיתעבה וכו', כתב עליו ה"ר יהוסף ז"ל פירוש זה אינו נראה דזה ודאי אסור אלא ה"פ שמזנב הגפנים כדי לשרפם או לדבר אחר ע"כ.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה כ

המזנב בגפנים והקוצץ קנים ה"ז קוצץ כדרכו בקרדום ובמגל ובמגירה ובכל מה שירצה.

מהר"י קורקוס

ובתנאי שלא תהיה כוונתו לזמור ופשוט הוא.

מתבאר שכאשר יש כוונה שונה מותר לזנוב את הפנים ואין כאן איסור זמירה.

אכן, תפארת ישראל, המהרי"ט והחזון איש העמידו משנה זו כשיטת התוספות שאין כאן כלל מלאכת זמירה, אלא גיזום שונה שניכר שעושה זאת לצורך אחר (לעצים).

תפארת ישראל - יכין אות ל

המוזנב בגפנים. ג"ל דמוזנב אינו כמו מזמר, דאם לא תימא הכי היכא שרי ר"ע, אף שכוונתו לעצים, עכ"פ איכא משום מראית עין, ועוד הרי דבר שאין מתכוון אם הוא פסיק רישא אסור לכ"ע [כשבת דק"ג א'] והרי ע"כ ישביח הגפן ע"י מלאכה דאורייתא ולא דמי למסקל שהוא מד"ס, אלא זומר הוא שחותך ראש הגזע, ומוזנב קוצץ הענפים מהצד, לעצים שצריך.

שו"ת מהרי"ט חלק א סימן פג

ואין לפקפ' מטעם שכשחותכין עלין הללו גדלים אחרים תחתיהם ואיכא משום זמורה ואותם העלים האחרים אף על פי שאינם ראויים למשי ראויים למאכל בהמ' שמאכילי אותם לבהמתם ליתא דהואיל וכשגזזו עלין הללו אין כוונתו אלא לצורך עלין אלו שהוא נוטל אף על גב דממילא גדלי אחרני שרי כדאמרינן פרק זה בורר גבי עובדא דר"ש בן לקיש עם רבי שמעון בן יהוצדק ורבי חייא בר זרנוקי וכו' חזו חד דהוה קא מכסח וכו' יכול הוא לומר לעקל בית הבד אני צריך ושם כתבו התוס' מה בכך והרי משביח הוא את הכרם דהכי אמרינן בפרק כלל גדול הזומר וצריך לעצים חייב שתים משום קוצץ ומשום נוטע ותירצו דעביד ליה בענין דקשה לה והכא ודאי קש' לה דאין לך אדם דמפסיד הפירות בשביל העלין שיגדלו לאחר זמן ואפילו רשב"ל לא פליג עלייהו אלא מטעם דהלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות אבל במילתא דמוזנב שאין כוונתו אלא לצורך מה שקוצץ ולא חייש אמאי דגדלי אחר כך דודאי שרי דתנן בפרק רביעי המוזנב בגפנים והקוצץ קנים רבי יוסי הגלילי אומר ירחיק טפח רבי עקיבא אומר קוצץ כדרכו אלמא כל שאינו מתכוין לכך אף על פי שגורם זימור שרי.

חזון איש שביעית סימן יט ס"ק יד

דהא דאמר ר"ע פ"ד מ"ו קיצץ כדרכו בקרדום כו' לא בא לאפוקי אלא מריה"ג דמצריך לשייר טפח אבל מ"מ אסור לדקדק כדרך הזומרין 'וכדרכו' היינו כדרכו בשעה שקוצץ לעצים.

מכל מקום נראה אף הרמב"ם, הר"ח, המאירי ושפת אמת מודים שכוונה שונה בלכד אינה מהווה היתר. כדאמרינן אין קוצצין בתולת שקמה, ואמננת האדל כזיתים שנפסקה גם הרמב"ם.

אין קוצצין בתולת שקמה

משנה מסכת שביעית פרק ד משנה ה

הקוצצין קורות שקמה לא יחפהו בעפר אבל מכסה הוא באבנים או בקש, אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית מפני שהיא עבודה רבי יהודה אומר כדרכה אסור אלא או מגביה עשרה טפחים או גומם מעל הארץ.

תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף פ עמוד ב

בתולת השקמה ג' טפחים בעינן? ורמינהי: אין קוצצין בתולת השקמה בשביעית, מפני שהיא עבודה; ר' יהודה אומר: כדרכו אסור, אלא מגביה י' טפחים וקוצצין, או גומם מעם הארץ; מעם הארץ הוא דקשי, הא אידך מעלי לה! אומר אביי: ג' טפחים מעלי לה, מעם הארץ ודאי קשי לה, מכאן ואילך - לא מקשי קשי לה ולא עלויי מעלי לה, גבי שביעית עבדינן מידי דודאי קשי לה, גבי מקח וממכר עבדינן מידי דודאי מעלי לה.

רשב"ם מסכת בבא בתרא דף פ עמוד ב

בתולת השקמה - שלא נקצצה מעולם.
ובתולת השקמה ג' טפחים - בתמיה והלא די בפחות.
מפני שהיא עבודה - שיגדל יותר וכתוב וכרמך לא תזמור (ויקרא כה).
כדרכו אסור - כדמפרש לקמיה.
מכאן ואילך - מן הקרקע עד ג' ומג' עד י'.
לא מקשי קשי - כל כך ולא עלויי מעלי אלא מספקא לן משום דזימנין קשי וזימנין מעלי.
הלכך גבי שביעית - שאסור לזמור אילן כדי שיבריא עבדינן מידי דודאי קשי דפשיטא לן ביה דלא ישיבין בזימור זה משום דספק איסור דאורייתא לחומרא אבל גבי מקח וממכר דעת המוכר לשייר לעצמו כדי מחיית האילן ודאי.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה כא-כב

אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית כדרך שקוצצין בשאר השנים מפני שקציצתה עבודת אילן, שבקציצה זו תגדל ותוסיף, ואם צריך לעציה קוצצין אותה שלא כדרך עבודתה. כיצד קוצצה, מעם הארץ או למעלה מעשרה טפחים...

מתבאר בדין בתולת השקמה שהקציצה הראשונה שלה גורמת להצמחה, אסור לקצוץ אפילו כשכוונתו רק לצורך נטילת העצים, אלא רק באופן שניכר שפועלת הקציצה קשה לשקמה - כזמם או קוצצ' מצ' עשרה טפחים. ולכאורה מוכח ששמיטת עבודה חקלאית בכוונה שונה בלבד אסורה.

המדל זיתים

משנה מסכת שביעית פרק ד משנה ד

המדל בזיתים בית שמאי אומרים יגום וב"ה אומרים ישרש ומוזדים במחליק עד שיגום איזה הוא המדל אחד או שנים המחליק שלשה זה בצד זה במה דברים אמורים מתוך שלו אבל מתוך של חבירו אף המחליק ישרש.

רמב"ם פירוש למשנה

כבר ביארנו שהמדל היא הכריתה והמיעוט מן דל. ואמרו כאן המדל בזיתים, הוא שיקצצם לעצים. בית שמאי אומרים שאם קצץ גזע או שנים אסור לו לעקור שרשיהן מן האדמה כדי שלא יתקן את השדה, וזה הוא ענין אמרם יגום, ר"ל שכורתו עם פני הארץ ומשאיר השרשים באדמה. ובית הלל מתירים לעקור השרשים. ואם עקר שלשה גזעים בשורה אחת אסור לו לעקור שרשיהם לפי שהוא מקום גדול וראוי לזרוע בו, וכאלו עקר האילנות כדי לעשותה שדה לבן, וזה מעבודת הארץ.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה יח

הקוצץ אילן או שנים לעצים ה"ז מותר לשרשן, קצץ שלשה או יתר זה בצד זה לא ישרש, שהרי מתקן את הארץ אלא קוצץ מעל הארץ ומניח שרשיו בארץ, בד"א מתוך שלו אבל משדה חבירו מותר לשרש.

מתבאר בדעת הרמב"ם שהמדל אילנות ואין כוונתו אלא לשימוש בעצים מותר, אך רק מקום שני אילנות שאינו מקום גדול דיו לזרוע בו ואין ניכר בפעולה עבודת הקרקע, ובשדה חבירו מותר אף שלשה אילנות, שהואיל ונמצא בשדה חבירו ניכר שאין כוונתו לתיקון הארץ. ולכאורה מוכח ששיית עבודה חקלאית ככוונה שונה בלעד אסורה.

כיצד ניישם דברי הרמב"ם?

ערוך השלחן - דעת הרמב"ם כדעת התוספות ואין מתכוון ופסיק רישא בשביעית אסור מן התורה.

ערוך השלחן שמיטה ויובל סימן יט סע' כב

והמוזנב בגפנים שמקטע זנבות הגפנים והקוצץ קנים ה"ז קוצץ כדרכו בקרדום או במגל ובמגירה ובכל מזה שירצה ובלבד שלא יתכוין לשם זימור (רמב"ם בפירוש המשנה) ואין זה פסיק רישא שזודאי יהיה תועלת להאילן דא"כ נראה שאסור וי"א דכוונתו שיתעבה (רע"ב) ותימא הוא. ובארנו בסעי' ב ובדין זה יש פלוגתא במשנה שם דריה"ג מצריך להרחיק טפח ור"ע מתיר לקוץ נדרכו ופסק הרמב"ם כר"ע.

ערוך השלחן - השווה דעת הרמב"ם עם דעת התוספות, שזודאי אין מתכוון ופסיק רישא אסור כבדיני שבת. והאנכא בפנים שביאר הרמב"ם בלעד שלא יתכוין לשם זימור ואין זה פסיק רישא שזודאי יהיה תועלת להאילן דא"כ נראה אסור.

הראי"ה קוק - אין מתכוון ואפילו בפסיק רישא לדעת הרמב"ם מותר בשביעית, ואסרו חכמים משום מראית עין במקרים מסוימים.

הראי"ה קוק בשו"ת משפט כהן העמיד את היתר האכילה בפניו מלכא כח לאוקמי אילנא ולא בהיתר אין מתכוון. על פי הכנה זו, אין קשר בין דין שאין קוצצים בתולת שקמה ודין מדל בזיתים שהותר רק באופן שניכר שאין עבודה אסורה בפעולה זו, וניתן לומר שדעת הרמב"ם כדעת התוספות שאינו מתכוון בלכד עדיין יהיה אסור בשביעית מן התורה כבדיני שבת.

שו"ת משפט כהן (עניני א"י) סימן סז

הזמירה, כפי מה שהיא מורגלת בימינו בגפנים המורכבים, איננה אותה הזמירה שהיתה נוהגת בימים הראשונים, וכמו שנוהגים הערבים עד הנה לזמר את גפניהם הגדלים פרא בלא הרכבה, שהם חותכים ראשי הענפים או חלקים מהם, ומניחים חלקים גדולים. והכונה של מלאכה זו היא פשוט להוסיף פירות הגפן, אבל מה שנוהגין בגפנים המורכבים לחתוך את כל הזמורות עד סמוך לגוף האילן אין כונת זמירה זו להוסיף פירות, כי יודעי דבר אומרים, שאם יונחו הגפנים בלא זמירה, ויהיו להם ענפים ארוכים, יעשו בשנה זו פירות הרבה יותר ממדת הפירות שעשו ע"י זמירה הנהוגה, אלא שע"י רבוי הפירות ושלוח הענפים יוכחש הרבה האילן, ובמשך זמן קטן ייבש לגמרי, על - כן כונת זמירה זו בעיקרה היא לאוקמי אילנא שיעמוד חי, כפי טבע גידולו. ויש לומר שזהו בכלל המזנב בגפנים, ששינוי בפ"ד מ"ו.

לעומת זאת, הראי"ה קוק בשבת הארץ קונטרס אחרון פרק ט ביאר את משנת האכילה בהיתר 'אין מתכוון'. דהיינו שהרמב"ם חולק על התוספות וסובר שבהלכות שביעית אין מתכוון מותר מן התורה וחכמים אסרו במקרים מסוימים משום מראית עין, ואכאז את ההכחה בין מקרה של קוצצת בתולת השקמה למלכא בפניו.

שבת הארץ קונטרס אחרון פרק ט

אלא שבעיקר הענין, אם אנו אומרים דין פסיק רישא בדבר שאינו מתכוון בשביעית איכא לעיונא, טובא הן אמת דמד' התוס' (סנהדרין כ"ו א' ד"ה לעקל) שכתבו אהא דאמר' שם שייכול לומר על הזמירה לעקל בית הבד אני צריך וקשה דמ"מ מה בכך מ"מ הוא משבית הכרם דהכי אמרינן בפרק כלל גדול הזומר וצריך לעצים חייב שתים אחת משום קוצר ואחת משום נוטע ותירצו דעביד ליה באותו ענין דודאי קשי ליה דליכא לחייבו משום נוטע, משמע שאם רק יש בו תיקון אע"פ שאינו מתכוין כ"א לצורך העצים לעקל בה"ב אסור. והיינו ע"כ משום פסיק רישא, ומזה נראה, דדמי שביעית לשבת בדין פסי"ר. ומדברי הרמב"ם בפיה"מ (פ"ד מ"י) משמע דלא ס"ל כהתוס' דסנהדרין הנ"ל, אלא דשביעית לא איכפת לן בפסי"ר וכל שאינו מתכוין מותר. שכן כתב שם אהא דהמזנב בגפנים והקוצץ קנים ר' יוסי הגלילי אומר ירחיק טפח ור"ע אומר קוצץ כדרכו בקרדום או במגל ובמגירה ובכל מה שירצה 'והענין שאין צריך שינוי בכרתו, זה כשלא נתכוין לזמור' והנה כאן אי אפשר לומר כד' התוס', דעביד ל' בענין דודאי קשי ל', שהרי מפורש נאמר שקוצץ כדרכו ואינו צריך לשום שינוי כלל, ועיקר טעמא הוא רק משום שאינו מתכוין א"כ שמע מינה דהרמב"ם ס"ל דשביעית לא איכפת לן משום פסי"ר. וצריך לומר לשיטה זו שמה שמצינו לפעמים שהחמירו לשנות זהו רק משום מראית עין ואין למדים בזה דברי סופרים מדברי סופרים. ונראין הדברים שעבודה הרגילה להעשות

בצורתה ע"פ רוב לשם עבודת האילן - החמירו בה משום מראית עין, לעשות דוקא בשינוי גם כשצריך לעצים. אבל עבודה שיש עושין לשם אילן ויש עושין לשם עצים, אין כאן מראית עין, על כן במזנב בגפנים שהדבר שקול הוא אם הוא לשם זמירה או לשם עצים מותר לד' הרמב"ם כשאינו מכוין לזמר אבל בקציצת בתולת השקמה נראה שרוב הקציצה היא לשם השבחת האילן (והכי דייק לשון המושג 'אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית מפני שהיא עבודה'), לכן אסור לעולם אפילו כשמתכוין לעצים עד שיעשה בשינוי כזה דודאי קשי ליה, דאז יוצא מכלל מראית עין. וגם לדעת התוס' דהכא מוכרחים אנו לומר סברא זו שמה שצריך בקציצת בתולת שקמה שיהי' ודאי קשי ל' (בב"ת פ' ע"ב) הוא משום מראית עין, דאי משום פסיק רישא לבד, די במה שיהי' ספק אי מעלי ליה, ושוב אין כאן פסיק, אלא ודאי דסברת מראית עין פשוטה היא בלאו הכי, אלא שלדעת התוס' יש כאן ג"כ איסור פסיק. [וי"ל עוד דמה שהוא ספק בידיעה אינו מבטל את ערך פסיק ד"ל שודאי מעלי ל' אלא שאין אנו יודעים]. ולהרמב"ם נראה שאין כאן משום פסיק, וזהו גם בדבר שהוא שקול, אם הוא נעשה לטובת האילן או לעצים וכיו"ב, וק"ו הדברים במה שדרך עשיתו הוא יותר שלא לטובת האילן, כה"ג דלקיטת ענבים יבשים שהוא רגיל ודאי יותר לאכילה מלטובת האילן, אין כאן חשש מראית עין וכשמתכוין לאכילה שפיר דמי.

הרא"ה קוק מכאר שדעת הרמב"ם חולקת על דעת התוספות, ובהלכות שביעית כל שאין מתכוון אפילו פסיק רישא מותר מן התורה. אלא שיש פאנים שחכים החמירו משום מראית עין, ונראין דהברים שצבורה הרגילה להיעשות בצורתה על פי רוב לשם עבודת האילן והשבחתו (כקציצת בתולת השקמה) החמירו בה משום מראית עין, לעשות דווקא בשינוי כאופן שקשה לאילן גם כשצריך לעצים כאלו יוצא מכלל מראית עין. אבל עבודה שיש עושין לשם אילן ויש עושין לשם עצים (כמזנב בפנים), אין כאן מראית עין, שהדבר שקול הוא אם הוא לשם זמירה או לשם עצים מותר כשאינו מכוון לכאור.

הרב אוירבך - אין התכוון ופסיק רישא בשביעית לדעת הרמב"ם באיסור תורה אסור, באיסור דרבנן מותר.

הרב אוירבך במנחת שלמה הבחין בין דעת התוספות שאין מתכוון אסור ובין דעת הרמב"ם שאין מתכוון מותר. אלא רק שהעמיד דעת הרמב"ם באיסורי דרבנן, אך באיסור דאורייתא כזמירה אף שאין מתכוון הרמב"ם לא התיר (ולא התייחס מדוע המדל בזיתים מקום של שלושה אילנות ואינו מתכוון אלא רק לנטילת העצים שלכאורה יש כאן רק איסור דרבנן בכל זאת אסור).

מנחת שלמה שביעית פרק ד משנה ו

אכן הרמב"ם (פ"א הל' כ) כתב להדיא דזינוב הגפנים וקציצת הקנים שזין שמוותר לעשותו כדרכו, ...יש להעיר מלשון הרמב"ם שסתם ולא כתב כאן דמרי בצריך לעצים, שלא כבשאר ההלכות (שם הל' יח והל' יט) שפירש להדיא דמרי בכך, ומשמע לכאורה דשרי אף שאינו צריך לעצים, אך צ"ע טובא היאך התירו דבר זה הא זמירה גמורה היא אי נימא שהזינוב הוא לצורך העץ עצמו ע"מ להשביחו היינו זמירת כרם שאסרה תורה וע"כ צ"ל שהרמב"ם סמך עצמו על מש"כ לעיל שם שכל היתר הקציצה מרי בצריך לעצים. ואולי מזנב אין זה זימור אלא מין דבר אחר שמוותר לר"ע אפילו מדרבנן.

והנה שיטת התוס' בסנהדרין (כו ע"א ד"ה לעקל) ובב"ב (פ ע"ב ד"ה לא) שהקוצץ עצים מן האילן בשביעית אף בכה"ג שהוא קוצץ לעצים ואינו מכוין כלל לתיקון האילן, מ"מ צריך גם להקפיד שלא תצא מזה שום תועלת להאילן דאל"כ הו"ל זמירה, ובמסכת גיטין (מד ע"ב ד"ה שנתקווצה) ובמו"ק

(יג ע"א ד"ה נטבה או) כתבו דנטילת עצים מחוברין מן הקרקע הוי איסור תורה, דאמרינן בשבת התולש עולשין והמזרד זרדין אם ליפות את הקרקע כל שהוא, ואע"פ שאין מכוין ליפות דקאמר התם דפטור גבי שבת כגון בארעא דחבריה, גבי שביעית חייב דלא בעינן כלל מלאכת מחשבת. אולם בדעת הרמב"ם הנ"ל (פ"א הל' כ) משמע דגם בשביעית כל שאין כוונתו לזימור הרי הוא קוצץ כדרכו אפילו באופן כזה שמועיל ודאי להאילן וכמו"ש בפיהמ"ש כאן ע"ש ובקונטרס אחרון לשבת הארץ ובעוד מחברים שהאריכו בזה.

ורחש לבי לומר דטעמו של הרמב"ם הוא משום דאזיל לשיטתו דסובר שיש גם קצירה לעבודת הארץ (עיין לעיל משנה ד) ואפי"ה משמע דמקרא ד'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה' ילפינן דכיוון שמכוין רק לאכילה ולא לעבודת הארץ שפיר מותר לקצור כדרכו אפילו בכה"ג דהוי פסיק רישא לגבי תיקון השדה והאילן, ונמצא לפי"ז דבמה שכתב הרמב"ם (פ"ד הל' א) לגבי קצירת פירות שביעית 'ואוכל', כוונתו לומר שלא יכוון בקצירתו אלא למאכל ואז שפיר מותר אפי' בכה"ג דהוי נמי לעבודת הארץ.

אמנם נראה דמה שמתיר הרמב"ם עבודה בשביעית כשאין מכוין לעבודת האילן הוא רק במזנב בגפנים או קוצץ קנים דאין זה זימור ממש האמור בתורה... משא"כ בזמירה דאורייתא הרי פסק להדיא (פ"א הל' כא) 'אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית כדרך שקוצצין בשאר השנים מפני שקציצתה עבודה אילן שבקציצה זו תגדל ותוסיף, ואם צריך לעציה קוצץ אותה שלא כדרך עבודתה', והיינו משום דכיוון דהוי עבודה דאורייתא לא שרי אלא ע"י שינוי וכמבואר שם במפרשי המשניות.

החזון איש - אין התכוון ופסיק רישא אף לדעת התוספות רק במלאכה שניכר שזו עבודתה אסור, אך שאין ניכר עבודתה מותר.

גם החזון איש ביאר את השוני הדיני בין הקוצץ בתולת שקמה לדין מזנב בגפנים והמדל בזיתים ומקרה של כוהן וזמר, וכן בין כל המקרים הללו לדין המסקל והמלקט עצים ואבנים שהותר רק בשדה חבירו.

חזון איש שביעית סימן יט ס"ק יד

וכן יש להסתפק בהא דמדל בזיתים במ"ד ובמזנב בגפנים במ"ו דכולהו איירי בצריך לעצים וכמו שפי' הר"מ וכמו ש"כ התויו"ט שזו גם דעת ר"ש והרע"ב, אי שרי אף באיכא ניהותא, והא דאמר בירושלמי ובגמ' דידן סנהדרין כ"ו א' הלב יודע אם לעקל כו' היינו לאפוקי אם בלבו הזימור עיקר ולעקל טפל.

מ"מ אם לא אכפת לי' עכשיו בתיקון השדה ודאי שרי וכדתנן במדל ובמזנב רע"א קוצץ כדרכו כו' וכדאמר בירושלמי ובגמ' הלב יודע משמע שהעבודה כדרכה. ויש לעיין הלא בבתולת שקמה תנן אין קוצצין אע"ג דמכוין לעצים, ואפשר דהתם כדמפרש ר"י דגומם עם הארץ דאם משייר מינכר מלתא שהוא לעבודת האילן דלעצים טפי נחא לגומם עם הארץ אבל בגפנים וקנים דעבודתן שלא לשייר פליג ר"ע אריה"ג דא"צ לשייר טפח ולפ"ז נראה דאף בשל אחרים אין קוצן כדרך עבודתה.

ויש לתמוה במש"כ תוס' סנהדרין כ"ו א' דלא הותר לעקל אלא באופן שקשה לה דלא משמע כן כלל וכמו ש"כ לעיל והא דאמר ב"ב פ' ב' דעבדינן מה דודאי קשה לה היינו משום דכל שפורש מלקוץ עד הארץ עבודתו מוכחת עליו דעושה לעבודת האילן ובוה נחא דבעי לעשות מידי דודאי קשה לה דאל"כ נראה שמקפיד לקיומה וחס עלה למקצצה כולה, ורשב"ם ז"ל פ' משום דספיקא דאורייתא היא וקשה הא תולדות דרבנן ואף לדעת הר"מ דכל אילנות אסירי בזימור מה"ת מ"מ נראה דקציצת בתולת שקמה תולדה, ועוד דבאינו מתכוין אלא לעצים מותר מה"ת למש"כ לעיל.

ותוספות סנהדרין שם כתבו דעביד לי' באותו ענין דודאי קשה לי' דליכא לחיבו משום נוטע

כדאמרין גבי שבת דשאני גבי שבת כו' ובמהרש"א הקשה מי דחקם לחלק [ומה שפי' מהרש"א תמוה] ונראה דודאי אי אפשר לפרש דכסח באופן שאינו מועיל דא"כ למה אמר הלב יודע כו' ועוד במה פליגי ריה"ג ור"ע פ"ד מ"ו אלא כונתם שכל זימור צריך דקדוק וחכמה והרבה מומין יש באילנות שגורמין גרעון בגידולן ובפירותיהן וכל זימור שאינו על צד הדקדוק עושה גרעון בפירות ובשבת חשיב זומר דסוף סוף הזמירה הועילה ככל זומר אף שלא דקדק כהוגן אבל לענין שביעית כיון דאין עושין כן והוא נתכוין לעצים שרי אבל אם נתכוין לזימור אסור והיינו דאמר הלב יודע כו', ודאיתאן עלה מבואר בדבריהם כמש"כ דבשביעית כל שמכוין לעצים שרי אלא שאם יש במעשיו דקדוק של זימור אסור, כמו בבתולת שקמה. ולפ"ז י"ל דהא דאמר ר"ע פ"ד מ"ו קיצץ כדרכו בקרדום כו' לא בא לאפוקי אלא מריה"ג דמצריך לשייר טפח אבל מ"מ אסור לדקדק בדרך הזומרין 'וכדרכו' היינו כדרכו בשעה שקוצץ לעצים.

חזון איש שביעית סימן יט ס"ק טו

והנה למדנו לפ"ז דבמקום שיש שינוי בעיקר העבודה בין עושה לצורך העצים לעושה לצורך האילן אז אין חילוק בין עושה בשלו בין עושה בשל אחרים כגון קוצץ בתולת השקמה דבגומם עם הארץ מותר אף בשלו, ובמגביה מן הארץ אסור אף בשל אחרים, וכן מוזנב הגפן כשניכר שאינו מדקדק מותר אף בשלו וכשמדקדק אסור אף בשל אחרים וריה"ג חשיב ל"י מדקדק כיון שאינו קוצץ האילן דרך השחתה ומצריכו להניח טפח, [מיהו בקנים צ"ע מחלוקתו ועי' קמן] ובמקום שאין שינוי בעבודה כמו מסקל ומלקט עצים ומשרש הזיתים אז בשלו אסור ובשל אחרים מותר.

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק א (קנה)

המזנב בגפנים. לכרות קצת מן הענפים מפני שצריך לעצים ואף על גב דבגפנים יש איסור זמירה דאורייתא מ"מ מותר דכל זימור צריך דקדוק וחכמה וכל זימור שאינו על צד הדקדוק ניכר שאינו לעבודת האילן ולכן אם נתכוין לעצים מותר אבל אם עושהו ע"ד הדקדוק אסור אף אם נתכוין לעצים לפ"ד התוס'.

החזון איש מבאר שאף לדעת התוספות, כאשר אין כוונתו למלאכה חקלאית אלא צריך לעצים, אין צורך שיצטרף פסולת הקשה ומציקה לאילן כדי לא לעבור על איסור זמירה, אלא די בפסולת לא מדויקת (כמזנב בגפנים) אף שיש בה תועלת מסוימת לעץ אך לא מיטבית, ופסולת זו מותרת בין בשלו ובין בשל אחרים. אך אם יתכוון לתועלת האילן יעבור בפסולת זו על איסור זמירה. במקום שיש שינוי באופן ובעיקר העבודה, בין עושה לצורך העצים לעושה לצורך האילן, אז אין חילוק בין עושה בשלו בין עושה בשל אחרים כגון הקוצץ בתולת השקמה אם גומם עם הארץ או מקוצץ מעל עשרה טפחים מותר אף בשלו, שהרי ניכר שאין כוונתו לתועלת האילן, ובמגביה מן הארץ אסור בין בשלו ובין בשל אחרים ואף שאין כוונתו אלא לצורך עצים ועובר על איסור זמירה. במקום שאין שינוי באופן וצורך העבודה בין אם כוונתו חקלאית ובין אם אין כוונתו אלא לצורך עצים, כמו מסקל ומלקט עצים ומשרש הזיתים (שלושה ומעלה) אז בשלו אסור ובשל אחרים מותר.

מסכם החזון איש:

- בבתולת השקמה שמשיר מן האילן ולא גומם, **זו היא עבודת האילן**, ולכן אי כוונה בלבד שעושה כן לצורך העצים אינו מספיק, ויש לקצוץ בצורה שקשה לצמיחת השקמה, או גומם או קוצץ מעל עשרה טפחים. ותנאי זה נצרך בין בשדה ובין בשדה חברו.
- במזנב בגפנים קציצה זו **אינה הזמירה המדויקת המועילה במיוחד לגפן**, וכן די שאין כוונתו לצמיח אלא לצורך נטילת העצים כדי להתיר פעולה זו. והיתר זה בין בשדה ובין בשדה חברו.
- המדל בזיתים עד שני עצים **אינה מלאכה המיועדת דווקא לתיקון הארץ** הואיל והשטח קטן, לכן די שאין כוונתו לתיקון הארץ אלא לנטילת העצים כדי להתיר פעולה זו. והיתר זה בין בשדה ובין בשדה חברו. אך בשלושה עצים אין שינוי בצורת העבודה ולכן אסור בשדה ומותר רק בשדה חברו שניכר בכך שאין כוונתו לתקן הקרקע.
- סיקול אבנים הוא **עבודת הקרקע** ולכן כוונה בלבד שעושה כן לעצים אינה מספקת, **ולא מצאנו בה דרך שינוי שיהיה ניכר שאינה לצורך עבודת קרקע**, ולכן אסורה בשדה ומותרת רק בשדה חברו, שניכר בכך שאין כוונתו לתקן הקרקע.
- יש להדגיש שהראי"ה קוק הבחין בדעת הרמב"ם בין מלאכות המיועדות רק לצורך חקלאי שנאסרו אף שאינו מתכוון משום מראית עין, ובין עבודות שיש להן כמה ייעודים שאז אין חשש מראית עין. לעומתו החזון איש בדעת התוספות הבחין בין מלאכות חקלאיות מדויקות האסורות גם כשאין מתכוון משום מלאכה בשביעית ובין מלאכות שאינן מיטביות (מדויקות) שהותרו כשאין מתכוון ואינו עובר על איסור מלאכה בשביעית.

לסיכום היתר עבודה חקלאית בשדה ובאילנותיו כשכוונתו אינה חקלאית:

דעת התוספות:

דעת הראי"ה קוק היא שאין מתכוון אסור הן במלאכות האסורות מן התורה והן באסורות מדרבנן, אך אם אין מתכוון באופן שהפעולה גם קשה לאילן מותר.

דעת החזו"א היא שאף לדעת התוספות כל שאין מתכוון ואין הפעולה מיטבית (מדויקת) לצורך עבודת הקרקע או האילן, אף אם יש בה תועלת מסוימת מותר.

דעת הראמ"ם:

דעת ערוך השלחן היא שגם הרמב"ם סובר כפשט התוספות שאין מתכוון אסור בשביעית, ורק במקום שאין ודאות שיש תועלת להצמחה יהיה מותר (אין פסיק רישא).

דעת הראי"ה קוק היא שנראה שאין מתכוון בשביעית מותר מן התורה, ורק משום מראית עין יש לאסור, לכן כל שאין מתכוון לעבודה חקלאית ואופן הפעולה אין ודאות שכוונתו חקלאית מותר.

דעת הרב אורבך היא שאין מתכוון במלאכות האסורות מדרבנן מותר אך במלאכות האסורות מדאורייתא אסור.

ד. פסיקת ההלכה וכמה דוגמאות שכיחות לעבודות בקרקע ובאילן שאינן חקלאיות

קטיף שביעית פרק מז הערה 3

פעולה הנעשית למטרה שאיננה חקלאית מותרת בתנאים הבאים:

- א. המטרה איננה חקלאית.
- ב. ניכר לרואה שזו המטרה על ידי אופן הפעולה או ההקשר שלה.
- ג. אם מדובר במלאכה של תורה, כגון גיזום, עליה להיעשות באופן שאינו מועיל לצמח ולכלל הפחות באופן שאינו מיטבי לצמח.

כמה דוגמאות שכיחות:

קטיף ורדים <

קטיף שביעית פרק נא

- ז. קטיף הפרחים לנוי מותר אך יש לעשותו בשינוי לא לחתוך בגובה הרגיל באותו הזן.
- קטיף זה גורם לצמיחת פרחים חדשים, ומותר הוא לאינו מתכוון, אך רק שקוטף בצורה שונה שאפסיד ככך בכמות הפריחה באלה הבא (קשה ליה).

< גיזום לשמירת הצורה הקיימת של גדר חיה, או להסיר הפרעה להולכי רגל או לחוטי חשמל, או לצורך נטילת סכך למצוות סוכה

קטיף שביעית פרק נה

- ה. גיזום שמטרתו שמירת הצורה הקיימת של הצמח בלבד מותר בתנאי שהצמח בוגר ואין הגיזום גורם להצמחה. לפיכך מותר לגזום גדר חיה בוגרת מלאה וכן 'שער' וכד'. אולם אסור לגזום גדר חיה צעירה אשר גיזומה גורם לצמיחה של ענפים חדשים אשר ממלאים את חלליה.
- ו. גיזום ענפים המפריעים ליד מדרכה או בקרבת חוטי חשמל וכד' וכן גיזום סכך לסוכות מותר, ובלבד שיהא ניכר שאינו גוזם לצורך הצמחת האילן (ויש להקפיד בזמן גיזום סכך שלא לפגוע באילנות ולהשחיתם).

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה כ' ס"ק (קנט)

אילני סרק שאין רוב העולם זומרין אותן מותר כל שאין מדקדק לעשות כדרך הזימור ואם הוא הדיוט ואינו יודע דרך הזימור מותר לקצוץ דאף אם יזדמן בדקדוק הזמירה כיון שלא נתכוין י"ל דאין כאן זמירה וכ"ש באילן שאין מזמרין אותו לעולם ואיסור זמירה שאר אילנות דרבנן כנ"ל סקי"ב והיכא דאין מתכוין לזימור לעולם הוא דרבנן אין להחמיר בהדיוט הקוצץ עצים ואין שום ניהותא בזימור וכ"ש כשמשיר טפח או קוצץ מצד אחד.

דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק א ס"ק (רפג)

חז"א (שם סקט"ו) והתיר מרן לקצוץ סכך בשביעית ואמר שכיון שאין בקי לעשות באופן שישביח האילן לא הוי זמירה, וכשנכנסין לביהכ"נ שלו היו שם דקלים והתיר לקצוץ קצת מהענפים כדי שלא יפריעו להעוברים שם.

דרך אמונה - ביאור ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה כ

המזנב בגפנים כו'. ג"ז מיירי דוקא בצריך לעצים כמש"כ רבנו בפיה"מ דדוקא כשלא נתכוין לזמירה ומה שלא כ' רבנו כן בהדיא כמש"כ בהי"ח י"ט צ"ל דסמך אדלעיל. וראיתי בפ' רבנו נתן שפי' המזנב בגפנים פ' המסדר את הכרם לפי שדרך הכרם להיות שתיים כנגד שתיים וא' יוצא זנב ואם נמשך מהם ענף א' או שנים והשריש באדמה הרי הוא כעיקר ונעשה כרם שהוא נטוע ערבוביא ומותר לחרות הנוספות האלו בשביעית כדי לסדר הכרם ב' כנגד ב' וא' יוצא זנב עכ"ל ומיירי שמרוחקות יותר מד"א בין אילן לאילן דאל"ה נעשה רצופין ומזיק לכרם והוי השבחת האילן שיגדלו טוב ואסור, ונראה דעתו דלסדר הכרם שיהא יפה ואין בזה השבחה בגוף הפירות או באילנות אלא שיהי' נאה יותר אין זה עבודת האילן ומותר בשביעית וצ"ע אם דין זה מוסכם גם משאר הראשונים גם אפשר דגם הוא לא התיר בדבר שהוא מלאכה גמורה רק כאן שמוציא קצת גפנים שמפריעין לנוי הכרם אבל במלאכה גמורה באילנות כדי ליפותן אפשר דאסור וצ"ע...

בג'זומים אלו ניכר שאינם לצורך הצמחה, הפזר מלאה ושאר על הצורתה, יש חוטי חמץ בסביבה (כירתו מוכחת עליו). הורדת סכך הואיל והציצום לא מקצועי (קשה לה).

◀ העברת עציצים מבית לחוץ במסגרת סידור הבית

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מא (מילואים והשמטות)

בענין הוצאת עציץ נקוב מבית מרוצף על קרקע שמחוץ לבית, נלענ"ד דשביעית לא דמי לשבת דחשיב כזורע וכיון דכללא הוא דלא אסרו רבנן אלא "עבודת שדה וכרם" לכן כל שאינו מתכוין כלל לשינוי הצמיחה שפיר שרי, ואף על גב שמהקרקע הם יונקים יותר ממקום מרוצף מ"מ כיון שלמעשה אין רגילים היום לעשות כן להשבחת היניקה וגם ידוע שרגילים לשנותם ממקום למקום בגלל סדרי הבית או צורך אחר, לכן כמו דשרי בכה"ג הרבה עבודות דרבנן כך גם זה מותר כשאינו מתכוין ובפרט כשגם ניכר שאין כוונתו כלל להשבחת היניקה, וכל מה שנכתב בספר בענין זה הוא רק מפני שיש חוברת שנדפסה בחיי מרן בעל החזו"א צ"ל וכתוב שם שזה עפ"י פסקיו ושם מבואר דאסור, אולם לענ"ד צ"ע.

בהעברת הצ"ע ניכר שאין מתכוון לתועלת הצ"ע אלא מחמת סידור הבית (כירתו מוכחת עליו).

◀ ניקוי חצר וגינה הסמוכות לבית מאבנים ומכשולים

דרך אמונה - ביאור ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק א

ונראה דבחצר שאין עומד כלל לזריעה אלא להשתמשות אין בו ג"כ איסור מסקל ומותר לנקות החצר וראי' ממ"ש בירו' רפ"ד התקינו שיהיו מביאין מן הקרוב ומן המצוי ופי' במשנה ראשונה מן הבית ומן החצר ומבואר דפשיטא לי' דמן החצר אין איסור מסקל כיון שאין עומד לזריעה ואף להמפרשים שפי' שם פירושם אחרים בהירושלמי הזה מ"מ לא מצינו שחלקו על הדין הזה וכל שאין עומד כלל לזריעה אלא להשתמשות אין בו מראית העין ומותר לנקותו כנלענ"ד ומ"מ להוציא את האבנים המחזירים צ"ע.

דרך אמונה התיר הוצאת אבנים עקורות (עקורות מדרבנן) לניקוי החצר בסמוך לבית מאבנים עקורות, שניכר שאין מתכוון לסיקול שידוע וניכר שלא עומד לזריעה (כירתו מוכחת עליו). אך לא התיר אבנים מחזירות, שיש ענש לאיסור תורה של חרישה.

מנחת שלמה שביעית פרק ג משנה ח ד"ה הרי זו תנטל

ואשכחן נמי בירושלמי ריש פ"ד דשרי ללקט זרדים לבהמתו ולכירתו משום דבהמתו מוכחת עליו וכירתו מוכחת עליו דאין כוונתו לתקן שדהו, ופסק כן הרמב"ם פ"א הל' יז, וכיוון שכן מסתפקנא דאפשר שאף גינה קטנה הסמוכה לבית מותר לסקל ממנה עצים ואבנים, משום דכמו שבהמתו או כירתו גורמות היתר, הכי נמי כיוון שהיא סמוכה לבית כו"ע ידעי שדרך כל אדם לנקות את כל הסמוך לביתו משום נקיותא אף שלא לצורך זריעה, וכל כי האי הוה שפיר היכרא... וצריך עיון.

הרב אורבך במנחת שלמה התיר סיקול אבנים מצינה סמוכה לבית, שניכר שאין מתכוון לצורך זריעה אלא לשם ניקיון (כירתו מוכחת עליו).

מצוות 'ושבתה הארץ' - חובת האדם או חובת הקרקע

תקציר השיעור

לעיל (שיעור מס 1) התבאר אילו מלאכות נכללות באיסור עשה 'ושבתה הארץ', אם האיסור הוא רק לעשות אחת מארבע מלאכות בלבד או שכלולות בו גם מלאכות האסורות מדרבנן כבכל השנים.

דיון נוסף ישנו בהגדרת מצווה זו, אם מצוות 'ושבתה הארץ' היא מצווה המוטלת על האדם, שצריך הוא לשבות ולהימנע מלעבוד בקרקע - 'חובת האדם, ורק אם עבד הוא בקרקע עובר על מצות עשה ושבתה הארץ', או שהמצווה כללית יותר, שהאדם צריך לדאוג שהאדמה תשבות ממלאכה - 'חובת הקרקע', ואף אם אינו עושה בעצמו את המלאכה בקרקע אך אחרים עובדים בקרקע שלו, מבטל הוא מצוות עשה של 'ושבתה הארץ'. מבירור זה נובעות כמה השלכות מעשיות.

בלשון התורה יש הבדל בין מצוות העשה 'ושבתה הארץ' ובין הלאוויים 'לא תזרע', 'לא תזמור', 'לא תקצור' ו'לא תבצר'. את איסורי הלאוויים נקטה התורה בלשון נוכח, אך את מצוות העשה 'ושבתה הארץ' נקטה התורה בלשון נסתר. האם יש הבדל מהותי בין מצוות אלו?

א. ושבתה הארץ - חובת קרקע אף אם נעבדת על ידי גוי

בהלכות שבת חלקו בית שמאי ובית הלל אם יש מצוות שביתת כלים, אך הסכימו שיש מצוות שביתת בהמה, שהאדם מצווה שבהמתו תשבות ממלאכה בשבת, ואף אם גוי עושה עימה מלאכה, הבעלים עוברים על מצווה זו. הגמרא במסכת עבודה זרה משווה מצוות שביתת השדה בשביעית למצוות שביתת בהמה בשבת. הפרשנים הראשונים והאחרונים וחלק מן הפוסקים למדו בסוגיה זו שמצוות שביתת השדה בשביעית מוטלת על בעל הקרקע כמצוות שביתת בהמה בשבת המוטלת על הבעלים, ועובר עליה גם כאשר אחרים, ואפילו גויים, עובדים בשדהו.

המנחת חינוך הוסיף לבאר שהמקור לכך הוא דיוק בלשון הפסוקים 'שבת שבתון יהיה לארץ' ו'ושבתה הארץ', שגזירת הכתוב שהארץ תשבות.

ב. 'ושבתה הארץ' - חובת האדם, איסור עשה הנוסף לעובר על הלאוויים

ההבחנה שמצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת קרקע, ושאינן להשכיר שדהו לגוי כפי שנפסק בהלכות שבת לגבי שביתת בהמה, לא הוזכרה ברמב"ם בהלכות שמיטה ויובל. ולכאורה נראה שהרמב"ם סובר שמצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת האדם ולא חובת הקרקע. המנחת חינוך תמה שהרמב"ם לא הזכיר הלכה זו, אך כתב שבוודאי סובר כן. לעומתו האדר"ת נשאר בפליאה מדוע לא הוזכר דין זה בדבריו.

מלשוננו בפירוט מניין המצוות בהקדמתו להלכות שמיטה ויובל, שנקט לשון 'שתשבות הארץ', ניתן היה ללמוד שייחס מצווה זו לקרקע ולא לאדם, אך כנגד דיוק זה יש לדייק בלשוננו בספר המצוות ובהלכותיו שכתב 'לשבות' שמשמעותו חובת האדם. בשבת הארץ בקונטרס אחרון התייחס הראי"ה קוק לסתירה

בלשון הרמב"ם וביאר שדעת הרמב"ם היא שמצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת האדם בלבד. לפי הראי"ה קוק, מקור לשיטה זו הוא דעת ר' יוסה בירושלמי (כלאים).
גם החזון איש נקט כן בדעת הרמב"ם.

ג. ושביתה הארץ - חובת קרקע שנעבדה באיסור, ורק על ידי ישראל

יש המבארים שמצוות 'ושבתה הארץ' היא אכן חובת הקרקע, אך צריך שתשבות מעבודה אסורה, כלומר מעבודה שנעשית על ידי ישראל בר חיובא, אפילו ישראל אחר. אך אין חובה שתשבות מעבודת גוי בקרקע, שאין הגוי חייב במצוות ולא נעשתה בקרקע שום עברה. הראי"ה קוק הוכיח כן בדעת התוספות, ותמה על שיטת מנחת חינוך שחשב לכלול באיסור זה אף עבודת גוי בקרקע של ישראל, עד שנראה 'והנה הוא יושב ודורש בזה כמשה מפי הגבורה'.

ד. ושביתה הארץ - חובת קרקע, אפילו בקרקע של גוי וגוי עובד בה

הנצי"ב בפירושו לתורה הרחיב את מצוות 'ושבתה הארץ' אף לקרקע בבעלות גוי והגוי עובד בה, שמוטל על כלל ישראל לגאול הקרקע מיד הגוי שלא תיעבד בשביעית, ודייק זאת מלשון הפסוקים בקללות ובמצוות גאולת קרקע שבספר ויקרא. לעומת זאת הראי"ה קוק בקונטרס אחרון שלל הבנה רחבה כעין זו.

ה. פסיקת ההלכה

לדעת הרמב"ם מצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת האדם ורק העובר על אחד מן הלאוים עובר גם כן על מצוות עשה 'ושבתה הארץ'. הראי"ה קוק בשבת הארץ הביא עוד את שתי הדעות. האחת, שאם גוי עובד בקרקע של ישראל - עובר הישראל על מצוות עשה של 'ושבתה הארץ'. ודעה שנייה, שרק אם עובד את הקרקע ישראל בר חיובא, עובר בעל הקרקע על מצוות 'ושבתה הארץ'. החזון איש חשש לדעה שמצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת הקרקע ולא התבאר אם רק על ידי בר חיובא או אף על ידי גוי. ומלשון דרך אמונה משמע שאף אם גוי עבד בקרקע עובר הבעלים על מצוות 'ושבתה הארץ'.

ו. השלכות מעשיות אם מצוות שבת הארץ היא חובת הקרקע

- השכרת בית עם גינה לאינו שומר שמיטה.
- עבודות בגינה ציבורית ודין גינות משותפות.
- היתר גרמא בשביעית.
- הקפדה שלא תהיה קליטת הזרע באדמה בשביעית, תכנון וכיוון הפעלת ממטרות קודם השמיטה.
- חובת השתדלות לקיים מצוות 'ושבתה הארץ'.

מקורות לשיעור 8

מצוות 'ושבתה הארץ' - חובת האדם או חובת הקרקע

לעיל (שיעור מס 1) התבאר אילו מלאכות נכללות באיסור עשה 'ושבתה הארץ', אם חייב רק העושה אחת מארבע מלאכות בלבד או אף העובד מלאכות האסורות מדרבנן בכל השנים.

דיון נוסף ישנו בהגדרת מצווה זו, אם מצוות 'ושבתה הארץ' היא מצווה המוטלת על האדם, שצריך הוא לשבות ולהימנע מלעבוד בקרקע - 'חובת האדם', ורק אם עבד הוא בקרקע עובר על מצוות עשה 'ושבתה הארץ', או שהמצווה כללית יותר והכוונה היא שעל האדם לדאוג שהאדמה תשבות ממלאכה - 'חובת הקרקע', ואף אם אינו עושה בעצמו את המלאכה בקרקע אלא אחרים עובדים בקרקע שלו, מבטל הוא מצוות עשה של 'ושבתה הארץ'. וכמה השלכות מעשיות יוצאות מבירור זה.

ויקרא פרק כה, א-ה

- (א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּהַר סִינַי לֵאמֹר.
 (ב) דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תֵבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם וְשָׁבַתָּה הָאָרֶץ שְׁבַת לָהּ.
 (ג) שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שְׂדֶךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמֹר כִּרְמָךְ וְאַסַּפְתָּ אֶת תְּבוּאָתָהּ.
 (ד) וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִת שְׁבַת שְׁבַתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ שְׁבַת לָהּ שְׂדֶךְ לֹא תִזְרַע וְכִרְמָךְ לֹא תִזְמֹר.
 (ה) אֶת סִפִּיחַ קִצְיֶיךָ לֹא תִקְצֹר וְאֶת עֲנְבֵי נִזְיֶיךָ לֹא תִבְצֹר שְׁנַת שְׁבַתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ.
 בלשון התורה יש הבדל בין מצוות העשה 'ושבתה הארץ' ובין איסורי הלאווים 'לא תזרע' 'לא תזמור' 'לא תקצור' ו'לא תבצור'. את איסורי הלאווים נקטה התורה בלשון נוכח, מצווה את האדם, אך את מצוות העשה 'ושבתה הארץ' נקטה התורה בלשון נסתר והתייחסה לקרקע. האם יש הבדל מהותי בין מצוות אלו?

א. ושבתה הארץ - חובת הקרקע אף אם נעבדת על ידי גוי

בהלכות שבת חלקו בית שמאי ובית הלל אם יש מצוות שביתת כלים, אך לכל הדעות יש מצוות שביתת בהמה, שהאדם מצווה שבהמתו תשבות ממלאכה בשבת ואף אם גוי עושה עימה מלאכה הבעלים צוברים על מצווה זו. והאמרא במסכת עבודה זרה משווה את מצוות שביתת השדה בשביעית למצוות שביתת בהמה בשבת.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף יח עמוד א

אמר רב אסי: מאן תנא שביתת כלים דאורייתא – בית שמאי היא ולא בית הלל.

רמב"ם הלכות שבת פרק ו הלכה טז

מותר להשאיל כלים ולהשכיר לגוי ואף על פי שהוא עושה בהן מלאכה בשבת מפני שאין אנו מצווים על שביתת הכלים, אבל בהמתו ועבדו אסור מפני שאנו מצווין על שביתת בהמה ועבד.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רמו סעיף א

מותר להשאיל ולהשכיר כליו לאינו יהודי, ואף על פי שהוא עושה בהם מלאכה בשבת, מפני שאין אנו מצווים על שביתת כלים...

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רמו סעיף ג

אסור להשכיר או להשאיל בהמתו לאינו יהודי כדי שיעשה בה מלאכה בשבת, שאדם מצווה על שביתת בהמתו... ואם השאילה או השכירה לאינו יהודי, והתנה עמו להחזירה לו קודם השבת ועיכבה בשבת, יפקירה בינו לבין עצמו קודם השבת, או יאמר בהמתו קנויה לאינו יהודי, כדי שינצל מאיסורא דאורייתא. הגה: ואם רוצה, יכול להפקירה לפני ג' בני אדם כדין שאר הפקר, ואפילו הכי אין שום אדם יכול לזכות בה דודאי אין כוונתו רק כדי להפקיע מעליו איסור שבת...

משנה ברורה סימן רמו ס"ק י

אסור להשכיר וכו' – אפילו ביום ראשון ואפילו בהבלעה.

הגמרא במסכת עבודה זרה משווה את מצוות שביתת בהמתו בשבת למצוות שביתת השדה בשביעית.

גמרא עבודה זרה דף טו ע"א-ע"ב

רב הונא זבין ההיא פרה לעובד כוכבים, אמר ליה רב חסדא: מ"ט עבד מר הכי? אמר ליה: אימור לשחיטה זבנה. ומנא תימרא דאמרינן כי האי גוונא? דתנן, בש"א: לא ימכור אדם פרה החורשת בשביעית, וב"ה מתירין, מפני שיכול לשוחטה. אמר רבה: מי דמי? התם אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית, הכא אדם מצווה על שביתת בהמתו בשבת! א"ל אביי: וכל היכא דאדם מצווה אסור? והרי שדה, דאדם מצווה על שביתת שדהו בשביעית, ותנן, בש"א: לא ימכור אדם שדה ניר בשביעית, וב"ה מתירין, מפני שיכול להובירה! מתקיף לה רב אשי: וכל היכא דאין אדם מצווה שרי? והרי כלים, דאין אדם מצווה על שביתת כלים בשביעית, ותנן, אלו הן כלים שאין אדם רשאי למוכרן בשביעית: המחרישה וכל כליה, העול והמזרה והדקר! אלא אמר רב אשי: כל היכא דאיכא למיתלא תלינן ואע"ג דמצווה, וכל היכא דליכא למיתלי לא תלינן אע"ג דאינו מצווה.

רש"י מסכת עבודה זרה דף טו עמוד ב

אדם מצווה על שביתת שדהו – שנת שבתון יהיה לארץ.

רמב"ם הלכות שבת פרק כ הלכה ג

אסור לישראל להשאיל או להשכיר בהמה גסה לגוי שלא יעשה בה מלאכה בשבת והרי הוא מצווה על שביתת בהמתו, ואסרו חכמים למכור בהמה גסה לגוי גזירה שמא ישאיל או ישכיר...

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ח הלכה ו

ומוכר לחשוד פרה חורשת בשביעית שהרי אפשר לשוחטה, ומוכר לו שדהו שהרי אפשר שיובירה, אבל לא ימכור לו שדה האילן אלא אם כן פסק עמו על מנת שאין לו באילן...

הפארא השוטה את מצוות שביתת שדהו בשביעית למצוות שביתת בהמתו בשבת, ודנה אם יש לעצור אף על מכירת שדה כפי שצרכו על מכירת בהמה, והכריעו שאין לעצור ולאסור מכירת שדה בשביעית. הפרשנים, ראשונים ואחרונים, וחלק מן הפוסקים למדו בסוגיה זו שמצוות שביתת השדה בשביעית מוטלת על בעל הקרקע כמצוות שביתת בהמה בשבת המוטלת על בעלים, ועובר עליה גם כאשר אחרים, ואפילו גויים עובדים בשדהו (כאן שמעכירה אלו פועל עובד עבדו).

תוספות רבנו אלחנן עבודה זרה

והשתא פריך שפיר והרי שדה וכ"ו דאע"ג דאם יהיה ברשות ישראל זה כשאחר חורש בה בשביעית הוזהר עליו איסורא דאורייתא, ולא החמירו חכמים משום גנאי זה שלא להתיר למכור ע"י תליה ...

תוספות רי"ד מסכת עבודה זרה דף טו עמוד ב

קשיא לי טובא ומי דמי ציווי דשביתת שדהו בשביעית וציווי דשביתת בהמתו בשבת ציווי דשביתת שדהו בשביעית אינו אלא שלא יעשה הוא מלאכה בשדהו אבל אם השכיר שדהו לחשוד על השביעית אינו עובר המשכיר ואין בו אלא משום ולפני עור לא תתן מכשול ולהשכיר שדהו לגוי בשביעית אין בו איסור תורה כלל דלא נצטוו ישראל על שביתת קרקע אלא שלא יעשו בהם מלאכה אבל שביתת בהמתו בשבת בין על ידו בין ע"י גוים אסור מן התורה דהכי קא מזהיר קרא למען ינוח שורך וחמורך כמוך חייב ליתן לו נייח שלא יעשה בהם מלאכה אפילו על ידי גוים. תדע דלא דמיא שביתת דשבת לשביתת דשביתת דהא שביתת כל' בשבת שריא כדמוכח ביציאת השבת וה"נ אמרי' דאין אדם מצווה על שביתת כלים בשביעית, ולא דמי להדדי דשביתת כלים דשבת דשריא הכי שריא להשכיר לגוים אבל לא שיעשה הוא בהם מלאכה בשביעית שריא לגמרי שיעשה הוא בהם מלאכה בשביעית, הה"נ שביתת קרקע דאסורה בשביעית אינה דומה לשביתת בהמה בשבת, ששביתת בהמה הוא מצווה אפי' ע"י אחרים ושביתת קרקע אינה אלא על ידו. תדע דהכי הוא דהא שביתת שדה בשבת חמורה משביעית, ואם השכיר שדהו לגוי ועשה בה מלאכה בשבת אינה עובר דדוקא בבעלי חיים אזהר רחמנא שינוחו בשבת ולא יעשו מלאכה אפילו על ידי גוים אבל כלים וקרקעות לא וכיון שנתברר ששביתת שדה בשביעית אינה אלא לעצמו אבל ע"י גוים שרי וע"י ישראל אינו אלא משום דלפני עור וגומר מש"ה כי איכא למיתלי תלינן אבל שביתת בהמתו בשבת דאפילו על ידי גוים עובר על דברי תורה יש לומר דאע"ג דאיכא למיתלא לא תלינן והיכי מצי ר"ה למילף שריותא דשבת משריותא דשביתת ויש לומר דשביתת קרקע הוזהרנו בשביעית כדפירש המורה (רש"י) דנפקא לן משבת שבתון יהי' לארץ ואסור להשכיר שדהו לגוי בשביעית אבל בשבת לא הוזהרנו על שביתת קרקע...

פסקי ריא"ז, שיטת הקדמונים ע"ז שם

אעפ"י שאדם אינו מצווה על שביתת בהמתו בשביעית ויכול להשכיר בהמתו לגוי לחרוש בה בשביעית, אבל לא ישכירנה לישראל החורש בה בשביעית מפני שעובר משום ולפני עור לא תתן מכשול. ולא ישכיר שדהו בשביעית אפילו לגוי שאדם מצווה על שביתת שדהו בשביעית שנא' שבת שבתון יהיה לארץ.

שו"ת המבי"ט ח"ב סי' סד

...וישראל שמשכיר לגוי שדה שלו או שכר מגוי שדה והשכירו לגוי קודם שנת שביעית לכמה שנים מותר דהוי כשוכר לגוי לכמה ימים לעשות מלאכה דיכול לעשות אפילו בשבת. אבל להשכיר שדה לגוי בשביעית אסור אבל שורו מותר להשכיר בשביעית דאינו מצווה על שביתת בהמתו בשביעית כדאיתא פ"ק דע"ז. וכתב רבינו ישעיה מטרנאני בפסקיו שם וז"ל אעפ"י שאדם מצווה על שביתת בהמתו בשבת אין אדם מצווה על שביתת בהמתו בשביעית ויכול להשכיר לגוי לחרוש בו בשביעית אבל לא ישכירנה לישראל החשוד לחרוש בה בשביעית מפני שעובר על לפני עור וכולי ולא ישכור שדהו בשביעית אפילו לגוי שאדם מצווה על שביתת שדהו בשביעית שנא' שבת שבתון יהיה לארץ עכ"ל ונראה מכאן דדוקא בשנת שביעית עצמו או מקודם לצורך שביעית הוא דאסור להשכיר לגוי אבל בהבלעה כמה שנים שרי אפילו עובדה בשנת השמיטה דאיפשר שלא יעבוד בה שנת שביעית אפילו שדה ששכר ישראל מגוי נראה דלא שרי להשכירה לגוי אחר בשנת שביעית עצמה או לצורך שנת שביעית נראה דה"ה בזרעים שיכול למכור או להשאל לגוי שיזרע בשביעית כמו בשור דאינו מצווה אלא על שביתת קרקע לחוד וכשמשכיר לגוי בהמתו בשנת שביעית יזהר בדין שבת...

מהרש"ל, חכמת שלמה, ב"מ צ ע"א

...כי בוודאי אסור אמירה לכותי בשביעית אפי' אם תאמר שמותר בשבת, לפי שהשביעית תלה הש"ת קדושה בארץ דכתי' שבת שבתון יהיה לארץ.

ערוך השולחן שמיטה ויובל סי' יט, יט

דכל מה שאסור בשביעית אפילו ע"י עכו"ם אסור ומן התורה ולא דמי לשבת דאמירה לעכו"ם שבות דלא דמי דבשבת מלאכה נאסרה ולא שביתת שדה משא"כ בשביעית ששביתת שדה היא המצווה א"כ מה לי על ידו או ע"י עכו"ם סוף סוף עובר על שביתת הארץ.

האנחת חינוך הוסיף לכאר מאקור להכנה זו הוא דיוק בפסוקים 'שבת שבתון יהיה לארץ' ו'שבתה הארץ' הכתוב ש'ארץ תשבות'.

מנחת חינוך פרשת כי תשא מצוה קיב

ודע דשביעית בענין אחד חמור משבת ויו"ט, דבשבת ויו"ט איכא איסור על העושה מלאכה בעצמו אבל ע"י עכו"ם הוא רק שבות, אך יש עשה בשבת דבהמתו צריכה לשבות ואם משאיל או משכיר בהמתו לעכו"ם עובר משום שביתת בהמתו בעשה דגוה"כ דבהמתו אסורה במלאכה. וכן לבית שמאי שביתת כלים דאם הכלי עושה מלאכה עוברים הבעלים בעשה, אך שאר מלאכות כגון חרישה

וזריעה עובר אם עושה בעצמו אבל ע"י עכו"ם אין חייב כלל. ובשמיטה אם עושה עבודת הארץ כגון שחורש שדהו או זורע או קוצר ע"י עכו"ם נהי דהלא תעשה של עבודת הארץ אינו כי הכל כתוב לנוכה שדך לא תזרע, אך בעשה עובר בכל עבודת קרקע אפילו ע"י אחרים דכתיב שבת שבתון יהי לארץ ושביתה הארץ מבואר גזירת הכתוב דהארץ תשבות, וכמו שמוצאים על שביתת כלים ושביתת בהמה בשבת, כן מוזהרים על שביתת הארץ בשמיטה, והמשכיר לעכו"ם או לישראל השדה עובר המשכיר משום שביתת שדהו, הכלל כמו שביתת בהמה בשבת כ"ה שביתת קרקע בשמיטה. ואם כי הדברים בעצמם נכונים ש"ס מפורש הוא בעכו"ם דט"ו גבי שביתת בהמה בשבת ואמרינן אין אדם מוזהר על שביתת בהמתו בשביעית אמר ליה אביי והרי שדה דאדם מוזהר על שביתת שדהו בשביעית ותנן כו' מפורש דבר זה ואין חולק. ועיין רש"י כתב דשבת שבתון יהי לארץ, אם כן כל הדינים דשביתת בהמתו נוהג גבי שביתת שדהו בשמיטה. ואם אחד עושה מלאכה בשדהו עובר וכן המשכיר לעכו"ם וכדומה. וקצת צריך עיון שלא מצאנו ברמב"ם דין זה מפורש אך ודאי הלכה היא באין חולק.

נמצאנו למדים ממצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת הקרקע ואפילו אם אינו עובד בקרקע של ישראל, כגון הקרקע מכלל מצוות עשה 'ושבתה הארץ'.

ב. 'ושבתה הארץ' - חובת האדם, איסור עשה המתווסף על הלאווים

הבחנה זו שמצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת קרקע ולא רק חובה על האדם, ולכן אין להשכיר שדהו לגוי כפי שנפסק בהלכות שבת לגבי שביתת בהמה, לא הוזכרה ברמב"ם בהלכות שמיטה ויובל. ולכאורה נראה שהוא סובר שמצוות 'ושבתה' הארץ היא חובת האדם ולא חובת הקרקע.

מנחת חינוך פרשת כי תשא מצוה קיב

ואם כי הדברים בעצמם נכונים, ש"ס מפורש הוא בעכו"ם דט"ו גבי שביתת בהמה בשבת, ואמרינן אין אדם מוזהר על שביתת בהמתו בשביעית אמר ליה אביי והרי שדה דאדם מוזהר על שביתת שדהו בשביעית ותנן כו' מפורש דבר זה ואין חולק. ועיין רש"י כ' דשבת שבתון יהי לארץ, אם כן כל הדינים דשביתת בהמתו נוהג גבי שביתת שדהו בשמיטה ואם אחד עושה מלאכה בשדהו עובר וכן המשכיר לעכו"ם וכדומה. וקצת צריך עיון שלא מצאנו בר"מ דין זה מפורש אך ודאי הלכה היא באין חולק.

האדר"ת, מובא בהוראת שעה פרק לא

...אולם היותר תמוה לי שלא נראה בשום מקום (כמדומני) שיאמר בו שעוברים בעשה זו אם עבד עכו"ם בשביעית בשדה ישראל ועיוין בהר"מ פ"כ משבת שכתב בעשה דשביתת בהמתו שאסור להשכיר ולהשאיל בהמתו לנכרי שמח יעשה בה מלאכה בשבת ואילו בפ"א משמיטה ויובל לא כתב דבר זה רק שאסור לעבוד בשנה השביעית ועובר בעשה ג"כ אבל להשאיל או להשכיר שדהו לנכרי בשביעית בשביל עשה זאת לא נזכר בשום מקום ולא לשתמיט תנאי ופוסקים להשמיטנו חידוש דין זה והיא נפלא מאד...

המנחת חינוך תמה שהרמב"ם לא הזכיר הלכה זו, אך קובע שבוודאי סובר כן. לעומתו האדר"ת נשאר בפליאה מדוע על לא הוזכר דין זה בדבריו.

יש שניסו לדייק מלשוננו של הרמב"ם בפירוט מניין המצוות בהקדמתו להלכות שמיטה ויובל שלדעתו המצווה היא חובת הקרקע.

רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, הקדמה

הלכות שמיטה ויובל. יש בכללן שתיים ועשרים מצוות, תשע מצוות עשה, ושלוש עשרה מצוות לא תעשה. וזהו פרטן: (א) שתשבות הארץ בשביעית ממלאכתה. (ב) שלא יעבוד עבודת הארץ בשנה זו. (ג) שלא יעבוד עבודת האילן בשנה זו. (ד) שלא יקצור הספיה כדרך הקוצרים. (ה) שלא יבצור הנזירים כדרך הבוצרים. (ו) שישמט מה שתוציא הארץ.

הראמב"ם דייק בלשוננו ונקט 'שתשבות הארץ' וייחס מצווה זו לקרקע ולא לאדם כלשוננו בעאר המצוות, שמע מצווה זו היא חובת הקרקע ולא חובת האדם, אך כנגד דיוק זה יש לדייק בספר המצוות ובהלכותיו שכתב בסגנון אחר.

ספר המצוות לרמב"ם מצוות עשה קלה

היא שצונו לשבות מעבודת הארץ בשנה שביעית והוא אמרו ית' (תשא לד') בחריש ובקציר תשבות. וכבר נכפל הצווי הזה פעמים ואמר (פ' בהר ד') שבת שבתון יהיה לארץ. וכבר קדם לנו (מ"ע צ ולק' קסה וש"נ) אמרם האי שבתון עשה הוא. ואמר יתעלה גם כן (ר"פ בהר) ושבתה הארץ שבת לה'.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה א

מצוות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית שנאמר ושבתה הארץ שבת לה' ונאמר בחריש ובקציר תשבות, וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו ביטל מצוות עשה ועבר על לא תעשה שנאמר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור.

הרמב"ם בספר המצוות ובהלכות כתב 'לשבות', שמשמעותו חובת האדם, ולא כפי שכתב במניין המצוות בהקדמה להלכות שמיטה ויובל. הראי"ה קוק בשבת הארץ התייחס לסתירה בלשון הרמב"ם וביאר אותה:

שבת הארץ קונטרס אחרון סי' א

...וכיון שכן, אי אפשר לפרש דושבתה הארץ הוא ענין בפני עצמו, שאנו מצווים שהארץ תשבות ולא יעבד בה בשום אופן... ונראים הדברים מכאן שמה שהנכרים עובדים אין זה נקרא מניעת שבייתה וא"כ כוונת הכתוב 'ושבתה הארץ שבת לד' היא, שישאל, שהוא המחויב לשבות לא יעבוד את הארץ, ויש לומר, דקאי אדם מין ליה, שמפרש מה היא השבייתה, שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, דהיינו שכל אחד מישראל עובר, כשהוא עובד, לבד מלא תעשה עוד עשה דושבתה הארץ וכן משמע בירושלמי (כלאים פ"ח ה"א) 'ושבתה הארץ שבת לד', לענין לא תעשה שבו.

אלא שלפי זה צריך ביאור לשון הרמב"ם שכתב 'שתשבת הארץ ממלאכתה', אמנם דיוק לשונו בפנים ההלכה מורה מפורש שעיקר החיוב דשבייתה הוא אקרקפתא דגברא, ואם בר חיובא עובד הוא מבטל מצות 'ושבתה הארץ', שכתב שם מצות עשה 'לשבת מעבודת הארץ' ולא שתשבת הארץ. ונראה, שצורת המצווה היא כך: שיש מצווה שתשבת הארץ, כדכתיב: ושביתה הארץ, אלא כיון שאין שבייתה של הארץ מתבטלת כי אם ע"י מה שבר-חיובא עובד אותה, אבל אם נכרי, שאינו מצווה על שבייתה, עובד אותה, הרי היא לגבי שבייתה הארץ כאילו עובד אותה קוף בעלמא או שהיא מתעבדת מאליה ע"י איזה כח מכוחות הטבע, שאין זה ביטול שבייתה הארץ. על-כן אי-אפשר שתהיה מתבטלת שבייתה הארץ כי אם ע"י ביטול של לא תעשה דשדך לא תזרע וגו', דהיינו כשבר-חיובא עובד אותה, וממילא אי אפשר שתהיה נעברת שבייתה הארץ רק אם ישראל עובר על זה, שהמצוות עשה בפועל היא אקרקפתא דגברא לשבות מעבודת הארץ, אלא שכשהוא עובר צורת העבירה אי מצד המ"ע לא רק מה שהוא עובד את הארץ אלא גם מה שהארץ אינה שובתת. ועל-כן בהלכה, שבנוגע למעשה הלא אין ציור מיוחד ע"ז על מה שהארץ שובתת, נקט רבינו לשון "לשבות", אבל בציור המצווה, במנין המצות שלפני ההלכות, צייר ציור ע"פ האמת: שתשבת הארץ ממלאכתה, שכשבא לעבור על מצוה זו הקפידא היא על מניעת שבייתה הארץ.

...כן מורה ג"כ הרמב"ם בספר המצות: 'מצוה קל"ה היא, שצונו לשבות מעבודת הארץ בשנה השביעית והוא אמרו יתעלה בחריש ובקציר תשבת וכבר נכפל זה הצווי פעמים ואמר שבת שבתון יהי לארץ, וכבר קדם לנו (מצוה צ') האי שבתון עשה, ואמר ג"כ ושביתה הארץ'. גם דיוק לשונו מוכיח שסובר שעיקר המצווה היא רק שישאל לא יעסקו בעבודת הקרקע במה שדייק וכתב שצונו לשבת מעבודת הארץ היינו שאנחנו נהיה השובתים ואם היתה דעתו שהאיסור הוא על עבודת הארץ בכלל וביטול השבייתה שלה, היה ראוי לכתב שנצטוונו שתשבת הארץ מעבודה...

להבנת הראי"ה קוק, דעת הרמב"ם היא שמצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת האדם בלבד, כלומר איסור עשה שמתווסף ללאווים והעובד בשביעית ועובר על אחד מן הלאווים עובר גם על מצוות עשה 'ושבתה הארץ'. אבל ציור המצווה הוא בקרקע שלא נעבדת. הראי"ה קוק הוסיף לבאר שכאשר הגוי, שאינו מצווה על שבייתה, עובד אותה, הרי היא לגבי שבייתה הארץ כאילו עובד אותה קוף בעלמא או שהיא מתעבדת מאליה על ידי כוח מכוחות הטבע, שאין זה ביטול שבייתה הארץ. הראי"ה קוק ראה בדעת ר' יוסה בירושלמי מקור לשיטה זו:

ירושלמי כלאיים פ"ח ה"א

...דר' אלעזר אמר: לוקין על ידי חרישה בשביעית, רבי יוחנן אמר: אין לוקין על ידי חרישה בשביעית... ועובר בעשה? ר' ירמיה אמר: עובר בעשה. ר' יוסה אמר: אפילו עשה אין בו, ליידיא מילה כתיב 'ושבתה הארץ שבת לה' – לעניין לא תעשה שבו

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה י

ומפני מה התירו כל אלה? שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה, וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם, לא גזרו על אלו, שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם, כמו שביארנו.

לדעת ר' יוסף חריש אינה אסורה מן התורה בשביעית ואינה נלמדת ממצוות עשה 'ושבתה הארץ'. הואיל ואיסור עשה 'ושבתה הארץ' מצומצם רק לעובר על אחד מן הלאווים, שהתווסף איסור עשה על כל מי שצובר על אחד מן הלאווים, וכן מדויק הדבר בלשון בהלכה ' שאין שום איסור תורה (בין לאו ובין איסור עשה) נוסף על העובר באחת מארבע המלאכות בפועל. וכשם שאיסורי הלאווים הם חובת האדם, כך גם מצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת האדם בלבד.

גם החזון איש נקט כן בדעת הרמב"ם ואף ביאר כך את דעת התוספות במסכת עבודה זרה.

חזון איש שביעית סי' יז ס"ק כה

ובתו' ע"ז שם משמע שאין האיסור של שביתת השדה תלוי בבעלות אלא העובר בשדה עובר על איסור שביתה, אלא כונת הגמ' שם שהאיסור של שביתה בקרקע תלוי' והעבירה נעשה בקרקע, אבל אם עובר בה עכו"מ בשכירות אין ישראל עובר משום שביתה ולכך לא שייך גזירת שאלה ונסיוני, אבל בתו' הר"א על מס' ע"ז מבואר דמצווה על שביתת שדהו ממש וכ"כ ריטב"א שם, מיהו קשה למ"ד תולדות דאורייתא למה אינו עוקר האילנות והספיחין וע"כ שאין שביתת הארץ כשביתת בהמתו אלא שתהא שובתת ממלאכת אדם בה, אבל לנטוע קדם שביעית שתקלוט בשביעית מותר מה"ת, ויש מקום לומר דדוקא בעובר בה ישראל ולא בעובר בה עכו"מ אבל בתו' הר"א שם מבואר דאף בעובר בה עכו"מ, אבל בר"מ פ"א ה"א מבואר שאין עשה דשביתה על הבעלים אלא על הארץ והעובר עובר בעשה אבל לא הבעלים וסוגיא דע"ז יש לפרש כפי' תוספות ולפ"ז מה"ת יכול לזרוע ע"י עכו"מ, והא דכתיב הן לא נזרע ששכירת פועלים עכו"מ קשה ואין יד הכל משגת, וגם לא היו ביניהם בזמן ישובן אלא עבדים.

ג. 'ושבתה הארץ' - חובת הקרקע, ורק על ידי ישראל שנעבדה באיסור

יש המבארים שמצוות 'ושבתה הארץ' היא אכן חובת הקרקע, אך צריך שתשבות מעבודה אסורה, כלומר מעבודה שנעשית על ידי ישראל בר חיובא, אפילו ישראל אחר, אך אין חובה שתשבות מעבודת גוי בקרקע, שאין הגוי חייב במצוות ולא נעשתה בקרקע שום עבירה.

תוספות מסכת עבודה זרה דף טו עמוד ב

והרי שדה דאדם מצווה על שביתת שדהו וכשהוא ביד ישראל אחר יש בו איסור דאורייתא אם זרע בו הישראל ותלינן להיתרא.

שבת הארץ קונטרס אחרון סי' א

וכן משמע נמי מדברי התוס' (ע"ז ט"ו ב' ד"ה מי) שכתבו 'ופריך והרי שדה דאדם מצווה על שביתת שדהו וכשהיא ביד ישראל אחר יש בו איסור דאורייתא אם זרע בו הישראל'. משמע מזה דדוקא בישראל, דבר חיובא, יש בו איסור תורה. אבל מי שאינו מצווה לא נקראת עבודתו ביטול שביתה כלל. וי"ל דגם רש"י שהביא שם בד"ה אדם מקרא דשנת שבתון יהי' לארץ גם הוא מורה שהכוונה היא שהמצווים על שביתת הארץ לא יבטלו אותה.

וכן משמע נמי מלשון החינוך (מצוה קי"ב) בדין שמטת הארץ 'לבטל עבודת הארץ בשנה השביעית שנאמר בחריש ובקציר תשבת, ובא הפירוש שעל שנה השביעית נאמר שנצטוונו שלא לעסוק בה כלל בעבודת הארץ'. משמע הלשון, שהפירוש של השביתה הוא מה שנצטוונו אנחנו, שלא נעסוק אנו בעבודת הארץ, אבל אם זולתנו הנכרים עוסקים בעבודת הארץ אין זה נקרא כלל ביטול שביתה הארץ, כיון שהיא בטלה מעבודת ישראל. וי"ל שאין עלינו שום חיוב לבטלם וממילא אם יעסקו בעבודה ע"פ צווינו נכנס בזה בשאלת איסור שבות בדברים שאין בהם כרת...

ובספר מנחת חינוך כתב בפשיטות שיש משום ביטול מצות עשה דשביתה הארץ כשעושה הנכרי עבודת הקרקע אבל לא הביא שום ראיה לדבריו כי אם שכן פשוט ליה מפשטא דקרא ומלשון הגמ' ע"ז הנ"ל (והרי שדה דאדם מצווה על שביתה שדהו בשביעית) וקדמו בזה רש"ל בב"מ שם. אבל לפי מה שכתבנו אין זה מוכרח כלל, די"ל דמקרא נדרש לאחריו, שהוא מסיק הכלל להפרטים בלשון נוכח, דקאי על ישראל דוקא. ובמצוה שכ"ט השיג על דברי מוהרי"ט שהובאה בפאת השולחן (סי' כ"ג סקל"א) שמותר להשכיר שדהו לנכרי בהבלעה, מיסודו הנוכח, דאסור משום איסור של שביתה השדה. והנה הוא יושב ודורש בזה כמשה מפי הגבורה אבל הדברים אינם מוכרעים כלל. ונראה דלמהרי"ט הוה פשיטא ליה לאידך גיסא, דלא שייך שביתה שדה, כי אם ע"פ הפרטים המפורשים במקרא אח"כ, והיינו שלא יעבוד אותה ישראל. ובאמת לא מצינו כלל שום גילוי בדברי חז"ל שיהיה חיוב למנוע נכרים מעבודת השדה בשביעית. ושפיר פסק מוהרי"ט בודאי לפי זה שמותר גם בשביעית כה"ג דמותר בשבת, ודי לנו להצריך הבלעה משום חומרא, כיון שמצינו כה"ג בשבת. אע"ג דיש מקום לדון גם על זה ע"פ מה שכתבנו די"ל דחומר דשכר שבת אין לנו להקיש מעצמנו על איסור שביעית, מ"מ ראוי להחמיר בזה. אבל לחדש דוקא איסור תורה גם בעבודת גוי אין לנו ולשון הגמ' דע"ז הנ"ל מתפרש כשישראל עובד כמשכ"ל.

הרא"ה קוק הוכיח כן בדעת התוספות, והוסיף לבאר שנראה שהיא גם דעת ספר החינוך האמיתי והמהרי"ט, ותמה על שיטת מנחת חינוך שחש לכלול באיסור זה אף עבודת גוי בקרקע של ישראל, עד שנראה 'והנה הוא יושב ודורש בזה כמשה מפי הגבורה'.

ד. 'ושבתה הארץ' - חובת הקרקע, אפילו בקרקע של גוי וגוי עובד בה

הנצי"ב בפירושו לתורה הרחיב את מצוות 'ושבתה הארץ' אף על קרקע בבעלות גוי והגוי עובד בה, שמוטל על כלל ישראל לגאול הקרקע מיד הגוי שלא תיעבד בשביעית, ודייק זאת בלשון הפסוקים בקללות ובמצוות גאולת קרקע שבספר ויקרא.

העמק דבר ויקרא פרק כו פסוק לד

אז תרצה הארץ את וגו' אז תשבת הארץ וגו'. שתי פעמים אז, על שני זמנים שדברנו, היינו בשעה שישראל מסתלקים ממנה ועדיין אוה"ע יושבים בה:

תרצה הארץ את שבתתיה. שאע"ג שאוה"ע עדיין עובדין בה, מכל מקום היא מתרצת במה שאין אתם עובדים בה, וזהו דמסיים המקרא ואתם בארץ אויביכם. על כל פנים אתם וגו', והרי זה כאם שהבן שלה מצער אותה הרבה, יש לה נחת רוח כשהבן גולה ולוקה, אף על גב שלא הונח לה עדיין מאחרים, מכל מקום היא כנוקמת מבנה ומתרצה מזה שהוא נענש עליה.

אז. בזמן שגם אזה"ע מסתלקים ממנה.

תשבת הארץ. לגמרי.

והרצת את שבתתיה. מה שעבדה בשבתתיה יותר מן הראוי לה, יהא השביתה הגדולה מרצה לה.

העמק דבר ויקרא פרק כה פסוק כד

ובכל ארץ אחוזתכם גאלה תתנו לארץ. אפילו כבר נמכרה לעובד כוכבים מצוה לגאול אותה שלא תהא נעבדת בשביעית, ולא כמו שאם נמכרה לישראל, שאין השדה בשעבוד ביד הקונה יותר מביד המוכר, ומשום הכי אין מצות גאולה אלא ביד הקרובים, אבל גאולת הארץ מיד הקונה העובד כוכבים העובד בה בשביעית מצוה לגאלה, והרי אפילו בזה"ז אי' בגיטין דף ח' ב' דמשום ישוב א"י מצוה לגאול שדה מעובד כוכבים, מכל שכן בעת ישוב א"י בדינו מצוה לגאלם מיד העובד כוכבים שלא יעבוד בה בשביעית. וכתוב ובכל ארץ אחוזתכם שאין בזה מצוה אלא בשעה שכל הארץ ביד ישראל, אלא שנמכר לעובד כוכבים איזה אחוזה ויעבוד בשביעית, משא"כ אם כל א"י ביד עובדי כוכבים וא"א לגאול כולה אין מצוה לגאול איזה מקום, זהו פשט המקרא והדרשה תדרש.

הרא"ה קוק בקונטרס אחרון סי' אלף הבנה רחבה כעין זו.

הרא"ה קוק בקונטרס אחרון סי' א

לשון הרמב"ם במנין המצות א' שתשבות הארץ בשביעית ממלאכתה תלה את השביתה בארץ ומזה נראה כדעת רש"ל ומנ"ח שיש איסור בעבודת הארץ אפילו אם נעבדת ע"י נכרים ולפ"ז לא רק שיש איסור תורה אם ישראל עושה את עבודת הארץ ע"י פועלים נכרים אלא שגם אסור להניח נכרים לעבוד שהרי בזה שהם עובדים הם מבטלים אותנו ממצות עשה דשביתה הארץ וי"ל עוד שמצות עשה דושבתה הארץ אם נאמר שהיא בפני עצמה אינה שייכה דוקא על בעל השדה אלא היא מצוה כללית לכל ישראל לפי זה כל מי שעובר עבירה ועושה עבודת הארץ בשביעית לא רק שהוא בעצמו עובר על עשה ולא תעשה אלא הוא מכשיל בזה את כל ישראל שהכל מבטלים על ידו את מצות ושביתה הארץ...

עוד נראה כן דאין שום איסור לישראל במה שהנכרי עובד מזה דכתב הרמב"ם פ"ד הכ"ט נכרי שקנה קרקע בא"י וזרעה בשביעית פירותיה מותרין שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה והנכרים אינם מצווים על השביעית כדי שנגזור עליהם ואם נאמר שמ"מ אנו עוברים במצות עשה של שביתה הארץ ע"י עבודתם של נכרים אדרבא היה ראוי לגזור עליהם כדי שנהיה אנו מוצלים ממכשול...

וכיון שכן, אי אפשר דושבתה הארץ הוא ענין בפני עצמו שאנו מצווים שהארץ תשבות ולא יעבד בה בשום אופן, ... והכי משמע פשטא דקרא, דכתיב 'והארץ תעזוב מהם ותרחץ את שבתותיה בהשמה מהם ואומר אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה ואתם בארץ אויביכם, אז תשבת הארץ והרצת את שבתותיה', משמע שכיון שישראל אינם עובדים אותה נקראת שהיא שובתת אע"פ שנכרים עובדים אותה... ונראים הדברים מכאן שמה שהנכרים עובדים אין זה נקרא מניעת שביתה וא"כ כוונת הכתוב ושביתה הארץ שבת לה' היא שישראל שהוא המחויב לשבות לא יעבוד את הארץ...

לדעת הרא"ה קוק, שביתת הארץ מתקיימת בכך שישראל לא יעשה בה עבודה אסורה, אך אין איסור ע"י יעבוד את הקרקע מפני שאינו חייב באצוות. הוא מפרש את הפסוקים שבספר ויקרא אלף כהבנת

הנצ"ח, אלא לא תשבת הארץ והרצת את שבתותיה, מכיוון שישראל אינם עובדים אותה נקראת שהיא שובתת אף על פי שנוכרים עובדים אותה.

ה. פסיקת ההלכה

לדעת הרמב"ם, מצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת האדם, ורק העובר על אחד מן הלאווים עובר גם על מצוות עשה 'ושבתה הארץ'.

בשבת הארץ, בביאור דעת הרמב"ם, הביא הרב קוק עוד שתי דעות. האחת, שאם גוי עובד בקרקע של ישראל - עובר הישראל על מצוות עשה של 'ושבתה הארץ'. והדעה השנייה, שרק אם עובד את הקרקע ישראל בר חיובא, עובר בעל הקרקע על מצוות 'ושבתה הארץ'. וגם החזון איש חשש לדעה שמצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת הקרקע (ולא התבאר אם רק על ידי בר חיובא או אף על ידי גוי).

שבת הארץ פרק א הלכה א

ויש מי שאומר שגם אם הנכרי עובד בשדה של ישראל - עובר הישראל על מצוות עשה של שביתת הארץ, כשם שאם נוכרי עושה מלאכה בבהמתו של ישראל בשבת - עובר הישראל על מצוות עשה של שביתת בהמה, שהתורה תלתה את השביתה בארץ, שנאמר, ושבתה הארץ שבת לד'. על כן אין הפרש מי הוא העושה את המלאכה בעבודת הארץ, ישראל או נוכרי, אף על פי שלעניין העברת הלא תעשה של 'שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר', וכל יתר המלאכות שפרטת תורה לאיסור, שתלה אותן הכתוב באדם העושה את המלאכה, ודאי אם הנוכרי עובד ועושה את אלה המלאכות אין הישראל עובר בלא תעשה של תורה. אבל לעניין העשה של שביתת הארץ, עובר הישראל גם בעבודתו של הנוכרי בשדהו של ישראל.

ולפי זה יהיה אסור להשכיר שדהו לנוכרי בשביעית, אף על פי שהנוכרי עושה בה את עבודתו לצורך עצמו, שהרי השדה היא בעצם של ישראל כקניין גופה, ושכירות איננה מפקיעה את קנינו של ישראל, ונמצא שעובר הישראל בעשה על ידי עבודתו של הנוכרי.

ויש אומרים שמותר להשכיר לנוכרי שדה של ישראל, ואין איסור של שביתת הארץ אפילו בעשה שבה, כי אם - אם ישראל, שהוא בר חיובא דשביתה עובד את הארץ. אבל כל זמן שאין ישראל בעצמו עובד אין זה מבטל שביתת הארץ במה שעובד הנוכרי, כיון שאיננו מצווה מצד עצמו על שביתת הארץ. אלא שהצריכו שתהיה השכירות בהבלעה, היינו איזה זמן לפני השביעית ואחריה יהיה גם כן נכלל בכלל ההשכרה, שלא יהיה ניכר שמשכירו לשם עבודה בשביעית. ואין זה התנאי של ההבלעה ענין לגבי המצווה של שביתת הארץ מן התורה, אלא מעלה בעלמא והרחקה מן הכיעור.

חזון איש שביעית סי' כא ס"ק יז ד"ה ודין

ודין הפועל כדין בעה"ב וכל שמותר לבעה"ב מפני ההפסד מותר גם לפועל לעשות אצל בעה"ב וכל העבודה האסורה אסור לפועל לעשות והעבירה על העובר וגם בעה"ב עובר בשביתת שדהו.

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה א ס"ק א

מצוות עשה לשבות מעבודת הארץ כו' וכל העושה מלאכה כו'. (א) מבואר מדברי רבנו שאין העשה דשבייתה על הבעלים אלא על הארץ והעובד עובר בעשה ולא הבעלים ולפ"ז מה"ת יכול לזרוע ע"י גוי ואין בזה אלא איסור דרבנן אבל דעת תוס' רבנו אלחנן שגם ע"י גוי יש איסור דאורייתא שהבעלים מצווין על שבייתה שדהו וצ"ע אם זורע סמוך לשביעית שתקלוט בשביעית אם עובר מה"ת משום שבייתה שדהו ומדרבנן אפשר דאיסור אף בזה"ז שאין נוהג תוס' שביעית, ועמש"כ בפ"ג סקפ"ה.

דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק א ס"ק א

חזו"א שביעית סי' י"ז סקכ"ה, ועי' לשון רבנו במנין המצות כאן שכ' שתשבות הארץ ממלאכתה בשביעית ובחזו"א שם סי' כ"א סקי"ז כתב דהעבירה על העובד וגם בעה"ב עובר בעשה בשבייתה שדהו ועמש"כ בזה בבה"ל פ"ח ה"ב.

מלשון של החזון איש לכאורה מדויק שרק כאשר בר חיובא עובד בקרקע, שנעשתה עבירה, עובר אף בעל הקרקע על מצוות 'ושבתה הארץ', אך מלשון דרך אמונה שהזכיר דעת תוספות רבנו אלחנן, משמע אף אם אינו עובד בקרקע עובר הבעלים על מצוות 'ושבתה הארץ'.

1. השלכות מעשיות אם מצוות שבת הארץ היא חובת הקרקע

◀ השכרת בית עם גינה לאינו שומר שמיטה

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן נא אות ג

המשכיר ביתו – האם חייב למנוע את השוכר מלעבוד בגינה בשביעית. צ"ע להתוס' רי"ד ורבינו אלחנן ז"ל דסברי במסכת ע"ז דף ט"ו ע"א שהבעלים עוברים בעשה בזה שהשוכר זורע וחורש בשדהו בשביעית, דלפי"ז המשכיר את ביתו צריך לחייב את השוכר לשמור על שבייתה שדהו בשביעית, ואם הוא רואה אח"כ שהשוכר חורש וזורע בגינה שלפני הבית צ"ע מה טעם לא יתחייב המשכיר למנוע או להפקיר את השדה כמו במשכיר בהמה לעכו"ם לענין שבייתה בהמתו בשבת, ואף על גב שהשוכר הוא ישראל ולא נכרי, וגם לאחר ההפקר ג"כ לא תתקיים קרא דושבתה הארץ, אפי"ה צ"ע אם חייב להפקיר, ועיין בזה במעדני-ארץ שביעית סי' י"ג.

בשו"ת מנחת שלמה נקט הרב אורבך שהמשכיר ביתו חייב למנוע את השוכר מלעבוד בגינה בשביעית. הוא הסתפק אם המשכיר חייב להפקיר את חלקו. נראה שהרב אורבך נקט כדעה שמצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת קרקע ובעל הקרקע או שותף בקרקע עובר כאשר עובדים באיסור בקרקע.

עבודות בגינה ציבורית ומשותפת

ש"ת תשובות והנהגות כרך ה סימן שה

ואמרתי עוד טעם, שרבינו ה"חזון איש" זצ"ל הודיע לגנן העירייה, שאם עובד בגני העיר, הרי שכל בני ברק עוברים על מצות השבת הארץ כיון שכולם שותפין שם, ולע"ד לפ"ז הרי כל השטחים הציבוריים שייכים לתושבי הארץ, וכשהממשלה בכל פינות הארץ לא מקיימת שמיטה אנו עוברין. וה"ה מי שיש לו חשבון בבאנק בהיתר עיסקא, הרי הוא שותף בהרבה קיבוצים וקרקעות שמעוקלים לבנק, ועוברים בשותפותו באיסורי שביעית. אמנם נראה, שאם מגלה דעתו דלא נחא ליה, אינו עובר בע"כ, וע"כ כשמקבל עליו מצות שמיטה בערב ר"ה, שמגלה בזה שרצונו לקיים מצות שביעית, הרי זה גילוי דעת דלא נחא ליה שיעברו באיסורי שביעית, ושוב אינו עובר במה שעובדים נגד רצונו. (והא דהמשכיר קרקע לנכרי שעובד בשמיטה עובר באיסור, היינו משום שמגלה דעתו בעצם ההשכרה דנחא ליה). ורק בעירייה שעושה לטובת התושבים, אז כשנהנים התושבים ואינם מוחים בידם, הרי נראה שנוח להם בזה, ולפיכך דרש רבינו החזון"א זצ"ל שכשעובדים בגני העיר עלולים להכשיל בני העיר שנהנים ואינם מוחים בידו.

והוספתי עוד, שמצוי שיהודי חוץ לארץ עוברים באיסורי שביעית כיון שרבים מהם משקיעים מכספם בחברות מניות (שרס) באמריקה ובאירופה, שהם משקיעים בכל מקום כולל בקרקעות בארץ ישראל, ויש לחשוש שבעל מניות נחשב בעלים על הקרקע (ולכן מי שיש לו מניות מוכרם לפסח מחשש חמץ שלא יכשל), ולפיכך ה"ה לגבי שביעית מצוה לגלות דעתו שאין רצונו לזכות בשדה או גינה באיסורי שביעית.

נראה שהחזון איש נקט כדעה שמצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת קרקע ובעל הקרקע או שותף בקרקע עובר כאשר עוברים בירה בעבודת הקרקע. וכדי לא לעבור על האדם לגלות דעתו שאינו מעוניין שיעבדו בקרקע. והרב שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות הוסיף שאומנם נראה, שאם מגלה דעתו דלא נחא ליה, אינו עובר בעל כורחו, ועל כן כשמקבל עליו מצוות שמיטה בערב ראש השנה, שמגלה בזה שרצונו לקיים מצוות שביעית, הרי זה גילוי דעת דלא נחא ליה שיעברו באיסורי שביעית, ושוב אינו עובר במה שעובדים נגד רצונו.

ש"ת באהלה של תורה ח"ג זרעים א שביעית סי ט

בצד רבים מהבתים המשותפים קיימת גינת נוי קטנה. במאמץ קל ניתן בדרך כלל להימנע מלעבור על איסורי שמיטה בגינה זו. לאוקמי – הרי מותר, ולאברויי הרי אפשר להימנע מכך שנה אחת. אולם במקרים רבים לא ניתן לפתור את הבעיה בנקל במיוחד כאשר חלק מן השכנים אינו מוכן לוותר על טיפוח הגינה ולעתים גם הגננים המתפרנסים מטיפולים בגינות נוי אינם מוותרים בנקל על הכנסותיהם בשנה השביעית.

א מי עובר את העבירה בעל הגינה או הגנן? עלינו לדון בשאלה האם הדייר עובר בעל כרחו בכך שגינתו נעבדת בשנת השמיטה? במלים אחרות האם חובת השביתה היא על האדם או על השדה?...

סיכום למעשה: מכלל מאמרנו זה עולה שאמנם קיימת אפשרות שהדייר, המעוניין בקיום מצוות שמיטה בגינה המשותפת הצמודה לבניין שבו הוא גר, יפקיר את חלקו בגינה. הבאנו שאין מניעה בכך שבפועל לא יוכלו כל העולם לזכות בהפקר זה. אך עדיין הדברים צריכים בירור מן הצד המשפטי, שכן אם אין ההפקר תופס מבחינת החוק יתכן שאין לו כל תוקף גם מבחינת ההלכה... נראה שיש

לדבר פתרון חוקי, באותה דרך שנפתרה הבעיה במכירת הקרקעות החקלאיות, והוא ע"פ חוק עסקאות במקרקעין (קיום מצוות שמיטה) שנחקק בכנסת בשנת תשל"ט ביוזמתו של הרב חבר הכנסת דאז חיים דרוקמן שליט"א. לפי התקנה שתוקנה בהתאם לחוק זה:

'עיסקה במקרקעין לצורך קיום מצות השמיטה שנעשתה באישור מועצת הרבנות, או באישור מי שהמועצה הסמיכה לכך, תהיה תקפה על אף האמור בחוק המקרקעין תשכ"ט, או בכל דין אחר, ואף אם היא לזמן, ותהיה נגמרת אף בלא רישום'. ...לא נותר עוד אלא הצורך באישורו של מי שהוסמך לכך מטעם הרבנות הראשית. אולם מכיון שכותב מאמר זה הוסמך ע"י מועצת הרבנות הראשית לעסוק בעניני היתר המכירה בשמיטת תשנ"ד. הרי שניתנת בזאת הסמכות לכל דייר בבית משותף להפקיר את חלקו בנכסים המשותפים, ובכלל זה בגינה המשותפת כדי להימנע מאיסור שביתת הארץ.

כל זאת רק לאחר שנעשו נסיונות כנים ויעילים לשכנע את כלל הדיירים ואת הגנן להימנע מכל טיפול בגינה שהוא לאברויי (שהרי לאוקמי מותר). אם נסיונות אלו לא עלו יפה, הרי שבהפקר הנ"ל (הנעשה בפני שלושה) יש לא רק פתרון מסוים לבעיית ושביתה הארץ אלא יש בכך גם משום מחאה כלפי השכנים.

הרב יעקב אריאל בשו"ת אהל של תורה עכ"ל ככך שפטה הפקרת גינה מותרת אינה תקפה, ורק באישור הרבנות הראשית או בק"פ שפטה מסמכותה יש להפקר כזו תוקף.

◀ היתר גרמא בשביעית

הרב בנציון מאיר חי עוזיאל, התורה והמדינה עמ' קט-קי

הזריעה צריכה להיות ע"י מכונת זריעה מונעת ע"י בהמות וכו', קושטא הוא דאסור מחמר אינו אלא בשבת וזהו משום דבמחמר אין פעולת עבודה אלא בקול, אבל עבודת חרישה או זריעה אסור משום מלאכה אף ע"י בהמה או טראקטור וה"ה לשביעית כך היא זריעה בידים או על ידי מכונה. נוסף לכך ששביעית נאמר ושביתה הארץ שבת לה' וכיון שאנו מצווים בשביתת הארץ אסור לעבוד את האדמה בכל אופן שהוא...

שו"ת הר צבי זרעים ב סי' לב

נשאלתי בענין עבודת הזריעה ע"י עגלה מנוקבת שנהגו בזמן האחרון לזרוע את השדה בדרך הילוכה של הבהמה המושכת בקרון מה דינה לענין איסור שביעית. לכאורה יש לדון בזה בתרתי בין לענין הלא תעשה דשדך לא תזרע ובין לענין העשה דושבתה הארץ. דבאמת יש לעיין בכלל בכל עבירת לא תעשה אי במעשה גרמא נמי עובר בל"ת, או נאמר דגרמא לאו עשיה היא, דלאו כמאן דעביד בידים הוא, וחדא מגו חדא קא מבעיא לי, דאף את"ל דגרמא לאו בכלל הל"ת משום דמעשה זריעה אסרה תורה וכאן הוא אינו עושה אלא גרמא בעלמא, אכתי יש לדון דמ"מ עשה דושבתה הארץ יעבור אע"פ שאינו אלא גורם דטובא, יש לחלק בין העשה והל"ת דהל"ת אזהרה דידה נאמרה בלשון נוכח שדך לא תזרע ושפיר יש לדון דאין גרמא בכלל, דהא חשיבא כאילו נעשית מאיליה, ולא כמאן דעביד

איהו בידים הוא ולא עבר על הל"ת. משא"כ העשה שהתורה מזהירנו שהארץ תשבות, מה בכך שהוא אינו אלא גורם ולא עביד בפועל אבל הרי זה מצוה דרמית עליה היא שהוא מזהיר ועומד לשמור שביתת שדהו ואף אם אינו אלא גורם לעבודת הארץ אינו יוצא מידי עבירת העשה של שביתת הארץ דגם אם היא נזרעת ע"י גרמא לא קיים העשה דושבתה הארץ...

פוסקי זמננו אסרו זריעה על ידי מכונה בגרמא. הרב עובדיאל ביאר שאף אם נאמר שאין כאן פצולה ישירה ולא עובר על הל"ת של לא תזרע, מכל מקום בשיעית נאמר גם 'ושבתה הארץ שבת לה' ומכיוון שאנו מצווים בשביתת הארץ אסור לעבוד את האדמה בכל אופן שהוא. וכן נקט הרב פרנק בשו"ת הר צבי, שאף אם אינו אלא גורם לעבודת הארץ אינו יוצא מידי עבירת העשה של שביתת הארץ וגם אם היא נזרעת בגרמא לא קיים העשה 'ושבתה הארץ'. נראה שהנחתם היא מצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת קרקע ולכן אין במעשה גרמא להיתיר ולהינצל מהיטול מצווה זו.

◀ הקפדה שלא תהיה קליטה הזרע באדמה בשביעית, תכנון וכיוון הפעלת ממטרות קודם השמיטה

מנחת חינוך פרשת אמור מצוה רצח

א"כ מבואר בהדיא דאף הקליטה הוי זריעה ע"כ יעקור כמו הזורע והנוטע בשביעית עצמה... כמו דאנחנו מצווים בשבת על שביתת בהמה, דאם הבהמה עושה מלאכה עובר בעשה, כן בשביעית. חוץ מה דכתיב לנוכח לא תזרע עובר ג"כ בעשה עיין ר"מ ה' שמטה ויובל ובעשה כתיב ושביתה הארץ שבת כו' א"כ אנחנו מצווים על שביתת הארץ בשביעית ע"ש שהבאתי גמ' מפורשת בע"ז. והנה בשביתת בהמה אף שאינו עושה מעשה רק בהמתו עושה מלאכה עובר א"כ ה"נ דהארץ אסורה לעשות מלאכות הללו. ע"כ אפי' נטע קודם שביעית דודאי אין עובר על הלאו דשדך לא תזרע דהוא אינו זורע בשביעית רק עובר על עשה דשביתת הארץ דהארץ עושה מלאכה בשביעית...

הערות הגרי"ש אלישיב מסכת מועד קטן דף ג עמוד א

שביתת שדהו בשביעית ובתולדות דרבנן

איתא בע"ז ט"ו: והרי שדה דאדם מצווה על שביתת שדהו בשביעית וכו'... וזה הכל היכא שהשדה אינה שובתת ע"י פעולת אדם, דאז פירשה התורה דחסר בשביתת הארץ אבל היכא שפעל פעולה קודם שביעית, כגון שזרע קודם לא איכפ"ל שהשדה פועלת פעולתה בשביעית, דזה איננה פעולה שאסרתה תורה אלא פעולה שפועלת שדהו בפעולת אדם בשביעית.

ולפ"ז יש לדון להיתיר לתכנן ולכוון קודם השביעית שיומטרו השדות במים בשביעית, כיון דאין כאן פעולת אדם בשביעית ולא חסר בשביתת השדה. רק נראה שכל היתר זה שייך רק כשהממטרות פועלות ללא פעולת אדם המפעילים, [רק ע"י שיעון ומצבר וכדו']. אבל כשהם צריכים לזרם החשמל, ושם צריכים פעולת אדם לספק כח החשמל לכאורה זה כפעולת אדם, ונמצא ששדהו איננה שובתת בשביעית, וקעבר אושבתה הארץ, וזה הכל אפילו אי נימא דהוה דאורייתא, שאז אם לא עשה שום

פעולה בשביעית, אלא הכל תוכנן מער"ש, וזה נעשה מאליו בשביעית שלא יעבור איסור שביתת שדהו, ורק אם יש פעולה בשביעית.

אבל כשאנו דנים אתולדות אי הוה מדרבנן, וכן השקאה אי לא הוה אלא מדרבנן, שאז נתמעט גם מהעשה דושבתה הארץ מדאורייתא ואין דין שביתת הארץ בזה דבר תורה. בזה אפשר דאפילו דאסרוהו חכמים לבתר הכא לא אסרוהו ממש כעין דאורייתא להטיל עליו גם דין איסור זה של שביתת שדהו, היכא שאחר פועל הפעולה בשדהו. וא"כ בהשקאה אי לא הוה אלא מדרבנן אפשר שיכול לכוונם מער"ש אף על פי שעובדי חברת חשמל פועלים פעולתם במתן כח חשמל שיופעלו הממטרות. [א"ה, וזה הכל כשאנו דנים אותו מדין שביתת שדהו, אבל אפשר דיש בזה איסורים אחרים כגון לפני עוור ומסייע].

מנחת חינוך (מצווה רצח) נקט שצריעה קודם השמיטה וקליטה שתהיה בשמיטה אסורה, כאן ענינו עובר על הלאו 'שדך לא תצרע', שהרי אינו צורע בשביעית, רק עובר על עשה 'ושבתה הארץ', שהארץ עושה מלאכה בשביעית. לעומת זאת הצריע אלשיך נקט שאף מצוות 'ושבתה הארץ' היא חובת הקרקע, מכל מקום כאשר הפעולה נעשתה קודם שביעית, כגון שצרע קודם אף שהשדה פועל את פעולתו בשביעית, אין בכך כלום. משום שפעולת השדה מצומצמת בשביעית אינה אסורה אלא פעולה ששדהו פועל בפעולת אדם בשביעית אסורה התורה. לאור זאת הוסיף הצריע אלשיך שיש להחזיר את הממטרות קודם השביעית שיומטרו השדות באים בשביעית, מכיוון דאין כאן פעולת אדם בשביעית ולא חסר בשביתת השדה. וכן הוסיף שאף בשמיטה עצמה הוסיף והסקיה היא תולדה שאסורה מדרבנן אין כאן כלל איסור עשה של 'ושבתה הארץ' (אך בשיעור מספר 1 התברר שיש דעות מצוות 'ושבתה הארץ' כוללת את כל המלאכות החקלאיות, ולא רק ארבע מלאכות שגאסרו בלאו).

◀ חובת השתדלות לקיים מצוות 'ושבתה הארץ'

שו"ת משנת יוסף ח"ב פתיחה אות ז

אם כן מי שיש לו חצר או גינה ע"י ביתו, אפילו רק בשכירות, ואפילו הוא ביחד עם עוד שכנים, הרי מקיימים שביתת שביעית כשישבתו בה בשמיטה מכל מלאכה. ואפילו אם גם בכל ששת השנים אינם עובדים באדמת החצר, ואין היכר בשביעית שישבת בשביל שמיטה, הרי זה דומה לת"ח שכל השבוע אינו עוסק במלאכה והוא בבחינת שבת. אעפ"כ בודאי מקיים שביתת שבת בשובתו בשבת קודש ממלאכה כיון שיכול לעשות מלאכה ואינו עושה. – ויותר מזה, גם אם אין לו שדה כלל יכול לקיים מצוות עשה של שביתת הארץ כשאינו עושה מלאכה בשדה חבירו ואפילו בשדה נכרי, לפי מה שכתב בשו"ת מהרי"ט צהלון (סי' מ"ז) והמבי"ט (ח"א סי' כ"א) שישיראל עושה מלאכה בשדה נכרי עובר על שביתת הארץ.

אכן מצוות עשה דתשמטנה ונטשתה שהיא להשמיט כל מה שתוציא הארץ, יכול לקיים רק אם יש לו שדה או פרדס עם פירות.

אמנם גם לענין מצוות עשה דושבתה הארץ ראה בשו"ת משנת יוסף (ח"א עמ' רמה) בקונטרס ושביתה הארץ שמובאת עובדא מכ"ק אדמו"ר מהר"א מבעלזא ז"ל שלפני שמיטה הורה לרכוש כלי עבודה ולעבד את הגינה בחצרו, וגם התעניין בפרטי המלאכה, ואמר שבבא השמיטה נשבות מעבודה כדי לקיים מצוות שמיטה.

ואם לביתו אין שום חצר הראוי לזריעה, וגם לא גג ששביעית נוהגת בו ורוצה לקיים ושביתה הארץ

וגם מצוות עשה דתשמטנה, על כל פנים יכול להוציא עציץ אפילו שאינו נקוב מהמרפסת החלון שיבלוט על גבי הקרקע, שאז כל דיני שביעית נוהגים בו. ואם ישבות בו ממלאכה אסורה, כי אם השקאה הצריכה לאוקמי אילנא, מקיים בזה שביתת הארץ. ואם יצמחו שם ירקות ויפקירם יקיים תשמטנה. ויותר מזה, אפילו בביתו, ואפילו העציץ שאינו נקוב, מחמיר החזו"א לחייבו בדיני שמיטה, וגם בו יוכל לקיים מצוות השמיטה.

שו"ת תשובות והנהגות כרך ה סימן שה

ונשאלתי, האם יש מצוה לקנות איזה חלק בשדה בארץ ישראל, ולשבות שם ממלאכה כדי לקיים בעצמו מצות שמיטה.

והנה המעיין ברמב"ם (ריש הל' שמיטה ויובל) יראה שמפרש שאם עובד בשביעית עובר על מ"ע, ולא פירש שאם שובת בשדהו בשביעית מקיים בזה מ"ע. ונראה לפרש הדברים, שבריש הלכות שבת מפרש הרמב"ם שהעושה מלאכה בשבת ביטל עשה, ולא פירש שמקיים מ"ע כששובת, ואילו ברמב"ם בריש הלכות יום טוב מפרש שאם שבת ביום טוב מקיים מ"ע. ובביאור הענין נראה, שבשבת שחייב על כל מלאכה ומלאכה, חזינן שהאיסור הוא מצד גוף המלאכה ולא מצד שלא שבת, ע"כ אין מ"ע דשביתה, אבל ביום טוב דקיימא לן (מכות כ"ג) שאין חילוק מלאכות ביום טוב, חזינן שיסודה מצד שביתה ולא מצד גוף המלאכה, וע"כ בזה ששובת ביום טוב מקיים מ"ע, ואם כן ה"ה בשביעית שכל מלאכה שאסורה עובר עליה בלאו בפ"ע, חזינן שהאיסור הוא מצד גוף המלאכה ושפיר אין כאן מ"ע דשביתה.

אמנם, אף אי נימא דיש מצוה ד"תשמטנה ונשתתה" להפקיר את הפירות, וא"כ אם ישתתף עם אחד שיש לו שדה עם פירות קיים בזה מצוה, אמנם אני תמה, למה מחפשים סרך מצוה בשעה שיש אפשרות ליהוי כשומר שביעית ממש בשביתה שדהו בזה שתומך בוועד לעזר החקלאים שומרי שביעית, שאז הדין הוא כמו בת"ת שהמחזיק ת"ח חולק שכרו עמו, וה"ה התומך בשומרי שביעית להחזיקם שיוכלו לקיים המצוה, מקבל שכר כשומרי שביעית שזוכים לברכת ה', וראוי לכל ישראל להשתוקק להשתתף במצוה זאת, והקב"ה ירחם עלינו ויחיש גאולתנו, ונוכה לראות בהתגלות כבוד ה' בעולמו במהרה בקרוב ממש.

ודע, שדעת הנצי"ב ב"העמק דבר" (ויקרא כד, ד) כיון שנאמר "בכל ארץ אחוזתכם גאולה תתנו לארץ" שהארץ כולה קדושה, א"כ אם כל הארץ ביד ישראל, וקרקע אחת נמכרה לגוי, מצוה לכל ישראל לגאול מיד הגוי שלא יחרשו בה בשביעית (והיינו כדי שכל הקרקעות יהיו ביד ישראל, אבל אם ישארו אח"כ קרקעות אצל עכו"ם, אין מצוה לגאול מהם), והיא הערה נפלאה, ואין כן דעת הפוסקים שלא הזכירו ד"ז.

שו"ת משנת יוסף הכין מצוות העשה 'ושבתה הארץ' היא מצווה חיובית, אללא שבקלות ניתן לקיימה, ואפילו מי שאין לו קרקע הואיל ואינו עובד בשמיטה מקיים מצוה זו. ויש שדאגו לכך שתהיה להם קרקע או לפחות צ"ע שגבדו בו קודם השמיטה ונמנעו מלעבוד בהם בשמיטה. אך בשו"ת תשובות והנהגות ד"ק בלשון הרמב"ם מצווה זו אינה מצווה חיובית, אללא רק איסור עשה, ולכן אין שום ענין להשתדל לרכוש קרקע לקיים מצוות 'ושבתה הארץ'. אללא יש להשתדל לעזור לחקלאים השובתים ממלאכה כחו שבמצוות תלמוד תורה המחזיק תלמיד חכם חולק שכרו צ"ח, והוא הדין התומך בשומרי שביעית להחזיקם שיוכלו לקיים המצווה, מקבל שכר כשומרי שביעית הזוכים לברכת ה', וראוי לכל ישראל להשתוקק להשתתף במצווה זאת.

היסודות ההלכתיים של היתר המכירה

תקציר השיעור

היתר המכירה שנקטו גדולי ישראל בעבר ובהווה מסתמך על כמה סוגיות עקרוניות:

- מה תוקף קדושה שנייה (קדושת ארץ ישראל בזמן עליית עזרא) - מדאורייתא או מדרבנן?
- מה תוקף קדושת הארץ לעניין מצוות התלויות בארץ בזמן הזה (בגלות שנייה)?
- האם מצוות שמיטת קרקעות בשביעית בזמן הזה מדאורייתא או מדרבנן?
- מה דינם של פירות שגידל גוי בשביעית בקרקע שבבעלותו בארץ ישראל?
- האם מותר ליהודי לעבוד בשביעית בארץ ישראל בקרקע של גוי?
- כיצד הותרה המכירה לגוי, הרי ישנו איסור "לא תחונם"?
- האם אין במכירת הקרקעות הערמה גדולה?
- מה תוקפה של מכירת הקרקעות שאינה רשומה בטאבו?
- כיצד נבטל את מצוות שמיטה שאי קיומה הוא הגורם העיקרי לגלותנו?

אכן, רק משום שאנו נמצאים בשעת הדחק, נקטו גדולי ישראל, הרבנים הנושאים בעול ההוראה ליישוב היהודי, להלכה לפי השיטות המקילות בסוגיות אלו.

פירוט התקציר

היתר המכירה שנקטו גדולי ישראל בעבר ובהווה מסתמך על כמה סוגיות עקרוניות, ורק משום שאנו נמצאים בשעת הדחק, נקטו להלכה לפי השיטות המקילות.

◀ **מה תוקף קדושה שנייה (קדושת ארץ ישראל בזמן עליית עזרא) - מדאורייתא או מדרבנן?**

בירושלמי מובאת מחלוקת אם קדושת ארץ ישראל השנייה (עליית עזרא) הייתה קדושה מדאורייתא או רק קיבלה עליהם. הרמב"ם פסק שקדושה שנייה קידשה מדאורייתא.

◀ **מה תוקף קדושת הארץ לעניין מצוות התלויות בארץ בזמן הזה (בגלות שנייה)?**

הרמב"ם פסק שקדושה שנייה קידשה לשעתה ולעתיד לבוא, וגם לאחר שגלו עומדת בקדושתה, אך בפירוש רש"י וכן פסק בעל ספר התרומה שקדושת עזרא בטלה ובזמן הזה לא קדשה כלל. "ומטעם זה נוכל לומר דבשביעית מותר לחרוש ולזרוע בקרקע הגוי אפילו מדרבנן...".

ואכן, היתר המכירה מסתמך כסנף להפקל על דעת בעל ספר התרומה שקדושה שנייה בטלה כזמן הזה.

◀ האם מצוות שמיטת קרקעות בשביעית בזמן הזה מדאורייתא או מדרבנן?

סוגיה זו מתבררת בירושלמי ובבבלי. בדין שמיטת כספים ותקנת פרוזבול פסק הרמב"ם ששמיטת כספים תלויה ביובול והיום הינה מדרבנן, ולכן מועילה גם כן תקנת פרוזבול. לעניין שמיטת קרקעות בשביעית ישנן שתי הבנות בדעת הרמב"ם. יש שנקטו בדעת הרמב"ם ששמיטת קרקעות מעבודה בשביעית אפילו בזמן הזה מן התורה. הראי"ה קוק בשבת הארץ וכן החזון איש פסקו בדעת הרמב"ם ששמיטת קרקעות תלויה ביובול, ולכן שמיטה בזמן הזה היא מדרבנן. ישנן שתי דעות נוספות, דעת הרד"ה ששביעית נוהגת רק ממידת חסידות, ודעת בעל העיטור הן שמיטת כספים והן שמיטת קרקעות בשביעית אינן תלויות ביובול והן מדאורייתא גם בזמן הזה. ואכן, היתר המכירה מסתמך על הדעות שחצוות שמיטה תלויה ביובול, ולכן תוקפה כאן הנה מדרבנן, ולדעות מסוימות היא נוהגת רק ממידת חסידות.

◀ מה דינם של פירות שגידל גוי בשביעית בקרקע שבבעלותו בארץ ישראל?

נחלקו בגמרא (גיטין מז) אם יש קניין לנוכרי להפקיע מן המעשר, ופסק הרמב"ם שאין קניין הגוי בארץ ישראל מפקיע מחיוב תרומות ומעשרות, אך בסוריה יש קניין לגוי להפקיע מתרומות ומעשרות ושביעית. לעניין איסור ספיחין פסק הרמב"ם שבפירות שגידל גוי אין איסור ספיחין. דעת הרדב"ז שאין איסור ספיחין בפירות, אך הם קדושים בקדושת שביעית (וכן נקט המבי"ט). לדעת הכסף משנה הפירות מותרים ואף אינם קדושים בקדושת שביעית. בעל הכסף משנה בשו"ת אבקת רוכל כתב עוד טעמים לכך שאין קדושת שביעית בפירות הגדלים אצל גוי. וכן נהגו כל חכמי העיר צפת והכריזו בבתי כנסיות בגזרת נידוי כל מי שלא ינהג כן. בעל פאת השולחן כתב שהדעה זו היא העיקר, וכן פסק הרב קוק בשבת הארץ (פ"ד הכ"ט). אך החזון איש הכריע בדעת המבי"ט שיש קדושת שביעית בפירות הגדלים אצל גוי. ואכן, היתר המכירה מסתמך על הדעות שאין קדושת שביעית בפירות שגידלו בקרקע של גוי.

◀ האם מותר ליהודי לעבוד בשביעית בקרקע של גוי בארץ ישראל?

בשו"ת מנחת שלמה כתב שההבנה הפשוטה היא שאין קניין לגוי להפקיע מן המצוות אף שקדושת שביעית של הפירות פוקעת. זאת משום שלגוי יש קניין פירות בלבד ולא קניין הגוף, ולכן הארץ לעולם עומדת בקדושתה. ואם כן אין היתר לעבוד בקרקע של הגוי בארץ ישראל. במסכת סנהדרין מצאנו היתר עבודה של יהודי בקרקע של גוי בשמיטה, לעומת זאת נאמר בגמרא בגיטין "אין עודרין עם העכו"ם", משמע שאסור ליהודי לעבוד בקרקע של גוי בשמיטה. באחד מתירוצי התוספות נכתב שהמתיר לעבוד בקרקע הגוי סבר שיש קניין לנוכרי להפקיע את מצוות השביעית לגמרי מקרקע שבבעלותו שאף מותר ליהודי לעבוד בקרקע. כמו כן ניתן לבאר את הגמרא המתירה לעבוד בקרקע של הגוי לפי שיטת בעל התרומה, שנקט שקדושה שנייה בטלה ולא קידשה לעתיד, וכן לפי ביאור הגר"א המשווה את חיוב מצוות שביעית בזמן הזה מדרבנן לדין חיוב שביעית בסוריה. הראי"ה קוק (שלא כהבנת בית הלוי) חידש שמשמעות שמיטה בזמן הזה מדרבנן היא שקדושת ארץ ישראל לעניין שביעית היא מדרבנן ולכן לכולי עלמא יש קניין לגוי להפקיעה. רבי יהושע מקוטנא, ואחריו הראי"ה קוק, נקטו להתיר בשעת הדחק לאחר מכירה עבודת יהודי בקרקע הגוי כדעות המקילות שנקטנו, אך לא התירו ארבע מלאכות האסורות מן התורה אלא רק מלאכות האסורות מדרבנן. החזון איש נקט להחמיר שאין להתיר עבודת יהודי בקרקע של גוי.

ואכן, היתר המכירה מסתמך על הדעות שבקרקע של גוי מותר אף ליהודי לעבוד בקרקע. עם זאת החמירו שלא יעבדו מלאכות האסורות מן התורה.

◀ כיצד הותרה המכירה לגוי, הרי ישנו איסור "לא תחונם"?

נפסק ברמב"ם: "אין מוכרין להם בתים ושדות בארץ ישראל ובסוריא מוכרין להם בתים אבל לא שדות... ומפני מה החמירו בשדה מפני שיש בה שתיים, מפקיעה מן המעשרות ונותן להם חנייה בקרקע". בשו"ת משיב דבר יצא נגד המכירה מטעם האיסור דאורייתא של מכירה לגוי, וכתב "ברח מהזאב ופגע בו ארי כי רוצים להימלט מאיסור שביעית בזה"ז דרבנן לרוב הפוסקים ופגע באיסור מכירת קרקע לעו"ג בא"י שהוא איסור דאורייתא לכו"ע...". אך יש שמסייגים איסור זה. הרמב"ן ביאר שבמכירה לזמן ולא לצמיתות אין איסור. דעת המאירי שאין איסור "לא תחונם" במכירה לערבים שמודים באלוקות. דעת שו"ת ישועות מלכו שאין איסור "לא תחונם" אם הדבר לטובת היישוב. החזון איש חלק בדבר ונקט שלעניין חנייה בקרקע אין חילוק, אך בשו"ת הרב צבי פסק שאין להפריד בין הדבקים, וכשם שבמתנת חנם שרי לטובת ישראל, כן הוא הדין לעניין מתנת חנייה. כמו כן, דעת רש"ז מלובלין היא שכאשר המכירה היא לגוי יש לו כבר בעלות על קרקע, אין בתוספת קרקעות על ידי מכירה זו איסור "לא תחונם".

ואכן, היתר המכירה הוא על פי הדעות המסייגות את האיסור: המכירה היא למכאן, ולע"י המכאן באלקות, ולע"י שכבר יש לו קרקע בארץ, וכל תוקפה למאן חיזוק היישוב בארץ ישראל.

◀ וכי אין במכירת הקרקעות הערמה גדולה?

כבר ענה על כך בשו"ת ישועות מלכו: "תמה אני הלא למכור הקרקע הוא היתר פשוט וכל ישראל הדרים בחו"ל נוהגים כן, הן לעניין מכירת בכורים והן לעניין מכירת חמץ בפסח והן היהודים אשר יש להם כפרים ושדות בשבתות השנה". והוסיף הרב קוק באיגרותיו שבאמת אין זו הערמה, כי ניחא לישראל לאפקועי האיסור ומשום הכי גמרו ומקנו.

ואכן, היתר המכירה לעניין מצוות שביעית אינו גרוע מהעראות במכירת בכור וחמץ בפסח, ובמיוחד שכל איסורה של שביעית הוא רק מדרכא.

◀ מה תוקפה של מכירת הקרקעות שאינה רשומה בטאבו?

טענה זו העלה כבר הרידב"ז: "עצם גוף המכירה הלכה פשוטה שבקרקעות לא מועיל המכירה אם לא נעשה בערכאות הממשלה. וע"כ הגע בעצמך אם הרב דיפו כתב על חתיכת נייר שטר מכירה להערבי היחף שכל ארץ ישראל שביד היהודים שייך לו - האם בזה קנה הערבי ונפקעה א"י מן קדושתה והנייר הזה אינו ראוי אלא לצור עפ"י צלוחית". ענה על כך הרב יצחק אלחנן ספקטור: "הנני להודיעו כי דעתי שיהיה מספיק בנעשה השטר בב"ד של ישראל לבד". החזון איש דרש מכירה תקינה המוכרת לרשויות כמכירה הרשומה בטאבו, אך לאחר תיקון הרב דרוקמן בחוק המקרקעין, שמכירה לצורך קיום השמיטה תקפה על פי חוקי המדינה בלי שתירשם בטאבו, אף לדעת החזון איש תהיה תקפה.

להיתר המכירה בתקופתנו יש תוקף חוקי הן על פי בית דין והן על פי חוקי המדינה.

◀ כיצד נבטל את מצוות שמיטה שאי קיומה הוא הגורם העיקרי לגלותנו?

יש שטענו: כיצד אפשר להפקיע את מצוות השמיטה, שאי קיומה הוא הסיבה הראשונה שבגללה גלינו מארצנו הקדושה ובחזרתנו חייבים לתקן מצווה זו ולקיימה. על כך עונה הרב קוק: "בכל חיי רוחי ונשמתי הנני משתוקק וצמא לחזקה ולהחזיר עטרה ליושנה, ועיני רואות איך שאנחנו רחוקים עדיין מלהוציא אל הפועל את הדבר הגדול הזה. וידעתי ברור, שאם לא יעשה עניין המכירה יעברו רבים מאד על כל איסורי שביעית בלי שום צד היתר כלל, ורשעים ירימו קרן לומר הותרה הרצועה לעקור מצות מן התורה בלא שום

שאלה, ואין לשער כמה גדול חורבן תוה"ק וחילול שם שמים היוצא מזה, ע"כ הנני מוכרח לצאת בעקבות חז"ל בכלל' מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ולא יאכלו בשר תמותות נבילות' והוכרחתי לסדר זה ההיתר למוכרחים להשתמש בו, כאשר עשו כן בשמיטות שעברו... ע"כ נעורר כל אשר נוכל כדי שיעלה דבר ד' בידנו ונוכל לקיימה, ולעזור לרבים להתחייב בה בלא פקפוק ולקיימה". הוסיף הרב אברהם אלקנה שפירא זצ"ל וכתב שהרבנים הנושאים בעול ההוראה ליישוב היהודי, חזרו למעשה להיתרים הנ"ל.

אכן, מן הראוי לקיים את מצוות השמיטה, אך עדיין רחוקים אנו מלהוציא לפועל דבר גדול זה ואין לנו אלא לקיים את היתר המכירה.

מקורות לשיעור 9

היסודות ההלכתיים להיתר המכירה

היתר המכירה שנקטו גדולי ישראל בעבר ובהווה מסתמך על כמה סוגיות עקרוניות: תוקף קדושת הארץ בזמן הזה; תוקף מצוות שמיטה בזמן הזה; דין פירות שביעית שגדלו בקרקע הגוי; האם מותר ליהודי לעבוד בשביעית בקרקע הגוי; איסור "לא תחונם"; הערמה; תוקף המכירה שאינה רשומה בטאבו; וכיצד אפשר להפקיע מצוות שמיטה שבעוון אי שמירתה גלינו מארצנו? רק משום שאנו בשעת הדחק, נקטו להלכה לפי השיטות המקילות.

א. קדושת הארץ למצוות התלויות בארץ בעליית עזרא ובזמן הזה

◀ מה תוקף קדושה שנייה (קדושת ארץ ישראל בזמן עליית עזרא) - מדאורייתא או מדרבנן?

ירושלמי שביעית פרק ו ה"א

כתיב ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סוכות וישבו בסוכות כי לא עשו מימי יהושע בן נון ולמה יהושע ר' הילל בריה דשמואל בר נחמן... הקיש ביאתן בימי עזרא לביאתן בימי יהושע מה ביאתן בימי יהושע פטורין היו ונתחייבו אף ביאתן בימי עזרא פטורין היו ונתחייבו ממה נתחייבו רבי יוסי בר חנינה אמר מדבר תורה נתחייבו הדא הוא דכתיב והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה הקיש ירושתך לירושת אבותיך מה ירושת אבותיך מדבר תורה אף ירושתך מדבר תורה והטיבך והרבך מאבותיך אבותיך פטורין היו ונתחייבו ואתם פטורין הייתם ונתחייבתם אבותיך לא היה עליהם עול מלכות ואתם אף על פי שיש עליכם עול מלכו' אבותיכם לא נתחייבו אלא לאחר ארבע עשרה שנה שבע שכיבשו ושבע שחילקו אבל אתם כיון שנכנסתם נתחייבת' אבותיך לא נתחייבו עד שעה שקנו כולה אבל אתם ראשון ראשון קונה ומתחייב אמר רבי לעזר מאיליהן קיבלה עליהן את המעשרות מה טעם ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים ועל החתום שרינו לוינו וכהנינו.

נחמיה פרק י, א-לב

(א) ובכל זאת אנחנו כרתים אמנה וכותבים ועל החתום שרינו לוינו וכהנינו:
(לב) ועמי הארץ המביאים את הפקחות וכל שכר ביום השבת למפור לא נקח מהם בשבת וביום קדש ונמנע את השנה השביעית ומושא כל יד:

רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ו הלכה טז

ולמה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ובקדושת שאר ארץ ישראל לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא קדשה לעתיד לבוא, לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה ושכינה אינה בטלה, והרי הוא אומר והשמותי את מקדשיכם ואמרו חכמים אף על פי ששוממין בקדושתן הן עומדים אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כבוש

רבים וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית שהרי אינה מן ארץ ישראל, וכיון שעלה עזרא וקדשה לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הוא מקודש היום ואף על פי שנלקח הארץ ממנו וחייב בשביעית ובמעשרות על הדרך שביארנו בהלכות תרומה.

רמב"ם הלכות תרומות פרק א הלכה ה

כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה כיון שגלו בטלו קדושתן, שקדושה ראשונה לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ קדושה קדושה שנייה העומדת לעולם לשעתה ולעתיד לבוא, והניחו אותם המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו ולא פטרום מן התרומה והמעשרות כדי שישמכו עליהם עניים בשביעית, ורבינו הקדוש התיר בית שאן מאותם המקומות שלא החזיקו בהם עולי בבל והוא נמנה על אשקלון ופטרה מן המעשרות.

כירושלמי ישנה מחלוקת אם קדושה שנייה, קדושת עזרא, היא מדאורייתא או רק מדרבנן. הראב"ם פסק במחלוקת זו שבאורייתא עזרא, קדושה שנייה, היא קדושה מדאורייתא.

◀ מה תוקף קדושת הארץ למצוות התלויות בארץ בזמן הזה (בגלות שנייה)?

רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ו הלכה טז

אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כבוש רבים וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית שהרי אינה מן ארץ ישראל, וכיון שעלה עזרא וקדשה לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדש בקדושת עזרא השנייה הוא מקודש היום ואע"פ שנלקח הארץ ממנו וחייב בשביעית ובמעשרות על הדרך שביארנו בהלכות תרומה.

רש"י גיטין לו ע"א

בזמן שאי אתה משמט קרקע – כגון עכשיו שבטלה קדושת הארץ.

רש"י סנהדרין כו ע"א

פוקו זרעו בשביעית – שביעית בזמן הזה דרבנן, דבטלה קדושת הארץ.

ספר התרומה (הלכות א"י עמ' 65-71)

אלא הלכה דאף קדושת עזרא בטלה, ובזמן הזה לא קדשה כלל לחיוב תרומות ומעשרות... מיהו יש לומר דאפי' למאן דאמ' אין קניין היינו כי עומדת בקדושתה למאן דאמ' קדשה לעתיד לבא אבל כיון דלהלכה לא קדשה לעתיד לבא א"כ לכולי עלמא יש קניין להפקיע מיד מעשר דרבנן... ומטעם זה נוכל לומר דבשביעית מותר לחרוש ולזרוע בקרקע הגוי אפילו מדרבנן...

רדב"ז שמיטה ויובל פרק ד הלכה כט

...ומיהו כיוון שאין קניין לגוי להפקיע קדושת הארץ נהי דפירותיהם וספחיהם מותרים מ"מ צריך לאוכלם בקדושת שביעית. הלכך יש למצוא טעם על מה סמכו שאין מדקדקים בדבר ועושין סחורה בפירות שביעית ונוהגים בה כשאר השנים. וי"ל דסמכו להם על הגאונים ז"ל דפסקו הלכה כרבי דאמר שביעית בזמן הזה דרבנן וכיוון דעיקרו מדרבנן ואיכא מ"ד יש קניין לגוי להפקיע הארץ מקדושתה סמכו עליה במילתא דרבנן.

דעת הרמב"ם היא שקדושה שנייה מהתורה לא בטלה והיא קיימת גם בזמן הזה. לעומת זאת דעת ספר התרומה, וכן נראה בפירושו רש"י וכן מאמר הרדב"ז את דעת אלו שסמכו לנהוג בפירות שביעית כשאר השנים, שקדושה שנייה מדאורייתא בטלה לאחר שכלו, ולכן בזמן הזה היא רק מדרבנן, ולכן זו שקנה קרקע מפקיע את הקדושה לשאר, ומותר לישראל לזרוע ולחרוש בקרקע הזו בשמיטה. ואכן, היתר המכירה מסתמך כסניף להפקיע על דעת בעל ספר התרומה שקדושה שנייה בטלה בזמן הזה.

ב. מצוות שמיטת קרקעות בשביעית בזמן הזה

אפילו אם ננקוט שקדושה שנייה לא בטלה וקדושתה בזמן הזה מדאורייתא, יש לברר אם מצוות שמיטת קרקעות בשביעית בזמן הזה נהגת מן התורה, מדרבנן או רק מאידת חסידות?

תלמוד ירושלמי מסכת גיטין פרק ד הלכה ג

והלל התקין פרוזבול מפני תיקון העולם... אמר רב הונא קשיתא קומי רבי יעקב בר אחא כמאן דאמר מעשרות מן דבריהן. ברם כמאן דאמר מעשרות מן התורה. והלל מתקין על דבר תורה. אמר רבי יוסי וכי משעה שגלו לבבל כלום נפטרו אלא ממצות התלויות בארץ והשמיט כספים נוהג בין בארץ בין בחוצה לארץ. חזר רבי יוסי ואמר [דברים טו, ב] זה דבר השמיטה שמוט בשעה שהשמיטה נוהגת בארץ מדבר תורה השמיט כספים נוהג בין בארץ בין בחוצה לארץ דבר תורה. בשעה שהשמיטה נוהגת בארץ מדבריהם השמיט כספים נוהג בין בארץ בין בחוצה לארץ מדבריהן. תמן אמרין אפילו כמאן דאמר מעשרות מדברי תורה מודה בשמיטה שהיא מדבריהן. וזה דבר השמיטה שמוט. רבי אומר שני שמיטין שמיטה ויובל. בשעה שהיובל נוהג השמיטה נוהגת מדברי תורה. פסקו היובלות נוהגת שמיטה מדבריהן. אימתי פסקו היובלות [ויקרא כה, י] לכל יושביה בזמן שיושבין עליה ולא בזמן שגלו מתוכה היו עליה והיו מעורבין שבט יהודה בבנימין ושבט בנימין ביהודה יכול יהא היובל נוהג תלמוד לומר יושביה. לכל יושביה. נמצאת אומר כיון שגלו שבט ראובן וגד וחצי שבט מנשה בטלו היובלות.

פני משה מסכת גיטין פרק ד

אמר רבי יוסי וכי כו'. כלומר דרבי יוסי מתמה על הא דאמר למ"ד מעשרות מדבריהן ניהא וכי מה שיין שמיטת כספים למעשרות שהרי משגלו לבבל לא נפטרו אלא ממצות התלויות בארץ ואם

אח"כ כשחזרו קיבלו מאליהן המעשרות הרי מדבריהן הוא אבל השמטת כספים שהיא חובת הגוף נוהג בין בארץ בין בח"ל ולעולם מן התורה הן.

חזר רבי יוסי ואמר. דלא הוא דאין השמטת כספים נוהגת בחוצה לארץ מדברי תורה אלא בזמן שהשמטת קרקע נוהגת בארץ מדברי תורה דכתיב וזה דבר השמיטה שמוט בשתי שמיטות הכתוב מדבר השמטת קרקע והשמטת כספים.

בשעה שהשמיטה. השמטת קרקע נוהגת בארץ כו' וא"כ למ"ד דבבית שני קיבלו מאליהן כל שהוא חובת הקרקע ולא מד"ת השמטת כספים אינה נוהגת ג"כ אלא מדבריהן.

תמן. בבבל אמרין שאפי' למ"ד מעשרות בבית שני מד"ת מודה בשמיטה שהיא מדבריהן שאינו נוהג אלא בשעה שהיובל נוהג כדדריש רבי וזה דבר השמיטה כו'.

אימתי פסקו היובלות. וקאמר דכתיב לכל יושביה בזמן שיושבין עליה ישראל ולא בזמן שגלו מתוכה. היו עליה והיו מעורבבין כו' ת"ל יושביה. בזמן שהן מיושבין כתקנן ולא בזמן שהן מעורבבין ואינם ניכרין כל שבט ושבט בפני עצמו.

לכל יושביה. מלכל דרשינן בזמן שכל יושביה עליה ולא מקצתן נמצאת אומר משגלו שבט ראובן וגד וחצי שבט מנשה שבעבר הירדן בטלו היובלות שאין כל יושביה עליה ואפי' בבית ראשון לא היה היובל נוהג משגלו אלו השבטים.

קרבן העדה מסכת גיטין פרק ד

ר' אומר שני שמיטין. הכתובים כאן אחת שמיטת השמיטה ואחת שמיטת היובל ללמודך שאין שמיטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג ובבית שני שפסקו היובלות כדמוסיק אף שמיטות פסקו ואינן נוהגות בין בקרקעות בין בכספים אלא מדבריהן.

הירושלמי דן בדין שמיטת כספים, שהיא מצווה שאינה תלויה בארץ, כיצד פקח חיובה מן התורה. לדעת ר' יוסי הושוותה מצוות שמיטת כספים לשמיטת קרקעות בשביעית, וכשם שמצוות שמיטת קרקעות בשביעית חלה בבית שני מדרבנן הואיל ורק קיבלו עליהם מעשרות, כך אף שמיטת כספים חיובה רק מדרבנן. ובארץ בכל ביארו שאפילו לדעות שחיוב מעשרות לאחר שחזרו היה מן התורה, מכל מקום שמיטת כספים מדרבנן כדעת רבי ששווה דין שמיטה לדין יובל, כאשר נוהג יובל שמיטת כספים מן התורה, וכאשר אין נוהג יובל מן התורה אזי שמיטת כספים רק מדרבנן. לא התבאר בירושלמי אם הכוונה לדין שמיטת כספים בלבד שהשוו לדין יובל, או שכל דיני שמיטה, הן שמיטת כספים והן איסורי עבודות בשביעית, הושו לדין יובל.

גמרא מועד קטן דף ב ע"ב

תנן: משקין בית השלחין במועד ובשביעית. בשלמא מועד משום טירחא הוא, ובמקום פסידא שרו רבנן. אלא שביעית, בין למאן דאמר משום זורע, ובין למאן דאמר משום חורש – זריעה וחרישה בשביעית מי שרי? – **אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא.** דתניא, רבי אומר: (דברים טו) וזה דבר השמיטה שמוט – בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע – אתה משמט כספים, ובזמן שאי אתה משמט קרקע – אי אתה משמט כספים. רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא.

רש"י מסכת מועד קטן דף ב ע"ב

בשביעית בזמן הזה – דרבנן.

ורבי היא – דאמר דהוא מדרבנן, ומילתא דפסידא – שרו רבנן.

וזה דבר השמטה שמוט – כתיב בהשמטת כספים, אמאי כתיב תרי זימני שמטה שמוט.

בזמן שאי אתה משמט קרקע כו' – מכלל דאיכא זמן דלא משמט קרקע, ואיזה זה – בזמן הזה.

אפילו תימא רבנן – דפליגי עליה דרבי, ואמרי דשביעית בזמן הזה דאורייתא.

אבות מלאכות – אסר רחמנא בשביעית.

תולדות – כגון משקה זרעים שלא היה במשכן – לא אסר רחמנא.

הפארא באוצד קטן אוסקת כדין עבודות האסורות בשביעית ובהיתר הפקיה בשמיטה ואכ"י מאחזי אותה אלפיכא דרבי, הסובר ששביעית בזמן הזה מדרבנן. רש"י מכאן את דברי רבי לא כפרסת הירושלמי 'שמיטה ויובל', אלכא מכאן שרבי מוזהר דיין שמיטת כספים בשביעית לדין שמיטת קרקע מאיסורי עבודות בשביעית, וכשם ששמיטת קרקע מאיסורי עבודות בזמן הזה מדרבנן כך שמיטת כספים מדרבנן. ורבא מכאן שהפקיה הותרה אפילו לדעת רבנן ששביעית בזמן הזה מדאורייתא, מטעם שרק ארבע האלאכות אסורות מן התורה, והפקיה הינה איסור דרבנן והתירו חכמים להפקות מוס הפסד או מוס עאינה עבודה חשובה.

גמרא מסכת גיטין דף לו עמוד א-ב

הלל התקין פרוסבול וכו'. תנן התם: פרוסבול אינו משמט, זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה ועברו על מה שכתוב בתורה (דברים טו) השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו', עמד והתקין פרוסבול... ומי איכא מידי, דמדאורייתא משמטא שביעית, והתקין הלל דלא משמטא? אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא; דתניא, רבי אומר: (דברים טו) וזה דבר השמיטה שמוט – בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע – אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע – אי אתה משמט כספים;

ותקינו רבנן דתשמט זכר לשביעית. ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, עמד והתקין פרוסבול. ומי איכא מידי, דמדאורייתא לא משמטא שביעית, ותקינו רבנן דתשמט? אמר אביי: שב ואל תעשה הוא. רבא אמר: הפקר ב"ד היה הפקר...

רש"י גיטין דף לו ע"א

בשביעית בזמן הזה – והלל כרבי סבירא ליה דאמר שביעית להשמטת מלוה בזמן הזה דרבנן הוא ואע"ג דהלל בבית שני הוה סבירא ליה לאביי דבבית שני הואיל ולא היה יובל נהג לא נהגו שמיטין מדאורייתא ודאמרינן בערכין (דף לב ע"ב) מנו יובלות לקדש שמיטין מדרבנן קאמר ומצאתי בתלמידי רבינו יצחק הלוי שכתב במסכת גיטין בירושלמי מניין שאין השמיטה נוהגת אלא בזמן שיובל נהג שנאמר וזה דבר השמיטה שמוט אחת שמיטת יובל ואחת שמיטת שביעית אבל בת"כ ראיתי דשביעית נהג בזמן שאין יובל נהג ואומר אני שהוא מחלוקת.

בזמן שאי אתה משמט קרקע - כגון עכשיו שבטלה קדושת הארץ.

רבא אמר - לעולם בין לרבנן דפליגי אדרבי ואמרי שביעית להשמטת מלוה בזמן הזה דאורייתא ותקין הלל דלא תשמט בין לרבי דאמר לאו דאורייתא ואמור רבנן דתשמט לא תיקשי דבר דבדבר שבממון אין כאן עקירת דבר מן התורה במקום סייג וגדר דהפקר ב"ד בממון היה הפקר.

תוספות גיטין דף לו ע"א

מי איכא מידי דמודאוריית' משמט שביעית ותקין הלל דלא משמט - השתא לא בעי רבא לשנויי אהך קושיא דהפקר ב"ד היה הפקר כדמשני בתר הכי משום דקשיא ליה דלא היה לו להלל לעקור שביעית שהיא דאורייתא ואף על גב דדרשינן בספרי ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך (דברים טו) ולא של אחיך בידך מכאן אמרו המלוה חבירו על המשכון והמוסר שטרותיו לב"ד אין משמיטין מ"מ לא היה לו לעשות תקנה ללמד לעשות כן שביטל בכך השמטת כספים שצותה תורה ובקונט' פירש דרבא קאי נמי לשנויי פרכא דהכא ודרשא דספרי עיקרה אמלוה על המשכון דמוסר שטרותיו הוי מטעם דהפקר ב"ד היה הפקר אלא דאקרא קסמיה לה.

תוספות גיטין דף לו עמוד א

בזמן שאתה משמט כו' - פירש בקונט' דהשמטת קרקע לא נהגא בבית שני כדאמרי' בירושלמי בפרקין מנין שאין שמיטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג שנאמר וזה דבר השמיטה שמוט אחת שמיטת יובל ואחת שמיטת שביעית כו' ובבית שני הואיל ולא נהג יובל שלא היו כל יושביה עליה לא נהגא שמיטה מודאורייתא והא דאמרי' בערכין (דף לב ע"ב) מנו יובלות לקדש שמיטין היינו מדרבנן וקשה לר"ת דהיה לו להביא ההיא דירושלמי ואפי' נאמר דסמך אההיא והך דהכא מיייתי משום כספים אכתי קשה בריש מועד קטן (דף ב ע"ב) דפריך חרישה וזריעה בשביעית מי שרי ומיייתי הך דהכא והתם לא שייך כלל לאתויי אלא ההיא דירושלמי ונראה לר"ת דהשמטת קרקע דהכא ודהתם לא איירי בחרישה וזריעה אלא בשדות החוזרות לבעלים ביובל והשמטת קרקע קרי ליובל ולשביעית השמטת כספים דשמיטה משמטת כספים ולא יובל כדאמרין בהדיא בפרשת ראה אנכי ודריש לה מדבר השמיטה שמוט וה"ק בזמן שאתה משמט יובל אתה משמט שביעית כי ההיא דירושלמי ...

חידושי הרשב"א גיטין דף לו עמוד א

אמר אביי בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמטת קרקע ואחת שמטת כספים. פרש"י ז"ל שמטת קרקע חרישה וזריעה ושמיטת כספים שמטת מלוה ואחת זו ואחת זו בשביעית וזריעה וחרישה שאינה נוהגת בשביעית בזמן הזה נפקא ליה כדדריש בירושלמי וזה דבר השמיטה שמוט אחת שמטה ואחת יובל בזמן שהיובל נוהג שמטה נוהגת, והקשה עליו ר"ת ז"ל דא"כ הו"ל לאיתויי הכא ההיא דרשא דירושלמי, דבר מינה אכתי לא ידעינן לשמטת זריעה וחרישה שאינה נוהגת, ואם תאמר דהכא דלא בעי למילף אלא שמטת כספים לא חש לאיתויי וסמך אמאי דדריש דיליף ליה בירושלמי, הא ליתא דהא בריש פ"ק דמועד קטן פרכי' וחרישה וזריעה מי שרי וכו' ומשני בזמן הזה דרבנן רבי היא ומיייתי לה כדהכא והתם ודאי דמהדרין אזריעה וחרישה שהיא מותרת הו"ל לאיתויי ההיא דירושלמי ולא האי דרבי דהכא, ועוד דהכי דרשי' מההוא קרא אחת שמטת קרקע ואחת שמטת כספים ואחת שמטת שביעית ואחת יובל דאטו בקרא שלשה שמיטות כתיבי ביה, לפיכך פי' ר"ת ז"ל אחת שמיטת קרקע דהיינו שמיטת יובל, ושמיטת כספים היינו שביעית והיינו דרשה עצמה דירושלמי, וה"ק בזמן שאתה משמט קרקע ביובל אתה משמט כספים בשביעית, והאי דקרי ליה לשביעית שמטת כספים

משום דבשביעית נוהגת שמטת כספים משא"כ ביובל, א"נ משום דבצד שמטת כספים דמי לשמטת היובל דמה התם קרקע מופקע מלוקח למוכר אף כאן כספים מופקעין ממלוה ללוה, והשתא אתיא שפיר ההיא דמועד קטן.

רש"י מבאר את דברי רבי "בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים" כפי שביאר במועד קטן שהשווה דין שמיטת כספים לדין שמיטת קרקע מאיסורי עבודות בשביעית. שהוא לא כפי שהובא בירושלמי.

התוספות משווה את ההבנה של הירושלמי עם הבבלי, וכפי שבירושלמי רבי משווה בין יובל לשמיטת כספים כן גם בבבלי, וביאר דברי רבי 'בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים', שמיטת קרקע - היינו יובל שקרקעות חוזרות לבעליהן, ושמיטת כספים - היינו השנה השביעית שנאסרו בה עבודות הקרקע ויש בה מצוות שמיטת כספים. ולפי הבנה זו ההשוואה היא לכל דיני שמיטה בשביעית, הן שמיטת כספים מדרבנן והן שמיטה מעבודות האסורות היא מדרבנן. לכן הובאה השוואה זו אף במסכת מועד קטן בדין שמיטת הקרקע מאיסורי עבודות.

מכל מקום הן לשמיטת רש"י והן לשמיטת רבנו תם בדעת רבי עבודת הקרקע בשביעית בזמן הזה אסורה מדרבנן.

כמו כן חלקו רש"י והתוספות בדעת רבא, אם התייחס לשאלה כיצד פועלת תקנת פרוזבול או לשאלה כיצד תיקנו חכמים שמיטת כספים מדרבנן זכר לשמיטה. רש"י ביאר שרבא מבאר את דעת רבנן החולקים על רבי ששמיטת כספים מן התורה וניתן לתקן תקנת פרוזבול להפקיע מצווה מן התורה מכוח יסוד הפקר בית דין הפקר. לעומת זאת התוספות מבארים שרבא מביא אליבא דרבי ששמיטת כספים מדרבנן, כיצד חייבו חכמים שמיטת כספים מדרבנן, ומעמיד זאת מכוח יסוד הפקר בית דין הפקר. לאור זאת ניתן לומר, על פי ביאור רש"י את דברי רבא, שישנה דעת רבנן החולקת על רבי ששמיטת כספים ושמיטת קרקעות מן התורה, ותקנת פרוזבול פועלת מכוח יסוד הפקר בין דין הפקר, והיתר השקיה בשמיטה אף על פי ששמיטה אסורה מן התורה הוא משום שרק ארבע מלאכות אסורות תורה והשקיה אינה אחת מהן. אך על פי הבנת התוספות אין הכרח להעמיד שישנה דעת חכמים החולקים על רבי ובתקנת פרוזבול מבאר רבא את דעת רבי כיצד תיקנו שמיטת כספים מדרבנן, ובסוגיית השקיה רבא רק מעמיד שאין היתר ההשקיה תלוי בעמדה ששמיטה בזמן הזה מדרבנן, אלא אפילו אם שמיטה בזמן הזה מדאורייתא ההשקיה אינה אסורה מן התורה, הואיל ורק ארבע מלאכות אסורות התורה.

◀ פסיקת הרמב"ם

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הל' כה

אין שביעית נוהגת אלא בארץ ישראל בלבד שנאמר כי תבואו אל הארץ וגו', ונוהגת בין בפני הבית בין שלא בפני הבית.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ט הל' ב

אין שמיטת כספים נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג שיש שם שמיטת קרקע, שהרי ישוב הקרקע לבעליו בלא כסף, ודבר זה קבלה הוא, אמרו חכמים בזמן שאתה משמיט קרקע אתה משמיט כספים בכל מקום בין בארץ בין בחוצה לארץ, ובזמן שאין שם שמיטת קרקע אין אתה משמיט כספים בשביעית אפילו בארץ.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ט הל' טז

כשראה הלל הזקן שנמנעו מלהלוות זה את זה ועוברין על הכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר וגו' התקין פרוזבול כדי שלא ישמט החוב עד שילוו זה את זה, ואין הפרוזבול מועיל אלא בשמטת כספים בזמן הזה שהיא מדברי סופרים, אבל שמטה של תורה אין הפרוזבול מועיל בה.

הרמב"ם בהלכות שמיטת קרקעות בשביעית לא התייחס לדין שמיטה בזמן הזה אלא נקט שנוהגת בין בפני הבית ובין שלא בפני הבית. לעומת זאת בדיני שמיטת כספים נקט שאינה נוהגת בזמן הזה אלא רק מדרבנן, ומתבאר בלשונו, שרבי השווה דין שמיטת כספים בלבד לדיני שמיטת קרקע של יובל, שכאשר חוזרות הקרקעות לבעליהן בלא כסף יש מצוות שמיטת כספים ובזמן שאין מצוות יובל נוהגת ואין הקרקעות חוזרות לבעליהן גם כן אין מצוות שמיטת כספים.

חלקו האפשרי בדעת הראב"ם אם מצוות שמיטת קרקעות בשביעית נופלת בזמן הזה מן התורה או רק מדרבנן.

כסף משנה שמיטה ויובל פרק ד הל' כה

מדברי רבינו פה נראה שהוא סובר דאף שלא בפני הבית נוהגת מן התורה ופסק כההיא דת"כ משום דמשמע דההיא כחכמים דפליגי עליה דרבי והלכה כרבים, אבל קשה שהרי כתב בפ"ט ההיא דקתני רבי בזמן שאתה משמט כספים, ועוד דההיא דפרוזבול ליתא אלא אליבא דרבי... לפיכך נ"ל דלעולם כרבי ס"ל שהוא ז"ל מפרש הא דאמר רבי בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקעות לא אשמיטת קרקעות בשביעית קאמר דההיא לעולם נהגה אף שלא בפני הבית אלא ליובל קרי שמיטת קרקעות שהרי השדות חוזרות לבעליהם. אבל קשה שכתב רבינו בפ"י ה"ט, ובזמן שאין היובל [נוהג] אינו נוהג אחד מכל אלו חוץ משביעית בארץ, והשמטת כספים בכל מקום מדבריהם הרי שכתב דשביעית בזמן שאין יובל נוהג אינה אלא מדבריהם ואפילו שמיטת קרקעות. וי"ל דמדבריהם דקאמר לא קאי אלא להשמטת כספים דסמך ליה דאילו שמיטת קרקעות מדאורייתא נמי נהגה בכל זמן.

משנה למלך הלכות שמיטה ויובל פרק ד הל' כה

ונוהגת בין בפני הבית בין שלא בפני הבית. מ"ש מרן דרבינו מפרש הא דאמר רבי בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמטת קרקעות לאו אשמיטת קרקעות דשביעית כו'. אני תמיה על מרן דהא אף לר"ת דס"ל דפי' שמטת קרקע הוא יובל מ"מ מודה דשמיטת כספים כולל כל דין השביעית דהיינו חרישה וזריעה וכספים דלגמרי הוקש שביעית ליובל לומר דבזמן שאין היובל נוהג אין שביעית נוהגת מכל וכל ומאי דקאמר שמטת כספים לפי שאין דין זה נוהג ביובל וכ"כ בפ"ק דקידושין (דף לח). ואפשר היה לומר דס"ל למרן דכי הוקש שביעית ליובל היינו במאי דדמי ליובל משום דביובל חוזרות השדות מלוקח למוכר ושמטת כספים כמו כן מופקעין ממלוה ללוה וקרא דהשמטה שמוט בשמטת כספים מיירי וה"ק בשתי שמיטות הדומות זו לזו מיירי קרא בזמן שהיובל נוהג שחוזרת השדות מלוקח למוכר שמטת כספים ג"כ שמופקעין ממלוה ללוה נוהגת אבל חרישה וזריעה בשביעית מעולם לא הוקשה ליובל ונוהגת אף בזמן שאין היובל נוהג. ומה שהביא רש"י מהירושלמי שאין השמטה נוהגת אלא בזמן שהיובל נוהג וההיא רבי היא וכדמוכח בירושלמי פרק בתרא דתרומות ופרק השולח, היה אפשר לדחוק ולומר דהתם נמי בשמטת כספים מיירי. אך המדקדק היטב בדברי הירושלמי יראה

דלרבי חרישה וזריעה בשביעית נמי הוקשה ליובל. ומלבד כל זה יש לתמוה דבפ"ק דמועד קטן (דף ב) אמרי' וחרישה בשביעית מי שרי אמר אביי בשביעית בזמן הזה ורבי היא מו'. הרי סוגיית הגמרא מוכחת בהדיא דאליבא דרבי חרישה דשביעית בזמן הזה אינה כי אם מדרבנן וא"כ הדרא קושיין לדוכתה דרבינו מזכה שטרא לבי תרי דגבי פרוזבול פסק כרבי וגבי חרישה וזריעה דשביעית פסק כרבנן דפליגי עליה דרבי דלית להו היקשא.

מהר"י קורקוס שמיטה ויובל פרק ט הל' ב

...אבל לדעת רבי כ"ע מודו דגם שמיטת קרקע בשביעית בזה"ז היא מדרבנן, ומפרשים דשמיטת כספים קרי לשביעית לפי שאינה אלא בשביעית, דיובל אין שמיטת כספים נוהגת בו וכל דיני שביעית תלויין ביובל ונכלליין בלשון שמיטת כספים... אלא ודאי אין שביעין לחצאין ושמיטת קרקע בזמן הזה מדרבנן היא גם לדעת רבינו. ואעפ"י שלא פירש כיוון שפסק ודאי דרבי הכי ס"ל וכאשר הכרעתי מההיא דמו"ק, ואפילו בעל העיטור דפסק כרבנן לא מפליג מידי בין כספים לקרקע, כל שכן לפי הלשון שמצאתי בספר כתיבת יד שכתב כן בפירוש מסכים על דעת כל המפרשים.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק י הל' ט

גרסת הכסף משנה

ובזמן שהיובל נוהג נוהג דין עבד עברי, ודין בתי ערי חומה, ודין שדה חרמים ודין שדה אחוזה, ומקבלין גר תושב ונוהגת שביעית בארץ והשמטת כספים בכל מקום מן התורה, ובזמן שאין היובל [נוהג] אינו נוהג אחד מכל אלו חוץ משביעית בארץ, והשמטת כספים בכל מקום מדבריהם כמו שביארנו.

גרסת מהר"י קורקוס

...ובזמן שאין היובל נוהג אין נוהג עבד עברי ולא בתי ערי חומה ולא שדה אחוזה ולא שדה חרמים ואין מקבלין גר תושב ונוהגת שביעית בארץ מדבריהם וכן שמיטת כספים בכל מקום מדבריהם כמו שביארנו.

שו"ת אבקת רוכל סי' כד (ר' יוסף קארו)

ג. ...ועוד שמה שכתב בעל הגה"ה במה שהוא אסור מן התורה מפני שבת הארץ וקדושתה לא הופקע בקנין הגוי הוא מיוסד ועל ששבת הארץ וקדושתה הם מן התורה בזמן הזה וזה אינו שהרי כתב הרמב"ם בפ"ט מהל' שמטה דשמטת קרקע בזמן שאין היובל נוהג אינו אלא מדבריהם. ...אח"כ כתבו לי מירושלים תותבב"א כי כן מנהגם מימי קדם להפריש תרומה ומעשרות בשביעית מפירות שזרע הגוי בשדהו ונתמרחו ביד ישראל וכמ"ש והנהגתי. גם אלה דברי הצעיר יוסף קארו.

הכסף משנה נקט בדעת הרמב"ם ששמיטת הקרקעות בשביעית בזמן הזה שאין יובל נוהג היא מן התורה. המשנה למלך הבין שמקורו דעת רבא שחכמים חולקים על רבי, אך הקשה שאם כן הדרא קושיין לדוכתה דרבנו מזכה שטרא לבי תרי, דגבי פרוזבול פסק כרבי וגבי חרישה וזריעה דשביעית פסק כרבנן דפליגי עליה דרבי דלית להו היקשא.

המהר"י קורקוס נקט בדעת הרמב"ם ששמיטת הקרקעות בשביעית בזמן הזה שאין יובל נוהג היא מדרבנן. על פי הבנה זו יש לבאר שרוב חולק על אביי רק בכך שאין צורך להעמיד היתר השקיה משום ששמיטה בזמן הזה מדרבנן אלא אפילו אם שמיטה בזמן הזה דאורייתא רק ארבע מלאכות אסורות מן התורה אך למעשה לכולי עלמא שמיטה בזמן הזה מדרבנן. מכל מקום הכסף משנה בשו"ת אבקת רוכל חזר בו וביאר דעת הרמב"ם כהבנת מהר"י קורקוס ששמיטת קרקעות בשביעית בזמן הזה דרבנן.

◀ שמיטת קרקע בזמן הזה מידת חסידות

ספר התרומות שער מה אות ד - דעת הרבי זרחיה הלוי (הרו"ה)

שביעית נוהגת רק ממידת חסידות.

◀ שמיטת כספים ושמיטת קרקע בזמן הזה מדאורייתא

ספר כפתור ופרח פרק מט - דעת בעל העיטור

האמנם הרב בעל העיטור סבירא ליה דשביעית והשמיטת כספים בזמן הזה דאורייתא, ומביא ראיה מפרק הנזקין (גיטין נג, ב) הנוטע בשבת בשוגג יקיים במזיד יעקור, בשביעית בין במזיד בין בשוגג יעקור, ולטעמך תקשי לך היא גופא מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא מאי שנא שבת ומאי שנא שביעית. עוד מסכת משקין (מועד קטן ג, ב) יכול ילקה על תוספת שביעית. ש"מ דכולהו סבירא להו דאורייתא. ורבנן פליגי עליה דרבי אפילו מדאורייתא נהגא שמיטת כספים וקיימא לן (פסחים כז, א) הלכה כרבי מחברו ולא מחבריו.

והא דמכריז רבי ינאי (סנהדרין כו, א) פוקו וזרעו בשביעיתא משום ארנונא, דפירש רש"י ז"ל דסבירא ליה כרבי דאמר שביעית בזמן הזה דרבנן, לא דייק לן, דאפילו לרבנן דאמרי דאורייתא מפני האונסין מותר. והכי מוכח בירושלמי בסנהדרין (פ"ג ה"ה) ובשביעית (פ"ד ה"ב; פ"י ה"ג) בראשונה היתה מלכות אונסת הורה רבי ינאי שיהא חורש חרישה ראשונה, ולמסקנא דרבי ינאי אפילו דאורייתא קאמר.

ספר העיטור אות פ - פרוזבול

ומסתמא דאיכא למימר דאורייתא כרבנן מדגרסינן בהניזקין הנוטע בשבת בשוגג יעקור וכו' ואמרי' עלה מיכדי הא דאורייתא והא דאורייתא מ"ש בשבת ומ"ש שביעית כו' גרסינן במשקין יכול ילקה על תוספת שביעית ש"מ דכולהו סבירא להו דאורייתא. וקיי"ל הלכה כרבי [דף עו עמוד א] מחבירו ולא מחבריו. והא דמכריז ר' ינאי פוקו וזרעו בשביעיתא משום ארנונא ופירש ר"ש דס"ל כרבי דאמר שביעית בזמן הזה דרבנן לא דייק לן דאפילו לרבנן דאמר מפני האונסין מותר והכי מוכח בירושלמי בסנהדרין ובשביעית בראשונה שהיתה מלכות אונסת הורי ר' ינאי שיהא חורש חריש... שמעינן מיהא דר' ינאי אפי' בשביעית דאורייתא קאמר.

פסיקת האחרונים

ערוך השולחן שמיטה ויובל פרק טו סעיף ד, י

סעיף ד: ומבואר מדברי הרמב"ם דשביעית בזמנה"ז דאורייתא וכ"כ מפירש שם בפ"ר דין כ"ה אין שביעית נוהגת אלא בא"י לבד שנאמר כי תבואו אל הארץ ונוהגת בין בפני הבית בין שלא בפני הבית עכ"ל ומדלא ביאר דבזמנה"ז דרבנן כדרכו בכל מקום מבואר דמן התורה הוא ובהכרח הוא לפי פירושו דשמיטת קרקע איובל קאי וכ"כ הרמב"ם בס' המצות בעשין קל"ה וז"ל שצונו לשבות מעבודת הארץ בשנה שביעית וכו' ואין שובתה מן התורה אלא בארץ ישראל עכ"ל ובמצוה קל"ח כתב וז"ל שצונו לשוב הקרקעות וכו' ואינה נוהגת אלא בא"י ובזמן שהיובל נוהג עכ"ל ומקודם לא כתב כן הרי להדיא שנוהם בא"י בכל זמן

סעיף י: וראיתי שיש מתעקשים בדברי הרמב"ם לומר דכוונתו דבזמנה"ז חרישה וזריעה בשביעית הוא דרבנן כרבי וזה שכתב דנוהגת בין בפני הבית בין שלא בפני הבית כוונתו מדרבנן אלא שקיצר בדבריו והנה מלבד שהכרחנו שאינו כן עוד הלא דיבר מפורש ברפ"ג וז"ל עבודת הארץ בששית ל' יום סמוך לשביעית אסורה הלכה למשה מסיני וכו' ודבר זה הוא בזמן שבהמ"ק היה קיים הוא שנאסר מפי השמועה וכו' ובזמן שאין מקדש מותרין בעבודת הארץ עד ר"ה כדין תורה עכ"ל והרי שפתיו ברור מללו דמן ר"ה גם אחר החורבן אסור מן התורה ואדרבא אני אומר דגם רש"י ור"ת שפירשו בדרכי על עבודת הארץ מ"מ להלכה יפסקו כחכמים כיון דרבא מוקי לסתמא דמשנה דמ"ק כן ומי יכול לחלוק על זה לבד הכלל הגמור דהלכה כרבי מחבירו ולא מחביריו והרמב"ן ז"ל כתב להדיא דהאידנא חרישה וזריעה בשביעית בא"י הוה מן התורה. וכל הפוסקים שפסקו דשביעית בזמנה"ז דרבנן כמ"ש בח"מ סי' ס"ז זהו הכל להשמטת כספים כמבואר שם ולא לשמיטת קרקע דהוי רק בא"י דהפוסקים לא דיברו בדברים הנוגעים רק לא"י לבד ולכן כתבו זה בח"מ בדיני ממונות ורק הסמ"ג כתב דהלכה כרבי גם בשמיטת קרקע ולמוד משמיטת כספים אשמיטת קרקע ע"ש אבל לדעת הרמב"ן וכן הוא דעת הרמב"ם אע"ג דרבי מיירי בתרווייהו מ"מ אין הלכה כמותו רק בכספים ולא בקרקע וכמו שהבאנו ראית ברורות מהש"ס. (ומה שהקילו בעוונותינו הרבים בעת הזאת ביישובי ארץ הקדושה לעשות בשביעית ע"פ שטרי מכירה על יסוד שאין זה רק מדרבנן זהו עלבון תורתנו הקדושה ועלבון ארץ הקודש להאריך פוזרינו ככתוב בתוכחה ויד המכונים רק בשם ישראל באמצע כאשר כבר צווחו גדולי הדור על זה כמבואר בתשובת גיסי הגאון הצדיק מוולאזין בחיבורו משיב דבר בקונטרס השמיטה ע"ש והוא רחום יכפר עוון).

שבת הארץ, מבוא סי' א

פשטם של דברי הסוגיא דמועד קטן ב' ע"כ מורה שעל דברי רבי, שאומר: בשתי שמטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, ובזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים – אין על זה שום מחלוקת, שכוונתו במה שאמר 'אין אתה משמט כספים' היינו שאין נוהג אז דין שמיטה שבה יש השמטת כספים שזהו מבדיל את השמיטה מן היובל מה שביובל אין השמטת כספים נוהגת והשביעית משמטת כספים וכן הוא פסק הרמב"ם (ה' שמיטה ויובל פ"י הט"ז) 'יתרה שביעית על היובל שהשביעית משמטת את הכספים ולא יובל' ומקור הדברים הוא בתורת כהנים (פ' בהר סי' כז) שאין יובל משמט כספים וכן הוא בספרי פ' ראה סי' קי"ב שאין יובל משמט מלוה....

עכ"פ זהו פשוט לכאורה שכוונת הברייטא דרבי, 'בזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים' – שבכלל שביעית אין נוהגת אז מן התורה לא שמיטת כספים שהיא מיוחדת ומבוארת ביחוד בשביעית ולא לכל דיני שמיטת קרקע ועבודותיה. וזה אין לומר שכוונת הברייטא היא רק להוציא שמיטת כספים ממוש שאינה נוהגת מל התורה אלא בזמן שהיובל נוהג, אבל בכל דיני שביעית בעבודת הארץ נוהג האיסור גם בזמן הזה לדעת רבי, שהרי על קושית הגמרא שם במו"ק אלא שביעית בין למ"ד משום חורש בין למ"ד משום זורע חרישה וזריעה בשביעית מי שרי מתרץ ע"ז אביי בפשיטות ב ש ב י ע י ת בזמן הזה ורבי היא וכו' ואין לומר שזוהי רק דעת אביי לבדו אבל רבא חולק על זה בפשט דברי רבי. דאם כל למה מתרץ רבא שם את המשנה במו"ק אליבא דרבנן דוקא הלא היה לו לומר שאפילו רבי לא סבירא ליה שבזמן הזה דרבנן רק שמיטת כספים ולא איסור עבודת הארץ, ובזה היה עולה לנו שהתירוצא אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא יהיה אליבא דכו"ע וגם אליבא דרבי, אלא ודאי פשוט הוא שאליבא דרבי בין אביי בין רבא כו"ע מודים ששביעית בזמן הזה לכל פרטיה היא דרבנן בין בשמיטת כספים בין באיסור עבודת קרקע מפני שדעת רבי היא ששמיטה ויובל תלויים הם זה בזה מן התורה ולפי מה דקיימא לן כסוגיא הגיטין ל"ו דתקנתא דהלל בפרוזבול שהיא הלכה פסוקה ולכולי עלמא אתיא היא אליבא דרבי כדמתרץ שם אביי וע"ז מודה גם רבא, שהרי שניהם יחד עסוקין שם בקושיא השניה שמקשה שם הגמרא 'ומי איכא מידי דמדאורייתא לא משמטא שביעית ותקינן רבנן דתשמט' ותירץ ע"ז רבא תירוצא אחר הפקר ב"ד הפקר דלא כאביי שאמר משום דשב ואל תעשה הוא. עכ"פ הלא לכולי עלמא ההלכה פסוקה כרבי שכן מורה באמת הרצאת לשון הסוגיא שעל תירוצו של אביי בשביעית בזמן הזה ורבי היא לא פליג רבא כלל ומה שחלק רבא אח"כ על תירוצו דשב ואל תעשה הוא והוא אמר דמשום הפקר ב"ד הלא אין זה רק על הקושיא השניה וכן נראה מתוך התכת הלשון שגם רבא מסכים לדינא דשביעית בזה"ז דרבנן מתוך שהוא מתרץ את הקושיא הנופלת על דעה זו.

א"כ, משתי הסוגיות האלו ביחד אנו מוצאים שהלכה פסוקה היא כרבי דשביעית בזמן הזה גם בעבודת הארץ היא רק מדרבנן.

וכך היא שיטת התוספות גם בסוגיא דגיטין בד"ה מי איכא מידי שכתבו שם השתא לא בעי רבא לשנויי אהך קושיא דהפקר ב"ד הפקר כדמשני בתר הכי משום דקשיא ליה דלא הי' לו להלל לעקור שביעית שהיא דאורייתא ואף ע"ג דדרשינן בספרי ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך ולא של אחיך בידך מכאן אמרו המלוה על המשכון והמוסר שטרותיו לב"ד אין משמיטין מ"מ לא הי' לו לעשות תקנה ללמוד לעשות כן שבטל בכך השמטת כספים שצותה תורה.

חזון איש שביעית סי' ג ס"ק ח

ונראה דלענין שביעית בזמן הזה יש לסמוך שהוא מדרבנן שזו דעת הרמב"ם כיוון שפסק כרבי וכן משמע בלשון הרמב"ם פ"י ה"ט.

סיכום:

- רש"י וספר התרומה - בזמן הזה קדושת הארץ למצוות התלויות בה היא מדרבנן (פרק 1), ולכן מצוות שביעית הינה מדרבנן. כמו כן רש"י ביאר בדעת רבי ששמיטה תלויה ביוכל ולכן בזמן הזה היא מדרבנן.
- דעת התוספות - לכל הדעות, שביעית תלויה ביוכל ולכן בזמן הזה הן לרבי והן חכמים חיובה מדרבנן.
- דעת בעל העיטור - שביעית בזמן הזה מדאורייתא (דעת חכמים החולקים על רבי).
- דעת ר' זרחיה הלוי (הרמ"ה) - שביעית נוהגת רק ממידת חסידות (אליבא דרבי).
- ראב"ם - יש הסוברים בדעתו ששביעית בזמן הזה מדאורייתא (ערוך השולחן והנצי"ב בשו"ת משיב דבר). ויש הסוברים בדעתו ששביעית בזמן הזה מדרבנן משום שהיא תלויה בקיום מצוות היוכל (כדעת רבי).
- הרא"ה קוק בשבת הארץ וכן החזון איש נקטו ששמיטת הקרקע ממלאכות בשביעית לדעת הרמב"ם היא מדרבנן.

ג. דין פירות הגוי בארץ ישראל

מה דינם של פירות שגידל גוי בשביעית בקרקע שבבעלותו בארץ ישראל?

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף מז עמוד א

אמר רבה: אף על פי שאין קנין לעובד כוכבים בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר, שנאמר: כי לי הארץ, לי קדושת הארץ, אבל יש קנין לעובד כוכבים בא"י לחפור בה בורות שיחין ומערות, שנאמר: השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם; ור"א אומר: אף על פי שיש קנין לעובד כוכבים בא"י להפקיע מידי מעשר, שנאמר: דגנך, ולא דגן עובד כוכבים, אבל אין קנין לעובד כוכבים בא"י לחפור בה בורות שיחין ומערות, שנאמר: לה' הארץ.

רש"י מסכת גיטין דף מז ע"א

גמ'. שאין קנין כו' – אם קנה עובד כוכבים קרקע בארץ אין קניינו קנוי להפקיעה מקדושתה שלא תתחייב במעשר וישראל הקונה ממנו מן הפירות צריך לעשר.

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף מז עמוד א-ב

ת"ש: ישראל שלקח שדה מעובד כוכבים עד שלא הביאה שליש, וחזר ומכרה לו משהביאה שליש – חייבת במעשר, שכבר נתחייבה; נתחייבה אין, לא נתחייבה לא! הכא במאי עסקינן – בסוריא, וקסבר: כיבוש יחיד לא שמייה כיבוש. תא שמע: ישראל ועובד כוכבים שלקחו שדה בשותפות – טבל וחולין מעורבין זה בזה, דברי רבי; רבן שמעון בן גמליאל אומר: של עובד כוכבים פטור, ושל ישראל חייב; עד כאן לא פליגי – אלא דמר סבר: יש ברירה, ומר סבר: אין ברירה, אבל דכולי עלמא – יש קנין

לעובד כוכבים בא"י להפקיע מיד מעשר! הכא נמי בסוריא, וקסבר: כיבוש יחיד לא שמייה כיבוש.

רש"י מסכת גיטין דף מז עמוד א-ב

ישראל שלקח שדה – זרועה מן העובד כוכבים והשהה אצלו עד שהביאה שליש וחזר ומכרה לעובד כוכבים.

חייבת במעשר – אם בא ישראל ולקח מן העובד כוכבים מאותן הפירות ומירחן.

שכבר נתחייב – כשהביאה שליש ביד ישראל דקי"ל לענין מעשר במסכת ר"ה (דף יב ע"ב) תבואה ויתים אחר שליש.

לא נתחייבה לא – אם הביאה שליש ביד עובד כוכבים פטורה.

בסוריא – דמעשר דידה מדרבנן ושם יש קנין ביד עובד כוכבים להפקיע.

כיבוש יחיד – דוד כיבשה ולא היו כל ישראל שם והיא ארם צובה.

טבל וחולין מעורבין – אין לך כל חטה וחטה שאין חציה טבל וחציה חולין שחלק העובד כוכבים פטור ואף לאחר שחלקו התבואה הלוקח מן העובד כוכבים צריך לעשר וישראל צריך לעשר את שלו מיניה וביה ולא ממנו על טבל גמור ולא מטבל גמור עליו מפני שמפריש מן הפטור על החיוב ומן החיוב על הפטור אבל כי מעשר מיניה וביה מעשר שלם נמצא מעשר מן החיוב שבו על החיוב שבו ומן הפטור שבו על הפטור שבו.

של ישראל חייב – לאחר שחלקו הוי של ישראל טבל גמור ומעשר ממנו על אחר ומאחר עליו דיש ברירה ושל עובד כוכבים פטור לגמרי ולת"ק אין ברירה ואפילו חלקו בספיקא הן עומדין.

רמב"ם הלכות תרומות פרק א הל' י

עכו"ם שקנה קרקע בא"י לא הפקיעה מן המצוות אלא הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש תרומות ומעשרות ומביא בכורים והכל מן התורה כאילו לא נמכרה לעכו"ם מעולם ויש קנין לעכו"ם בסוריא להפקיע מן המעשרות ומן השביעית כמו שיתבאר.

נחלקו באמרא גיטין מז אלמ יס קניין לנוכרי להפקיע מן המעשר, ונפסק ברמב"ם שאין קניין האוי בארץ ישראל מפיק מחרוץ תרומות ומעשרות, אך בסוריא, שחיובה מדרבנן, יש קניין לאוי להפקיע מן המעשרות. ויש לברר מה הדין לשבי שביעית.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה כט

עכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה, והעכו"ם אינן מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם.

רדב"ז

...ומיהו כיוון שאין קניין לגוי להפקיע קדושת הארץ נהי דפירותיהם וספיחיהם מותרים מ"מ צריך לאוכלם בקדושת שביעית. הלכך יש למצוא טעם על מה סמכו שאין מודקדקים בדבר ועושין סחורה

בפירות שביעית ונוהגים בה כשאר השנים. וי"ל דסמכו להם על הגאונים ז"ל דפסקו הלכה כרבי דאמר שביעית בזמן הזה דרבנן וכיוון דעיקרו מדרבנן ואיכא מ"ד יש קניין לגוי להפקיע הארץ מקדושתה סמכו עליה במילתא דרבנן...

כסף משנה

...מה שאמרו אין קניין לגוי בארץ להפקיע מן המצוות היינו לעניין שאם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה כיבוש יחיד אלא הרי היא כאילו לא נמכרה לגוי מעולם אבל בעודה ביד גוי מופקעת היא ומה שפרותיהם חייבים במעשר אינו אלא כשמירחם ישראל דווקא... פירוש דברי רבינו כך הם גוי שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרים, כלומר מפני שהשדה של גוי וגם לא נעבד בה עבודה ע"י ישראל, הלכך מותרים...

לדעת הרדב"ז פירות שגדלו בקרקע השייכת לגוי ועל ידו, הפירות (הגידולים) אינם אסורים מדין ספיחים אך יש קדושת שביעית בפירות. לדעת הכסף משנה, פירות שגדלו בקרקע השייכת לגוי, אין איסור ספיחין והפירות אינם קדושים שהדין שאין קניין לגוי להפקיע קדושת הארץ היינו רק לענין שאם חזר ולקחה ישראל אין כאן כיבוש יחיד, אך כל עוד הקרקע בידי הגוי מופקעת היא, והפירות אינם קדושים.

שו"ת אבקת רוכל סי' נד (ר' יוסף קארו)

א. ...ואם באנו לדון יותר טעם יש לאומר שיש לו קניין להפקיע משביעית דקרא כתיב והיתה שבת הארץ לכם לכם ולא לגוי'.

ב. ועוד שהרמב"ם מפרש בפ"א מה' תרומות שמה שאמרו אין קניין לגוי בארץ להפקיע מן המצוות היינו לענין שאם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא הרי היא כאלו לא נמכרה לגוי מעולם אבל כמו זה ביד גוי מופקעת היא ומה שפירותיה חייבים במעשר אלא בשמירחם ישראל דווקא.

ג. ...ועוד שמה שכתב בעל הגה"ה במה שהוא אסור מן התורה מפני שבת הארץ וקדושתה לא הופקע בקניין הגוי הוא מיוסד ועל ששבת הארץ וקדושתה הם מן התורה בזמן הזה, וזה אינו שהרי כתב הרמב"ם בפ"ט מהל' שמטה דשמטת קרקע בזמן שאין חיוב נהג אינו אלא מדבריהם.

...אח"כ כתבו לי מירושלים תותבב"א כי כן מנהגם מימי קדם להפריש תרומה ומעשרות בשביעית מפירות שזרע הגוי בשדהו ונתמרחו ביד ישראל וכמ"ש והנהגתי. גם אלה דברי הצעיר יוסף קארו.

העל הכסף משנה (הכ"י) בשו"ת אבקת רוכל מוסיף עוד כמה טעמים לכך שאין קדושת שביעית בפירות הגוי: א. נאמר "והיתה שבת הארץ לכם" לכם ולא לגוי; ב. אף שאין קניין לגוי להפקיע קדושת הארץ, מכל מקום כל שגדל אליו אין קדושה בפירות כפי שאין חיוב תרומות ומעשרות; ג. שביעית בזמן הזה מדרבנן ונוכרי מפקיע קדושה מדרבנן.

שו"ת מבי"ט חלק א סימן יא

נשאל מעמדי על ענין גידולי שנת השמיטה בקרקע גוי ולקח' יש' קודם מירוח ומירח' אם חייבים

במעשרות כשאר שנים שמעשרים הלקוח מן הגוי ונתמרח ביד ישראל מדרבנן כיון שהם אינם מפקירים שדותיהם בשנת השמיטה או דלמא כיון שמצות שביעית חובת קרקע לישראל בארץ ישראל אין בה חיוב מעשרות כלל. והיתה להם תשובתי כי אין שום חיוב בארץ ישראל מעשרות בשנת השמיטה אפילו מהלקוח מיד גוי קודם מירוח ומירחו ישראל מכמה פנים: ראשונה כי מן התורה אין חיוב כלל בשנת השמיטה במעשרות דכתיב בשנת השמיטה ואכלו אביוני עמך ויתר' תאכל חית השדה הקיש אדם לחיה מה חיה אוכלת מן הראוי' לה שלא מן המעשר בשביעית אף אדם אוכל מן הראוי לו שלא מן המעשר בשביעית וכיון דמדאורייתא אין שום חיוב לישראל בשנת השמיטה גם לגוי אין שום חיוב אפי' מדרבנן דלא נתחייבו פירות קרקע גוי אלא במידי דאי הוה דישראל הוה חייב אי מדאורייתא אי מדרבנן אבל במה שאין שום עיקר איסור לישראל לא מדאורייתא ולא מדרבנן כל שכן דמגוי אין שום חיוב אפי' דרבנן דלא יהא גוי חמור מישראל ואי משום דמירוחו ביד ישראל הא מירוח ישראל פירות קרקעו ממש לא מיחייב דהוי שנת שמיטה כל שכן מירוח פירות הגדלים בקרקע גוי דמהיכא תיתי חיוביהו אין שום חיוב בשנת השמיטה. וכן כתבו כל הפוסקים ז"ל סתם שנת השמיטה כולה הפקר אין בה שום חיוב לא תרומה ולא מעשרות כלל לא ראשון ולא שני ולא מעשר עני ואם איתא דפירות קרקע גוי שמירחם ישראל בארץ יש' חייבי' במעשרות למה להו למסתם ואם תתעקש לומר כי לא פטרה תורה ממעשרות אלא מה שהוא הפקר שהם פירות יש' אבל פירות גוי שאינו מפקירם יהיו חייבים לא היא דאטו יש' שגדר כרמו ולא הפקירה בשנת השמיטה יתחייב במעשר הא רחמנ' אפקרי' לארעי' לעניי' ולעשירים ולכך אין שום חיוב מעשר כ"ש בגוי... ומצאתי און לי משנה ובריית' ותוספתא וירושלמי שנראה בפירוש שאין שום חיוב בשנת השמיטה ממעשרות אפי' במה שגדל בקרקע גוי ומירחו ישראל... ברייתא בשלהי יבמות גוי שמוכר פירות בשוק ואמר פירות הללו של ערלה הן של נטע רבעי הן של עזקה הן לא אמר כלום לא נתכוין אלא להשביח מקחו ופי' רש"י ז"ל בשם רבותיו של עזקה מפרדס מעזק וגדר לשומרו שהוא שנת שביעית, וקשיא ליה להחייא פרושא, דמאי איסור יש כאן אם עבר זמן הביעור לא שנא מן המשומר לא שנא מן המופקר אסור וקודם הזמן אלו ואלו מותרין משמע דפירות גוי בארץ ישראל בשנת השמיט' אי הוי ידעינן בוודאי שהיה כך כמו שאמר היה להם דין שביעית כפירות ישראל ואם יש להם דין שביעית פשיטא שאין להם שום חיוב מעשרות. ... ירושלמי פרק ששי דשביעית על מתניתין דעושין בתלוש בסורי' אבל לא במחובר ר' אסי בע' קומי ר' מנה מהו לטחון עם גוי בארץ אמר ליה מתניתין אמר שהוא אסור דתנן עושין בתלוש בסורי' אבל לא במחובר הא בארץ אפי' בתלוש אסור משמע דאית בהו דין שביעית וכמו שכתבתי והרמב"ן ז"ל על ההיא ברייתא שהבאתי לעיל כתב בפרשת בהר סיני פי' רש"י ז"ל עליה ונתן טעם לפי' רש"י ז"ל דשמא אין קנין לגוי בארץ ישראל להפקיע דיני השביעית גזרו עליו כישראל עכ"ל משמע בהדיא דפירות גוי בשביעית שנתמרחו על יד ישראל פטורים ממעשרו כפירות של ישראל ויש להם כל דיני שביעית בביעור כדאמר. כך נר' לע"ד משה בר' יוסף זלה"ה מטראני. ובספר כפתור ופרח מצאתי כתוב וז"ל מי שלא חל עליו שביעית כמו הגוי פירותיו הם בחיוב תרומות מעשרות וא"כ עכשיו שרוב פירותינו בא"י משל גוים הם בדין הוא שיהא נוהג בהם דין המתנות בשביעית אלא שמעשר שני יהי' מעשר עני לא שני משום עניים כטעם עמון ומואב שאחר שפירות הגוים אין בהם דין שביעית הוו להו בשביעית כפירות עמון ומואב שמפרישין המתנות על הסדר עכ"ל וכתוב עליו בהגה"ה תימא אמאי מותרין דמה שהוא אסור מן התורה מפני שבת הארץ וקדושת' לא הופקע בקנין הגוי וא"כ מה שזרע הגוי בקרקעו בארץ ישראל בשביעית אסור אבל ספחיו דלא אסור אלא משום גזר' מותרין דאין הגוים מצווין על השביעית כדי שנגזר עליהם ע"כ ובזאת ההגה"ה נראה שהוא כמו שכתבתי למעלה...

שו"ת אבקת רוכל סימן כה

אמר יוסף קארו אחר שכתב החכ' הר' משה מטרנאני אגרת זאת השנית רצה לעשות מעשה כדבריו בשמטה שעברה ומיחו בידו ובשמטה זו שהיא שנת השל"ד הקשה את רוחו ואמץ את לבבו לתקוע עצמו לעשות מעשה כדבריו ביד רמה וקמו כל חכמי העיר ועיינו בדבריו הראשונים והאחרונים וראו שאין בהם ממש והכריזו בבתי כנסיות בגזרת נדוי שכלם יפרישו תרומות ומעשרות מפירות הגוי שנתמרחו ביד ישראל בשביעית כמו בשאר שנים נאם הצע"י יוסף קארו

דעת המה"ט כהנא ברדב"ז מדעת הרמב"ם שאין איסור ספיחין על פירות הגוי שגדלו בשדהו, אך חלה עליהם קדושת שביעית, אך קמו כל חכמי העיר צפת ועיינו בדבריו הראשונים והאחרונים וראו שאין בהם ממש והכריזו בבתי כנסיות בגזרת נדוי שכלם יפרישו תרומות ומעשרות מפירות הגוי שנתמרחו ביד ישראל בשביעית כמו בשאר שנים.

פאת השולחן שביעית פרק כג סע' יב

עכו"ם שקנה קרקע בא"י וזרעה בשביעית פירותיו מותרים שלא גזרו ספיחין אלא מפני עוברי עברה והעכו"ם אינם מצווים על השביעית כדי שנגזור עליהם. ומותרין לאכלם בלא קדושת שביעית וחייבים בתו"מ ופריש מ"ע (כפתור ופרח וב"י ורמ"א ורדב"ז ומהר"ם חביב ופ"פ) ויש אומרים דאין מותרין רק בקדושת שביעית ופטורין מתו"מ (המב"ט והמהרי"ט) וסברא ראשונה עיקר. ומפרישין תו"מ ומ"ע לא ברכה, ודין התו"מ כדין תו"מ בשל גוי דמעשרין והן שלו רק התרומה כ"ש נותנה לכהן ות"מ מוכרה לכהן ומ"ר ומ"ע הן שלו.

שבת הארץ פ"ד הכ"ט

כבר הוסכמה ההלכה שאין קדושת שביעית נוהגת כלל בפירות של נכרי וחייבים הם בתרומות ומעשרות כשגמרו ישראל.

חזון איש סי' כ"ק ז

נקטינן לדינא דאין עובדים בשדה נכרי בשביעית שכן היא עיקר ההוראה, ונוהגים קדושת שביעית בפירותיהם, ומעשרין אותן בלא ברכה... בדין קדושת שביעית בפירות של נכרי שכתבו שדעת רוב האחרונים שאין בהם ק"ש, לא ידענא מי המה... ונמצא דהפאת השולחן קבע המנהג להקל נגד המנהג הקדום להחמיר.

פירות שביעית שגידל נוכרי בארץ ישראל, לכו"ל ע"מ לא חל עליהם איסור ספיחין. והנהגה כדעת הכסף משנה בדעת הרמב"ם וכפי שכתב באבקת רוכל ובהכרעת רבנו צפת, וכפי פסק פאת השולחן והרב קוק בשבת הארץ, שגם אין קדושת שביעית על פירות הללו. אכן הרדב"ז למד בדעת הרמב"ם שיש קדושה בפירות הללו וכיאר את המנהג באופן אחר (נקטו שציקר הקדושה היא דרבנן כדעת ספר התרומה (פרק 1) ולכן יש קניין לגוי להפקיע קדושה לו) וכן דעת המה"ט שיש קדושה בפירות. והחזון איש הלך בדרך זו.

ד. עבודת יהודי בקרקע של גוי

האם מותר ליהודי לעבוד בשביעית בקרקע של גוי בארץ ישראל?

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן לח

עוד אוסיף להעיר שלדעתי לא יתכן כלל לפרש בדעת הכס"מ דבשעה שהשדה היא בידי העכו"ם הרי היא לגמרי מופקעת מקדושתה, דא"כ אף אם נתמרחו ברשות ישראל אמאי חייב בתרו"מ מה"ת, והלא הוי כפירות חו"ל שנקבעו למעשר בארץ שגם הכס"מ נקט להלכה דלענין תרו"מ לא מחייבי אלא מדבריהם, ועו"ק מדברי הכס"מ עצמו בסוף פ"ד משמיטה דבתחילת דבריו שם כתב בפירוש דבעודה ביד עכו"ם הרי היא מופקעת לגמרי מקדושתה, ואעפ"כ מסוף דבריו שם נשמע שאסור לישראל לעבוד בה עבודה מה"ת, ולא הזכיר שם בזה שום גזירת חכמים וכן משמע באמת גם מדברי הרמב"ם עצמו עיי"ש"ה, גם עיקר דבריו הם תמוהים דכיון שקנין העכו"ם מפקיע את השדה מקדושתה איך חוזרת היא לקדושתה ע"י כבוש יחיד, דאין לומר כיציאתה כך כניסתה, דהלא סברא הוא שלענין הפקעת הקדושה אין שום חילוק בין אם היתה ההפקעה ע"י רבים או ע"י יחיד.

ולכן נ"ל לפרש בדבריו כוונה אחרת ואביאה כאן בקיצור נמרץ, דסובר הכס"מ דכיון שאמרו בסוף"ד דגיטין אליבא דמ"ד אין קנין לנכרי, דאע"פ שאין לו קנין להפקיע את הארץ מקדושתה, מ"מ קנין ממון שפיר יש לו בה ומותר העכו"ם לחפור בה בורות שיחין ומערות כדכתיב והארץ נתן לבני אדם, וסובר דקרא דל' הארץ לא קאי אלא לענין קדושה, ה"נ י"ל דכיון שלענין הפירות הרי ודאי יש קנין לעכו"ם, לכן אמרינן דאף שהשדה עצמה הרי היא בקדושתה, מ"מ בגידוליה שהן של נכרים לא נתנה תורה שום קדושה, ולכן לא נוהגת בהן קדושת שביעית וחובת בכורים ותרו"מ וכדומה, אבל מ"מ אין זה דומה ממש לגידולי חו"ל כיון שעכ"פ גוף השדה שהם גדלו בה לא פקעה כלל מקדושתה, ולכן אף שמירוח ישראל אינו מחייב מה"ת בגידולי חו"ל מ"מ מחייב שפיר בפירות נכרים, ומפני זה חוזרת גם השדה לבעליה ביובל, וגם אסור לישראל לעבוד בה עבודת הארץ בשביעית, כיון שעצם השדה לא פקעה כלל מקדושתה.

הרב אורבך מכאר את ההכנה הפשוטה, שלאחר שפסק אין קנין לעכו"ם להפקיע מן המצוות אף שקדושת הפירות נפקעת מקדושת שביעית. זאת משום שלע"י קנין פירות בלבד ולא קנין הארץ, ולכן הארץ לעולם עומדת בקדושתה. ואם כן אין היתר לעבוד בקרקע של גוי בארץ ישראל. אך באסכת סנהדרין מצאנו היתר עבודה של יהודי בקרקע של גוי ודנו הפרשים בטעם ההיתר, והוא פתח להקל ולהתיר עבודות ע"י יהודי לאחר היתר מכירה.

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

רבי חייא בר זרנוקי ורבי שמעון בן יהוצדק הוו קאזלי לעבר שנה בעסיא. פגע בהו ריש לקיש, איטפיל בהדיהו, אמר: איזיל איחזי היכי עבדי עובדא. חזייה להווא גברא דקא כריב. אמר להן: כהן וחורש? אמרו לו: יכול לומר: אגיסטון אני בתוכו.

רש"י מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

כריב – חריש.

אמר להו – ריש לקיש.

כהן וחורש – זה כהן הוא שחורש בשביעית, דאמרינן לקמן נחשדו כהנים על השביעית.

אגיסטון – שכיר, וקרקע של נכרי הוא, אי נמי: משום ארנונא שכרו בעל הבית לחרוש.

כסח – זומר כרם.

רבינו חננאל מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

א"ל יכול לומר אגיסטון אני בתוכה כלומר יכול הוא שיאמר שדה זו שלו היא ואני אריס בתוכה

לדעת רש"י ור"ח אותה ליהודי לעבוד ולחרוש בקרקע של גוי בשמיטה, ולא התבאר טעם ההיתר.

◀ היתר עבודה מטעם שיש קניין לגוי להפקיע מהמצוות

תוספות מסכת סנהדרין דף כו עמוד א

אגיסטון אני בתוכה – פ"ה לשון ראשון שכיר אני בתוכה וקרקע של נכרי הוא ולא נהירא דאמרינן בגיטין (דף סב ע"א ושם) אין עודרין עם הנכרי בשביעית ע"כ נראה כפירוש אחר שפירש הקונטרס משום ארנונא.

גמרא גיטין דף סב ע"א

מחזיקין ידי עכו"ם בשביעית. מחזיקין? והאמר רב דימי בר שישנא משמיה דרב: אין עודרין עם העכו"ם בשביעית, ואין כופלין שלום לעובד כוכבים! לא צריכא, למימרא להו אחזוקו בעלמא, כי הא דרב יהודה אמר להו אחזוקו, רב שישת אמר להו אשרתא.

תוספות גיטין דף סב ע"א ד"ה אין עודרין עם העכו"ם בשביעית

והא דקאמר בפרק זה בורר (סנהדרין דף כו ע"א) גבי כהן וחורש יכול לומר לו אגיסטון אני בתוכה לא כמו שפי' בקונטרס שכיר לנכרי דהא משמע הכא דאסור ולא מסתבר לחלק בין חנם לבשכר אלא מפר"ת אגיסטון בקרקע שמקבלים מן המלך לפרוע כך וכך תבואה בשנה כדאמר התם לעיל מינה רבי ינאי מכריז פוקו וזרעו ארנונא בשביעית ושמא סכנת נפשות איכא אם לא יפרעו מס למלך אי נמי קסבר יש קנין לנכרי בארץ להפקיע משביעית אי נמי שביעית בזמן הזה דרבנן אע"ג דמדרבנן אסור לנכרי אחר גבי מלך התירו.

בתירוץ שני התוספות נחמ"ד שהיתר העבודה בקרקע של גוי הוא על פי לדעה שיש קניין לנכרי להפקיע משביעית, אך לדעות שאין קניין לגוי להפקיע, אין היתר לעבוד בקרקע של גוי.

א. איסור עבודה בקרקע של גוי הוא משום מראית עין, ובשמיטה דרבנן לא נגזור

שו"ת מהריט"ץ (ישנות) סימן מז

אמנם כד עיינינן שפיר נשכח דשרי מכמה טעמי חדא דמאי דאמרי' דאין מחזיקין ידי גוים בשביעית במעשה היינו דוקא לעזור אותן בשביעית דמחזי כעובד בשביעית, אע"ג דמן הדין מותר, משום דלא הוי מחזיק ידי עובדי עבירה, דגוים לא הוזהרו בכך, ומאי דאמרו בגמרא פרק הנזקין אין עודרין עם הגוי בשביעית לאו משום מחזיק ידי עובדי עבירה אלא מפני הרואים שיראו אותם עודרין בשדה בשביעית יחשבו שהוא עושה בשדהו אבל מן הדין מותר דליכא מחזיק ידי עובדי עבירה.

המהריט"ץ מכאן מן הדין מותר לעבוד בקרקע של גוי, והטעם הוא שהאיסור לעבוד בקרקע של גוי הוא רק משום גזירה דרבנן שחשבו שצריך שיהיה עובד בשדהו. לפי הכנה זו יש מקום לכאן ולכאן שכלל הכנה, שחיוה שמיטה מדרבנן, אולי אין להחמיר לאסור לעבוד בקרקע הגוי.

א. קדושה שנייה בטלה והיא רק מדרבנן, לכן לכולי עלמא יש קניין לגוי

ספר התרומה (הלכות א"י עמ' 65-71)

אלא הלכה דאף קדושת עזרא בטלה ובזמן הזה לא קדשה כלל לחיוב תרומות ומעשרות... מיהו יש לומר דאפי' למאן דאמ' אין קניין היינו כי עומדת בקדושתה למאן דאמ' קדשה לעתיד לבא אבל כיון דלהלכה לא קדשה לעתיד לבא א"כ לכולי עלמא יש קניין להפקיע מיד מעשר דרבנן... ומטעם זה נוכל לומר דבשביעית מותר לחרוש ולזרוע בקרקע הגוי אפילו מדרבנן...

ספר התרומה פסק כדעה שקדושה שנייה לא קדשה לעתיד לבא וקדושתה מדרבנן, ובקדושה דרבנן יש קניין לגוי להפקיע מן המצוות, ומותר ליהודי לעבוד בקרקע של גוי (ראה פרק 1).

א. בזמן הזה שביעית מדרבנן וכל ארץ ישראל כסוריא שיש קניין לגוי להפקיע

שולחן ערוך יורה דעה הלכות תרומות ומעשרות סימן שלא סע' ב

בזמן הזה, אפילו במקום שהחזיקו בו עולי בבל, ואפילו בימי עזרא אין חיוב תרומות ומעשרות מן התורה, אלא מדבריהם. מפני שנאמר: כי תבואו, משמע ביאת כולכם ולא ביאת מקצתן, כמו שהיתה בימי עזרא. הגה: ויש חולקין, וסבירא להו דחייבין עכשיו בארץ ישראל בתרומות ומעשרות מדאורייתא, אך לא נהגו כן (טור בשם ר").

ביאור הגר"א יורה דעה סימן שלא ס"ק ו

(ליקוט) בזה"ז כו'. בספר התרומה... ועוד כתב דבזה"ז יש קנין לעובד כוכבים בא"י כיון שהוא מדרבנן וכמו שכתבתי שם (לקמן בס"ק כ"ח) וכן בשביעית בזה"ז וכתב וביה מתורץ קושית תוס' דסנהדרין כ"ו א' ד"ה אגיסטון כו' ומש"ש פוקו כו' משום ארנונא היינו אפי' בקרקע ישראל (ע"כ).

ביאור הגר"א יורה דעה סימן שלא ס"ק כח

[כח] וג"ל כו'. ונראה דה"ה לענין קנין עובד כוכבים בזה"ז דרבנן, יש קנין בא"י כמו בסוריא וערש"י בגמין שם ד"ה בסוריא כו' (וע"ל סוף ס"ק ו') וז"ש בס"ב בהג"ה ויש חולקין כו' אך לא נהגו כן.

הגר"א בס"ק ו' מזכיר את דעת ספר התרומות כט"ז נוסף לכך שתומות ומעשרות בזמן הזה מדרבנן, דהיינו שקדושה שניה בטל"ה מן התורה בזמן הזה וחיובה רק מדרבנן, ולכן בזמן הזה יש קניין לאוי להפקיע לאמרי את מצוות תרומות ומעשרות וט"ז, ונראה לפי זה שיהיה מותר אף לעבוד בקרקע. הגר"א בס"ק כח משווה את חיוב תרומות ומעשרות בזמן הזה מדרבנן, לדיון סוריא שקדושתה וחיובה מדרבנן, וכשם שבסוריא שחיובה מדרבנן יש קניין לאוי להפקיע לאמרי את מצוות תרומות ומעשרות, כך יש לקניין בזמן הזה להפקיע מצוות תרומות שחיובה מדרבנן מכלל ארץ ישראל. ונראה שהוא דיון יהיה ע"כ לענין שביעית שחיובה בזמן הזה מדרבנן יהיה מותר ליהודי לעבוד בקרקע האוי.

◀ שמיטה בזמן הזה מדרבנן - קדושת ארץ ישראל לענין שביעית היא מדרבנן ולכולי עלמא יש קניין לגוי להפקיעה

שו"ת בית הלוי חלק ג סימן א (רבי יוסף דב בר (דובער) הלוי סולוביצ'יק)

[א] והנה בטעמים של המקילים וסוברים שהוא מדרבנן מצינו בו ג"כ מחלוקת ושני סברות מחולקים בספר התרומה כתב שהוא דרבנן משום דגם קדושה שניה דעזרה לא קידשה לע"ל ובטלה בעת החורבן אמנם בספר יראים והחינוך כתבו הטעם משום דקיי"ל כרבי דשמיטה תלוי ביוכל וכל שאין יוכל אין שמיטה וגם הסמ"ג כתב משום דאין יוכל, ולפי מה שהסברנו לעיל דעת הרמב"ם יש עוד טעם דחסר כיבוש וחילוק.

ונפקא מינה טובא בין הני שני הטעמים, אחד בשדה של נכרי דבמס' גיטין אמר רבה דאין קנין לנכרי בארץ ישראל להפקיע מיד מעשר ואמרין שם דבסוריא יש קנין דכיבוש יחיד לא שמי' כיבוש וכ' רש"י דכיון דהחיוב הוא מדרבנן יש לו קנין להפקיע וא"כ לדעת רוב הפוסקים דס"ל דקדושה שניה לא בטלה ורק משום דאין יוכל, הא פשיטא דאין לו קנין דהרי האי דינא דיש קנין ואין קנין תלוי בקדושת הארץ דאם קדושתה מדאורייתא אין כח להנכרי להפקיע מקדושתה וממילא חייבת גם במצות שהם מדרבנן, והרי להדי' תניא במס' גיטין דף ע"ה אין עודרין עם העכו"ם בשביעית והרי עידור הוא תולדה דחורש ובשביעית אינו רק מדרבנן וכמבואר כל זה להדיא במס' מו"ק דף ג' הרי דגם מלאכה מדרבנן אסור לישראל לעשות גם בשדה שהיא בעצם של הנכרי, וכן פסק הרמב"ם והסמ"ג דאע"ג דגם הם ס"ל דשביעית בזה"ז דרבנן מ"מ פסק הסמ"ג להק דאין עודרין וכ' שם בדרך כלל דאסור לישראל לסייע לנכרי בידים וכל המלאכות בכלל אמנם לפי הטעם שכתב בספר התרומה דלהלכה קיי"ל דלא קידשה לע"ל נסתפק שם בעצמו וכ' דאפשר דלפי"ז מותר לישראל לחרוש בשדה של נכרי ונאמר דהברייתא דאין עודרין ס"ל דקדשה לע"ל, ולהלכה הרי כיון דהרמב"ם והסמ"ג כתבו לאיסור וגם ספר התרומה בעצמו כ' דאם נאמר דקידשה לע"ל ודאי דאסור ורק אם נאמר דלא קידשה לע"ל יש להסתפק דלמא מותר ובודאי דקשה להתיר ובפרט דרוב הפוסקים סבירא ליה דקידשה לע"ל.

הרב סולוביצ'יק רב החנין בין הטעמים השונים לכך ששמיטה כזמנו מדרבנן. לטעם ששמיטה מדרבנן מוסר שקדושה שנייה בטלה לאחר החורבן, יש קניין לעזי להפקיע מקדושת ארץ ישראל כדן סוריה, אך לסוברים שקדושה שנייה לא בטלה ושמיטה מדרבנן כי היוכל אינו נוהג, אזי אין קניין הפקיע קדושה דאורייתא ואין היתר עבודה בקרקע הפקיע על ידי יהודי, אך הראי"ה קוק חולק על יסוד זה כדלקמן:

שבת הארץ מבוא סי' יא

ולשיטת הסוברים ששביעית בזמן הזה דרבנן ואינה תלויה ביוכל, שלדעתם מוכרחים אנו לומר שיסוד יש קניין לנכרי ואין קניין תלוי בקדושת הארץ דאורייתא או דרבנן, הנה לשון קדושת הארץ שייך גם על פרט מיוחד כמו שהוא שייך על הכלל כולו כמו שמתבאר בסמוך. ולשיטת תוספות יבמות פ"א א' ד"ה מאי נראה שקדושת כל המצות התלויות בארץ בחדא מחתא מחתינהו ואם תרומה בזה"ז דרבנן משום שבטלה קדושת הארץ הוי גם כלאי הכרם דרבנן, אבל לשיטת תוספות מגילה י' א' ד"ה למה יש חילוק בין פרטי הקדושות ויש שלקדושה אחת בטלה וקדושה אחרת קימת. וכן בדברי הרמב"ם יש לומר כן דהא לא מצאנו שיאמר שבזמן הזה אין דין כלאים נוהג בא"י מן התורה ומדסתם לה סתומי משמע שהוא מה"ת. ואע"ג דיש לומר שסובר הרמב"ם שקדושת עזרא היא קדושה שלמה מן התורה לגבי הדברים שאינם צריכים ביאת כולם, מ"מ מדלא כתב בשום מקום, שאין דין כלאים נוהג מן התורה במקומות שכבשום עולי מצרים ולא כבשום עולי בבל, נראה דסבר שאין הקדושות תלויות כולן זו בזו. וכן בערלה לא נראה דמחלק בין זמן שהיוכל נוהג לזמן הזה שלא חלק רק בין ארץ ישראל לחו"ל בנוטע לרבים ה' מעשר שני ונטע רבעי פ"י ה"ד. ותוכן הדבר הוא שאין כל הקדושות שוות וכשאנו מדברים באיזה ענין שנפקע חיובו הרי זה נקרא שלגבי דירה בטלה קדושת הארץ אע"פ שהיא קימת לגבי שאר דברים. ואם קדושה זו היא מן התורה אז אין קניין לנכרי להפקיעה ואם היא מדרבנן יש קניין לנכרי להפקיעה, על כן לא מיבעי להסוברים שמשחרב בית שני בטלה קדושה שניה ונשארו חיובי המצות התלויות בארץ רק מדרבנן דודאי דמיא שביעית בזמן הזה לסוריא ונכרי מפקיעה מידי חיוב, אלא אפילו להסוברים שקדושה שניה קימת, ומ"מ שביעית בזמן הזה דרבנן משום דמן התורה ביוכל היא תלויה וכרוכב הראשונים דסבירא להו כרבי ע"פ פשטא דמילתא, אע"ג דלשאר דברים כמו תרומ"ע ושאר מצות התלויות בארץ הוי לדידהו מן התורה ואין קניין לנכרי להפקיע, מ"מ בקדושה זו של שביעית יש קניין לנכרי להפקיע כיון שקדושה זו היא מדרבנן. ולא שייך כלל לומר שאין להפקיע קדושה לחצאין שכך היא המדה שבדבר שנשארה בו קדושת הארץ מן התורה אין קניין לנכרי להפקיעה ובמה שנשארה בו מדרבנן יש קניין להפקיע.

מה שכתב בבית הלוי, שלדעת הסוברים שקדושה שניה לא בטלה אע"ג דלדידהו שביעית בזמן הזה מדרבנן, מ"מ מדלא בטלה קדושת הארץ לעניני תורה גם בהא מילתא שהוא דרבנן לא בטלה, איני רואה שום הכרח לזה, כי האיך אפשר לנו להשוות את מה שחלקה תורה, וכיון דלהא מילתא דשביעית הקדושה היא דרבנן, הרי היא יכולה להיות נפקעת ע"י קניין נכרי. ואין ראיה מהא דאין עודרים עם הנכרי בשביעית (גיטין ס"ב א') ועידור מלאכה דרבנן היא כדמשמע בסוגיא דמו"ק (ג' א'). חדא דאין לנו ראיה דהתם מיירי בשדה של נכרי וי"ל דמיירי בשדה של ישראל ואפילו עידור המותר אסרו שלא להחזיק ידיו... אבל אם קדושת שביעית בכללה היא דרבנן א"כ יסוד הקדושה שלה הוא דרבנן וקדושה דרבנן נפקעת ע"י קניין הנכרי.

יסוד מחודש נוקט הראי"ה קוק, שקדושת הארץ משתנה בין מצווה למצווה, ומשמעות שביעית דרבנן היא שקדושת הארץ לעניין מצוות שביעית היא מדרבנן, וקדושה דרבנן זו פוקעת על ידי קניין הגוי. ולפי הבנה

זו, אף שקדושה שנייה לא בטלה מכל מקום לעניין שביעית הואיל והיא תלויה ביוכל קדושת הארץ בטלה והיא דרבנן, וקניין הגוי מפקיע לגמרי את קדושתה, ויהיה מותר ליהודי לעבוד בקרקע הגוי (כעין הסבר דעת ספר התרומה, אלא שספר התרומה פסק להלכה שקדושה שנייה לא קידשה לעתיד לבוא לכל דבר, והראייה קוק העמיד זאת רק ביחס לקדושת ארץ ישראל לעניין מצוות שמיטה).

פסיקת האחרונים

שו"ת ישועות מלכו חלק יורה דעה סימן נה

אחדשה"ט הנה הייתי בשבוע העבר בק"ק ווארשא כי הוצרכתי להעיד שם בהפאלאטא [במשטרה] ויען כי כתב לי הה"ג אב"ד ביאליסטאק בעסק שמיטה האיד להתנהג שם כי אם יחדלו מלעבוד תשם האדמה ולא יוכל להתקיים בא"י כתבתי לו שיבוא לווארשא ואראה לדבר עמו, והנה אמרתי בפשיטות שטוב להתיר למכור לנכרי ואע"פ שאסור ליתן ולמכור קרקע בא"י כיון שהוא לטובת היישוב פשיטא דאין כאן איסור דלא תחנם בפרט כשמוכר ע"מ להחזיר דמהני בחמץ לא נאסר במתנה ע"מ להחזיר כמש"כ המג"א בשם הרדב"ז ובשביעית בזה"ז דאינו אלא מדרבנן פשיטא דאין להחמיר וזה פשוט, אמנם בזה לא השויתי עמו כי לדעתי כל ההיתר אינו אלא להפקיע קדושת שביעית מהפירות גם שהנכרי יוכל לעבוד אבל לא שהישראל יהא מותר לעבוד גם בשל עכו"ם והגם שהתוס' בגיטין ורש"י בסנהדרין דף כ"ו התירו לחרוש בשביעית בשל נכרי וגם התוס' בגיטין דף ס"ב כתבו דלמ"ד יש קנין להפקיע לנכרי מידי שביעית מ"מ הא אנו קיי"ל כרבה דאין קנין לנכרי לתרומות ומעשרות וזה"ל לענין שביעית, אמנם הן דעתם כמש"כ הגאון מהרא"ז בשם סה"ת דלמ"ד שביעית ותו"מ בזה"ז דרבנן ממילא יש קנין לנכרי, ואין ספק שאין זה דעת הר"מ ז"ל לענין תו"מ וזה"ל לענין שביעית דאע"ג דאין שביעית בזה"ז מדאורייתא ואינו נוהג בשל עכו"ם מ"מ הא גם תו"מ בזה"ז דרבנן לדעת הר"מ ז"ל מ"מ נוהג בשל עכו"ם מדרבנן רק כשנתמרח ביד נכרי וגם נתגדל שליש ביד נכרי וזה"ל בשל שביעית אע"פ שאין קדושת שביעית נוהג בפירות של נכרי מ"מ נ"ל שהישראל אסור לעבוד שדה נכרי, ומ"מ בכל מלאכות שאין אסורין מדאורייתא גם בזמן ששביעית נוהגת מה"ת יש להקל בשל נכרים דגם הישראל מותר לעבוד במקום הפסד מרובה, לא במלאכות דאורייתא והן זריעה וקצירה ובצירה ואפשר דגם חרישה למ"ד דאינה אלא מדרבנן, והנה לא רציתי לתקוע עצמי במחלוקת על כן חתמתי עצמי על ההיתר אם יסכימו הב"ד שבירושלים, גם רצה הה"ג דביאליסטאק שגם הרב הג' מקאוונא יסכים והנה הרב הנ"ל שלח לידי ההעתק ובקש ממני שאכתוב לכ"ת שגם הוא יסכים לזה ולפ"ד טוב לעשות זכר לשמיטה שבכל מלאכות דאורייתא לא יעבוד ישראל, ולפ"ד שלא יהי' בזה הפסד מרובה אחר שכל מלאכות דרבנן מותרין להשקות את הזרעים וגם בחרישה אפשר בערב שמיטה עד ר"ה וגם לצורך י"ל דקיי"ל דחרישה לא מיתסר מה"ת וממילא מותר בשל נכרי, והנני שולח ההעתק ממכתב הרב דביאליסטאק שיחי':

בצל ישועות מלכו (הרב יהושע מקוטנא) לא הסתמך על ספר התרומה ולא הסתמך על הדעה שיש קניין לב"י להפקיע את הארץ מהמצוות, ולכן לא התיר ליהודי לעשות מלאכות האסורות מן התורה גם לאחר מכירת הקרקע לב"י, אלא רק מלאכות האסורות מדרבנן.

שבת הארץ פרק ד הלכה כט (אות ב 2)

ויש אומרים שהפירות מותרין הם לגמרי ואין נוהג בהן קדושת שביעית כלל משום שבזמן הזה דשביעית מדרבנן היא סומכין אנו על מי שסובר שיש קנין לנכרי לפחות כל זמן שהוא תחת ידו להפקיעו מקדושת שביעית כמו שהוא מפקיע מקדושת תרומות ומעשרות כל זמן שלא נגמרה מלאכתה ביד ישראל ולפי סברה זו יש שנראה להם (הערה שלב) שאם הקרקע היא של נכרי אין בה שום קדושת שביעיה לא לענין פירות שביעית ולא אפילו לענין איסור עבודה. כיון שכל זמן שהיא ביד נכרי קדושתה נפקעת ממנה בזמן הזה ששביעית היא דרבנן לדעת רבים.

הערה שלב: תרוץ אחד בתוספות (גיטין סב ע"א ד"ה אין עודרין), רש"י סנהדרין כו ע"א אגיסטון, ר"ח (סנהדרין כו ע"א).

שבת הארץ פ"ח הלכה ח (אות ד-ה)

ויש אומרים (הערה תקיב) שבזמן הזמן, ששביעית היא מדרבנן מותר לעשות כל העבודות בקרקע של נכרים וק"ו שמותר לסייע לנכרי העובד גם בפועל בידים.

ועל פי זה יש מקום להתיר לישראל לעבוד את הקרקע בזמן הזה על ידי מה שמוכרים לנכרי הקרקעות כדין של מכירה. ואף על פי שאסור למכור לנכרי קרקעות בארץ ישראל מכל מקום במקום שאי אפשר למכור לישראל, ויש במניעת המכירה הפסד לישראל יש אומרים שמותר למכור לנכרי. וכיון שאי אפשר לבוא להיתר העבודה והתרת הפירות בהפקעת קדושת שביעית כי אם על ידי מכירה לנכרי, וכיון שההפסד גדול ואי אפשר לעמוד בשמירת כל דיני השביעית להרבה אנשים שיושבים בארץ ישראל על כן יש אומרים שמותר למכור לכתחילה לנכרי כדי להפקיע קדושת שביעית. ואחר כך מותר גם כן לישראל לעשות העבודה בקרקע ואין בה קדושת שביעית, כשנעשה אגיסטון ופקיד מן הנכרי על הקרקע. וסומכין על זה בשעת הדחק בזמן הזה, שמיצרפין לזה גם כן מה שיש ספק במנין שנת השמיטה. אלא שעושים את העבודות שהן מן התורה, שהן זריעה וקצירה ומירה ובצירה על ידי נכרי. וגם חרישה עושים על ידי נכרי, אם אפשר הדבר שלא לעשות על ידי ישראל.

הערה תקיב: ספר התרומה (הלכות ארץ ישראל)

הרא"ה קוק בשבת הארץ הוכיח בדעת הרמב"ם ששמיטה כזמן הכה מדרבנן. ומכאן שהיתר המכירה מסתמך על שתי הדעות המקילות, דעת התוספות ורש"י ור"ח יש קניין לאוי להפקיע את מצוות השמיטה לאמרי הן לענין שהפירות אינם קדושים והן לענין היתר עבודת ישראל בקרקע הזו, וכן מסתמך על דעת ספר התרומה שקדושה שנייה בטלה לאחר שאלו ישראל והיה רק מדרבנן ולכן יש קניין לאוי להפקיע את מצוות השמיטה לאמרי הן לענין שהפירות אינם קדושים והן לענין היתר עבודת ישראל בקרקע הזו, אך למעשה החמיר ארבע מלאכות דאורייתא, אפילו לאחר היתר המכירה יעשו על ידי זוי.

ספר השמיטה עמ' צ

ועל כולם סמכו רבנן הגאונים המתירים על הפסק המוסכם מרוב הראשונים והאחרונים שבזה"ז שביעית דרבנן יש לכו"ע (גם אליבא דרבה) קנין לנכרי, והיות שרוב הפוסקים ראשונים ואחרונים פסקו כרבי ששביעית בזה"ז דרבנן, כאשר האריכו האחרונים (ושם במבוא לס' שבה"א) להוכיח מסוגיות ומראשונים שהלכה בזו כרבי, השוו לפיכך שביעית בזה"ז לדין סוריא שאמרו (שם בגיטין)

מכיון שהיא דרבנן יש קנין לנכרי להפקיע קדושה, דפריך שם על רבה מברייטא "ישראל שלקח שדה מעכו"ם וכו'" ומשני הב"ע בסוריא דכבוש יחיד לא שמי' כבוש שהחיוב רק דרבנן ואפי' לרבה יש קנין.

ספר השמיטה עמ' צד

אולם כל הרבנים המקילים החינו על השיטה ההיא והתירו לסמוך ע"ז רק כדי להתיר עבודות שדה שהן דרבנן, ורק עניים שאין ידם משגת לשכור פועלים נכרים, אבל כל אלה שידם משגת לשכור פועלים נכרים לא התירי אפילו עבודות דרבנן. ובתקופתנו זו שאין להשיג פועלים נכרים ברוב הקבוצות, יש להתיר לכולם עבודות שהן מדרבנן, ולא עבודות דאורייתא ומה הן יבוארו בעזה"י בפרק שאחרי זה.

הרב טוקצ'נסקי מאכא את יסוד היתר המכירה כהסבר השני בביאור הפר"א שהאילע ושמ"טא כזמן הזה מדרבנן, והוא דיעה לדין סוריא שקדושתה מדרבנן, ויש קניין לנכרי להפקיע את קדושתה למצוות השמיטה. אך למעשה היתר רק מלאכות האסורות מדרבנן החמיר במלאכות דאורייתא וקבע אפילו לאחר היתר המכירה יעשה על ידי א"י.

חזון איש שביעית סי' ג ס"ק ח

ונראה דלענין שביעית בזמן הזה – יש לסמוך שהוא מדרבנן שזו דעת הרמב"ם כיון שפסק כרבי... ומ"מ אסור מדרבנן אפילו בשל כותי דדוקא בסוריא יש קנין לנכרי להפקיע אבל בארץ ישראל בזמן הזה – לא.

חזון איש שביעית סי' כ ס"ק ז

והא דנחלקו חכמי צפת היינו רק לענין קדושת הפירות אבל חרישה וזריעה ושאר עבודות לכו"ע אין חילוק בין עובד בקרקע ישראל לעובד בקרקע נכרי בין עושה מלאכה דאורייתא או דרבנן דקדושת הארץ לכו"ע לא פקע וכמש"כ לעיל.

החזון איש נקט בדעת הרמב"ם שבזמן הזה שמיטה מדרבנן אך אין היתר עבודה בשל א"י, והאילע ונפסק שאין קניין לנכרי להפקיע מן המצוות. ודווקא בסוריא יש קנין לנכרי להפקיע אבל לא בארץ ישראל בזמן הזה, ולא קיבל את ביאור הפר"א שלעיל (כמו כן התבאר לעיל שיש אף קדושת שביעית בפירות שגדלו אצל הגוי כדעת המה"ט).

< סיכום:

- בפשטות נראה שאסור ליהודי לעבוד בקרקע של גוי הואיל וקדושה שנייה לא בטלה ואין הנוכרי מפקיע מקדושת הארץ (ואף שאין איסור ספיחין בפירותיו ואפילו אין קדושת שביעית בפירות שגידל הגוי, מכל מקום הקדושה אינה פוקעת מאדמת ארץ ישראל גם כשהיא ביד הגוי). אך הואיל ושמיטה בזמן הזה מדרבנן, היתר עבודה בקרקע מסתמך על כמה דעות מקילות:
- דעת תוספות, רש"י ור"ח שיש קניין לגוי להפקיע מן המצוות.
 - לפי מהריט"ץ, שאיסור עבודה בקרקע של גוי הוא משום מראית עין, בשמיטה דרבנן לא גזרו.

- בעל ספר התרומה סבר שקדושה שנייה בטלה בזמן הזה וקדושת הארץ רק מדרבנן, לפיכך יש בה קניין לגוי.
- לביאור הגר"א, שבזמן הזה ששביעית מדרבנן כל ארץ ישראל כסוריא, יש קניין לגוי להפקיע קדושתה.
- לשיטת הראי"ה קוק, ששמיטה בזמן הזה מדרבנן משמעותה שקדושת ארץ ישראל לעניין שביעית היא מדרבנן ויש קניין לגוי להפקיע קדושה דרבנן.

רבי יהושע מקוטנא, ואחריו הראי"ה קוק, נקטו להתיר בשעת הדחק לאחר מכירה עבודת יהודי בקרקע של גוי, אך לא התירו ארבע מלאכות האסורות מן התורה אלא רק מלאכות האסורות מדרבנן. החזון איש נקט להחמיר שאין היתר עבודת הקרקע ליהודי בקרקע של גוי.

ה. איסור "לא תחונם"

◀ כיצד הותרה המכירה לגוי, הרי ישנו איסור "לא תחונם"?

רמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק י הלכה ג

אין מוכרין להם בתים ושדות בארץ ישראל ובסוריא מוכרין להם בתים אבל לא שדות, ומשכירין להם בתים בארץ ישראל ובלבד שלא יעשו שכונה ואין שכונה פחות משלשה, ואין משכירין להם שדות, ובסוריא משכירין להם שדות, ומפני מה החמירו בשדה מפני שיש בה שתיים, מפקיעה מן המעשרות ונותן להם חנייה בקרקע, ומותר למכור להם בתים ושדות בחוצה לארץ מפני שאינה ארצנו.

שו"ת משיב דבר חלק ב סימן נו

ובאמת הה"ג הנ"ל ברח מהזאב ופגע בו ארי כי רוצים להמלט מאיסור שביעית בזה"ז דרבנן לרוב הפוסקים ופגע באיסור מכירת קרקע לעובד גילולים בארץ ישראל שהוא איסור דאורייתא לכו"ע...

◀ במכירה לזמן אין איסור "לא תחונם"

ספר החינוך מצוה שלט

והרמב"ן זכרוננו לברכה כתב שדברי הרב בזה כענין המוזכר בראשון של תמורה [ד' ע"ב] דאמר רבא התם חולק על אביי, דכל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני ולקי, משום דעבר אהרמנא דמלכא. והוא זכרוננו לברכה פירש בענין אחר, שמזהיר אותנו שלא נצמית הארץ ביד הגוים, כלומר שלא נמכרנה להם לצמיתות. ופירוש הכתוב כן, לא תמכור למי שיחזיק בה לעולם, וזהו הגוי, אבל הישראל יחזיר אותה, ואם התנה עם הגוי להחזירה מותר למכרה לו.

שו"ת משפט כהן (ענייני ארץ ישראל) סימן סה

ונראה דאע"ג דשכירות קרקע בא"י לגוי אסורה מדרבנן מ"מ אין בכלל הגזירה מכירה לזמן, משום דאין זה בכלל מכירה האסורה מה"ת, ובשם שכירות ג"כ אינה נכללת, ע"כ אין לנו לחדש גזירה מדעתנו, וי"ל דבמלתא דלא שכיחא לא גזרו רבנן, כה"ג דאמר ר' בפי' הזהב לענין דמים הבאים מחמת מקח. (עה"ק יפו ת"ו, שנת תרס"ט).

הראי"ה קוק הסתמך על דעת הראב"ן שבמכירה לזמן אין איסור "לא תחונם".

◀ במכירה לאינו עובד עבודה זרה אין איסור "לא תחונם"

בית הבחירה למאירי מסכת עבודה זרה דף כ ע"א

כבר ידעת כמה החמירה תורה להרחיק עובדי האלילים מארצנו ומגבולנו ומבינותינו ובכמה מקומות האריכה להזהירנו להתרחק ממעשיהם מכאן אמרו לא תחנם לא תתן להם חן ר"ל לשבח ענינם ומעשיהם ואפילו יפי צורתם ותבניתם וכן דרשו מכאן שלא נתן להם חנייה בקרקע כדי שלא להתמיד ישיבתם בינותינו וכן דרשו ממנו שלא ליתן להם מתנת חנם שלא לגזלה למי שאנו חייבים לה ביותר כגון גר תושב והוא בן נח הגמור לקיים שבע מצות כמו שאמרה תורה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי ומ"מ פי' בתוספת דוקא לגוי שאין מכירו או שהיה עובר ממקום למקום אבל אם היה שכנו או חברו מותר שהוא כמוכר לו הא כל שהוא מן האומות הגדורות בדרכי הדתות ושמודות באלהות אין ספק שאף בשאין מכירו מותר וראוי וכבר אמרו שולח אדם ירך לנכרי.

אין איסור "לא תחונם" במכירה לערבים המודים באלוהות.

◀ במכירה לתועלת היישוב אין איסור "לא תחונם"

קרית ספר למבי"ט

אין מוכרים להם בתים ושדות בארץ ישראל שנאמר לא תחונם לא תתן להם חניה בקרקע שגורם ישיבתם בארץ.

שו"ת שמן המור סי' ד (רבי מרדכי רבין, רבה של חברון)

וגם דתיקון מכירה הלזו היא הגורמת להיות לישראל חנייה בקרקע שיקנו כרמים בארץ הקודש.

שו"ת ישועות מלכו חלק יו"ד סימן נ"ה

והנה אמרתי בפשיטות שטוב להתיר למכור לנכרי ואע"פ שאסור ליתן ולמכור קרקע בא"י כיון שהוא לטובת היישוב פשיטא דאין כאן איסור דלא תחנם בפרט כשמוכר ע"מ להחזיר...

שו"ת משפט כהן (ענייני ארץ ישראל) סימן נח

ויותר י"ל כמו דפי' הר"ן בגיטין פ' השולח על שחרור עבד לדבר מצוה, דמותר מטעמא דלא תחנם נאסר דוקא כשמכין לטובתם, וה"נ לא שייך אי' דחניה בקרקע במכירה כזו, שהיא דרך הערמה להפקיע מקדושת שביעית, כדי שיוכלו לעבוד בהיתר, שהיא לטובתינו כדי שיתחזקו ישראל בקרקע... והדבר מסתבר ג"כ שכיון שיסוד הדבר הוא לטובת ישראל לא אסרה תורה, בפרט שידוע הוא שלא תשאר הקרקע בידו של נכרי, ואחר שביעית יחזור וימכרנה לישראל, זה שלקחה ממנו, י"ל דלא שייך האיסור בכהאי גוונא.

חזון איש שביעית סי' כד ס"ק ד

אף על גב דלעניין לא תתן להם חן, כל שעושה לריוח ישראל מותר... הכא לעניין חניה בקרקע אין חילוק... המציאות של עובד עבודה זרה על אדמת ישראל בקניין שנאוי לפני המקום וכל שקנה הקרקע והיא שלו הרי עובד עבודה זרה חונה על קרקע הארץ... ובכל נכרי שמכר [היהודי] לו, [היהודי] עבר בלאו אף שלפי ראות עינינו [הנכרי] אינו מתאחז בה.

שׁו"ת הר צבי זרעים ח"ב סי' מז

הנה, סברא זו טובה הייתה אילו היה נמצא מפורש חילוק בין דין מתנת חנינם ובין נתינת חניה, אז היו מתקבלים על הלב דברים הללו לאסבורי קראי ומתנייתא. אבל מכיוון שהחילוק בדין אינו לא במקרא ולא במשנה וגמרא, אין סברא כזו קובעת מסמרות לבנות על זה יסוד לדינא. ומאן מפסי להכריע דכאן הטעם הוא משום דשנואה לפני המקום חנייתו וכאן הקפידא על רגש חנינה של הנותן... מעתה אין להפריד בין הדבקים, וכשם שבמתנת חנינם שרי לטובת ישראל, כן הוא הדין לעניין מתנת חנייה.

שׁו"ת הר צבי זרעים ח"ב סי' נ אות ג; יו"ד סי' קכג

ולפי"ז אמרתי דיש להוסיף בסברתו... דאם יצויר מכירה והקנאה לגוי שיקנה קרקע בא"י אבל הקניה לא תוסיף לו כח ושום אפשרות להגיע עי"ז לידי ישיבת קבע בארץ, יתכן לומר דבכה"ג לא יעבור ישראל המוכר בלא תעשה, דשורש האיסור באזהרה דלא תחנם לאו בקנין תליא מילתא ורק בגורם לו חניה בארץ זהו שרש האיסור.

ולכן בהיתר מכירה שנהגו שמסודר באופן בטוח שמכירה זו לא תביאהו שישתקע בארץ, יתכן לומר דאע"ג שהקנין חל אבל אם הגוי לא יבוא עי"ז לידי ישיבת קבע אין זה איסור שאסרה תורה ואין זה בכלל לא תחנם.

נקטו הפרשנים שאין איסור "לא תחנם" כאשר הדבר הוא לטובת היישוב. אך החזון איש נקט שאין לחלק ותמיד עובר על "לא תחנם" והרב פראנק דחה דבריו.

◀ במכירה לגוי שכבר יושב בארץ אין איסור "לא תחנם"

רש"ז מלובלין (מובא בהר צבי זרעים ח"ב סי' מו)

דוודאי שרי להחליף בתים בארץ ישראל עם העכו"ם דאם היה כתוב בקרא לשון מכירה שאסור למכור להם, אז היה שייך לדון בזה אי חליפין הוי כמו"מ. אבל הכא כתיב בקרא לא תחנם ודרשינן לא תתן להם חניה בקרקע ומטעם שכתב הרמב"ם דמתחילה כשלא הייתה לו קרקע להעכו"ם הייתה ישיבתו ארעי ואתה נותן לו חנייה בקרקע ותהיה מעכשיו ישיבתו קבע בארץ מה שאין כן בחליפין שהעכו"ם כבר היה לו מקודם ישיבה קבועה בארץ וחנייה בקרקע, מה לי בית זה או זה שמחליף עימו, ואין שום סברה שיהא איסור בדבר...

במכירה לגוי שיש לו כבר בעלות על קרקע, אין בתוספת קרקעות על ידי מכירה זו איסור "לא תחנם".

◀ לסיכום:

יש דעות שבמכירה לזמן ולא לצמיתות אין איסור "לא תחנם", כמו כן במכירה לגוי המודה באלוהות (ישמעאליים) אין איסור "לא תחנם", וכן אין איסור בעצם המכירה אלא בנתינת חניה, ולכן כאשר המכירה היא לטובת היישוב וחזוקו אין איסור "לא תחנם". וכן יש דעות שבמכירה לגוי שיש לו כבר בעלות על קרקע ובמכירה רק נוספות לו קרקעות, אין איסור "לא תחנם".

1. הערמה

◀ וכי אין במכירת הקרקעות הערמה גדולה?

 שו"ת ישועות מלכו (יורה דעה סימן נג)

ב"ה ל"ו למב"י תרמ"ט פה כפר גלאגאזע. אחר דשה"ט בדבר השמיטה, תמה אני הלא למכור הקרקע הוא היתר פשוט וכל ישראל הדרים בח"ל נוהגים כן, הן לענין מכירת בכורים והן לענין מכירת חמץ בפסח והן היהודים אשר יש להם כפרים ושדות בשבתות השנה, ואם כי בהיות ישראל על אדמתם חלילה להם למכר באשר הבטיח להם השי"ת וצויתי את ברכתי לא כן בזה"ז שבעו"ה מעט מן המעט אשר יש להם נחלת שדה, בפרט כי גדולי רבני ספרד אשר צפרנס עבה מכרסם של חכמי אשכנז הם מתירים שיעבדו הנכרים בשביעית ע"י מכירה... אמנם אני לא כתבתי לא לאיסור ולא להיתר כ"א המכתב הראשון אשר כתבתי בהיתר המכירה, ומעולם לא עלה על דעתי שיהי' איש חושש בזה להחמיר.

 אגרות הראיה שיב

ובלבד שלא יוציא ח"ו לעז על היתר המכירה, שהתירים כאלה אנו נוהגים בדברים חמורים מאד, בבכור לעניין קדשים בחוץ, שבכרת לכמה רבוותא גם בזה"ז, ועוד כמה מילי, חמץ ושבת ורבית. ובאמת אין זו הערמה, כי נחא לישראל לאפקועי האיסור ומשו"ה גמרו ומקנו.

נמצאנו למדים שמצאנו היתרים בשעת הדחק, כי נחא לישראל לאפקועי האיסור ומוסר הכי גמרו ומקנו. והפערמה שבהיתר המכירה לא יתרה על מכירת חמץ ומכירת בכור שנהגו כל ישראל.

2. מכירה לא רשומה בטאבו

◀ מה תוקפה של מכירת הקרקעות שאינה רשומה בטאבו?

 הקדמה לבית רידב"ז

והנה מלבד שאסור למכור קרקע בארץ ישראל ומלבד עוד איסורים התלויים בזה, עצם גוף המכירה הלכה פשוטה שבקרקעות לא מועיל המכירה אם לא נעשה בערכאות הממשלה. וע"כ הגע בעצמך אם הרב דיפו כתב על חתיכת נייר שטר מכירה להערבי היחף שכל ארץ ישראל שביד היהודים שייך לו – האם בזה קנה הערבי ונפקעה א"י מן קדושתה והנייר הזה אינו ראוי אלא לצור עפ"י צלוחית...

תשובות מאת הרב יצחק אלחנן ספקטור

ב"ה יום א' כ"ה אייר תרמ"ח קאוונא

אל כבוד ידיד נפשי ה"ה הרב הגאון הגדול המפורסם סוע"ה וכו' כש"ת מו"ה שמואל סאלאנט נ"ו
שוכט"ס, אחדשה"ט

כאשר באתי לפה ב"ה מן פ"ב בעש"ק בהצלחה והנני עייף ויגע מטרחות הדרך והיום מצאתי מכתב
כת"ר אלי והנני להשיבו ע"ד מה שדרש כת"ר ממני איך דעתי במכירת הקרקעות לישמעאל ע"ד
היתר בשביעית אם יהיה עשוי בערכאות או בשטר הנעשה בב"ד של ישראל

הנני להודיעו כי דעתי שיהיה מספיק בנעשה השטר בב"ד של ישראל לבד וביארתי זה בטוב טעם ב"ה
בקונטרסי ואין לי כח להעתיק את דברי מקונטרסי בזה וכן במכירת חמץ ובשביעית בהמתו בשבת
ובבכור ובדאורייתא ג"כ סמכין על קנינים שלנו ולא מהדרין שיהיו נעשים בקנינים של דיניהם וגם
היכא דבעינן קנין משיכה בכל הנך סמכין על קנין החדרים שיהיה קנין חצר אגב קרקע אף דהשטר
נעשה רק באופן המועיל רק בדינינו וע"כ אין להחמיר בזה.

כ"א בסיוון תרנ"ה לרב אברהם גרינברג (עמ' רלה)

והנני להודיע כי כבר נשאלתי על ענין הזה בשנת השמיטה הקודמת בשנת תרח"ם והיתה תשובתי
אז עם עוד רבנים גאונים מפורסמים יחי' כי יען שראינו שהדבר מגיע לפקוח נפשות רבות עניים
ואביונים ע"כ הסכמנו להתיר באופן שימכרו את הכרמים והשדות והפירות על משך שתי שנים
היינו שנת השמיטה ושנה שלאחריה לישמעאלים דוקא והמכירה יהיה בקנין כסף ושטר כדת ומתנין
בפירוש דוקא שיועיל שטר וכסף של דיננו לקנין גמור ויהיה עשוי זה בב"ד של ישראל בעה"ק או
בבד"צ של אשכנזים או בבד"צ של ספרדים ואז יהיה מותר לעשות ע"י אינם יהודים וגם מלאכות
דאורייתא וע"י עניי ישראל רק מלאכות דרבנן.

חזון איש (חור"מ בבא קמא סי' י ס"ק ט ד"ה ולק' בליקוטים עמ' פא)

ולק' (=ולקמן) בליקוטים כתבנו דישראל שמכר קרקע לנכרי בא"י אע"ג דבדיניהם אין קנין אלא
בכתיבת הטב"ו מ"מ כיון דבדיננו קני בכסף ושטר חשיב קני... ועכשיו שזכינו למש"כ לעיל הדרנא
בי... ולענין תרומות ומעשרות ושביעית, כל שלא נכתב בטאבו הרי הוא של ישראל כדיניהם.

שו"ת הר צבי, זרעים ח"ב סי' מט עמ' קטז

ובעיקר הטענה של החולקים על היתר המכירה ואומרים דדינא דמלכותא מבטל את קנין התורה,
לכאורה יש מקום לדון בדינא דמלכותא עצמה ולומר דהוק זה של הממשלה לבטל קנין הנעשה בלי
אישור ממשלתי זה אינו אלא במשא ומתן של מקח וממכר או מתנה שהיא באמת לשם מקנה וקנין
בין איש לרעהו, בכהאי גוונא תקון המדינה הוא להוק חק ולא יעבור, שכל העברת נכסים מרשות
לרשות אין לה שום ערך ורק על פי אישור הממשלה יקום דבר.

משא"כ בג"ד גלוי וידוע שמכירה זו אינה מלאכה הצריכה לגופה וכל עיקרה לא נעשית אלא לשם
מטרה דתית כדי להפקיע איסור שביעית וכיוצא, שפיר י"ל דדינא דמלכותא גופא לא נאמרה על
מכירה כזו.

ולו יחיבנא להו דיש כח בדינא דמלכותא לבטל קניני התורה, דבדברים הנוגעים לממון יפה כח הממשלה להפקיע קנינים ולעשות קנינים אבל חק הממשלה עצמה לא קפיד אלא בעסקי ממון מושא"כ בעניני דת כשאנו באים לדון בקנין שהוא נוגע לאיסור בל יראה דחמין או להפקיע קדושת בכורה או כמו בנ"ד להפקיע איסור שביעית לא יהא קפידא מצד הממשלה לבטל את קנין התורה כי אין מדרך הממשלה בעניני הדת.

ולפ"ז נמצא דבכל דבר קנין שהוא נעשה רק בשביל איסור והיתר רואין אנו כאלו לא היה כלל דינא דמלכותא כי חק הממשלה לא נחקק על מכירה שיש לה אופי דתי וממילא דיתכן לומר דמכירה דידן שפיר מהני להפקיע איסור שביעית כיון שאין כאן חק לבטל קנין דאורייתא.

תקנות לעסקאות מקרקעין תשל"ט (חוק הרב דרוקמן)

- (1) עסקה לצורך קיום מצוות שמיטה, שנעשתה באישור של מועצת הרבנות הראשית לישראל או של מי שהיא הסמיכה, תהא תקפה אף אם היא לזמן ותהא נגמרת אף בלא רישום.
- (2) עסקה כאמור בסעיף 1 תהא פטורה ממש שבח, מתוספת מס וממס בולים.

אין צורך שהמכירה תהיה על פי כללי הערכאות, אלא העיקר שתהיה תקינה על פי בית דין של ישראל. החזון איש דרש מכירה תקינה המוכרת לרשויות כאכירה רשומה בטאבו, אך לאחר תיקון הרב דרוקמן בחוק המקרקעין, שמכירה לצורך קיום השמיטה תקפה על פי חוקי המדינה ללא רישום בטאבו ואף לדעת החזון איש תהיה תקפה.

ח. בעוון שמיטה גלינו מארצנו

< כיצד נבטל מצוות שמיטה שהיא הגורם העיקרי לגלותנו?

הקדמה לבית רידב"ז

עוד נתנו עיניהם על ארץ ישראל להרחיק את קץ משיחנו תקווה האמתית של ישראל אשר תלוי בקיום השמיטה כדכתיב והארץ אזכור כנ"ל וזוהי הסיבה הראשונה שבגללה גלינו מארצנו הק' ואנחנו סובלים צרות רעות ורבות. ובתחבולות ומרמה הטעו את הרב הגאון ר' יצחק אלחנן מקוונא ז"ל בהציעם לפנינו אשר אם ישמרו שמיטה יש בזה סכנת נפשות, והנכרים יקחו בגזילה את אדמתם...

אגרות הראיה קפט

מכתב קדשו (של הרידב"ז) עם קונטרסו היקר הגיעני כעת ממש, ודבריו הטהורים היו לי למלח על פצעי לבבי, אשר לא זורו ולא חובשו והשי"ת היודע כל תעלומות רק הוא יודע את לבבי המר על גורל מצות השביעית אשר בכל לבבי ונפשי, ובכל חיי ונשמותי הנני משתוקק וצמא לחזקה ולהחזיר עטרה ליושנה, ועיני רואות איך שאנחנו רחוקים עדיין מלהוציא אל הפועל את הדבר הגדול הזה. וידעתי ברור, שאם לא יעשה ענין המכירה יעברו רבים מאד על כל איסורי שביעית בלי שום צד היתר כלל, ורשעים ירימו קרן לומר הותרה הרצועה לעקור מצות מן התורה בלא שום שאלה, ואין לשער

כמה גדול חורבן תוה"ק וחילול ש"ש היוצא מזה, ע"כ הנני מוכרח לצאת בעקבות חז"ל בכלל "מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ולא יאכלו בשר תמותות נבילות" והוכרחתי לסדר זה ההיתר למוכרחים להשתמש בו, כאשר עשו כן בשמיטות שעברו....

אבל עלינו לעשות הכל בדרך שלו' ובדרך כבוד ואהבה, לשמו ית' ולאה"ק וליושבים עלי' ועובדים את אדמתה, לא באיזמים ובהפחדות משונות ובצעקות ומריבות, כ"א פשוט להודיע שההיתר הוא מדוחק גדול מאד מאד, ואחר כל דחקו הוא הפקעה של מצוה, א"כ המצוה החביבה ההקדושה, שזכינו ב"ה אחרי משך הגלות המר והארוך שנוכל לקיימה על אדמת הקודש, חסרה היא לנו, ע"כ נעזר כל אשר נוכל כדי שיעלה דבר ד' בידנו ונוכל לקיימה, ולעזור לרבים להתחייב בה בלא פקפוק ולקיימה.

הרה"ג אברהם אלקנה שפירא זצ"ל במאמר "הפולמוס מסביב להיתר המכירה" (קטיף שביעית)

...בכל השמיטות הבאות חזרה תופעה זו. היתה התעוררות רבה בין ת"ח לדון בבעיות ההלכתיות של השמיטה. בדרך כלל הצביעו על הקשיים ההלכתיים של ההיתר של גאוני הדור. אולם הרבנים הנושאים בעול ההוראה לישוב היהודי, חזרו למעשה להיתרים הנ"ל. ולאחר פטירת הגרא"י קוק זצ"ל המשיכו לנהוג כהוראותיו הרה"ר שבאו במקומו יחד עם חברי מועצת הרה"ר, הגרצ"פ פראנק והגר"ר כץ וכו' וכן כל הרבנים הספרדים במועצה, הגר"ע הדאיה והגר"י עדס וכו'.

לאחר פטירת הגרא"י קוק התעורר שוב בתוקף רב הפולמוס בענין השמיטה, ועמד בראשו הגאון בעל "חזון איש", שהחל אז לפרסם ספריו הגדולים בהלכות זרעים. הוא התנגד למתן ההיתר, וכדי להקל על האפשרות של שמירת שביעית, חידש הרבה חידושים בהלכה זו שלא ידעו מזה קודם. ע"י כך נפתח פתח למבקשי עצתו בין החקלאים, ביחוד בקיבוצים של פא"י, להקל עליהם את שמירת השמיטה כדי חייהם. וכבר נכתבו ע"ז כמה חיבורים, ועל ידו נתרום באמת קרן לימוד תורה של זרעים בבלי וירושלמי בסדר זרעים בכלל ובשביעית בפרט. אולם אין להכחיד, שרק מיעוט קטן בין חקלאי הארץ נהגו, למעשה, כפי הוראותיו, ורוב הישוב החדש נהג כפי שנהג קודם.

כאמור, קו בולט בנידון הוא, שאם כי רבו חכמי התורה שנטו לחומרא, הרבנים מארי דארעא שנשאו בעול ההוראה של הציבור, הורו למעשה כפי הוראות הגאונים הנ"ל, שסמכו על היתר המכירה. וכפי שכתב הגרא"ד תאומים עוד בשמיטות הקודמות, שבזמן שהיה בחז"ל היה נוטה לאיסור, אבל כשעלה לארץ, נתמנה כרבה של ירושלים וראה את המצב כפי שהוא, שינה באמת דעתו להיתרא.

ביאר הרא"י קוק שאכן מן הראוי לקיים את מצוות השמיטה, אך עדיין רחוקים אנו מלהוציא לפועל דבר גדול זה. הוסיף הרב אברהם אלקנה שפירא זצ"ל וכתב שהרבנים הנושאים בעול ההוראה לישוב היהודי, חזרו למעשה להיתרים הנ"ל.

היסודות ההלכתיים לתקנת אוצר בית דין

תקציר השיעור

המקור הראשוני לאוצר בית דין הוזכר בתוספתא (שביעית פ"ח ה"א-ה"ד) ומתוארים בו שני שלבים: "בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות, כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותנין לו מהן מזון שלוש סעודות והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר". בשלב השני בית הדין שלחו את שליחיהם לקטוף את הפירות ולהכין מהם יין ושמן ודבלה. בתוספתא מוזכר שהיו מחלקים את הפירות לבני העיר בערבי שבתות, כמו כן הוזכר שאין צורך לבער פירות שבאוצר בית הדין בשעת הביעור.

התוספתא הוזכרה בפירושי הר"ש והרא"ש (שביעית פ"ט מ"ח). גם הרמב"ן (ויקרא כה, ז) הביא את התוספתא והוסיף לבאר, שהמטרה של אוצר בית הדין היא למנוע מישראל לעבור על איסורי שביעית של אסיף מעבר למותר ואיסור סחורה.

הרמב"ם השמיט את התוספתא ותקנת אוצר בית דין בחיבורו, וביאר זאת הרדב"ז (שמיטה ויובל פ"ז ה"ג ד"ה מחלקן) בשני אופנים: או לפי שאינה הלכה, או משום שרק בראשונה היו בתי הדין אוצרים ומחלקין.

◀ עולות כמה שאלות באשר לתקנת אוצר בית דין:

1. איסור קצירה ובצירה

◀ כיצד התירה התוספתא לשלוחי בית דין איסור קצירה ובצירה?

נאמר בספרא (בהר פרשה א) "ואת ענבי נזיריך לא תבצור, מן השמור בארץ אין אתה בוצר, אבל אתה בוצר מהמופקר, לא תבצור, לא תבצור כדרך הבוצרים". לדעת הר"ש רק מן השמור אסור לבצור כדרך הבוצרים אך מן ההפקר מותר לקצור ולבצור בלא הגבלה. אך הרמב"ם ביאר שגם מן ההפקר יש לקצור ולבצור כמות מועטת, שכן בקצירה בכמות מרובה יש מנהג בעלות אסור. מתוך קושיה זו ביאר הר"ש שתקנת אוצר בית דין לא הייתה בפירות שביעית, אלא בפירות שנה שישית, שאותם היו בוצרים ומשמרים עד לאחר שסיימו לאכול מפירות שביעית. החזון איש מקשה על שיטה זו ומעמיד כהבנת שאר הראשונים שאוצר בית דין היה בפירות שביעית ומבאר את דעת הרמב"ם כדעת הר"ש שהאיסור הוא על הבעלים ולא על אחרים. והוסיף לבאר שאף לדעת הרמב"ן, שאסר על אחרים לקצור ולבצור מדרבנן, מכל מקום שלוחי בית דין שעושים בשל הפקר לטובת הציבור שרי. הרב טוקצינסקי בספר השמיטה והגר"ש ישראלי בחוות בנימין ביארו בדעת הרמב"ם וכן הרב אורבך בהסבר דעת הרמב"ן, שכל האיסור הוא הבלטת הבעלות שיש בזה, וכל שנעשה במופגן על ידי שלוחי בית דין מראה שמן ההפקר זה נאסף לצורך עניי העיר, כל עיקר האיסור אינו קיים.

נמצא אף לדעת הרמב"ן והרמב"ם יהיה מותר לשלוחי בית הדין לבצור ולקטוף כמות מרובה פואל ואין הם הפעלים, וכן אין באעשיהם ביטוי של בעלות.

2. מצוות הפקרת הפירות, ואיסור איסוף הפירות על מנת לחלקם לעניים

כיצד מותר לאסוף על מנת לחלק לאחרים?

המכילתא (שמות פר' כ אות ריד) למדה שאסור לבעלים לקטוף את הפירות אפילו על מנת לחלק אותם לאחרים, וכן פסק הרמב"ם. ואם כן יש לבאר כיצד מותר לשלוחי בית הדין לאסוף את כל הפירות לרשותם ואף שברצונם לחלק לעניי העיר. שו"ת הרשב"ש ביאר שאכן לבעל השדה אסור למנוע מלהיכנס אפילו אם כוונתו לאחר מכן לחלק לאחרים, אך לשלוחי בית הדין מותר אפילו למנוע כניסה מאחרים. הואיל והם ידעניים, הם שלוחי כלל ישראל. הגר"ז אירבך ביאר שכל איסור החלוקה לאחרים הוא משום שמבטא בכך בעלות על הפירות ואין הפירות הפקר. אך אם אינו מעכב אחרים מלהיכנס רשאי הבעלים לאסוף את כל פירותיו ולהוציאם מחוץ לשדהו ולהפקירם הפקר גמור לכל אדם.

נמצא שאסור שלוחי בית הדין אוספים על מנת לחלק, ואינם מונעים מאחרים להיכנס, אין באצטריחם ביטוי של בעלות ולכן אין בדבר איסור.

3. בימינו בית הדין מתיר לשלוחי בית הדין עשיית מלאכות לתועלת הפירות

התוספתא התירה לעדור תאנים, לבצור ענבים ולמסוק זיתים, אך מניין ההיתר לשלוחי בית הדין לעבוד לצורך שימור הפירות בגדילתם?

מלאכות דרבנן לאוקמי אילנא הותרו לעיתים בשמיטה, כמבואר ברמב"ם: "ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא יסקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה". הרב קוק בשבת הארץ הדגיש שזהו דווקא להעמיד את האילן שיהיה ראוי לעבודתו לאחר השמיטה. "אבל עבודה שהיא לצורך הפירות - לעולם אסורה, שמה שהוא לצורך הפירות - הפקיעה תורה, שהפקירה את פירות שביעית לכל, וסלקה יד הבעלים מהם, ואפילו כשהם נאבדים אסור לעשות עבודה בשבילם". לעומת זאת החזון איש ביאר שכוונת הרמב"ם היא שגם מלאכות להעמיד הפירות שלא יינזקו נכללות בהיתר אוקמי - אוקמי פירא גם כן מותר. הגר"ש ישראלי בחוות בנימין חידש שבפירות אוצר בית דין אף לדעת הרב קוק יהיה מותר לשלוחי בית הדין שהם שלוחי כלל ישראל לעשות מלאכות לאוקמי פירא, שדואגים הם לפירות ההפקר השייכים לכלל ישראל.

נמצא אף לשיטת הרב קוק, שאוקמי פירא לא הותרה בשביעית, לשלוחי בית דין יהיה מותר.

4. מסחר בפירות שביעית

כיצד רשאי בית הדין בימינו לגבות תשלום עבור הפירות?

פסק הרמב"ם (שמיטה ויובל פ"ז הל' א): "אין עושין סחורה בפירות שביעית, ואם רצה למכור מעט מפירות שביעית מוכר" והמעות נתפסות בקדושת שביעית. בתוספתא הוזכר "שבית דין שוכרין פועלין... ומחלקין מהן ערבי שבתות כל ואחד ואחד לפי ביתו". נמצא שהפירות מחולקים לבני העיר והתשלום לשלוחי בית הדין הוא לא עבור הפרי אלא עבור הטרחה שלהם. ובימינו - מניין משלם בית הדין לשלוחיו שכר טרחה? כתב הגר"ש ישראלי בחוות בנימין שאלה הנהנים מן הפירות בערים ישלמו לשלוחי בית דין - שהם החקלאים - עבור ההוצאות הכרוכות בשכירת פועלים לבציר ומסיק. הרב חרל"פ הסתפק אם רק על הטרחה משעת הבצירה ואילך, החזון איש והגר"ש ישראלי נקטו שניתן לגבות על הטרחה משעת הגידול ועד הבאת הפירות לידי הצרכן. וכן הואיל והתשלום אינו על שווי הפרי עצמו אלא על טרחתם, אין הקדושה עוברת לדמי התשלום.

כיום לבית הדין אין קופה שממנה יוכל לשלם לשלוחיו. התשלום שהצרכן משלם אינו על שווי הפירות אלא על הטרחה של שלוחי בית הדין משעת הדידול ועד הבאת הפירות לידי הצרכן. לכן אין כאן מסחר ומכירת פירות שביעית אלא חלוקה בלבד.

5. שקילה ומדידה של פירות שביעית

◀ כיצד שוקלים פירות שביעית בחלוקת אוצר בית דין?

נאמר במשנה (שביעית פ"ח מ"ג): "אין מוכרין פירות שביעית לא במדה ולא במשקל ולא במנין". חלקו בטעם הדבר. הרמב"ם ביאר "כדי שלא יהיה כסוחר פירות בשביעית". הרא"ש ביאר שנמכרין באומד נמכרים בזול. כמו כן שינוי זה מהווה סימן לקונה שינהג בהם קדושת שביעית ולא אתי לזלזולי בהו. הגר"א נקט משום ביזיון. בחלוקת פירות אוצר בית דין התיר החזון איש שייקחו את הפירות במידה משקל ומניין הואיל וידוע שפירות שביעית אלו, מחולקים ואינם נסחרים, אין צורך בהיכר נוסף.

נמצא שהואיל ובפירות אוצר בית דין אין מכירה אלא חלוקה (התשלום הוא עבור הטרחה של שלוחי בית הדין), ידוע לכול שהינם בקדושת שביעית ואין צורך לעשות היכר (ולא חוששים לדעת הגר"א).

6. אוצר בית דין בימינו גם בירקות

◀ כיצד ניתן להקים אוצר בית דין בירקות, הרי יש בהם איסור ספיחין?

התוספתא הזכירה חלוקת פירות על ידי שלוחי בית דין ולא הוזכרה בה חלוקה של ירקות. בירקות ישנה מחלוקת על אילו מהם ישנה גזרת ספיחין האסורים באכילה בשביעית. לדעת הרמב"ם והמבי"ט, כל הצומח והנלקט בשביעית יש בו גזרת ספיחים אך לדעת הר"ש רק ירקות שהתחילו לצמוח בשביעית יש בהם איסור ספיחין, אך כל שהתחיל לצמוח בשישית אין בו איסור ספיחין ומותר באכילה בקדושת שביעית. בימינו, ששביעית היא מדרבנן, אנו נוקטים כדעת הר"ש. החזון איש התיר אפילו ירקות שנבטו בשישית והרב אורבך נקט שצריך להגיע לעונת המעשרות בשישית, כעין שליש בתבואה, אך למעשה קיבל את עמדת החזון איש.

נמצא שבימינו, כששביעית מדרבנן, אנו נוקטים כדעת הר"ש ועוד ראשונים כיחס לאיסור ספיחין וכל שהתחיל לגדול בשישית אין בו איסור ספיחין ואפשר לחלקו לזיכור באמצעות אוצר בית דין.

7. מצוות ביעור בפירות אוצר בית דין

◀ האם יש חובת ביעור בפירות אוצר בית דין?

בתוספתא הוזכרה הלכה נוספת שלפיה אין מצוות ביעור בפירות הנמצאים באוצר בית הדין. לדעת הרמב"ן (ויקרא כה, ז), כל עוד הפירות ברשות בית הדין הרי הם עדיין הפקר. וכן נקט החזון איש.

נמצא שפירות אוצר בית דין הנמצאים באוצרות ובמחסנים והגיע זמן הביעור אין צורך להפקירם, הואיל והם עדיין הפקר ולא בעלותו של איש. אכן, האחרונים דנו אם יש צורך להפקיר פירות שנלקחו מאוצר בית דין והגיע זמן הביעור כאשר הם ברשותו של אדם פרטי, ולמעשה אנו נוקטים שבמקרה זה יש לקיים בהם מצוות ביעור.

8. עדיפות פירות אוצר בית דין

הרבנים הראשיים הרב אברהם אלקנה שפירא והראשון לציון הרב מרדכי אליהו (התפרסם במכתב) נקטו שיש להעדיף פירות אוצר בית הדין, שיש בהם גם מצוות אכילת פירות שביעית לדעת הרמב"ן, וגם מצוות החזקתם של משקים אלו שהם בבחינת 'גיבורי כוח עושי דברו'. יש לציין שבתחילה דעתו של הראשון לציון הרב מרדכי אליהו זצ"ל (מאמר מרדכי ושבת הארץ סי' כג עמ' תרטז) לא הייתה נוחה מאוצר בית דין, אך לבסוף הכריע: "זכיום דעתי שעדיף לקנות דרך אוצר בית דין מאשר לקנות ישירות מירקנים שאינם יודעים את דין 'הבלעה' בשביעית". הרב יעקב אריאל שליט"א (הקדמה למדריך שמיטה לצרכן) כתב שדרך זו של אוצר בית הדין היא דרך מהודרת יותר שתאפשר הדדיות של קיום המצווה בהידור הן על ידי הצרכן והן על ידי היצרן.

מקורות לשיעור 10

היסודות ההלכתיים לתקנת אוצר בית דין

◀ מקור ראשוני "לאוצר בית דין"

תוספתא (שביעית פ"ח ה"א-ה"ב)

ה"א: בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות, כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותנין לו מהן מזון שלוש סעודות והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר.

ה"ב: "הגיע זמן תאנים שלוחי ב"ד שוכרין פועלין ועודרין אותן ועושין אותן דבילה ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.

הגיע זמן ענבים שלוחי ב"ד שוכרין פועלין ובוצרין אותן ודורכין אותן בגת וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.

הגיע זמן זיתים שלוחי ב"ד שוכרין פועלין ומוסקין אותן ועוטנין אותן בבית הבד וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר.

ומחלקין מהן ערבי שבתות כל ואחד ואחד לפי ביתו.

רמב"ן ויקרא פרק כה פסוק ז

ועשו להם תקנות מדבריהם, בראשונה היו בית דין עושין אוצר בכל עיר ועיר, מתחילת יציאת הפירות היו נוטלין אותם מיד מביאייהן ומכניסין אותן לאוצר, וכשיבא זמן לקיטת כל אותו המין כגון שבא זמן של (קציר) [קין] ועת הבציר הגיע, ב"ד שוכרים פועלים ובוצרין ומוסקין ולוקטים כל אותו המין ודורכים ומוסקין בגת ובבית הבד כדרך שאר השנים, ונותנים לאוצר שלהן, ואלו הפירות המכונסים לאוצר בית דין אינן צריכין ביעור אחר שכבר מבוערין הם מן הבית, ואחד עניים ואחד עשירים מותרין לאחר הביעור לקבל מהם מיד ב"ד ולאכלן. וכל זו התקנה והטורח של ב"ד, מפני חשד שלא יבאו לעכבם או לעשות מהם סחורה.

וכשאין אוצר בעיר ולא בית דין, והפירות ביד המלקט אותם מן ההפקר, הוא צריך לבערם מן הבית בשעת הביעור, ומפקירם על פתח ביתו ואוכלין והולכין לעולם. וזו היא שביעית שאוסרת במינה במושהו לביעור כמו שמוזכר במסכת נדרים (נח, א), מפני שיש לה היתר בביעור מביתו.

הראמ"ן מכאן שהתועלת של אוצר בית הדין היא כדי למנוע מישראל לעבור על איסורי שביעית של אסיף מעבר למותר ואיסור סחורה.

התוספתא הוזכרה גם בפירושי הר"ש והרא"ש שביעית פ"ח ט"ח.

הראמ"ם לא הזכיר את התוספתא.

רדב"ז שמיטה ויובל פ"ז ה"ג ד"ה מחלקן

והשמיטת הך תוספתא דהיו שלוחי בית דין יוצאין וכ"ו לפי שאינה הלכה, אי נמי שאינה אלא בראשונה שהיו שם בית דין אוצרין ומחלקין וכתב משנתנו כצורתה.

תקנת אוצר בית דין הוזכרה בתוספתא והובאה בראשונים, אך הראמ"ם לא הזכירה. לתירוץ ראשון ברדב"ז, הראמ"ם לא פסק אותה להלכה. לתירוץ השני התוספתא נפסקה להלכה והראמ"ם לא הזכירה כי בראשונה בית הדין היה אוצר ומחלק, ואין זה תפקיד בית הדין בימינו.

◀ בתקנת "אוצר בית דין" עולים מספר שאלות כיצד הדבר מותר

1. איסור קצירה ובצירה

◀ כיצד התירה התוספתא לשלוחי בית דין איסור קצירה ובצירה?

ספרא בהר פרשה א

ואת ענבי נזיריך לא תבצור, מן השמור בארץ אין אתה בוצר, אבל אתה בוצר מן (המבוזר) [המופקר], לא תבצור, לא תבצור כדרך הבוצרים, מיכן אמרו תאנים של שביעית אין קוצים אותה במוקצה, אבל קוצה אתה בחורבה, אין דורכים ענבים בגת אבל דורכים בעריבה, אין עושים זיתים בבד ובקוטבי, אבל כותש ומכנים לבדידה...

משנה שביעית פ"ח מ"ו

תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל קוצה אותם בחרבה אין דורכין ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה ואין עושין זיתים בבד ובקוטב אבל כותש הוא ומכנים לבודידה רבי שמעון אומר אף טוחן הוא בבית הבד ומכנים לבודידה.

ר"ש

מוקצה - כלי ברזל שחותך בו תאנים כך שמו

חרבה - סכין לשון חרב

עריבה - לשין בה העיסה

לבודדה - כעין עריבה, וכולה מתני' דריש בתורת כהנים מדכתיב לא תבצור כדרך הבוצרים מכאן אתה אומר תאנה של שביעית אין קוצין אותה במוקצה וכולה מתני' מייתי התם, וכל מאי דאסרינן הכא היינו מן השמור אבל מן המופקר שרי כי אורחיה כדמוכח בירושלמי...

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד

הלכה א

כל שתוציא הארץ בשנה שביעית... הכל מותר לאכלו מן התורה שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה... וזה שנאמר את ספיה קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו, אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל.

הלכה ב

הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזירך לא תבצור, ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבודרים לוקה.

הלכה ג

וכיצד עושה תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל מייבשן בחרבה, ולא ידרוך ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה, ולא יעשה זיתים בבית הבד, אבל כותש הוא ומכנים לתוך בד קטן ביותר וטוחן בבית הבד ובקוטב ומכנים לבד קטנה, וכן בשאר הדברים כל שיכול לשנות משנה.

הלכה ד

מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונמשתה, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכ"מ שנאמר ואכלו אביוני עמך, ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר, חמש כדי שמן חמשה עשר כדי יין, ואם הביא יתר מזה מותר.

בהכנה הפשוטה, לדעת הר"ע רק מן השמור אסור לבצור כדרך הבוצרים, אך מן ההפקר מותר לקצור ולבצור בלא הפסלה. ולדעת הרמב"ם מנאצות האיסור היא שלא ינהג מנהג בעלים בפירות. לכן גם מן ההפקר יש לקצור ולבצור כמות מועטת, שכל בקוצר הכמות מרובה יש בדבר מנהג בעלות, אסור.

רש"י (שביעית פ"ט ה"ו)

וגבי ענבים נמי תניא גבי אוצר בית דין: הגיע זמן ענבים שלוחי בית דין שוכרין פועלים ובוצרין אותן בגת, ודורכין אותם וכו'. ואי בפירות שביעית מוקמת לה, פירות שביעית לבצור ולדרוך אותן בגת מי שרי?...?

ולכא למימר דמשום שהוון שלוחי בית דין שרינן להו למעבד בפירות שביעית כשאר פירות החול, דהא מקראי יליף להו {לאיסור הקצירה} בתורת כהנים... דתניא התם לא תבצור כדרך הבודרים מכאן אמרו אין דורכין ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה וכו' וטעמא מדכתיב: 'נזירך' למדרש: לא תבצור כדרך נזיר שלך אלא כדרך העניים שאין להם הכנות.

אבל האמת שפירש אותה ברייתא כמו שפירשתיה למעלה, דסיפא בפירות ששית הוא דקא מרי והענין דכל זמן שיש פירות שביעית בשדה אוכלין עניים ועשירים, ומכי כלו היו בעלי בתים פותחין האוצר שבבתים ואח"כ פותחים האוצר שבעיר שמלאו אותם ב"ד ולר"ש עניים ועשירים אוכלין מן האוצר ההוא ור' יהודה סבר דאין השתדלות ב"ד ותקנתא דידהו אלא לעניים אבל לא לעשירים. דיכולת יש להם להביא מזונות מחו"ל ולאכול או לשמור בבתיהם מן הששית.

רש"ס שביעית (פ"ט הל' ד)

והכי פירוש, כל מי שהיה מביא פירות לתוך ידן דאית בהו קדושת שביעית כגון לימוניש דעושין מהן כבש... דאית בהו קדושת שביעית דבתר לקיטה אזלינן בהו מיד בכניסת תשרי, הילכך נותנין לו מהן ג' סעודות וכל זה היה בתחילת שנה שביעית, ומפירות ששית דאית בהו קדושה מחמת לקיטתן בשביעית מוסרין ליד הבית דין והבית דין מצמצמין להן ואין נותנין להן אלא לכאור"א נותנין כדי יומו בלבד. והשאר מכניסין לאוצר שבעיר עד שמגיע ביעור של אלו. וכל פירות האילן דאין בהן קדושת שביעית בשנת שביעית דהא בתר שליש אזלינן בהו ושלש דידהו קמי ר"ה היה והנו דקתני הגיע זמן גבי תאנים וענבים וזיתים דבההוא זמן קא מרי, והא דלא קתני תבואה נמי משום דאין דרך לבזבז הלחם ואין אוכלין ממנו אלא כפי הצורך, משא"כ בפירות. וצריך להם סדר ספוק בית דין ובהני דלית בהו קדושה משמרין תחת ידן דב"ד עד מוצאי שביעית כשבא עליהן ביעור דאיסורא, דאזי באותו זמן יהא להן מה לאכול. ובשביעית יכולין לתקן פירות האילן דששית בכל עובדין דחול והנו דתני ברישא נותנין לו מזון ג' סעודות ובסיפא קתני ומחלקים מהם לכאור"א לפי ביתו. ובהו הסדר כשבא גילוי פירות של שביעית בימים של מוצאי שביעית יהא להם מה לאכול מכל הפירות כסדר ספוק ב"ד כדמפרש ואוכלין בשמינית כל עיר ועיר מפירות ששית ע"י בית דין שבעיר שיש להן אוצר בית גדול לכל העיר ואוכלין כל העיר מן אותו אוצר אבל בפירות האילן דשביעית גופייהו דהיינו בזמנם בתחילת השמינית יתקן כל א' כדינן השנוין במשנתנו זיתים בקוטבי אבל לא בבית הברד וכן הענבים בעריבה אבל לא בגת כדרך השנוי למעלה ואוכלין הנותר כולן מן ההפקר בין עניים בין עשירים וכי כלה לעניים בגנות ופרדסים בפירות שגדלו בשביעית שלוקטים אתם בשמינית דיד הכל ממשמשין בהן דאפקעתא דמלכא היא דצריכין העשירים להוציא מה שבביתם ונותנין לנאמן ב"ד ובין כך ובין כך עד שבאין פירות ותבואת שמינית אוכלים מפירות ששית שהניחו באוצר אם היה להן דעת לשומרן ועל זה העניין סובבת שמועתנו.

החזון איש (שביעית יא, ז)

ומה שפירש מהר"ש סרילאו ז"ל שלוקחין פירות ששית תמוה, וכי הפקירו בית דין פירות ששית וגזלו את כל העולם? ולא עוד אלא שאין נותנין להן אף חלקן כשאר עניים? וכן מה שכתב ז"ל דרישא איירי בפירות דאזלינן בתר לקיטה וסיפא בפירות דאזלינן בתר חנטה זר מאד. ועוד: איך יתכן דהגיע זמן הענבים תאנים וזיתים הכל אחר ראש השנה, הלא זמן אותן הפירות בחדשי תמוז אב... ואנו אין לנו אלא דברי הראשונים ז"ל, דאיירי בשל שביעית וכשהן ביד בית דין מותר לדרכן בגת ופטורין מן הביעור.

מתוך הקושיה כיצד ניתן לבצור ולדרוך אותן באת ביאר הרש"ס שתקנת אוצר בית דין לא הייתה בפירות שביעית, אלא בפירות שנה ששית, אלותם היו בוצרים וממרים עד לאחר סיימו לאכול מפירות שביעית, אלא היו מוצאים ומחלקים לאנשי העיר. החזון איש מקשה על שיטה זו ומאמץ כהבנת עקר האלמנטים אוצר בית דין היה בפירות שביעית ומבאר כיצד הותרו הקצירה והבצירה.

חזון איש שביעית סי' יא ס"ק ז

מצאתי למהרש"ס ז"ל פ"ט ה"ו האריך להשיג על הרמב"ן שפי' הא דתניא בתוס' בראשונה היו שלוחי ב"ד שזוכרין פועלים לבצור ולדרוך בגת ולעשות שמן בבית הברד ופירשה הרמב"ן בפירות שביעית והשיג דהא אין דורכין בגת ובבית הברד ולא קושיא היא כלל שכבר פי' הרמב"ן דהוא מדרבנן וקרא

אסמכתא ועיקרו שלא יבוא לידי שימור ואין האזהרה אלא על הבעלים או מי שזכה מן ההפקר אבל שלוחי ב"ד שעושים בשל הפקר לטובת הצבור שרי.

חזון איש שביעית סי' יב ס"ק ה' ד"ה דעת

...אבל דעת הר"מ פ"ד ה"א והכ"ב, דהקוצר כדרך הקוצרין והבוצר כדרך הבוצרין לוקה, ומשמע אפילו מן המופקר קאמר, וקרוב הדבר שאין לאו זה אלא בקוצר שדהו אבל קוצר שדה אחרים מדין הפקר אינו בכלל האזהרה.

חזון איש שביעית סי' יב ס"ק ו' ד"ה ומהא דתניא

ומשמע בתוספתא שם שבוצרין הכל בבת אחת ולא מעט מעט. ויש ראייה מכאן דאף לדעת הר"מ אין איסור רק בבעלים.

החזון איש מוכיח מהתוספתא העוסקת בתקנת אלוזר בית דין, שיותר קציר ופזיר בכמות מרובה, ומחלק כדעת הר"ש שהאיסור לקצור ולפזר בכמות מרובה הוא רק על בעלי השדה, אך לאחרים מותר, והוסיף לבאר שאף לדעת הרמב"ם שאסר על אחרים לקצור ולפזר מדרכמן שלא יבוא לידי שימור ולסחור בהם, מכל מקום שלוחי בית דין שעושים בשל הפקר לטובת הציבור שרי. ומצינו אף את דעת הרמב"ם, שאסר לקצור ולפזר בכמות מרובה, רק על בעלי השדה ולא אחרים (הנחת יסוד של החזון איש שהרמב"ם פסק את התוספתא של אלוזר בית דין, ודחק להעמידו שהאיסור רק על הקוצר שדהו, כדי שלא יסתור את דין התוספתא).

ספר השמיטה פרק ג' אות ג' סע' ג' עמ' כא

מהי טעמא היו נוהגין לפני שביט דין היו לוקחין את הבעיר לרשותם ושלוחיהם היו קוצרים ובוצרים ועודרין ומוסקין וכו' שלא בשינוי והיו מחלקין לכל אחד בשוה, דאחרי שכל עיקר הטעם הוא כדי להראות שהוא הפקר אין לך מנהג הפקר גדול מזה.

שם הערה 12

וראיה מהתוספתא דשביעית רפ"ח הנזכר לעיל שבראשונה היו בית דין שולחין שלוחים לבציר ולקצור ולעדור שלא בשנוי והיו מחלקין כו' והשאר נותנים לאוצר שבעיר מבואר שבשנוי (וזו גופא ששלוחי ב"ד בוצרין זהו השנוי) מותר לבצור הכל ולא דוקא מעט מעט ולא עוד אלא שכנראה מלשונם בראשונה היינו אפילו בזמן שה השמיטה מן התירה וכדכתב בפירוש חסדי דוד הי' נהוג כן.

הגר"ש ישראלי, חוות בנימין (חלק א' סי' ט אות ט עמ' סח ד"ה ונראה)

אבל לרמב"ם שכל עיקר האיסור הוא כשעושים כדרך שעושים כל השנה, אם כן הדריכה בגת של הענבים וכל כיו"ב הם באיסור תורה, איך הותר להם לשלוחי ב"ד, אלא ע"כ מפני שכל האיסור הוא - הבלטת הבעלות שיש בזה, וכל שנעשה במופגן על ידי שלוחי ב"ד שמראה שמן ההפקר זה נאסף כל עיקר האיסור אינו קיים.

הגר"ש ישראל, חוות בנימין (חלק ג סי' צח עמ' תרכב)

לפי הרמב"ם השינוי הנדרש הוא לא רק בעצם הורדת הפרי מהשדה והאילן, אלא כולל גם המשך עיבודם... שגם עבודות אלו כלולות באיסור של הקציר והבצירה, שאם עשאו כדרכם, זה באיסור התורה. לעומת זאת הן רואים בתוספתא בדרך הטיפול ביבול על ידי שלוחי בית דין... שהפועלים העושים במלאכה מטעם בית דין, עושים את כל המלאכות הדרושות כדרך שעושים בכל השנים, ללא כל שינוי. אף על פי שהיחיד העושה אותן המלאכות באותה צורה עובר איסור תורה ולוקה על זה... הוי אומר שאין המלאכות אסורות מצד עצמן... אלא מה שיש בביצועם כדרך הרגיל משמעות הסותרת את הבלטת היותן פירות הפקר... דאשר על כן בית דין שעושים את המלאכה עבור הציבור כולו, הרי בזה יש הבלטה דוקא על היות הפירות הללו הפקר, כדן שאמרה תורה, על כן אין בהם איסור.

[שם הערה: אגב וזה נראה שיסביר לנו את תוכן השמטת הרמב"ם, שלא הביא התוספתא הזו, שיש בה ענין גדול להלכה, כנ"ל בהבדל הקיים בין אדם האוסף לצורך עצמו, לבין שלוחי בית דין העושים בשליחות בית דין לצורך הציבור. שכן מאחר שהגדרת איסור המלאכות הללו הוא מצד הבלטת הבעלות כשנעשות בדרך הרגילה... כשעושים בתור שלוחי בית דין לצורך הציבור הרי פשוט שאין בו משום איסור. אם כן אין כאן חידוש הלכה כלל, אלא הבנתה כפשוטה. על כן אין בתוספתא רק גדר של סיפור מעשה כיצד יושמו הדברים בפועל ולא היה ענין להביאם בספר המיועד להלכות]...

מעדני ארץ (שביעית סי' ז אות ד)

לפי שיטתו דבשדות אחרים מותר גם אסיפה מרובה נמצא דאין איסור קצירה נוהג כלל בשדות אחרים, וזה ודאי דוחק... מהא דדחקו התוספות במנחות (פד, א) איך מותר לקצור בשביעית לצורך העומר, והוצרכו לחדש מפני שהקצירה היא לצורך גבוה, או משום דכמו דדחי שבת כמו כן דוחה גם לאו דקצירה בשביעית... ותיפוק ליה שהקצירה היתה על ידי שלוחי בית דין שלא היו כלל בעלי השדה? אלא ודאי מוכח דלענין איסור קצירה אין שום חילוק בין בעלים לאחרים. מבואר שאף להרמב"ן רק בשלוחי בית דין יש מקום להתיר מפני שקצירתם היא לצורך עניי העיר, אבל שאר כל אדם אף לדעת הרמב"ן עובר שפיר בלאו דלא תקצור.

הרב טיקונינסקי והגר"ש ישראלי מצמידים את דעת הרמב"ם כפשוטו, אף לאחרים אסור לקצור ולבצור בכמות מרובה, שנראה בדבר דרך בעלות. וכן הרב אליהו רמב"ם דעת הרמב"ן הסובר לאחרים גם כן אסורים על איסור קצירה ובצירה שנעשה בכמות מרובה. מחלקים שללוחי בית דין מותר, שכאשר נעשה מאופשן על ידי שלוחי בית דין, שנראה שמהם הפקר נאסף לצורך עניי העיר, כל עיקר האיסור אינו קיים אלא במעשיהם ביטוי של בעלות, ולכן אף לדעת הרמב"ם והרמב"ן מותר.

2. מצוות הפקרת הפירות ואיסור איסוף הפירות על מנת לחלקם לעניים

◀ כיצד מותר לאסוף על מנת לחלק לאחרים?

 מכילתא (שמות פר' כ אות ריד - לפי גי' הגר"א)

והשביעית תשמטנה ונטשתה – בעבודתה, ונטשתה באכילתה. אין אלא פירות (האילן פירות הארץ) מניין? ת"ל ונטשתה מכל מקום. דבר אחר והשביעית וגו' שלא תאמר מפני מה אמרה תורה לא שיאכלו אותה עניים הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים ת"ל והשביעית מגיד שפורץ בה פרצות אלא שגדרו חכמים מפני תיקון העולם.

 מלבי"ם (התורה והמצוה שם)

...ועוד מפרש שהנטישה הוא שיעזבם מרשותו שיהיה הפקר – לא שהוא ישים עליה גדר סביב והוא יחלקם לעניים, ופסק כן הרמב"ם פ"ג [צ"ל פ"ד] מהלכות שמיטה ויובל הלכה כד).

 רמב"ם שמיטה ויובל פרק ד הלכה כד

מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכל מקום שנאמר ואכלו אביוני עמך, ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר, חמש כדי שמן חמשה עשר כדי יין, ואם הביא יתר מזה מותר.

 שו"ת הרשב"ש סימן רנח

עוד שאלת. בארץ ישראל שנוהגת שמטת קרקעות ובשנה השביעית יד הכל שוה ואין לבעל הכרם או השדה להחזיק בו כשאר שנים, והגוים כשידעו שישאל הפקיר שדהו או כרמו יגנבו אותם מפני שאין ישראל יכול לשמרן והרי הם הפקר, אם יכול ישראל להחזיק בו כשלו וישמרנו כפי יכלתו ויאספנו הביתה ואח"כ יחלקנו לעניים או לתלמידים.

...ולענין שאלתכם, נראה שיש תקנה בדבר שבית דין יעמידו שומרים בגנות ופרדסים שלא יכנסו גוים והם ילקטו הפירות, ובעל הבית ג"כ ילקט מכללם אם רצה, או הב"ד יתנו לו מזון ג' סעודות בכל יום, והשאר יחלקוהו לעניים, וכדתניא בתוספתא הביאה רבינו שמשון ז"ל בפירושו לסדר זרעים בפ"ט דמסכת שביעית, והתוספות בפרק מקום שנהגו, ואדוני זקני הרמב"ן ז"ל בחדושי התורה שלו, בראשונה היו שלוחי ב"ד מחזירין על פתחי עיירות... כל זה שנוי בתוספתא. נראה ממנה ששלוחי ב"ד יכולין ללקוט בשביל עניים, והוא הדין לשמור לפי שב"ד הם יד עניים כדאיתא בפרק שור שנגח ארבעה וחמשה...

הרשב"ש אבאר כאן לבעל השדה אסור למנוע כניסה אפילו אם כוונתו לחלק אחר כך לאחרים, אך לשלוחי בית הדין מותר אפילו למנוע כניסה הכולל והם יד עניים, שלוחי כלל ישראל. אם כן, אין כאן מניעת כניסה לאחרים לשהרי הם הם שלוחי כל האחרים.

מעדני ארץ סי' ז ס"ק ב ד"ה ונראה

ונראה דמסיום דברי המכילתא שהוא פורץ פירצות משמע ודאי דמה שאוסר המכילתא הכנסתם ע"מ לחלק לעניים הוא דוקא בכה"ג שעושה כן כמנהג בעלים ומעכב על אחרים. מה שאין כן אם זוכה בהם כשאר כל אדם שזוכה מן ההפקר אין שום רמז לזה במכילתא שיש בזה איסור תורה, וכן הבין גם המלבי"ם עיי"ש. וכמו כן נראה דכיון דפירות שביעית הם הפקר לכל אדם ואין להבעלים בהם שום טובת הנאה, מסתבר ודאי דאיסור גמור הוא לאסוף כל הפירות כמנהג בעלים אפילו על מנת לחלק לעניים כיון דחשיב בכה"ג כאילו הוא מכניסם לעצמו ועובר ודאי בעשה ואין צריכים שום דרשה לכך, ולעומת זה נראה דבכה"ג שאינו מעכב על שום אדם שפיר רשאי הבעלים לאסוף כל פירותיו ולהוציאם חוץ לשדהו ולהפקירם הפקר גמור לכל אדם... ובפירוש דברי המכילתא נראה שכוונתם לומר שאסור לגדור את שדהו ולמנוע דריסת רגל של כל אדם אפילו אם דעתו על הוא על מנת לאוספו ולהפקירן אח"כ הפקר גמור. דאי לאו קרא דתשמטנה היינו אומרים דכיון דעיקר רצון התורה הוא כדי שיאכלו העניים לכן אין שום חיוב על הבעלים ליתן דריסת רגל בשדהו אלא יכול שפיר לגדור את השדה וכשיבוא זמן אסיפת הפירות יאספם אז הבעלים עצמם ויוציאם לחוץ ויפקירם לכל אדם. וכמו שהוא עושה כן במוצאי שביעית מרביעה שניה ואילך. ועל זה בא ציווי הכתוב של תשמטנה ונטשתה דבשנה השביעית לאו כל כמיניה לעשות כן...

הרב אורבך מבאר כאיסור איסוף הפירות וחלוקתם לאחרים הוא מוסר שיש בכך ביטוי בעצמות על הפירות, שמונע מאחרים להיכנס לשדהו ליטול את הפירות אפילו שדעתו לאסוף את הפירות ולהפקירם אחר כך הפקר גמור. אך לעומת זאת כאשר אינו מעכב שום אדם מלהיכנס רשאי הבעלים לאסוף את כל פירותיו ולהוציאם מחוץ לשדהו ולהפקירם הפקר גמור לכל אדם. נמצא שכאשר האיסוף על ידי שלוחי בית הדין וגם מחלקים לכל אדם אין באיסוף ובחלוקה ביטוי בעצמות ומותר לעשות זאת.

3. בימינו בית הדין מתיר לשלוחי בית הדין עשיית מלאכות לתועלת הפירות

« התוספתא התירה לעדור תאנים, לבצור ענבים ולמסוק זיתים אך מניין ההיתר לשלוחי בית הדין לעבוד לצורך שימור הפירות בגדילתם?

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה י

ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו.

◀ מלאכות לאוקמי אילנא (קיום ושימור האילן) מותרות בשמיטה. חלקו האחרונים אם גם מלאכות לאוקמי פירא (קיום ושימור הפירות) מותרות בשמיטה.

הראי"ה קוק שבת הארץ פ"א ה"ה

וכן אין מכוונים, שהוא לקוץ את הקוצים היוצאים מן האילן, ומזיקים את הפירות. וזה אסור לכל הדעות, שאפילו להאומרים שמותר לעשות עבודה שהיא לאוקמי אילנא אפילו בגוף האילן – זהו דווקא להעמיד את האילן שיהיה ראוי לעבודתו לאחר השמיטה. אבל עבודה שהיא לצורך הפירות – לעולם אסורה, שמה שהוא לצורך הפירות – הפקיעה תורה, שהפקיעה את פירות שביעית לכל, וסלקה יד הבעלים מהם. ואפילו כשהם נאבדים אסור לעשות עבודה בשבילם.

חזו"א שביעית סי' כא אות יד

ונראה דהא דכתב רבינו ותעשה הארץ מליחה וימות כל עץ אין הכוונה דתיבש העץ ולא תעשה פרי לעולם אלא ימות בשנה זו ולא יבשיל פירותיו... ומש"כ תעשה הארץ מליחה הוא טעם למה שסיים וימות כל עץ אבל אין כאן הפסד הארץ לשנה הבאה.

לדעת הראי"ה קוק מלאכות לאוקמי פירא אסורות, הואיל והפירות הפקר אין היתר לעבוד עבד. ולדעת החזו"א איש כוונת חז"ל שהתירו מלאכות לאוקמי אילנא היא לפירות האילן על אותה השנה, ולדעתו כל המלאכות לאוקמי פירא מותרות.

הגר"ש ישראל חיות בנימין ח"ג סי' צח עמ' תרכד-תרכה

כל עיקר נאסר לאוקמי – בפירות שביעית עצמם, שכיוון שדינם להפקר, כל פעולה לשמירתם ממזיקים ע"י בעל העצים נראה שהוא מכוון שלא להפקירם, דאטו בשופטני עסקינן, שיוציא הוצאות שלא יקבל תמורתם... ואילו שלוחי בית דין הרי עושים זאת בתור פירות הפקר, ממילא הרי זה... מותר לכל הדעות.

נמצאנו למדים דרך אגב, שעל ידי שלוחי בית דין מותרות המלאכות לא רק במה שנוגע להורדת הפרי המבושל והטיפול בו עד להבאתו לאוצר בית הדין שבערים, אלא גם עבודות מוקדמות, שהפרי אכן יגדל וישמר מקלקול טרם הבשלתו, גם זה מותר על ידי שלוחי בית דין.

מכאן נראה ש"ה ישראל"י ע"ה קוק, לאוקמי פירא לא הותר בשביעית משום שבכך מראה איתנו מפקירם, מכל מקום לשלוחי בית דין מותר לעשות כל הפעולות לאוקמי פירא, שהרי עושים זאת בתור פירות הפקר, ונזכר הדבר.

4. מסחר בפירות שביעית

◀ כיצד רשאי בית הדין בימינו לגבות תשלום עבור הפירות?

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ו הלכה א

אין עושין סחורה בפירות שביעית, ואם רצה למכור מעט מפירות שביעית מוכר, ואותן הדמים הרי הן כפירות שביעית וילקח בהן מאכל ויאכל בקדושת שביעית, ואותו הפרי הנמכר הרי הוא בקדושתו כשהיה.

בתוספתא הוזכר "שכית דין שוכרין פועלין... ומחלקין מהן ערבי שבתות כל ואחד ואחד לפי ביתו".

הרב יעקב משה חרל"פ (מכתבי מרום אגרת עא)

עלה ספק בלבי, אם אפשר לזקוף בהשכר טרחא גם את ההוצאות של המלאכות דלאוקמי אילנא כגון ההשקאה וכיוצא, דהיתר דלאוקמי הוא בשביל שהאילן אינו אלא לשנת השביעית והוא בשביל השנים הבאות, ואם כן מדוע יצטרכו הזוכין בפירות לשלם שכר טירחא שהוא בשביל הבעל הבית בעצמו? שגם אם לא היו נושאים פירות בשנה זו גם כן היו עושים אותם, דאם בשביל הפירות שיגדלו, הרי אין זה לאוקמי אלא לאברויי אילנא. לפי זה אי אפשר לזקוף במחירים אלא שכר טירחא דביצור וכיוצא, שהם נעשים בשביל הפירות להגיעם להזוכים אחרי שישלמו שכר טירחא.

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק ו ס"ק יט

והנהיג מרן לבעלי אתרוגים או שאר פירות לעשות אוצר ב"ד. (מב) וז"ל נוסח שסידר מרן לעשות אוצר ב"ד... (ו) הב"ד קובע להנ"ל שכר של מאה וחמשים ל"י לחדש בעד כל העבודות הנ"ל ובעד שכירת המקום. (ז) הנ"ל יגבה את הסכום הנ"ל מלבד כל ההוצאות אשר יהיו לו מאלה שיקחו את הפירות לכל מדה ומשקל כפי שיעלו ההוצאות וע"ז בעה"ח ביום ערב ר"ה תשי"ב זכרון מאיר נאם ונאם ונאם עכ"ל.

כשעושין אוצר ב"ד אין לחוש לאיסור סחורה שהרי אין כאן סחורה ולא לדמי שביעית שהדמים משלמים עבור הטירחא לא עבור הפירות... ושמענו שמרן נסתפק אם אפשר לקחת מעות עבור המלאכות שקודם קצירה כי בתוספתא לא נזכר אלא מקצירה ואילך ומלשון נוסח האוצר ב"ד שסידר מרן הנ"ל משמע להיתר וכן המנהג היום.

חוות בנימין ח"ג סי צח עמ' תרכה (הגר"ש ישראלי זצ"ל)

ועל פי שנתבאר לעיל בהבנת התוספתא שדנה על המלאכות שנעשות ע"י שליחי ב"ד, שאלה הנהנים מן הפירות בערים ישלמו עבור ההוצאות הכרוכות ע"י שכירת פועלים לבצירה ומסיקה זכ"ו, כן יש להביא בחשבון גם הוצאות המוקדמות שנעשות לצורך שמירת הפרי מקלקולו... כל זה ניתן להישוב, שמקבלי הפרי המוכן ומגיע לידי הצרכנים יצטרכו לשלם תמורתם... באופן שיהיה להם (לשלוחי בית הדין) למחיה גם בשנת השביעית, בדרך של היתר, עם השמירה על ההלכה שהפירות יהיו מופקדים מצידם, והשכר יחושב להם רק על פי מה שהשקיעו, ובתור שכר פועלים שמקבלים שכר לא עבור הפרי אלא עבור עמלם...

מתבאר שהיום אין לבית דין קופה שממנה יוכל לשלם לשלוחי בית הדין והתשלום שהצרכן משלם אינו על שווי הפירות אלא על הטרחה של שלוחי בית הדין. הרב חרל"פ הסתפק אם התשלום יהיה רק על הטרחה משעת הבצירה ואילך, החזון איש והגר"ש ישראלי נקטו שניתן לגבות על הטרחה משעת הידול ועד הבאת הפירות לידי הצרכן. וכן הואיל והתשלום הוא לא על שווי הפרי עצמו אין הקדושה עוברת לדמי התשלום.

5. שקילה ומדידה של פירות שביעית

כיצד שוקלים פירות שביעית בחלוקת אוצר בית דין?

משנה מסכת שביעית פרק ח משנה ג

אין מוכרין פירות שביעית לא במדה ולא במשקל ולא במנין.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ו הלכה ג

כשמוכרין פירות שביעית אין מוכרין אותן לא במדה ולא במשקל ולא במנין, כדי שלא יהיה כסוחר פירות בשביעית, אלא מוכר המעט שמוכר אכסרה להודיע שהוא הפקר ולוקח הדמים לקנות בהן אוכל אחר.

פירוש הרא"ש (פ"ח מ"ג)

פירוש, מתוך שנמכרין באומד נמכרים בזול. ופריך וישקלו בליטרא ויצוו למוכרם בזול. ומוסיף עוד טעם לדבר דמתוך ששינו ממכרם מדרך כל השנים, ינהג בהם קדושת שביעית ולא אתי לזלזולי בהו, וגם נמכרים בזול...

הגר"א, שנות אליהו (שביעית פ"ח מ"ג)

והטעם בכולן משום ביזיון.

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק ו ס"ק יט

והנהיג מרן לבעלי אתרוגים או שאר פירות לעשות אוצר ב"ד. (מב) וז"ל נוסח שסידר מרן לעשות אוצר ב"ד... ו) הב"ד קובע להנ"ל שכר של מאה וחמשים ל"י לחדש בעד כל העבודות הנ"ל ובעד שכירת המקום. ז) הנ"ל יגבה את הסכום הנ"ל מלבד כל ההוצאות אשר יהיו לו מאלה שיקחו את הפירות לכל מדה ומשקל כפי שיעלו ההוצאות וע"ז בעה"ח ביום ערב ר"ה תשי"ב זכרון מאיר נאם ונאם ונאם עכ"ל.

מתבאר שבפירות אוצר בית דין אין מכירה אלא חלוקה (התשלום הוא עבור הטרחה של שלוחי בית הדין), וידוע לכולם שהם קדושים בקדושת שביעית. החזון איש התיר שיקחו את הפירות באידיה משקל ומנין, ואין צורך לעשות היכר (ואין חוששים לדעת הגר"א).

6. אוצר בית דין בימינו גם בירקות

« כיצד ניתן להקים אוצר בית דין בירקות, הרי יש בהם איסור ספיחין? »

« השלב בגידול הקובע לאיסור ספיחין »

יש משניות מפורשות העוסקות בירקות בשמיטה, משמע שאף שיש איסור ספיחין יש ירקות המותרים באכילה.

משנה מסכת שביעית פרק ט משנה א

הפיגם והירבוזין השוטים והחלגלוגית כוסבר שבהרים והכרפס שבנהרות והגרגר של אפר פטורין מן המעשרות ונלקחין מכל אדם בשביעית שאין כיוצא בהם נשמר... רבי יהודה אומר ספיחי חרדל מותרין שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה ר' שמעון אומר כל הספיחים מותרין חוץ מספיחי כרוב שאין כיוצא בהם בירקות שדה וחכ"א כל הספיחים אסורין.

משנה מסכת שביעית פרק ח משנה ד

האומר לפועל הא לך איסר זה ולקט לי ירק היום שכרו מותר לקט לי בו ירק היום שכרו אסור...

משנה מסכת שביעית פרק ז משנה ג

ולא יהיה לוקח ירקות שדה ומוכר בשוק אבל הוא לוקט ובנו מוכר על ידו לקח לעצמו והותר מותר למכור.

רמב"ם פירוש המשנה שביעית פ"ט מ"א

וספיחים, שם הצמח הצומח אחרי הקצירה וכבר פירשנוהו כמה פעמים. וכבר נתבאר לנו שכל הירקות הצומחים בלי שיזרעו אותן אלא הם הפקר לא נאסרה אכילתם בשביעית, לפי שטעם איסור כל מה שדרך בני אדם לזרעו בכל שנה הוא משום עוברי עבירה שזורעין בשביעית. ולפיכך אסרו כל הספיחים. ואין הלכה כר' יהודה. ולא כר' שמעון.

ר"ש שביעית פ"ט מ"א

ויש לתמוה דהשתא ספחי שביעית לר' עקיבא אסירי מדאורייתא אפילו באכילה ואפילו רבנן מודו דמודברי סופרים מיהא אסירי כדקתני בהדיא בתורת כהנים, ובכמה משניות אשכח דשרו באכילה מתניתין דהכא דהפיגם והירבוזין וההיא דהאומר לפועל הילך איסר זה ולקט לי ירק היום לעיל פ"ח ולוקח ירקות שדה ובנו מוכר על ידו בפ"ז. וצריך לומר דכולהו בשל ערב שביעית ומה שיש בהם תורת שביעית לפי שנלקטים בשביעית ובירק אזלינן בתר לקיטה כדפרישית אבל לעניין איסור ספיחים דנפקא לן מודכתוב מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף משמע דתחילת גידול בעינן בשביעית אבל ירק שגדל קצת בשישית והוסיף בשביעית הנהו ספחי שישית מיקרו ולא ספחי שביעית אע"ג דבתבואה ודאי דדינה בתר שליש אם לא הביאה בשישית אסורה משום ספחי

שביעית כדמוכח בירושלמי בפרק בתרא במסכת מעשרות... ומיהו משכחת לה בשהתחילו לצאת לשישית ונגמר רוב גידולן בשביעית דלא מיתסרי משום ספיחין כדפרישית וקרינא ביה גדל בשביעית כיוון דרוב גידולן בשביעית...

רמב"ם שמיטה ויובל פרק ד

הלכה ב

ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה, ולמה גזרו עליהם מפני עוברי עבירה, שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גנה בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הן, לפיכך אסרו כל הספיחים הצומחים בשביעית.

הלכה ג

הא למדת שאין אוכלין מפירות שביעית אלא פירות האילנות והעשבים שאין זורעין אותם רוב האדם כגון הפיגם והירבוזין השוטים וכל כיוצא בהן, אבל הירקות שדרך רוב האדם לזרעם בגנות ומיני תבואה וקטניות כל הצומח מהן אסור מדבריהם והמלקט מוכן אותו מכת מרדות.

הלכה ט

באחד בתשרי ר"ה לשמיטין וליובלות, פירות ששית שנכנסו לשביעית אם היו תבואה או קטניות או פירות האילן והגיעו לעונת המעשרות קודם ר"ה הרי אלו מותרין, ואע"פ שאוסף אותם בשביעית הרי הן כפירות ששית לכל דבר, ואם לא באו לעונת המעשרות אלא אחר ר"ה הרי הן כפירות שביעית.

הלכה י

התבואה והקטניות אסורין באכילה משום ספיחים, ופירות האילן אוכלין אותן בקדושת שביעית.

הלכה יב

הירק בשעת לקיטתו, והאתרוג אפילו היה כפול קודם ר"ה ונעשה ככר בשביעית חייב במעשרות כפירות ששית, ואפילו היה ככר בששית הואיל ונלקט בשביעית הרי הוא כפירות שביעית, ומתעשר כפירות ששית להחמיר.

שו"ת הרמב"ם סימן קכח ד"ה התשובה מאמר

אבל מדברי סופרים גזרו על כל מה שתצמיח הארץ בשביעית ממה שדרך בני אדם (לזרעם) גרעינים, שיהא אסור באכילה כגון מיני התבואה והקטניות וירקות הגנה כולם, וזהו הנקרא ספיחין. ולא אסרו אלא מפני עוברי עבירה שלא ילך אדם רשע לזרוע תבואה או ירק בגנתו ויביאנה ויאכלנה או ימכרנה ויאמר מן הספיחין שעלו מאליהן הן, ואם נתיר לאכול הספיחין, נגרום מכשול לעוברי עבירה ויעברו על עבודת הארץ. וכבר ביארו בספרא ואמרו הספיחין אינן מן התורה, אלא מדברי סופרים. וזהו דעת החכמים והיא האמת. ומאמר המשנה וחכמים אומרים: כל הספיחין אסורין. ואסור על פי זה העקר [העיקר] לאכול ממה שתצמיח הארץ בשביעית, אלא מה שלא יזרעו לו גרעינים, כגון הנענע והקורנית והאזביון והארכובית והחשי וכיוצא בהם מן העשבים. וזהו אומרים במשנה והפיגם והירבוזין השוטים והחלגלוגות והכסבר של הרים והכרפס של נהרות והגרגיר של אפר פטורים מן המעשרות ונלקחין מכל האדם בשביעית, שאין כיוצא בהם נשמר. אבל כמו הלפת והכרוב וכרפס של גנה וכיוצא בהם כלם אסורין מדרבנן, כמו שבארתי. ופירות האילן כלם מותרים, כמו שבארנו...

רמב"ן ויקרא כה, ה ד"ה את ספיח קצירך

והספיחין האלו האסורים הם הגדלים בזמן האסור, בתבואה כל שהביאה שליש בשביעית, וכן הירקות כל שצמחו בשביעית, אסורין מן התורה לדברי רבי עקיבא, ולדברי חכמים אסורין מדברי סופרים חוץ מן העולים באותן שדות שהזכירו בירושלמי שכתבנו למעלה. אבל הירקות שצמחו בששית ונלקטו בשביעית, יש בהן משום קדושת שביעית לכל דיניה להפסד ולקרבות ולסחורה ולביעור ואע"פ שגדלו לגמרי בששית, מפני שאנו הולכים אחר לקיטה בירק בין למעשר בין לשביעית, אבל אין בהם משום ספיחים שאינם ספיחי שביעית שהרי בששית צמחו, ואפילו הוסיפו בשביעית אין בהם דין ספיחים. ובהם שנינו (שביעית פ"ח מ"ד) האומר לפועל הילך איסור זה ולקוט לי ירק היום וכו', וכן שנינו (שם פ"ז מ"ג) לא יהא לוקט ירקות (שבה) [שדה] ומוכר בשוק אבל לוקט הוא ובנו מוכר על ידו, ותנן נמי (שם פ"ט מ"א) הפיגם והירבוזין וכולה מתניתין עד ונקחים מכל אדם בשביעית שאין כיוצא בהם נשמר.

ויש אומרים שאלו הנוכרים וכל כיוצא בזה שאין דרך בני אדם לזרען אבל הם מאליהן יוצאים בהרים ובנהרות, אין בהן איסור ספיחים כלל אע"פ שצמחו בשביעית, שלא גזרו אלא בנזרעים כדי שלא יבאו לזרעם, וכן נראה זה מן הגמרא מירושלמי, וזהו ענין הספיחים שהזכירו חכמים בכל מקום.

שו"ת מבי"ט חלק ג סימן מה

ועתה בשמטה זאת שנת השל"ד אשר יש כמה בעלי תורה יראי ה' ובעלי מעשה אשר נדבה לבם לנהוג דיני שמטה נדרשתי מקצתם להורות להם באי זה אופן יתנהגו באכילת הפירות או תבואה שגדלו בא"י בקרקע ישראל ושגדלו בקרקע של גוי... רוב שנת שביעית אנחנו אוכלים דגן תירוש ויצהר ממה שגדל בשנה ששית... והזרעונים של שנה ששית כלם נגמרי' בשנה הששית... וכן רוב פירות האילן מהם היה יכול האדם להתפרנס כל שנת שביעית... ואפילו בצל' ושומים הם ניכרים אותם שהם משנת ששית כמו האפונים והפולים ושאר זרעונים שהם ניכרים גם יכולי לקנותם קודם שיגדלו הזרעוני' של שנה שביעית והירקו' שאינם מתקיימי' אין שום דרך לאכלם בשביעית משנה ששית דאזלינן בהו אחר לקיטה אלא שמסתפקים בירקות של גוים בקדושת שביעית בא"י...

חזון איש שביעית סי' ט אות יז ד"ה ירק

ירק שנגמר בשביעית לדעת הר"מ אסור משום ספיחין, ולדעת ר"ש מותרין משום ספיחין, [וכ"ד הרמב"ן ויקרא כה ה, וכיוון שהוא מדרבנן יש לסמוך עליהם ז"ל, עי' סי' כג סק"ה] ולכו"ע הן בקדושת שביעית... נגמרו בשישית ונלקטו בשביעית אין בהן איסור ספיחין לכו"ע וקדושין בקדושת שביעית לדעת הר"מ מהתורה, וכן דעת הרמב"ן, ולדעת ר"ש מדרבנן.

חזון איש שביעית סי' כב אות ב

נראה דירק הנזרע קודם ר"ה דמותר משום ספיחין לדעת ר"ש והרמב"ן אף כרוב וכיו"ב שיוצאין עליו חדשים ג"כ מותרים משום ספיחין...

נתיב השמיטה סימן ב (הוראות מעשה ממרן החזו"א)

א. בקיץ תשי"א (לפני שמיטה) אמר שני פעמים שלהתר של תחילת גידולן בשישית שאין בו איסור ספיחין צריך דווקא נביטה (הצצה) מעל הקרקע...

ו. יומיים אחרי ר"ה (שמיטה תשי"ב) מרן החזו"א זל"ה בא למקומינו לפשוט כמה ספיקות בענייני תחילת הגידול בשישית להיתר ספיחין, ואזי החשיב לתחילת גידולן אף כשהיה נביטה בתוך הקרקע.

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מט

והיה נלענ"ד פשוט דכמו שלענין תבואה מודו כו"ע דאם הביאה שליש בשביעית אסור משום ספיחין, כך גם בירקות נהי דלענין קדושת שביעית אזלינן בתר לקיטה מ"מ לענין ספיחין סגי בעונתן למועשר שחייבין בין גדולים ובין קטנים, ולכן אותן הירקות שדרכן להאכל עליו סגי במה שצמחו מעט בשישית, ואלה שמוציאים פירות כמו קשואין ודלועין בעינן דוקא שיצא תחלת הפרי בשישית, ורק אז הו"ל כהבאת שליש בתבואה אבל לא בפחות מזה, וכן הובא בקיצור בשמי בכרם ציון פ"ט הל' ה'. אך היות ורבים העירו לי שכל הרשימות המתפרסמות מדי פעם בפעם בנוגע לספיחין בירקות, מתחשבים רק עם תחלת הצמיחה שקוראים נביטה ואינם מצריכים כלל שום שיעור, לכן אמרתי לבאר יותר מה שכתבנו שם.

שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן נ

ומכיון שכבוד תורתו כותב שכך היתה הוראה ברורה ומפורשת ממרן בעל החזו"א זצ"ל, אין אני תוהה ומפקפק, אבל תורה היא וללמוד אני צריך ובעניי אין אני מבין טעמי הדברים.

עיקר חידושו של הר"ש הוא רק זה דאף שלקיטה בירקות דומה לשליש בתבואה, אפי"ה סובר דלענין איסור ספיחין כיון דכתיב "לא נזרע ולא נאסוף" אמרינן דכל שהגיעו בשישית שיעור חשוב כזה שראוי להקרא בשם "נאסף" - אשר נקרא בר"ש "תחילת גידול", - תו לא נקרא בשם ספיחי שביעית אלא ספיחי ששית, ואע"ג דחייל שפיר קדושת שביעית גם על תבואה שעדיין לא הביאה שליש, אפי"ה כיון דבהך קרא דלא נזרע ולא נאסף כתיב בתר הכי "ועשת התבואה לשלש השנים", דרשינן מיניה דתלוי דוקא בשליש, משא"כ בירקות כל שהגיע בשישית לשיעור כזה אשר בכך"ג בשנה שביעית חייל עלי' קדושה, שפיר אמרינן דקרוי בשם ספיחי ששית ואין הולכין אחר לקיטתן אלא לענין קדושת שביעית ולא לענין ספיחין. ועפי"ז מיישב הר"ש כל אותם מקומות דמוכח מהתם שיש היתר אכילה לירקות הנלקטין בשביעית, וכיון שכן, מהיכ"ת נאמר שהתכוון הר"ש להקל בדאורייתא ללא שום הכרח ולומר, דאף דבתבואה בעינן שליש, מ"מ בירקות שפיר סגי בנביטה גרידא ואפילו לא הגיע כלל לשיעור כזה שחל עליו קדושת שביעית, בו בזמן שהר"ש רק כתב "ונגמר רוב גידולו בשביעית" ולא כל גידולו... מ"מ אי לאו שכבר הורה זקן, הי' נלענ"ד ברור שצריכים לדחוק ולפרש כדברינו גם בדעת הרא"ש.

...אעפ"י כן הנני חוזר ומדגיש דכל מה שכתבנו הוא לא למעשה הואיל וכבר הורה זקן. והנני ידידו מוקירו כערכו שלמה זלמן אויערבך

לדעת הרמב"ם והמבי"ט כל הירקות הנלקטים בשמיטה אסורים באכילה. לדעת הר"ש כל שהתחילו לצאת ולגדול בשיטת אין בהם איסור ספיחין. החזון איש התיר אפילו נביטה בשיטת והרב אוירבך נקט שצריך להגיע לעונת המעשרות בשיטת כעין שליש בתבואה, אך למעשה קיבל עמדת החזון איש. נמצא שאנו נוקטים בימינו שביעית מדרבנן, כדעת הר"ש ועוד ראשונים ביחס לאיסור ספיחין, וכל שהתחיל לגדול בשיטת אין בו איסור ספיחין ואפשר לחלקו לצבור באמצעות אוצר בית דין.

7. מצוות ביעור בפירות אוצר בית דין

◀ האם יש חובת ביעור בפירות אוצר בית דין?

תוספתא מסכת שביעית פרק ח

הלכה א

...הגיע שעת הביעור עניים אוכלין אחר הביעור אבל לא עשירים דברי ר' יהודה ר' יוסי אומ' אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור ר' שמעון אומ' עשירים אוכלין מן האוצר אחר הביעור.

הלכה ב

מי שיש לו פירות לחלק מחלקו לעניים מי שיש לו פירות שביעית והגיע שעת הביעור מחלק מהן לשכניו ולקרוביו וליודעיו ומוציא ומניח על ביתו ואומ' אחינו בית ישראל כל מי שצריך ליטול יבא ויטול חוזר ומכניס לתוך ביתו ואוכל והולך עד שעה שיכלו.

רמב"ן ויקרא כה, ז

למדנו מפורש שאין ביעור אלא לבער הפירות מרשותו ולהפקירם.

בראשונה היו בית דין עושין אוצר בכל עיר ועיר... ואלו הפירות המכונסים לאוצר בית דין אינן צריכין ביעור אחר שכבר מבווערין הם מן הבית, ואחד עניים ואחד עשירים מותרין לאחר הביעור לקבל מהם מיד ב"ד ולאכלו. וכל זו התקנה והטורח של ב"ד, מפני חשד שלא יבאו לעכבם או לעשות מהם סחורה: וכשאין אוצר בעיר ולא בית דין, והפירות ביד המלוקט אותם מן ההפקר, הוא צריך לבערם מן הבית בשעת הביעור, ומפקירם על פתח ביתו ואוכלין והולכין לעולם. וזו היא שביעית שאוסרת במינה במושהו לביעור כמו שמוזכר במסכת נדרים (נח, א), מפני שיש לה היתר בביעור מביתו.

דרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק ו ט"ק יט

ואם הם בזמן הביעור באוצר ב"ד א"צ לבער כי זה שהוא הפקר הוא כמבוער.

דרך אמונה - ציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פרק ו ס"ק (מו)

רמב"ן פ' בהר ומבואר בחזו"א סי' י"א סק"ז ושמעתי בשמו שגם הנמצאים בחנויות שמיטה שהם ע"י שליחות כנ"ל בזמן הביעור א"צ ביעור דהוי כמו הפקר וכן הביא בס' ארחות רבנו ח"ב ע' שם"ה.

מתבאר שפירות אוצר בית דין שנמצאים באוצרות ובמחסנים והגיע זמן הביעור אין צורך להפקירם, הואיל והם עדיין הפקר ולא בעלותו של איש. אכן דנו האחרונים אם יש צורך להפקיר פירות שנלקחו מאוצר בית דין והגיע זמן הביעור כאשר הם ברשותו של אדם פרטי, ולאשה או נוקטים שיש לקיים בהם מצוות ביאור.

8. עדיפות פירות אוצר בית דין

מכתב הרבנים הראשיים לישראל, הרב אברהם כהנא שפירא והרב מרדכי אליהו (התפרסם במכתב)

יחד עם זאת הגנו מודיעים לציבור שזכינו כי רבים מהחקלאים ביישובים, בכפרים בקיבוצים ובערים נענו לקריאתנו באשר לפירות האילן שבהם ניתן לקיים המושק גם בלי להודקק להיתר המכירה. על ידי שיווק מתוצרת – בתור שלוחי בית דין ועל ידי הקמת אוצר בית דין. לכן על הציבור להיזהר ולשמור קדושת שביעית בפירות אלו... אנו ממליצים להעדיף פירות אלו שיש בהם גם מצוות אכילת פירות שביעית לדעת הרמב"ן וגם מצוות החזקתם של משקים אלו שהם בבחינת 'גיבורי כוח עושי דברו'.

ויהי רצון שנזכה לשמירת שמיטה מדאורייתא בביאת משיח צדקנו במהרה בימינו אמן.

הרבנים הראשיים לישראל
אברהם כהנא שפירא מרדכי אליהו

יחיד קט, זאת מכיל סכומים שונים כי רבים שהתקבלו במועצות, במועצות
מתייבשות ובעלי-שם נעלם לנכונותם המהירה המהירה שבהם ניתן לקיים את המושק
בס' בלי להודקק להיתר המכירה. על ידי שיווק מתוצרת – בתור שלוחי בית דין ועל ידי הקמת אוצר בית דין. לכן על הציבור להיזהר ולשמור קדושת שביעית בפירות אלו... אנו ממליצים להעדיף פירות אלו שיש בהם גם מצוות אכילת פירות שביעית לדעת הרמב"ן וגם מצוות החזקתם של משקים אלו שהם בבחינת 'גיבורי כוח עושי דברו'.

הרבנים הראשיים לישראל

אברהם כהנא שפירא מרדכי אליהו

הג"ר מרדכי אליהו זצ"ל - מאמר מרדכי ושבתי הארץ סי' כג עמ' תרטז

ומכל מקום, אף שדעתי מעולם לא היתה נוחה בדיון זה של "אוצר בית דין" בימינו, הצנעתי את דעתי משום "הנח להם לישראל", וכיום דעתי שעדיף לקנות דרך "אוצר בית דין" מאשר לקנות ישירות מירקנים שאינם יודעים את דין "הבלעה" בשביעית.

הרב יעקב אריאל (הקדמה למדריך שמיטה לצרכן)

אך יש דרך מהודרת יותר, שתאפשר הדדיות של קיום המצוה בהידור הן ע"י הצרכן והן ע"י היצרן, וזוהי אוצר בית דין. דהיינו, שהיצרן ימסור את פירותיו לבית דין שיחלק אותם לצרכנים בעיר, ובמקביל הצרכן בעיר יהדר לכתחילה לאכול פירות אלו ולהחזיר ליצרן את מלוא הוצאותיו, כולל פרנסתו, ללא מתח רוויים ספקולטיבי. כך מתקיים רצון התורה לקיים מצות שמיטה כהלכה, מתוך אחריות הדדית והתחשבות הדדית זה בזה.

בירקות הדרך קשה יותר. אין אפשרות לזרוע ירקות בשנת השמיטה. אולם יש סוגי ירקות שניתן לזרוע בערב השמיטה ולאסוף אותם בשמיטה דרך אוצר בית דין. (תוצרת של תפוחי אדמה וגזר לדוגמא ניתן לספק עד הקיץ של שנת השמיטה) אומנם לדעת הרמב"ם חל על ירקות אלו איסור ספיחין, אולם לדעת הרמב"ן והר"ש ירקות אלו כשרים. הטיפול בגידולים אלו הוא בעייתי. לדעת הרב קוק אין היתר להשקות ולטפל בירקות אלו אולם לדעת החזון איש הדבר מותר.

מי שמעוניין באמת במצוות, מה עליו לעשות? לחשוש לדעתם של הרמב"ם והרב קוק ולהימנע מלצרוך ירקות אלו, ולהעדיף במקומם תוצרת נוכרית או יבוא, או שמא לסמוך על המקלים? כאן יהיה ההבדל בין תפיסה פרטנית לבין תפיסה ציבורית. מבחינה ציבורית - הידור המצווה הוא "להחמיר" דווקא כמקילים ולסייע לחקלאים שומרי השמיטה. (אילו היה עומד בפני הרמב"ם והרב קוק המילכוד בו אנו נתונים כיום יתכן שגם הם היו מעדיפים את הדרך האחרת. לפחות על הרב קוק אפשר לומר שאוצר ב"ד מאפשר טיפול בפירות שביעית גם לדעתו).

על זה נאמר "לא עם הארץ חסיד". כדי להיות חסיד על האדם להכיר את הגישות השונות בהלכה, ולחשב היטב את השלכות מעשיו. "הוי מחשב שכר מצווה כנגד עבירה". חסיד אמיתי מהדר במצוות, כשהוא כולל בחשבונו גם את זולתו (עין מסילת ישרים פרק כ).

הרבנים הראשיים הרב אברהם שפירא והראשון לציון הרב מרדכי אליהו נקטו שיש להעדיף פירות אוצר בית דין, שיש בהם גם מצוות אכילת פירות שביעית לדעת הרמב"ן, וגם מצוות החזקתם של מקום אלו שהם בבחינת 'גיבורי כוח עושי דברו'. יש לציון שבתחילה דעתו של הראשון לציון הרב מרדכי אליהו זצ"ל לא הייתה נוחה מאוצר בית דין, אך לבסוף הכריע: "וכיום דעתי שעדיף לקנות דרך אוצר-בית דין מאשר לקנות ישירות מירקנים שאינם יודעים את דין 'הבלעה' בשביעית". הרב יעקב אריאל שליט"א (הקדמה למדריך שמיטה לצרכן) כתב שדרך זו של אוצר בית דין היא דרך מהודרת יותר שתאפשר הדדיות של קיום המצווה בהידור הן על ידי הצרכן והן על ידי היצרן.

מה נאכל בשנה השביעית: המעמד ההלכתי של הפירות והירקות שבשווקים בשנת השמיטה וסדרי עדיפות

תקציר השיעור

א. המעמד ההלכתי של הפירות והירקות בשווקים בשנת השמיטה

בשנת השמיטה יהיו בשוק כמה סוגים של פירות וירקות בעלי סיווג הלכתי שונה. נעמוד על סוגי הפירות והירקות ומעמדם ההלכתי.

1. פירות וירקות הקדושים בקדושת שביעית

מהם התנאים להחלת קדושת שביעית על פירות וירקות?

שלושה תנאים לחלות קדושת שביעית על פירות וירקות: 1. גדל בשמיטה: בירקות - כל שנלקט בשביעית, בדגן וקטניות תירוש ויצהר - כל שהגיע לשליש גידולו בשביעית, פירות האילן - כל שחנט בשביעית. 2. גדל בארץ ישראל. 3. גדל בקרקע של יהודי.

על גידולים אלו התורה מצווה שתי מצוות: וְהִיְתָה שְׂבֵת הָאָרֶץ לְכֶם לְאֲכֹלָהּ, וְהַשְׁבִּיעַת תְּשֻׁמְתָּהּ וְנִטְשָׁתָה. משמעות המצווה לְכֶם לְאֲכֹלָהּ היא שיש איסור עשה "לאכלה ולא להפסד לאוכלה ולא לסחורה". בעל מגילת אסתר דייק בדברי רמב"ן שיש גם מצוות עשה חיובית באכילתם של פירות בקדושת שביעית (כעין מצוות אכילת תרומה לכוהנים), אך חלק עליו וסבר שאין מצווה באכילה. הראי"ה קוק הזכיר את דעת הרמב"ן, לעומת זאת החזון איש העמיד אף את דברי הרמב"ן שאין מצווה חיובית באכילתם. כמו כן יש מצוות הפקר גידולי השביעית - "והשביעית תשמיטה ונטשתה", שאין למנוע אחרים מליטול פירות שביעית ואסור לבעלים ליטול אלא כפי צורכם.

האם יש גם גידולי שביעית האסורים באכילה (איסור ספיחין)?

חז"ל גזרו על גידולים שהדרך היא לזרוע אותם מדי שנה (גידולים חד-שנתיים) איסור אכילה, "איסור ספיחין". כדי שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזירעוני גניה בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הם.

לדעת הרמב"ם כל שצומח בשביעית אסור באכילה. לדעה זו אין אוכלים כלל ירקות שדרך לזרעם בשנת השמיטה. דעת הר"ש היא שכל שהתחיל לגדול בשביעית אסור באכילה, אך ירק שגדל קצת בשיטת והוסיף בשביעית לא נכלל בגזרת איסור ספיחין. לדעה זו כל הירקות והזרעים שנזרעו והתחילו לגדול בשנה השישית אפשר לאוכלם בשנה השביעית, אך יש להקפיד בהם על קדושת שביעית.

◀ שיווק וחלוקת פירות שביעית בזמן חז"ל ובימינו (פירות אוצר בית-דין)

פירות וירקות שהם קדושים בקדושת שביעית ניתן לשווקם ולחלקם לצרכנים באמצעות שליחי בית הדין (אוצר בית דין).

אפשרות זו כבר הוזכרה בתוספתא, שם מתואר ששלוחי בית הדין יורדים לכרמים ומטעים ובוצרים וקוטפים ומכניסים את הפירות לאוצר שבעיר ומחלקים מהם בערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו. התוספתא לכאורה נוגדת את ההלכה שאין בוצרים כדרך שבוצרים מדי שנה. הרבה ראשונים הזכירו את התוספתא וביארו שאפשר לקצור ולבצור כבכל שנה אם זה נעשה על ידי שליחי בית הדין לצורך הכלל. הרמב"ם לא הזכיר את התוספתא. הרדב"ז בתירוץ ראשון רצה לומר שאכן התוספתא לא נפסקה להלכה, ובתירוץ שני ביאר שהרמב"ם לא הביאה משום שהייתה נוהגת רק בראשונה ולא נהגו כך בימינו.

החזון איש נקט שאף הרמב"ם מקבל את תקנת אוצר בית הדין ומבאר שרק לבעלים אסור לבצור כדרך הבוצרים, אך לאחרים הבוצרים מן ההפקר מותר לבצור אפילו כמות גדולה, וכל שכן שלוחי בית דין שעושים בשל הפקר לטובת הציבור. וכן כתב הגר"ש ישראלי זצ"ל שאף לדעת הרמב"ם כל האיסור הוא הבלטת הבעלות שבדבר, וכל שנעשה במופגן על ידי שלוחי בית הדין שמראה שמן ההפקר נאספו הפירות, כל עיקר האיסור אינו קיים. והוסיף לבאר שהרמב"ם לא הביא את התוספתא משום שאין בה חידוש הלכתי אלא רק פתרון מעשי, לכן לא הזכירה בספר המיועד לפסקי הלכה.

ומכיוון שהתוספתא מספרת שכך היה המנהג ונהגו למעשה כפי שתואר בתוספתא, על כן מנהג זה הוא עמוד גדול בהוראה ויש לפסוק כתוספתא וכפי שהביאו רוב הראשונים את התוספתא להלכה.

אוצרות בית דין בימינו מאפשרים לשלוחי בית הדין לעשות אף עבודות "לאוקמי פירא". ואף לשיטת הראי"ה קוק שאסר מלאכות "לאוקמי פירא" משום שהפירות הפקר ואין היתר לעשות מלאכות עבורם, האיסור חל רק על אדם פרטי, אך שלוחי בית הדין שהם נציגי הציבור והפירות שייכים לציבור יהיה מותר אף לדעת הרב קוק לעשות מלאכות "לאוקמי פירא".

אוצרות בית דין בימינו ממנים שלוחי בית דין לקיים לגדל ולאסוף גם ירקות שהתחיל גידולם קודם ראש השנה - נוקטים להלכה בדין ספיחין כשיטת הר"ש ולא כהרמב"ם (עיין לעיל). וכן נקט למעשה הגר"מ אליהו זצ"ל.

◀ פירות וירקות אלו יש לנהוג בהם קדושת שביעית וניתן לשווקם רק באמצעות אוצר בית הדין ושלוחיו.

2. פירות וירקות איסום משנה שיטת

ישנה אפשרות להתכונן מראש ולשמור פירות משנה שיטת כדי למכרם בשנה השביעית. יש להעיר שהרש"ט מבאר את התוספתא במתכונת זו, ששלוחי בית הדין ירדו בשנה השיטת לקצור ולבצור פירות שיטת כדי לשווקם ולחלקם לאחר שייתמו הפירות הגדלים בשמיטה.

◀ פירות וירקות אלו הינם פירות שיטת החייבים בתרומות ואעשרות וניתן לשווקם כרגיל.

3. גידולים ממצע מנותק בתוך מבנה

ישנה אפשרות לגדל ירקות בשמיטה מבלי לעבור על איסורי המלאכה בשביעית, וזאת בשיטת הגידול במצעים מנותקים ובתנאי שהצמחים יהיו בתוך בית או חממה. אפשרות זו מבוססת על הספק בירושלמי אם חלים דיני שביעית בגידולים בתוך בית ועל דין זריעה בתוך עציץ לא נקוב, שבשאר מצוות התלויות

בארץ חיובם מדרבנן. למעשה, בזריעה בתוך בית הואיל ובזמננו שביעית הינה רק מדרבנן בעל פאת השולחן התיר. אך הראי"ה קוק אסר מכיוון שיש עדיין חיוב מצוות עשה של "ושבתה הארץ", והחזון איש אסר הואיל שעיקרו מן התורה. אך זריעה בעציץ שאינו נקוב, שבשאר מצוות עיקרה מדרבנן, במונח בתוך בית או חממה הרי זה ספק באיסור דרבנן ולכולי עלמא יהיה מותר, וכן פסקו החזון איש (בתוך בית), הגרש"ז אויירבך זצ"ל והגר"ש ישראלי זצ"ל.

◀ ירקות הגדלים כאצט מנותק בתוך חבנה אינם קדושים בקדושת שביעית.

4. פירות וירקות על פי היתר מכירה

בשוק יהיו גם פירות וירקות שגידלו יהודים בשמיטה על פי היתר המכירה. ידוע הדיון ההלכתי שנסב סביב היתר זה (ראה לעיל שיעור 9) שעמד על כמה נקודות. דעת המתנגדים: בעוון שמיטה גלינו מארצנו וחשיבות ההתיישבות בארץ ישראל היא בקיום המצוות, אין קניין לעכו"ם להפקיע את קדושת פירות שביעית, איסור "לא תחונם", מכירה ללא רישום בטאבו אינה תקפה. המכירה היא הערמה גדולה. דעת התומכים: שביעית בזמן הזה מדרבנן, בפירות נוכרי הגדלים בארץ ישראל אין קדושת שביעית, אין איסור "לא תחונם" כאשר המכירה לזמן קצוב וכאשר המכירה לתועלת היישוב, דאגה לכלל הציבור, מכירה תקפה גם ללא טאבו, הערמה במצוות דרבנן לפעמים מותרת. ונסכם בדברי הרה"ג אברהם אלקנה שפירא זצ"ל במאמר "הפולמוס מסביב להיתר המכירה" שקבע "שאם כי רבו חכמי התורה שנטו לחומרא, הרבנים מארי דארעא שנשארו בעול ההוראה של הציבור, הורו למעשה כפי הוראות הגאונים הנ"ל, שסמכו על היתר המכירה. וכפי שכתב הגרא"ד תאומים עוד בשמיטות הקודמות, שבזמן שהיה בחו"ל היה נוטה לאיסור, אבל כשעלה לארץ, נתמנה כרבה של ירושלים וראה את המצב כפי שהוא, שינה באמת דעתו להיתרא".

לאחר היתר מכירה, החקלאי יכול לעבוד שם כשליח של הגוי. ארבע המלאכות האסורות מדאורייתא - חרישה, זריעה, קצירה ובצירה - ייעשו על ידי נוכרי.

◀ פירות וירקות אלו אין בהם קדושת שביעית. והואיל ואמר המלאכה היה כידי ישראל, יש להפריש תרומות ומעשרות כלי ברכה.

5. פירות וירקות על פי היתר מכירה מגבולות עולי מצרים (הנגב המערבי)

יש להבחין בין ירקות הגדלים בגבולות עולי מצרים לאלה הגדלים בגבולות עולי בבל. ירקות הגדלים בגבולות עולי מצרים קדושתם למצוות התלויות בארץ היא רק מדרבנן, הואיל ומקומות שקידשו עולי מצרים קידשו לשעה ולא לעתיד לבוא. כמו כן פסק הרמב"ם שגזרת ספיחין בירקות ובזרעים אינה חלה על הגדל במקומות אלו. כמו כן נחלקו הראשונים אם יש קדושת שביעית בפירות שגדלו בגבול עולי מצרים. היתר המכירה במקומות אלו מרווח יותר, מכיוון שיש הסוברים שאין איסור "לא תחונם" בגבולות עולי מצרים, ולכולי עלמא יש לנוכרי קניין להפקיע במקומות אלו, ולכן הקניין של הנוכרי מפקיע את חיובי מצוות התלויות בארץ. לכן היתר מכירה במקומות אלו יותר קל. על כך כתב הגרש"ז אויירבך שאף המתנגדים יודו שהמכירה במקומות אלו חלה ותקפה.

לאחר היתר מכירה החקלאי יכול לעבוד בשדה. מעיקר הדין במקרה כזה מותר לעבוד שם גם את ארבע המלאכות האסורות מדאורייתא - חרישה, זריעה, קצירה ובצירה - על ידי יהודי, אבל יש מקום להדר שמלאכות החרישה והזריעה ייעשו על ידי נוכרים. וירקות הגדלים שם מותרים לכולי עלמא שכן אין שם איסור ספיחין.

◀ פירות וירקות אלו אין בהם קדושת שביעית. הואיל ואמר האלמאכא היה בידי ישראל יש להפריש מהם תרומות ומעשרות בלי ברכה (כבכל השנים).

6. פירות וירקות המיובאים מחוץ לארץ

יבוא ושיווק של פירות וירקות מחוץ לארץ בשמיטה מותר רק על ידי הסתמכות על היתר מכירה, שכן חכמים אסרו מכירה ושיווק של פירות מחוץ לארץ משום מראית עין, ורק אם ניכר שהם מחוץ לארץ, כגון מינים שאינם גדלים בארץ, מותר. מתוך כך פסק הראי"ה קוק שרק לאחר שפקעה קדושתם של פירות שגדלו בארץ באמצעות היתר מכירה, אפשר לשווק אף פירות חוץ לארץ.

◀ לחוששים לתוקפו של "היתר המכירה" יש בעיה לשווקם. בפירות ובירקות אלה אין קדושת שביעית ואין חיוב הפרשת תרומות ומעשרות מהם.

7. פירות וירקות מנוכרי בארץ ישראל

פירות שנקנו מנוכרי בארץ ישראל, חלקו הב"י והמב"ט אם יש בהם קדושת שביעית, וכתב פאת השולחן שהמנהג המקובל הוא כדעת הב"י שאין בהם קדושה. אך כיום יש בשיווק פירות וירקות אלו בעיה אחרת - אסור להחזיק ידי עכו"ם ולעודד אותו לזרוע בשביעית, וחתימת הסכמים לקניית תוצרת אין לך החזקתם בידיים גדולה מזו. כמו כן יש לדון אם הקרקע שהגוי מגדל בה אינה שלו אלא גזולה מיד ישראל או אדמות מדינה שמא יש בגידולים אלו איסור ספיחין. כמו כן יש לחשוש לאיסור "לא תחונם" שכן בשיווק זה מגבירים את חוזקם בארץ לא רק בשמיטה אלא אף בשנים הבאות.

◀ פירות וירקות אלו יש בעיה לשווקם. בפירות אלו אין קדושת שביעית ולכן חיוב תרומות ומעשרות, אך יש לדון בירקות שמא יש בהם איסור ספיחין.

ב. מהו סדר עדיפויות שיש לנקוט בשנת השמיטה?

◀ עדיפות פירות היתר מכירה על פירות הנוכרי

הראי"ה קוק כתב במפורש על עדיפות פירות היתר מכירה על פירות הנוכרים בא"י: "עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות... נמצאו חותרי מחתרת, אשר יעצו בסתר לקנות דוקא מהגויים, ולהרים קרן צרינו, השוחקים על משבתנו, איך שאנחנו בעצמנו רודפים את אחינו בני בריתנו, אי שמים... אין לשער גודל החרפה וחלול השם ועוצם הרשעה שיש בזה. דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בענין זה".

◀ ראוי לצמצם את פתרון היתר מכירה

מצד שני הראי"ה קוק רצה לצמצם את היתר המכירה רק במקומות הנצרכים וסבר כי מי שיכול להשביח ראוי שיעשה כן, והוסיף: "אבל עלינו לעשות הכל בדרך שלו' ובדרך כבוד ואהבה, לשמו יתברך ולאה"ק וליושבים עליה ועובדים את אדמתה, לא באיזמים ובהפחדות משונות ובצעקות ומריבות".

◀ עדיפות פירות אוצר בית דין וגידולי מצע מנותק על פירות היתר מכירה

הגר"ש ישראלי כתב שהפתרון של שיווק פירות וירקות באמצעות אוצר בית דין וכן שיווק גידולי מצע מנותק בחממות נמצא כפתרון מעולה יותר וזאת מבלי לערער על תוקף ההיתר המכירה שוודאי נצרך עדיין בדברים מסוימים.

לאור מגמה זו נראה שבזמן שאין אפשרות לשווק פירות וירקות דרך אוצר בית דין או ירקות שגדלו במצעים מנותקים בחממות, ראוי לשווק תוצרת מגבולות עולי מצרים לאחר היתר מכירה שמעמדה ההלכתי עדיף על תוצרת מגבולות עולי בבל לאחר היתר מכירה.

◀ לאור דברים אלו מקורות השיווק של פירות וירקות באסגרת אוצר הארץ הם:

- ירקות איסוס משנה שישית (מתאים לירקות קשים: תפוחי אדמה, בצל וגזר).
- ירקות ופירות אוצר בית דין הקדושים בקדושת שביעית.
- ירקות שגדלו בחממות מצעים מנותקים.
- ירקות מהנגב המערבי (בחורף אוצר בית דין, בקיץ יעשה גם היתר מכירה לחומרא על פי הראי"ה קוק).
- ירקות מהערבה (מדרום לים המלח עד אילת) כולל היתר מכירה לחומרא (על פי הראי"ה קוק).

מקורות לשיעור 11

א. המעמד ההלכתי של פירות וירקות הקיימים בשווקים בשנת השמיטה

בשנת השמיטה יהיו בשווקים כמה סוגים של פירות וירקות בעלי סיווג הלכתי שונה. נעמוד על סוגי בפירות והירקות ומעמדם ההלכתי.

1. פירות וירקות הקדושים בקדושת שביעית

 ויקרא פרק כה (פרשת בהר)

- (ו) והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולתושבך הגרים עמך.
(ז) ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל.

 שמות פרק כג (פרשת משפטים)

- (י) ויש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה.
(יא) והשביעת תשמיטנה ונטשתה ואכלו אביני עמך ויתרם תאכל חית השדה כן תעשה לכרמך לזיתך.

 ויקרא פרק כה (פרשת בהר)

- (כ) וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעת הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו.
(כא) וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשית את התבואה לשלש השנים.
(כב) וזרעתם את השנה השמינית ואכלתם מן התבואה ישן עד השנה התשיעית עד בוא תבואתה תאכלו ישן.

< מהם התנאים להחלת קדושת שביעית על פירות וירקות?

שלושה תנאים לחלות קדושת שביעית בפירות וירקות

1. גדל בשמיטה:
בירקות - כל שנלקט בשביעית.
בדגן וקטניות תירוש ויצהר - כל שהגיע לשליש גידולו בשביעית.
פירות האילן - כל שחנט בשביעית.
2. גדל בארץ ישראל.
3. גדל בקרקע של יהודי.

מה שמצות הקדושה?

1. יש מצווה באכילתם של הפירות

הרמב"ן השגה ג' לספר המצוות

מצווה שלישית שאמרה תורה בפירות שביעית, והיתה שבת הארץ לכם לאוכלה ודרשו לאוכלה ולא לסחורה. וזה דבר תורה הוא כמו שאמרו באחרון שלע"ז נמצא פורע חובו בפירות שביעית והתורה אמרה לאוכלה ולא לסחורה. וכן מקומות רבים מן התלמוד בא כלשון הזה. ונכפלה זאת המצווה באמרו יתברך "ואכלו אביוני עמך" ולא אמר לאביוני עמך תעזוב אותם כמו שאמר לעני ולגר תעזוב אותם בלקט ושכחה אבל לשון אכילה מזכיר בהם הכתוב בכל מקום. והנה העושה סחורה בהם עובר בעשה.

מגילת אסתר על השגת הרמב"ן ג

ונראה לי כי מה שלא מנא הרב הוא לפי שמה שדרשו חכמים לאוכלה ולא לסחורה אין פירושו שיהא מצווה באכילתם רק לאכילה הותר לכם ולא לעשות בהם סחורה. וראה שאין באכילתם מצווה ממה ששינונו בפ"ח משביעית מ"ג "שביעית ניתנה לאכילה ושתיה וסיכה וכ"ו" ולא קאמר שביעית מצווה באכילה ושתיה וכ"ו.

שבת הארץ פ"ו הלכה א אות ב

ויש מי שנראה מדבריו שיש בכלל זה המצווה לאכול פירות שביעית ויש אומרים שאין שום מצווה באכילתן אלא שבא הכתוב לאסור בהם דברים שחזין מאכילתן כמו הפסד וסחורה.

חזון איש שביעית סי' יד ס"ק י ד"ה מש"כ

מה שכתב לעיל דאין מצווה לאכול פירות שביעית ראיתי במגילת אסתר בהוספת עשין של הרמב"ן עשה ג' שפירש דעת רמב"ן היפוך מזה, אבל כוונת רמב"ן דאיסור סחורה הוא ממניין עשין כמבואר בדבריו ז"ל אבל אין עשה באכילתן...

שמצות המצווה לכם לאכלה, יש בה "איסור עשה" לאכלה ולא להפסד לאכלה ולא לסחורה. בעל מחילת אסתר ד"ק בדברי רמב"ן יש גם מצות עשה חיובית באכילתם (כעין מצוות אכילת תרומה לכופרים), אך חלק עליו וסבר שאין מצווה באכילה. הרא"ה קוק הזכיר את דעת הרמב"ן, לעומת זאת החזון איש העמיד אף את דברי הרמב"ן שאין מצווה חיובית באכילתם.

2. הפירות הפקר

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה כד

מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמיטה ונטשתה, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכ"מ שנאמר ואכלו אביוני עמך, ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר, חמש כדי שמן חמשה עשר כדי יין...

יש מצווה להפקיר את גידולי הפסיעית: "והפסיעית תשמיטה ונטשתה", אין למונע אחרים מליטול פירות פסיעית ואסור לבאליט ליטול אלא כפי צרכם.

3. איסור סחורה

4. איסור השחתה (הפסד)

5. אסור לעבד פירות שביעית בצורה לא מקובלת.

אסור לאכול פירות שביעית בצורה לא מקובלת

6. מותר להשתמש בפירות שביעית שימוש הדומה לאכילה

7. אסור לייצא פירות שביעית לחוץ לארץ

8. מצוות ביעור פירות שביעית

9. פירות שביעית פטורים מהפרשת תרומות ומעשרות

◀ האם יש גם גידולי שביעית האסורים באכילה (איסור ספיחין)?

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד

הלכה א

כל שתוציא הארץ בשנה שביעית, בין מן הזרע שנפל בה מקודם שביעית, בין מן העיקרים שנקצרו מקודם וחזרו ועשו ושניהם נקראו ספיח, בין מן העשבים והירקות שעלו מאליהן ואין להן זרע הכל מותר לאכלו מן התורה שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה...

הלכה ב

ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה, ולמה גזרו עליהם מפני עוברי עברה, שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גנה בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הן, לפיכך אסרו כל הספיחים הצומחים בשביעית.

הלכה ג

הא למדת שאין אוכלין מפירות שביעית אלא פירות האילנות והעשבים שאין זורעין אותם רוב האדם כגון הפיגם והירבוזין השוטים וכל כיוצא בהן, אבל הירקות שדרך רוב האדם לזרעם בגנות ומיני תבואה וקטניות כל הצומח מהן אסור מדבריהם והמלקטן מכין אותו מכת מרדות.

ספיחים העולים בשדה בור ובשדה ניר ובשדה כרם ובשדה זרע מותרין באכילה, ומפני מה לא גזרו עליהם לפי שאין אדם זורע מקומות אלו, שדה בור אין אדם נפנה לשם, ושדה ניר רוצה הוא בתיקונה, ושדה כרם אינו אוסר כרמו, ושדה זרע הספיחין מפסדין אותה, וכן התבן של שביעית מותר בכל מקום ולא גזרו עליו.

ר"ש שביעית פ"ט מ"א

ובירק אזלינן בתר לקיטה כדפרישית אבל לעניין איסור ספיחים דנפקא לן מדכתיב מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף משמע דתחילת גידול בעינן בשביעית אבל ירק שגדל קצת בשישית והוסיף בשביעית הנהו ספיחי שישית מיקרו ולא ספיחי שביעית. אע"ג דבתבואה ודאי דדינה בתר שליש אם לא הביאה שליש בשישית אסורה משום ספיחי שביעית...

חז"ל גזרו על גידולים שדרך לצרוץ אותם מדי שנה (גידולים חד שנתיים) איסור אכילה - "איסור ספיחין" - כדי שלא ילך ויצרע תבואה וקטניות וזרעונו גנה בתוך שדהו בסתר, וכשיצא יאכל מהם ולאחר ספיחים הם.

לדעת הרמב"ם כל הצומח בשביעית אסור באכילה. לדעה זו אין אוכלים כלל ירקות שדרך לצרועם בשנת השישית. לדעת הר"ש כל שהתחיל לגדול בשביעית אסור באכילה, אך ירק שגדל קצת בשישית והוסיף בשביעית לא נכלל בגזירת איסור ספיחין. לדעה זו כל הירקות והזרעים שנזרעו והתחילו לגדול בשנה השישית אפשר לאוכלם בשנה השביעית, אך יש להקפיד בהם על קדושת שביעית.

◀ שיווק וחלוקה של פירות שביעית בזמן חז"ל ובימינו (פירות אוצר בית דין)

אוצר בית דין בזמן חז"ל

תוספתא מסכת שביעית פרק ח

בראשונה היו שלוחי בית דין יושבין על פתחי עיירות כל מי שמביא פירות בתוך ידו נוטלין אותן ממנו ונותן לו מהן מזון שלש סעודו' והשאר מכניסין אותו לאוצר שבעיר.

הגיע זמן תאנים שלוחי בית דין שוכרין פועלין עודדין אותן ועושין אותן דבילה וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן ענבים שלוחי בית דין שוכרין פועלין בוצרין אותן ודורכין אותן בגת וכונסין אותן בחביות ומכניסין אותן לאוצר שבעיר. הגיע זמן זתים שלוחי בית דין שוכרין פועלין ומוסקין אותן ועוטנין אותן בית הבד וכונסין אותן בחביות.

ומכניסין אותן לאוצר שבעיר ומחלקין מהן ערבי שבתות כל אחד ואחד לפי ביתו.

מי שיש לו פירות שביעית והגיע שעת הביעור מחלק מהן לשכניו ולקרוביו וליודעיו ומוציא ומניח על ביתו ואומ' אחינו בית ישראל כל מי שצריך ליטול יבא ויטול חוזר ומכניס לתוך ביתו ואוכל והולך עד שעה שיכלו.

רמב"ן ויקרא פרק כה פסוק ז

ועשו להם תקנות מדבריהם, בראשונה היו בית דין עושין אוצר בכל עיר ועיר, מתחילת יציאת הפירות היו נוטלין אותם מיד מביאייהו ומכניסין אותן לאוצר, וכשיבא זמן לקיטת כל אותו המין כגון שבא זמן של (קציר) [קצין] ועת הבציר הגיע, ב"ד שוכרים פועלים ובוצרין ומוסקין ולוקטים כל אותו המין ודורכים ומוסקין בגת ובבית הבד כדרך שאר השנים, ונותנים לאוצר שלהן, ואלו הפירות המכונסים לאוצר בית דין אינן צריכין ביעור אחר שכבר מבוערין הם מן הבית, ואחד עניים ואחד עשירים מותרין לאחר הביעור לקבל מהם מיד ב"ד ולאכלן. וכל זו התקנה והטורח של ב"ד, מפני חשד שלא יבאו לעכבם או לעשות מהם סחורה.

וכשאין אוצר בעיר ולא בית דין, והפירות ביד המלקט אותם מן ההפקר, הוא צריך לבערם מן הבית בשעת הביעור, ומפקירם על פתח ביתו ואוכלין והולכין לעולם. וזו היא שביעית שאוסרת במינה במשהו לביעור כמו שמוזכר במסכת נדרים (נה, א), מפני שיש לה היתר בביעור מביתו.

התוספתא הוזכרה גם בפירושי הר"ש והרא"ש שביעית פ"ט מ"ח.

הרמב"ם לא הזכיר את לשון התוספתא.

כיצד הותרה הפצירה לשלוחי בית הדין, הרי לכאורה עומרים על איסור בצירה שהא אדאורייתא?

הגדרת איסור קצירה ובצירה

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד

הלכה א

כל שתוציא הארץ בשנה שביעית... הכל מותר לאכלו מן התורה שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה... וזה שנאמר את ספיח קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו, אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל.

הלכה כב

הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזירך לא תבצור, ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה.

הלכה כג

וכיצד עושה תאנים של שביעית אין קוצין אותן במוקצה אבל מייבשן בחרבה, ולא ידרוך ענבים בגת אבל דורך הוא בעריבה, ולא יעשה זיתים בבית הבד, אבל כותש הוא ומכניס לתוך בד קטן ביותר וטוחן בבית הבד ובקוטב ומכניס לבד קטנה, וכן בשאר הדברים כל שיכול לשנות משנה.

הלכה כד

מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר

הכל ויד הכל שוין בכ"מ שנאמר ואכלו אביוני עמך, ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר, חמש כדי שמן חמשה עשר כדי יין, ואם הביא יתר מזה מותר.

רדב"ז שמיטה ויובל פ"ז ה"ג ד"ה מחלקן

והשמיטת הך תוספתא דהיו שלוחי בית דין יוצאין וכ"ו לפי שאינה הלכה, אי נמי שאינה אלא בראשונה שהיו שם בית דין אוצרים ומחלקין וכתב משנתנו כצורתה.

חזון איש שביעית סי' יא ס"ק ז

דהא אין דורכין בגת ובבית הבד ולא קושיא היא כלל שכבר פ' הרמב"ן דהוא מדרבנן וקרא אסמכתא ועיקרו שלא יבוא לידי שימור ואין האזהרה אלא על הבעלים או מי שזכה מן ההפקר אבל שלוחי ב"ד שעושין בשל הפקר לטובת הצבור שרי.

חזון איש שביעית סי' יב ס"ק ה ד"ה דעת

...אבל דעת הר"מ פ"ד ה"א והכ"ב, דהקוצר כדרך הקוצרין והבוצר כדרך הבוצרין לוקה, ומשמע אפילו מן המופקר קאמר, וקרוב הדבר שאין לאו זה אלא בקוצר שדהו אבל קוצר שדה אחרים מדין הפקר אינו בכלל האזהרה.

חזון איש שביעית סי' יב ס"ק ו ד"ה ומהא דתניא

ומשמע בתוספתא שם שבוצרין הכל בבת אחת ולא מעט מעט. ויש ראייה מכאן דאף לדעת הר"מ אין איסור רק בבעלים.

הגר"ש ישראל, חוות בנימין ח"א (עמ' סח ד"ה ונראה)

אבל לרמב"ם שכל עיקר האיסור הוא כשעושים כדרך שעושים כל השנה, אם כן הדריכה בגת של הענבים וכל כיו"ב הם באיסור תורה, איך הותר להם לשלוחי ב"ד, אלא ע"כ מפני שכל האיסור הוא - הבלטת הבעלות שיש בזה, וכל שנעשה במופגן על ידי שלוחי ב"ד שמראה שמן ההפקר זה נאסף כל עיקר האיסור אינו קיים.

הגר"ש ישראל, חוות בנימין ח"ג (עמ' תרכ"ב ד"ה הרי לנו)

אגב וזה נראה שיסביר לנו את תוכן השמטת הרמב"ם שלא הביא התוספתא הזו שיש בה ענין גדול להלכה כנ"ל בהבדל הקיים בין אדם האוסף לצורך עצמו לבין שלוחי ב"ד העושים בשליחות ב"ד לצורך הציבור שכן מאחר שהגדרת איסור המלאכות הללו הוא מצד הבלטת הבעלות כשנעשות בדרך הרגילה כדרך הקוצרים והבוצרים ודבר זה אינו אלא כשעשה זאת לצורך עצמו ולא כן כשעושים בתור שלוחי ב"ד לצורך הציבור הרי פשוט שאין בו משום איסור א"כ אין כאן חידוש הלכה כלל אלא הבנתה כפשוטה... ע"כ אין בתוספתא רק גדר של סיפור מעשה כיצד יושמו הדברים בפועל ולא היה ענין להביאם בספר המיועד להלכות.

הרבה ראשונים הזכירו את התוספתא וביארו שאפשר לקצור ולבזר פירות שביצית כבכל שנה אם הדבר נעשה על ידי שליחי בית הדין לצורך הכלל. הרמב"ם לא הזכיר את התוספתא. הרדב"ז בתירוץ ראשון רצה לומר שאכן התוספתא לא נפסקה להלכה, ובתירוץ שני ביאר שהרמב"ם לא הביא משום שהייתה נוהגת רק בראשונה ולא נהגו כך בימינו.

החזון איש נקט שאף הרמב"ם מקבל את תקנת אוצר בית הדין ומבאר שרק לעצמים אסור לבזר כדרך הבוזרים, אך לאחרים הבוזרים מן ההפקר מותר לבזר אפילו כמות גדולה, וכל שכן **שלוחי בית דין שצוין בשל הפקר לטובת הדיבור**. וכן כתב הגר"ש ישראלי זצ"ל שאף לדעת הרמב"ם כל האיסור הוא **הבלטת הבעלות** שבדבר, וכל שנעשה באופן על ידי שלוחי בית דין שמראה מן ההפקר נאספים הפירות כל עיקר האיסור אינו קיים. והוסיף לבאר שהרמב"ם לא הביא את התוספתא **משום שאין בה חידוש הלכתי אלא רק פתרון מעשי** לכן לא הזכירה בספר המיועד לפסקי הלכה.

ומכיוון שהתוספתא מספרת שכך היה המנהג לעשות יש לפסוק כתוספתא, וכפי שהביאו רוב הראשונים את התוספתא להלכה.

אוצר בית דין בימינו

בימינו בית הדין ממנה שליחים גם כדי לקיים ולעדל את הפירות (אוקמי פירא) ולא רק לאסוף אותם, כיצד הדבר מותר?

לשיטת החזון איש

אין שום בעיה שהרי מלאכות "לאוקמי פירא" מותרות בשמיטה.

לשיטת הרב קוק

שמלאכה "לאוקמי פירא" אסורה.

כתב הגר"ש ישראלי - חוות בנימין ג' סי' צח

יש לציין בסיפוק שהולך וחודר הרצון לשמור על קיום שנת השמיטה כהלכתה, וזה תוך המגמה של צמצום השימוש בהיתר המכירה... בדברינו הבאים נייחד את הדיבור על הרחבת השימוש במעורב של שלוחי בית דין שיכול לפתור במידה חשובה את השימוש ההלכתי הנכון ביבול של עצי פרי, שישמרו בקדושתם, ועם זאת החקלאי יוכל למצוא מסביב לזה אמצעי מכנים לקיום...

...הרי לנו שהפועלים העושים במלאכה מטעם בית דין עושים את כל המלאכות הדרושות כדרך שעושים בכל השנים ללא כל שינוי [כשזה לאוקמי]... הוי אומר שאין המלאכות אסורות מצד עצמן (דוגמת שבת) אלא מה שיש בביצועם כדרך הרגיל משמעות הסותרת את הבלטת היותן פירות הפקר...

ובקונ"א... כותב [הרב]: 'כל מה שהוא בשביל הפירות אסור לעשות גם עבודה של לאוקמי של שנה זו, רחמנא אפקרינהו...' - נלע"ד אחר העיון שכולם מסכימים ליסוד דבריו [של החזון איש] כשזה נעשה ע"י שלוחי בית דין...

בית דין ממנה שלוחי בית דין לקיים לעד ולאסוף את הירקות שצידולם התחיל קודם ראש השנה - נוקטים להלכה כדין ספיחין כשיטת הר"ש ולא כהרמב"ם.

הג"ד מרדכי אליהו זצ"ל, מאמר מרדכי ושבת הארץ סי' כג עמ' תרטז

ומכל מקום, אף שדעתי מעולם לא היתה נוחה בדין זה של 'אוצר בית דין' בימינו, הצנעתי את דעתי משום 'הנח להם לישראל...' וכיום דעתי שעדיף לקנות דרך 'אוצר בית דין' מאשר לקנות ישירות מירקנים שאינם יודעים את דין 'הבלעה' בשביעית.

אוצרות בית דין בימינו מאפשרים לשלוחי בית הדין לעשות אף עבודות "לאוקמי פירא". ואף לשיטת הרא"ה קוק, שאסר מלאכות "לאוקמי פירא", הואיל והפירות הפקר אין היתר לעשות מלאכות עבורם, והאיסור הוא רק לאדם פרטי אך שלוחי בית הדין, שהם נציגי הציבור והפירות שייכים לציבור, אף לדעת הרב קוק יהיה מותר לעשות מלאכות "לאוקמי פירא".

בימינו אוצרות בית דין ממנים שליחים לקיים לעד ולאסוף גם ירקות שצידולם התחיל קודם ראש השנה, נוקטים להלכה כדין ספיחין כשיטת הר"ש ולא כהרמב"ם (ע"ן לעיל). וכן נקט למעשה הגר"מ אליהו זצ"ל.

פירות וירקות אלו יש לנהוג בהם קדושת שביעית וניתן לשווקם רק באמצעות אוצר בית הדין ושלוחיו.

2. פירות וירקות איסוס משנה שיטת

ישנה אפשרות להתכונן ולשמור פירות השנה השיטת ולמכורם בשנה השביעית. ולשיטת הרש"ס זה הוא אוצר בית דין שהיה בזמן חז"ל - ששמו פירות שיטת לקראת השנה השמינית.

הר"ש סיריליאו (שביעית פ"ט הלכה ה)

וה"פ כל מי שהיה מביא פירות (לימון) לתוך ידן דאית בהו קדושת שביעית... דבתר לקיטה אזלינן בהו מיד בכניסת תשרי, הילכך נותנים לו מהן מזון ג' סעודות וכל זה היה בתחילת שנה שביעית.

וכל פירות האילן דאין בהן קדושת שביעית בשנת שביעית דהא בתר שליש אזלינן בהו ושלש דידהו קמי ר"ה היה, והינו דקתני הגיע זמן גבי תאנים וענבים וזיתים דבהווא זמן קא מיירי והא דלא קתני תבואה נמי, משום דאין דרך לבזבז הלחם ואין אוכלין ממנו אלא כפי הצורך משא"כ פירות. וצריך להם סדר ספוק ב"ד ובהני דלית בהו קדושה משמרין תחת ידן דב"ד עד מוצאי שביעית כשבא עליהן ביעור דאיסורא דאזי באותו זמן יהא להן מה לאכול,

ובשביעית יכולין לתקן פירות האילן דשישית בכל עובדין דחול. והינו דקתני ברישא נותנים לו מזון ג' סעודות ובסיפא קתני ומחלקים מהם לכא"פ לפי ביתו. ובזה הסדר כשבא כליו פירות של שביעית

בימים של מוצאי שביעית יהא להם מה לאכול מכל הפירות כסדר סיפוק ב"ד כדמפ' ואוכלין בשמינית כל עיר ועיר מפירות שישית ע"י ב"ד שבעיר שיש להן אוצר בית גדול לכל העיר ואוכלין כל העיר מן אותו אוצר אבל פירות האילן דשביעית גופיהו בזמנם בתחילת השנה השמינית יתקן כל אחד כדין השנויין במשנתנו זיתים בקוטבי אבל לא בבית הבד... ובין כך ובין כך עד שבאין פירות ותבואת שמינית אוכלים מפירות שישית שהניחו האוצר אם היה להן דעת לשומרן.

ישנה אפשרות להתכונן ולשמור פירות משנה שישית ולאכרם בשנה השמינית. לדעת הרש"ס התוספתא מתבארת מאתכונת זו, ששלוחי בית הדין ירדו בשנה השישית לקצור ולבצור פירות שישית כדי לשמורם ולחלקם לאחר שיתמו הפירות הצדלים בשמיטה.

פירות וירקות אלו הינם פירות שישית החייבים בתרומות ומעשרות וניתן לשווקם כרגיל.

3. גידולים ממצע מנותק בתוך מבנה

אפשרות נוספת היא לגדל ירקות בלא קדושת שביעית במצעים מנותקים בתוך חממות.

1. שביעית בעציץ לא נקוב

 רמב"ם הלכות כלאים פרק א הלכה ב

ואחד הזורע או המנכש או המחפה כגון שהיתה חטה אחת ושעורה אחת או פול אחד ועדשה. אחת מונחין על הארץ וחיפה אותן בעפר בין בידו בין ברגלו בין בכלי הרי זה לוקה, ואחד הזורע בארץ או בעציץ נקוב, אבל הזורע בעציץ שאינו נקוב מכין אותו מכת מרדות.

 רמב"ם הלכות תרומות פרק ה הלכה טז

התורם מפירות הגדלין בארץ על הגדלין בעציץ נקוב, או מפירות עציץ נקוב על הגדלין בארץ תרומתו תרומה, תרם משאינו נקוב על הנקוב תרומתו תרומה ויחזור ויתרום...

יש לציין שבהלכות שביעית לא מצאנו הלכה מפורשת לעניין ציצ"ל לא נקוב, מכל מקום בהלכות אחרות הוא חייב מדרבנן.

2. שביעית בבית

 תלמוד ירושלמי מסכת ערלה פרק א ה"ב

ר' יוחנן בשם ר' ינאי אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה ופטור מן המעשרות דכתי' עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה ושבביע' צריכה דכתי' ושביתה הארץ שבת לה' וכתוב שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור.

פאת השלחן שביעית כ סע' כד

אילו שנטעו בתוך הבית הרי זה ספק אם נוהג בו כל דיני שביעית.

פאת השלחן שביעית כ ס"ק נב

לקמן ביררתי דרבינו והאחרונים הכריעו דשביעית בזמן הזה דרבנן ולפ"ז האיבעיא לקולא.

שבת הארץ קונטרס אחרון סי' ג

והכונה היא, דלשון שדה משמע: ולא מה שבבית, אבל כאן, אצל מצוות עשה דשביתה, דלא כתיב שדה, שיש לומר דיש מצוות עשה גם בנטעו בתוך הבית... וכיון שיש להסתפק, שמא עיקר הבעיא היא אם עובר על ל"ת, אבל בעשה אולי פשיטא דעבר, כיון דלא כתיב בה שדך וכרמך, ע"כ אין להקל שלא במקום הפסד.

שבת הארץ פ"א ה"ג

אילנות וצמחים שבתוך הבית, ספק הוא אם יש בהם איסור משום שביעית, אפילו באלו האבות והתולדות המפורשים. ובשביעית בזמן הזה דרבנן יש להקל במקום הפסד.

חזון איש שביעית סי' כב סע' א

ועיקר היסוד של פאת השלחן ז"ל להקל בספיקא לדין אינו מוכרע די"ל כיוון דעיקר הספק בדאורייתא ואוליגן לחומרא ממילא לדין אזליגן לחומרא...

3. < עציץ לא נקוב בבית

חזון איש שביעית סי' כב סע' א

ונראה דעציץ שאינו נקוב ועומד תחת תקרת הבית יש להקל טפי... את"ל דזורע בבית דרבנן י"ל דבעציץ אינו נקוב לא גזרו כיוון דגם בזורע אינו אלא דרבנן ואחרי שכבר הורה זקן הפאה"ש להקל אף בזורע בבית המיקיל בעציץ שאינו נקוב בבית יש לו במה לסמוך.

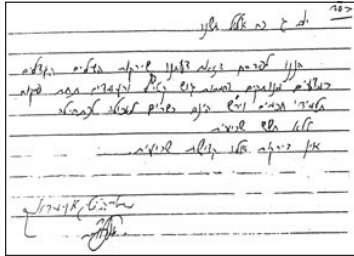
סדר שביעית פרק ב (נמצא בסוף ספר שנת השבע, הרב קלמן כהנא זצ"ל)

עציצים שאינם נקובים הנמצאים בבית, אין בהם קדושת שביעית כלל. ומותר לזרוע בהם ולהשקותם בשביעית. אך אסור להוציאם חוץ לבית או לגזוזטרא שאינה מקורה. הפירות הגדלים בגזוזטרא שאינה מקורה, אף אם הם בעציץ, יש בהם כל דיני שביעית. וגזוזטרא מקורה דינה כבית. וצריך להקפיד שכל הצמח יהיה תחת התקרה ולא יצא אף חלק ממנו מחוץ לתקרה. מרפסת המקורה, שיש לה שלוש קירות, כל אחד בגובה עשרה טפחים, דינה כבית. ואם אין לה קירות ספק הוא אם יש לה דין בית או לא.

בצאת השנה חוזר יב עמ' מח ב'ב'.

עציץ שאינו נקוב אפילו כלי עץ או חרס הנמצא בתוך בית דהיינו מקום מקורה עם מחיצות מסביב או אפילו אם אין אלא מקורה בלבד (והוא בגובה של י' טפחים) מותר לזרוע, לשתול ולהרכיב בו בשביעית. הפירות הגדלים בו אינם קדושים בקדושת שביעית, והם חייבים בתנו"מ בלי ברכה.

הגרש"ז אוירבך זצ"ל (מכתב)

הננו לפרסם בזאת דעתנו שירקות העלים הגדלים במוצעים מנותקים בחממות גוש קטיף והעומדים תחת פיקוח תלמידי חכמים ויר"ש הינם כשרים לאכילה לכתחילה ללא חשש שביעית. אין בירקות אלו קדושת שביעית.

ישנה אפשרות לגדל ירקות בשמיטה מבלי לעבור על איסור המלאכה בשביעית, וזאת בשיטת הגידול במצעים מנותקים ובתנאי שהמחמים יהיו בתוך בית או חממה. אפשרות זו מבוססת על הספק בירושלמי אם חלים דיני שביעית בגידולים בתוך בית ועל דין זריעה בתוך עצים לא נקוב, שבשאר מצוות התלויות בארץ איסורו מדרבנן. למעשה, בזריעה בתוך בית, הואיל ובמחננו שביעית הינה רק מדרבנן, התיר בעל פאת השולחן. אך הראי"ה קוק אסר מכיוון שיש עדיין חיוב מצוות עשה של "ושבתה הארץ", והחזון איש אסר הואיל שעיקרו. מהתורה אך זריעה בעצים שאינו נקוב, שבשאר מצוות עיקרה מדרבנן, המונח בתוך בית או חממה היא ספק באיסור דרבנן ולכאילן עלמא יהיה מותר, וכן פסקו החזון איש (בתוך בית), הגרש"ז אוירבך זצ"ל והגר"ש ישראל זצ"ל.

ירקות הגדלים במצא מנותק בתוך מבנה אינם קדושים בקדושת שביעית.

4. פירות וירקות ע"פ היתר מכירה

דעת המתנגדים

- בעוון שמיטה גלינו מארצנו
- חשיבות ארץ ישראל, קיום המצוות
- אין קניין לעכו"ם להפקיע
- איסור "לא תחונם"
- מכירה ללא טאבו
- הערמה ופיקציה

דעת התומכים

- שביעית בזמן הזה דרבנן
- בפירות נוכרי הגדלים בארץ ישראל אין קדושת שביעית
- מכירה לזמן
- מכירה לתועלת היישוב
- דאגה לכלל הציבור
- מכירה תקפה גם ללא טאבו
- הערמה במצוות דרבנן - מותרת

הרה"ג אברהם אלקנה שפירא זצ"ל במאמר "הפולמוס מסביב להיתר המכירה" (הקדמה לקטיף שביעית)

...בכל השמיטות הבאות חזרה תופעה זו. היתה התעוררות רבה בין ת"ח לדון בבעיות ההלכתיות של השמיטה. בדרך כלל הצביעו על הקשיים ההלכתיים של ההיתר של גאוני הדור. אולם הרבנים הנושאים בעול ההוראה לישוב היהודי, חזרו למעשה להיתרים הנ"ל. ולאחר פטירת הגרא"י קוק זצ"ל המשיכו לנהוג כהוראותיו הרה"ר שבאו במקומו יחד עם חברי מועצת הרה"ר, הגרצ"פ פראנק והגר"ר כץ וכו' וכן כל הרבנים הספרדים במועצה, הגר"ע הדאיה והגר"י עדס וכו'. לאחר פטירת הגרא"י קוק התעורר שוב בתוקף רב הפולמוס בענין השמיטה, ועמד בראשו הגאון בעל "חזון איש", שהחל אז לפרסם ספריו הגדולים בהלכות זרעים. הוא התנגד למתן ההיתר, וכדי להקל על האפשרות של שמירת שביעית, חידש הרבה חידושים בהלכה זו שלא ידעו מזה קודם. ע"י כך נפתח פתח למבקשי עצתו בין החקלאים, ביחוד בקיבוצים של פא"י, להקל עליהם את שמירת השמיטה כדי חייהם. וכבר נכתבו ע"ז כמה חיבורים, ועל ידו נתרומם באמת קרן לימוד תורה של זרעים בבלי וירושלמי בסדר זרעים בכלל ובשביעית בפרט. אולם אין להכחיד, שרק מיעוט קטן בין חקלאי הארץ נהגו, למעשה, כפי הוראותיו, ורוב הישוב החדש נהג כפי שנהג קודם.

כאמור, קו בולט בנידון הוא, שאם כי רבו חכמי התורה שנטו לחומרא, הרבנים מארי דארעא שנשאו בעול ההוראה של הציבור, הורו למעשה כפי הוראות הגאונים הנ"ל, שסמכו על היתר המכירה. וכפי שכתב הגרא"ד תאומים עוד בשמיטות הקודמות, שבזמן שהיה בחו"ל היה נוטה לאיסור, אבל כשעלה לארץ, נתמנה כרבה של ירושלים וראה את המצב כפי שהוא, שינה באמת דעתו להיתרא.

נסכם בדברי הרה"ג אברהם אלקנה שפירא זצ"ל על מצמד פירות היתר המכירה, שקבע "אם כי רבו חכמי התורה שנטו לחומרא, הרבנים מארי דארעא בעול ההוראה של הציבור, הורו למעשה כפי הוראות הגאונים הנ"ל, שסמכו על היתר המכירה. וכפי שכתב הגרא"ד תאומים עוד בשמיטות הקודמות, שבזמן שהיה בחו"ל היה נוטה לאיסור, אבל כשעלה לארץ, נתמנה כרבה של ירושלים וראה את המצב כפי שהוא, שינה באמת דעתו להיתרא".

לאחר היתר מכירה, החקלאי יכול לעבוד שם כשליח של הזוי. ארבע המלאכות האסורות מדאורייתא - חרישה, זריעה, קצירה ובצירה - ייעשו על ידי נוכרי.

פירות וירקות אלו אין בהם קדושת שביעית. והואיל ואמר המלאכה היה בידי ישראל, יש להפריש תרומות ומעשרות בלי ברכה.

5. פירות וירקות על פי היתר מכירה מגבולות עולי מצרים (הנגב המערבי)

◀ קדושת ארץ ישראל למצוות התלויות בארץ בגבולות עולי מצרים הינה מדברבן.

רמב"ם הלכות תרומות פרק א הלכה ה

כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה כיון שגלו בטלו קדושתן, שקדושה ראשונה לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ קדושה שנייה העומדת לעולם לשעתה ולעתיד לבוא, והניחו אותם המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו ולא פטרום מן התרומה והמעשרות כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית, ורבינו הקדוש התיר בית שאן מאותם המקומות שלא החזיקו בהם עולי בבל והוא נמנה על אשקלון ופטרה מן המעשרות.

רמב"ם הלכות תרומות פרק א הלכה ז

אי זו היא ארץ שהחזיקו בה עולי מצרים, מרקם שהוא במזרח א"י עד הים הגדול, מאשקלון שהיא לדרום א"י עד עכו שהיא בצפון...

כסף משנה הלכות תרומות פרק א הלכה ט

ועל מ"ש דאשקלון חוץ לארץ, יש לתמוה דבספר יהושע ובספר שופטים משמע שהיא מא"י ועוד דבירושלמי מני בתחומי א"י שהחזיקו עולי בבל גניא דאשקלון וקאמר עלה אשקלון עצמה מן מה דתני גניא דאשקלון הדא אמרה אשקלון כלחוץ משמע שהיא חוץ לכיבוש עולי בבל והיא תוך כיבוש עולי מצרים ועוד דאמרין התם שנמנו עליה לפטרה מהמעשרות וכתבו רבינו בסמוך אלמא מכיבוש עולי מצרים היא והיאך כתב כאן שהיא חוצה לארץ ואפשר לומר שיש בה א"י ויש בה חוץ לארץ.

אין איסור ספיחין בגבולות עולי מצרים.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה כו

כל שהחזיקו בו עולי בבל עד כזיב אסור בעבודה וכל הספיחין שצומחין בו אסורין באכילה, וכל שלא החזיקו בו אלא עולי מצרים בלבד שהוא מכזיב ועד הנהר ועד אמנה, אע"פ שהוא אסור בעבודה בשביעית, הספיחין שצומחין בו מותרים באכילה, ומהנהר ומאמנה והלאה מותר בעבודה בשביעית.

◀ יש סוברים שאין קדושת שביעית בפירות הצדלים בגבולות עולי מצרים.

רש"ם (שביעית פ"ו הלכה א ד"ה נאכל ולא נעבד)

דקסבר האי תנא דקדושת יהושע קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא כדאמרין בפ"ק דחולין דהנהו דלא כבשו עולי בבל הניחום כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית לגור דמה שיצא בקרקע ישראל אין קדושת שביעית ובשמינית נמי אין בה ביעור ושרי באכילה אבל עבודת קרקע דכתיב בהדיא באוריינתא לחוד לא הקלו בה ושאר קדושות שביעית לא אחמירו...

◀ יש הסוברים שאין איסור "לא תחונם" במקומות שלא נתקדשו על ידי עולי בבל.

מנחת חינוך מצווה צד אות ד

ודוקא מה שהוא ארץ ישראל המקודשת, או בכיבוש שני מה שכבש עזרא, כי מה שלא החזיקו עולי גולה אינו קדוש.

« הכרעת הפרש"ז אוירבך זצ"ל לגבי פירות וירקות הגדלים במקומות אלו לאחר היתר המכירה.

מנחת שלמה, ח"ג סי' קנח אות ד; הר המור, עמ' צד

[נוסח השאלה מספר הר מור: האם אחרי מכירת הקרקעות - יבולי המקומות האלה הם כשרים למהדרין? הינו גם לאלה שאינם סומכים על ההיתר הכללי]

היבולים של המקומות שהחזיקו בהם רק עולי מצרים ולא עולי בבל, אע"פ שיש סוברים בדעת הר"ש ריש פ"ו משביעית, דכמו שהוא סובר דפטרי מביעור כך לא נוהג כלל שום קדושת שביעית בפירותיהם, מ"מ אין הלכה כן, ואף גם לשטה זו נוהג שם דין תשומטנה ונמשתה של הפירות, וכ"ש דאסורים בעבודת הארץ, וממילא מובן שגם שם זקוקים להיתר המכירה, לא רק משום עבודת קרקע דאסור שם וכו' אלא גם משום קדושת הפירות ושמיטת הפירות. ומה ששאל אם במקומות הנ"ל מועיל ההיתר גם לדעת המתנגדים, הנימוקים של המתנגדים שייכים גם שם. אך אלה שלא רצו לסמוך על ההיתר מפני שסוברים דגם בזה"ז שביעית דאורייתא ולכן לא רצו לסמוך על הערמה בדאורייתא, הם יכולים שפיר לסמוך על ההיתר באותם המקומות אשר לכו"ע רק מדרבנן (גם במקומות המסופקים). כמו כן אין נוהג איסור ספיחין באותם המקומות ורבים סוברים דגם מה שנזרע בעבירה חשיב רק כספיחין ולכן חושבני שגם המתנגדים למכירה צריכים רק להחמיר ולנהוג קדושת שביעית בפירות הנלקחים משם. אבל התבואה והירקות מותרין שפיר באכילה ואין טעם לחשוב ולאסור גם שם משום ספיחין.

הרב יהודה הלוי עמיחי שליט"א (אמונת עיתן 103) "שביעית בנגב המערבי"

- א. אזור הנגב המערבי שוכן באזור שקדוש בקדושת עולי מצרים לענין מצוות התלויות בארץ.
- ב. אין להיתר בו עבודת קרקע בשביעית.
- ג. קדושת הפירות מסופקת, ויש להחמיר בה.
- ד. אם ימכרו שם את הקרקע בהיתר מכירה, אין כל בעיה בפירות. היתר המכירה באזור זה מבוסס היטב, ואפילו המערערים על היתר המכירה הרגיל יכולים להקל בו.
- ה. לאחר היתר מכירה החקלאי יכול לעבוד שם. מעיקר הדין במקרה כזה מותר לעשות שם גם את ארבע המלאכות שאסורות מדאורייתא – חרישה, זריעה, קצירה ובצירה – על ידי יהודי, אבל יש מקום להדר שמלאכות החרישה והזריעה ייעשו על ידי נוכרים.

יש להבחין בין ירקות הגדלים בגבולות עולי מצרים לבין הגדלים בגבולות עולי בבל. ירקות הגדלים בגבולות עולי מצרים קדושתם למצוות התלויות בארץ רק מדרבנן, הואיל ומקומות שקידשו עולי מצרים קידשו לשעה ולא לעתיד לבוא. כמו כן פסק הראב"ם שצורת ספיחין בירקות ובכרעים אינה חלה על הגדל במקומות אלו. כמו כן נחלקו הראשונים אם יש קדושת שביעית בגדלם בגבולות עולי מצרים.

היתר המכירה במקומות אלו מרווח יותר, מכיוון שיש הסוברים שאין איסור "לא תחונם" בגבולות עולי מצרים, ולכאן עמא י' קניין להפקיע במקומות אלו, ולכן הקניין של הנוכרי מפקיע את חיובי מצוות התלויות בארץ. על כך כתב הגרש"ז אויירבך שהמתנגדים יודו שהמכירה במקומות אלו חלה ותקפה.

לאחר היתר מכירה החקלאי יכול לעבוד בשדה. מציקר הדין במקרה כזה מותר לעבוד שם גם את ארבע המלאכות האסורות מדאורייתא – חרישה, זריעה, קצירה ובצירה – על ידי יהודי, אבל יש מקום להדר שאלאכות החרישה והזריעה ייעשו על ידי נוכרים. וירקות הגדלים שם מותרים לכאן עמא שכן אין שם איסור ספיחין.

פירות וירקות אלו אין בהם קדושת שביעית והואיל ואמר המלאכה היה בידי ישראל יש להפריש תרומות ומעשרות בלי ברכה (כבכל השנים).

6. פירות וירקות המיובאים מחוץ לארץ

יבוא פירות וירקות מחוץ לארץ מותר רק לאחר הסתמכות על היתר מכירה בגידולי ארץ ישראל.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ו הלכה ה

פירות חו"ל שנכנסו לארץ לא יהיו נמכרים במדה או במשקל או במנין, אלא כפירות הארץ אכסרה, ואם היו ניכרין שהם מחו"ל מותר.

שבת הארץ פ"ד ה"ח (עיין עוד פ"ו ה"ה)

מיהו במקום שישאל הם שם הרוב – נראין הדברים שנוהג גם כן האידנא דין זה, שאפילו פירות של שביעית שהובאו מחוץ לארץ – אסור למכור אותן במידה במשקל ובמנין. ורק בזמן שמתירין להפקיע את האיסור שביעית על ידי מכירה לנוכרי – אז לא שייך מראית עין, כיוון שדין פירות הללו כפירות של נכרים, שכבר פשט בהם המנהג להקל, שאין נוהג בהן קדושת שביעית.

פירות וירקות מחוץ לארץ בשמיטה אינם מותרים אלא בהסתמכות על היתר מכירה. חכמים אסרו על מכירה ושיווק פירות מחוץ לארץ משום מראית עין, ורק אם הם נכרים שהם מחוץ לארץ, כגון מינים שאינם גדלים בארץ, מותר. מתוך כך פסק הרא"ה קוק שרק לאחר שגדלו בארץ נפקצה קדושתם על ידי היתר מכירה, אפשר לשווק אף פירות חוץ לארץ.

לחוששים לתקופה של "היתר המכירה" יש בעיה לשווקם. בפירות ובירקות אלה אין קדושת שביעית ואין חיוב הפרשת תרומות ומעשרות מהם.

7. פירות וירקות מנוכרי בארץ ישראל

◀ מחלוקת הב"י והאמ"ט אם יש קדושה בפירות נוכרי בארץ ישראל

 פאת השולחן שביעית פרק כג סעי' יב

עכו"ם שקנה קרקע בא"י וזרעה בשביעית פירותיו מותרים שלא גזרו ספיחין אלא מפני עוברי עברה והעכו"ם אינם מצווים על השביעית כדי שנגזור עליהם. ומותרין לאכלם בלא קדושת שביעית וחייבים בתו"מ ופריש מ"ע (כפתור ופרח וב"י ורמ"א ורדב"ז ומהר"ם חביב ופ"פ) ויש אומרים דאין מותרין רק בקדושת שביעית ופטורין מתו"מ (המב"ט והמהרי"ט) וסברא ראשונה עיקר. ומפרישין תו"מ ב ומ"ע לא ברכה, ודין התו"מ כדין תו"מ בשל גוי דמעשרין והן שלו רק התרומה כ"ש נותנה לכהן ות"מ מוכרה לכהן ומ"ר ומ"ע הן שלו.

◀ אין לעדוד ולגרום לגוי לעבוד בשביעית בקרקע בארץ ישראל.

 רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ח הל' ח

מחזיקין ידי עכו"ם בשביעית בדברים בלבד, כגון שראהו חורש או זורע אומר לו תתחזק או תצליח וכיוצא בדברים אלו, מפני שאינם מצווין על שביתת הארץ אבל לא יסעדנו ביד...

◀ האם יש איסורי ספיחין בקרקע עכו"ם.

 רמב"ם שמיטה ויובל פ"ד הל' כט

עכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עברה, והעכו"ם אינם מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם.

 תורת הארץ (ח"ב פרק ג)

אבל בשאר קרקעות שביד העכו"ם – כו"ע ס"ל דאין קנין. וגם הקרקעות שהעכו"ם זכו בהם מהפקר ע"י חוק הממשלה שכל מי שיוזכה בהם ויעבוד אותם יהיה שלו – מ"מ לכו"ע אמרין בקרקעות אלו "אין קנין", דהא אצל הממשלה בעצמה לא נפקעו מקדושתם ולא עדיף כח הזוכים מכח הממשלה.

◀ קניית פירות נוכרי מארץ ישראל מחזקת את אחיזתם בארץ בשנים הבאות

 מר ירחמיאל גולדין (יו"ד ועדת שמיטה במשרד החקלאות). אמונת עתיך 71 עמ' 64

יבול ממגדלים לא יהודים במדינת ישראל: צריך להעיר שהיקף תוצרת חקלאית זו, יכולה להגיע להיקף של עד 70 אלף טון ירקות בלבד. משרד החקלאות מעודד את הערבים הישראליים לייצר, מכיוון שבאופן זה הצורך ביבוא ירקות יקטן ומבחינת מדינת ישראל יש בכך רווח. ולכן משרד החקלאות יגדיל את מכסות המים לערבים ישראלים בעלי קרקעות בכדי שיוכלו להרחיב את כמות התוצרת החקלאית. היצור החקלאי של מגזר זה יגבר בכ-30%.

הב"י והאב"ט חלקו בשאלה אם יש בפירות נוכרי בארץ ישראל קדושת שביעית, וכתב פאת השולחן שהמנהג המקובל הוא כדעת הב"י שאין בהם קדושה. אך כיום, יש בעיה אחרת שאסור להחזיק ידי עכו"ם ולעודד אותו לערוץ בשביעית, וחתימת הסכמים לקניית תוצרת אין לך החזקתם בידיים גדולה מכו. כמו כן יש לדון אם הקרקע שהביא מעדל בה אינה שלו אלא גזולה מיד ישראל או אדמות מדינה שמה יש בגידולים אלו איסור ספיחין. כמו כן אם חוששים לאיסור "לא תחונם" בשיווק זה מעבירים את חזקתם בארץ לא רק בשמיטה אלא אף בשנים הבאות.

פירות וירקות אלו יש בעיה לשווקם, אין בהם קדושת שביעית ולא חיוב תרומות ומעשרות, אך יש לדון בירקות שמה יש בחלקם איסור ספיחין.

ב. מהו סדר עדיפויות שיש לנקוט בשנת השמיטה

עדיפות פירות היתר מכירה על פירות הנוכרים בארץ ישראל

אגרות ראי"ה שטז

ב"ה עה"ק יפו ת"ו, ה' תמוז תרע"ן.

לכבוד ידי"נ הרב הגאון פאר הדור מוהר"ר חיים ברלין שליט"א, שלו' וברכה.

עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות, כי אחרי אשר הוחזק הדבר עד כה, שלא לתן הכשר להגויים, כדי שלא לדחוק את רגלי ישראל המדוכאים ומיוגעים בעניים, ועיניהם תלויות למחיתם ע"פ פדיון הענבים, הנה עתה אחרי אשר נגמר הענין בדבר סכסוך שאלת השמיטה, שכל עיקרה באה לטובת אחינו בני המושבות – נמצאו חותרי מחתרת, אשר יעצו בסתר לקנות דוקא מהגויים, ולהרים קרן צרינו, השוחקים על משבתנו, איך שאנחנו בעצמנו רודפים את אחינו בני בריתנו, אי שמים.

אין לשער גודל החרפה וחלול השם ועוצם הרשעה שיש בזה. דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מוגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בענין זה. ירא נא כבוד גאונו לתקן את המעוות כפי היכולת.

וזאת למודעי, כי חשש גדול מצד ערלה וכלאי הכרם יש בכרמי הגויים, בשנים הללו, יותר ממה שהיה בימים הקדמונים. והרי אנו מוחזקים להשגיח על כרמי אחינו, בשמירה והשגחה מעולה. ואיכה זה עתה תהפך השורה, שנקח משל גויים, הבלתי מושגחים, רק כדי לרדוף עד הנפש את אחינו-בשרנו.

והנני בזה ידידו עוז דורש"ת באה"ר,

הק' אברהם יצחק ה"ק

- ראו 3מ3מ את פתרון היתר המכירה

אגרות הראיה קעז

וזאת לדעת, שההיתר הנ"ל הנסמך על תיקון המכירה, שהוא נעשה רק בהוראת שעה ומצד ההכרח הגדול והעצום, לא נתן להשתמש בו כי אם במה שנוגע ממש לעיקר קיום המושבות ומעמדן בארץ הקודש, דהיינו: עבודת הקרקע המוכרחת ומכירת יבול הארץ והנאתה כדרך כל השנים.

אבל בכל הדברים שאינם נוגעים לעיקר יסוד הישוב, כגון: נטיעת גנות לשם פאר והרחבה וזריעת עניינים טפלים, שאינם מעלים ומורידים כל כך ביסוד מצב המושבות וכיו"ב, - חלילה לסמוך על זה ההיתר, שנאמר רק מפני דוחק הזמן. וראוי לנו לעשות זכר לשביעית לשבות על כל פנים מעבודת הארץ ככל מה שיהיה אפשר לנו בלא השבתת סדרי מחית הישוב, ובפרט בדברים שהם רק בתור מותרות.

אגרות הראיה קפט

השי"ת הודע כל תעלומות רק הוא יודע את לבבי המר על גורל מצות השביעית, אשר בכל לבבי ונפשי, ובכל חיי רוחי ונשמתי, הנני משתוקק וצמא לחזקה ולהחזיר עטרה ליושנה, ועיני רואות איך שאנחנו רחוקים עדיין מלהוציא אל הפועל את הדבר הגדול הזה. וידעתי ברוך, שאם לא יעשה ענין המכירה יעברו רבים מאד על כל איסורי שביעית בלי שום צד היתר כלל... הוכרתי לסדר זה ההיתר למוכרחים להשתמש בו, כאשר עשו כן בשמיטות שעברו...

יראה השי"ת בענייני ויתקנו בעצת טובה מלפניו, שנוכל לעבדו על אדמת קדשו בלא שום מונע ומפריע כלל. ובשביל שידעתי שאפילו אם יאסרו את הדבר כל גאוני עולם לא ישמעו לזה. ורובם מפני ההכרח הגדול מאד, ע"כ חפצתי למעט בפירסום, כדי שלא תהי' להנהגה הזאת צורה של הסכמה כללית מגדולי ישראל, כ"א הנהגה שנוהג העם מצד דחקו, וחכמי הדור מוכרחים להעלים עין מטעם מוטב שיהיו שוגגין כו'. ...וע"ז לבי דוי על שאנו מוכרחים ללמד את העם להפקיע מצות שביעית, במקום שאנו חייבים תמיד להקים עדות ביעקב וללמד את ישראל להתחייב גם במצות שאפשר להפטר מהן, כמו ציצית ותרומו"ע ע"י הכנסה דרך גחון"ק וכיו"ב. ע"כ הנני מוכן כל"נ לעמוד על ימין כ"ג ידי"נ שליט"א ולהיות בצוותא עמו, אפילו לנסיעות רחוקות כמו לפרץ וכיו"ב, אולי יחון ד', אולי ירחם עלינו, ונוכל להמציא לכה"פ עזר הגון לחלק גדול מאחינו היקרים, החפצים בכל לבם ונפשם לשמור את המצוה ולקיימה בלא שום הפקעה כלל. ואם חפץ ד' בידנו יצלח אז אין קץ לדבר הגדול הזה לקדושת שם שמים שיצא מזה בעז השי"ת, ולחזיון ימין יראי ד' שומעי בקול דברו, אבל עלינו לעשות הכל בדרך שלו' ובדרך כבוד ואהבה, לשמו ית' ולאח"כ וליושבים עלי' ועובדים את אדמתה, לא באיומים ובהפחדות משונות ובצעקות ומריבות, כ"א פשוט להודיע שההיתר הוא מדוחק גדול מאד מאד, ואחר כל דחקו הוא הפקעה של מצוה, א"כ המצוה החביבה ההקדושה, שזכינו ב"ה אחרי מושך הגלות המר והארוך שנוכל לקיימה על אדמת הקודש, חסרה היא לנו, ע"כ נעורר כל אשר נוכל כדי שיעלה דבר ד' בידנו ונוכל לקיימה, ולעזור לרבים להתחייב בה בלא פקפוק ולקיימה.

עדיפות פירות אלו בית דין וגידולי מצא מנותק בחממות על גידולי היתר מכירה

הגר"ש ישראלי חוות בנימין ח"ג סימן צח "על סידורים נאותים בשנת השבע"

עם התקרב שנת השמיטה, יש לציין בסיפוק שהולך וחודר הרצון לשמור על קיום שנת השמיטה כהלכתה. וזה תוך המגמה של צמצום השימוש בהיתר המכירה, כפי שהיה נהוג מאז התחדש היישוב מרוב דוחק של צורך הקיום. כבר תקופה די ארוכה בפרט מאז קום המדינה וריבוי היישובים החקלאיים הולכת ומתחזקת הנטייה למעט כמה שאפשר בשימוש בהיתר זה...

אקדים ואומר, שגם כיום לא ניתן לוותר באופן מוחלט על השימוש בהיתר המכירה, שכן צריך להדגיש, שמבחינה הלכתית אין פגם במכירה למרות שרבו המערערים עליה... ואשר על כן, כל עוד תהי' זו מצומצמת רק לשטחים קטנים ביותר, אין לראות בזה פגם, כדרך שלעתים ניתן להשתמש בשירות נכרים במקרים מסוימים אחרים.

בדברינו הבאים נייחד את הדיבור על הרחבת השימוש במעורר של "שלוחי בית דין", שיכול לפתור במידה חשובה את השימוש ההלכתי הנכון ביבול של עצי פרי, שהישמרו בקדושתם, ועם זאת החקלאי יוכל למצוא מסביב לזה אמצעי מכנים לקיומו. כן נדבר על השימוש בחממות לצורך גידול ירקות שקיומם הולך ומשתכלל, ועם בירור ההלכה של עניינם בשביעית, יינתן לראות בזה פתרון של ממש מבלי צורך לקנותם מערבים שהמשא ומתן עימם נעשה מסוכן וכמעט שאין להעלות זאת על הדעת.

...שלוחי בית דין... זוהי עצה הגונה שועדות השמיטה שיפעלו בשנה השביעית יתנהגו באופן זה ותהיה זו תקנה גם לצרכנים בערים וגם תקנה לחקלאים למצוא מחיתם מבלי שיצטרכו להיזקק לקופות של צדקה... חממות... ונעיר עוד שגם החזו"א מיקל בעציץ שאינו נקוב בתוך הבית ומאחר שבעלי החממות מציעים יריעות ניילון על פני כל מרחב החממות לצורך כל ההידורים, בזה לכל הדעות הגידולים מותרים והמחמיר בזה אינו אלא מהמיקל במצוות וחי אחיך עמך מחזק די עם הנכר להרחיב ולחזק חנייתם בארץ וד"ל.

הראי"ה קוק כתב במפורש על עדיפות פירות היתר מכירה על פירות הנוכרים בארץ ישראל: "עטי תרעד בידי למעשה הנבלה אשר נעשתה כעת לאחינו יושבי המושבות... נמצאו חותרי מחתרת, אשר יעצו בסתר לקנות דוקא מהגויים, ולהרים קרן צרינו, השוחקים על משבתנו, איך שאנחנו בעצמנו רודפים את אחינו בני בריתנו, אי שמים... אין לשער גודל החרפה וחלול השם ועוצם הרשעה שיש בזה. דמי לבבי כסיר ירתחו, וכאבי עד לשמים מגיע, מהמצב האיום הזה, מהנפילה של תורה ויראת שמים אמיתית שיש בענין זה". מצד שני הראי"ה קוק רצה לצמצם את היתר המכירה רק למקומות הנצרכים ומי שיכול להשבית ראוי שיעשה כן, והוסיף "אבל עלינו לעשות הכל בדרך שלו ובדרך כבוד ואהבה, לשמו יתברך ולא לה"ק וליושבים עליה ועובדים את אדמתה, לא באיומים ובהפחדות משונות ובצעקות ומריבות".

הגר"ש ישראלי כתב ממגמה זו שהפתרון של שיווק פירות וירקות באמצעות אוצר בית דין וכן שיווק גידולי מצע מנותק בחממות כפתרון מעולה יותר מבלי לערער על תוקף היתר המכירה שוודאי נצרך עדיין בדברים מסוימים.

לאור מגמה זו נראה שכאשר אין אפשרות לשווק פירות וירקות דרך אוצר בית דין וגידולי מצעים מנותקים בחממות, ראוי לשווק פירות וירקות מגבולות עולי מצרים לאחר היתר מכירה, שמעמדם ההלכתי עדיף על פירות וירקות מגבולות עולי בבל לאחר היתר מכירה.

לאור הדברים, אלה מקורות השיווק של פירות וירקות במסגרת "אוצר הארץ":

- ירקות איסוס משנה שישית (מתאים לירקות קשים: תפוחי אדמה, בצל וגזר).
- ירקות ופירות אוצר בית דין הקדושים בקדושת שביעית.
- ירקות שגדלו בחממות במצעים מנותקים.
- ירקות מהנגב המערבי (בחורף אוצר בית דין, בקיץ ייעשה גם היתר מכירה לחומרא על פי הרב קוק זצ"ל).
- ירקות מהערבה (מדרום לים המלח עד אילת) כולל היתר מכירה לחומרא (על פי הרב קוק זצ"ל).

נספח**סוגי ירקות שאכלו חז"ל בשמיטה****אינה רבה פתיחתא יז**

רבי אבהו פתח (תהלים סט) ישיחו בי יושבי שער, אלו אומות העולם שהן יושבין בבתי תרטיאות ובבתי קרקסיאות, ונגינות שותי שכר, מאחר שהן יושבין ואוכלין ושותין ומשתכרין הן יושבין ומשיחין בי ומלעיגים בי... מכניסין את הגמל לטראיטות שלהם והחלוקים שלו עלין והן אומרים אלו לאלו על מה זה מתאבל, והן אומרים היהודים הללו שומרי שביעית הן ואין להם ירק ואכלו החוחים של זה והוא מתאבל עליהם...

תלמוד ירושלמי מסכת שביעית פרק ו ה"ד

עולא בר ישמעאל בשם רבי חנינה רבי ורבי יוסי בר יהודה נחתון לעכו ואיתקבלון גבי רבי מנא אמר להן רבי עשה לנו לפס (תבשיל) אחד של ירק עבד ליה קופד (בשר) למחר אמר ליה עשה לנו לפס אחד של ירק עבד לון תרנגולת.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ד הלכה ג

הא למדת שאין אוכלין מפירות שביעית אלא פירות האילנות והעשבים שאין זורעין אותם רוב האדם כגון הפיגם והירבוזין השוטים וכל כיוצא בהן, אבל הירקות שדרך רוב האדם לזרעם בגנות ומיני תבואה וקטניות כל הצומח מהן אסור מדבריהם והמלקטן מכין אותו מכת מרדות.

